

Yhteiskuntatieteiden, valtio-opin ja filosofian julkaisuja  
Jyväskylän yliopisto



Tapio Aittola  
&  
Leena Alanen  
Paula Rantamaa  
(toim.)



Minkä  
ikäinen  
olettekaan,  
rouva?

SoPhi



Tapio Aittola, Leena Alanen  
& Paula Rantamaa  
(toim.)

# Minkä ikäinen olettekaan, rouva?

SoPhi

Yhteiskuntatieteiden, valtio-opin ja filosofian julkaisuja 5  
Jyväskylän yliopisto

## SoPhi

Yhteiskuntatieteiden, valtio-opin ja filosofian julkaisuja 5  
Jyväskylän yliopisto

SoPhi on Jyväskylän yliopiston Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitoksen uusi julkaisusarja. SoPhissa julkaistaan korkeatasoisia yhteiskuntapolitiikan, sosiologian, valtio-opin ja filosofian tutkimuksia. Julkaistavat tekstit valitaan asiantuntijalausuntojen perusteella.

SoPhin toimituskunnan muodostavat Risto Eräsaari, Kaj Ilmonen, Eeva Jokinen, Jussi Kotkavirta, Eerik Lagerspetz, Marjatta Marin, Kari Palonen, Tuija Parvikko ja Juha Virkki.

SoPhin osoite on Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos/SoPhi, Jyväskylän yliopisto, PL 35, 40351 Jyväskylä.

Julkaisuja myy Kampus-Kirja, Seminaarinkatu 15, 40100 Jyväskylä (puh. 941-603155, fax 941-615744, e-mail kkirja@biblot.jyu.fi).

ISBN 951-34-0768-3

ISSN 1238-8025

Copyright © kirjoittajat

Paino Jyväskylän yliopistopaino 1996

Kansipaino Jyvässeudun Paino Oy

Kannen suunnittelu Carita Hyvärinen

Taitto Juha Virkki

## Sisällys

Esipuhe .....	1
<i>Marjatta Marin</i> : Minkä ikäinen olettekaan, rouva? .....	3

### I

<i>Erik Allardt</i> : Vanhusten sosiaaliset käytännöt .....	13
<i>Päivi Elovainio</i> : Vanhuuden monet kuvat .....	23

### II

<i>Pirkko Saarinen ja Mikko Korkiakangas</i> : Lukutoukka ja hänen kotinsa .....	43
<i>Risto Alapuro</i> : Lapsuusympäristö ja aikuisiän sosiaalinen verkosto helsinkiläis- ja pariisilaisopettajien keskuudessa .....	55
<i>Hannu Perho ja Merja Korhonen</i> : Huolenpidon elämäkerrallisista tekijöistä keski-iän alussa .....	71
<i>Elina Haavio-Mannila</i> : Ikääntyvän miehen seksuaalielämä... ..	87
<i>Jyrki Jyrkämä</i> : Kuka on vanha, kuka vanhus? Näkymiä vanhenemisen ja vanhuuden kokemiseen .....	107

### III

<i>Raija Julkunen</i> : Syklinen spiraalini .....	121
---	-----

### IV

<i>Tapio Aittola</i> : Yliopistokoulutuksen haasteet myöhäismodernissa. Yliopistoyhteisöön sisältyvien oppimisprosessien tarkastelua .....	135
<i>Ilkka Pirttilä</i> : Asiantuntijat teorian soveltajina .....	151

<i>Esa Konttinen</i> : Yliopistot alennusmyynnissä? Managerialismin uusi rynnäkkö yliopistoihin .....	157
<i>Pentti Määttä</i> : Onko korkeakoulutuksen kasvu lisännyt osallistumisen tasa-arvoisuutta? .....	171

## V

<i>Risto Eräsaari</i> : Mitä sosiologian ja sosiaalipolitiikan suhteelle kuuluu? .....	185
<i>Simo Koskinen</i> : Sosiaalipolitiikka ja sosiaaligerontologia: mikä tekee erityistieteestä sosiaaligerontologiaa? .....	197
<i>Ari Antikainen</i> : ”... ja se herätti paljon kiistaa.” James Colemanin haastattelu .....	210

## VI

<i>Kaj Ilmonen</i> : Kulutus ja arvot .....	223
<i>Kyösti Pekonen</i> : Demokratian puolustamisen ongelma .....	234
<i>Martti Siisiäinen</i> : Yhteiskunnalliset liikkeet ja muutos .....	255

## VII

<i>Raimo Blom</i> : Seven Sisters .....	271
<i>Osmo Koskelainen</i> : Tunnustan, miksi ja miten minusta tuli sosiologi-kirjailija ja kirjailija-sosiologi .....	280

## VIII

<i>Ilkka Alanen</i> : Talcott Parsons ja Baltian kehitys .....	297
<i>Leeni Hansson &amp; Anu Narusk</i> : Marjatta Marin’s sociological journeys through Estonia. Comments of Estonian colleagues .....	316
Tabula gratulatoria .....	322

## Esipuhe

Minkä ikäinen olettekaan, rouva? -teoksella juhlistetaan professori Marjatta Marinin syntymäpäivää. Kirjan tekstit ovat eri puolilta Suomea, eri tutkimusaloilta ja eri tieteenalojen edustajilta. Sekä kirjoittajiin että teemoihin Marjatan ajallinen suhde vaihtelee. Samanaikaisesti voi eri asioiden suhteen olla nuori, keski-ikäinen ja vanha. Sosiaalisten ikämääritysten näkökulmasta tarkasteltuna kronologinen ikä menettää merkityksensä. Olemme monen ikäisiä ja meissä on aina myös jotain ajatonta, iätöntä, kuten Marjattakin virkaanastujaisesityksessään toteaa.

Marjatta Marinin yliopistoura alkoi 1960-luvulla Helsingissä perhettä ja yliopisto-opiskelua koskevilla tutkimuksilla. Jyväskylään Marjatta tuli vuonna 1972 sosiologian apulaisprofessoriksi, minkä ohella hän organisoï ja johti kasvatustieteiden tutkimuslaitoksessa erilaisia korkeakoulutusta ja akateemista työtä käsitteleviä tutkimuksia. 1980-luvulla Marjatta hoiti sosiologian professuuria ja monia hallinnollisia tehtäviä. Tutkimustoiminnassa nousi tällöin esille kiinnostus elämänkaarta ja sitä sääteleviä insituutioita kohtaan. Kuluvalla 1990-luvulla Marjatta toimi Jyväskylän yliopiston vararehtorina ja vuodesta 1994 lähtien hän on hoitanut sosiaaligerontologian professuuria. Viime vuosina Marjatta on keskittynyt iän ja ikääntymisen sosiologisen tutkimuksen ohella sosiaalisiin verkostoihin ja Baltia-tutkimukseen.

Ajan ja paikan myötä vaihtuvien tutkimusaiheiden lisäksi Marjatta Marin on toistuvasti palannut sosiaalisen vuorovaikutuksen, vieraantumisen ja sosiologisen teorianmuodostuksen kysymyksiin. ”Simmeliläinen” salaisuuksien ja hienotunteisuuden kehien tunnis-

taminen on tarjonnut yhden näkökulman tarkastella eri elämän-  
alueita. Marjatta on erään julkaisun esipuheessa kirjoittanut: ”Itse  
kunkin ympärillä on alue, jonka normaalissa kanssakäymisessä jä-  
tetään tai voi jäädä salaisuudeksi; sen rikkomista varotaan, koska  
sellainen ei kuulu normaalin vuorovaikutuksen pelisääntöihin. Eri  
tilanteissa ja eri ihmisillä tämä kehä on eri suuruinen... täysin kehä-  
töntä ihmistä ei liene olemassakaan”. Nämä usein salaisiksi jäävät  
kehät ovat olleet Marjatan tutkimuskiinnostuksen kohteena.

Marjatta Marin tunnetaan hyvänä puhujana, innostavana luen-  
noitsijana, keskustelevana tutkimusten ohjaajana ja hallinnollisena  
vaikuttajana. Marjatan toimintaa luonnehtii näkyvyys, mutta vielä  
useammin ehkä näkymätön toiminta- ja tutkimusedellytysten luo-  
minen muille; nuorille tutkijoille ja kollegoille.

Onnentoivotuksin

Jyväskylässä 23.4.1996

*Tapio Aittola, Leena Alanen ja Paula Rantamaa*

kirjan toimittajat



*Marjatta Marin*

## Minkä ikäinen olettekaan, rouva?<sup>1</sup>

**O**tsikossa esittämäni kysymys on oikeastaan mahdoton – sitä on erittäin vaikea kysyä ja yhtä vaikea siihen on vastata. Miksi?

\*\*\*

Noin kolme vuotta sitten istuin Mattilanniemessä Wilhelmiinan ruokalassa, kun pöytäni istahti nuori miestutkija. Syötyämme jonkin aikaa hiljaisuuden vallitessa ja hänen tuijoteltuaan minua hän yhtäkkiä kysyi: ”Mitä sinä tuolla oikein viestität?” osoittaen samalla korvakorujani. Olin sinä päivänä – mielen oikusta – laittanut toiseen korvaani näyttävämmän, itse asiassa nuorekkaamman korun kuin toisen. En osannut vastata, sillä en ollut ajatellut viestiväni mitään – ellen sitten mieleni oikullisuutta.

Söimme vähän aikaa hiljaa. Tutkijan tuijotus lisääntyi.

”Milloin sinä lähdet täältä?”

”Kun olen syönyt.”

”... ei kun täältä .. yliopistolta?”

”hä?”

”... siis kokonaan ..”

”?” (täydellinen äimistys)

”.. kun sinulla on toi harmaa tukkakin”

Tuo nuori tutkija oli huomattavasti rohkeampi kuin ihmiset yleensä. Hän halusi tietää ikäni, ja etsi välineitä saada se selville. Hän oli ymmällään, koska hän toisaalta luki ulkoisia niin ruumiillisia (harmaus) kuin symbolisiakin (korut) vanhenemisen merkkejä, joita kuitenkin sekoittivat modernin naiseuden vaatimukset. Toisaalta hän yritti päätellä sitä eläkkeelle lähtemisen, siis sosiaalisen vanhenemisen, kautta. Koska hän oli nuorempi – mutta ei tarpeeksi nuori –, alempiarvoinen yliopiston systeemissä ja lisäksi mies, hänellä ilmiselvästi oli vaikeuksia löytää oikeita sanoja ja oikeaa kehystä ongelmalleen. Myönnettäköön, että hänen kysymyksensä voitaisiin tulkita toisinkin kuin ikäni etsintänä, etenkin jos hän olisi ollut laitoksemme tutkija. Tällöin häntä olisi kiinnostanut nimenomaan vanhenemiseen liitetty eläköityminen, koska se olisi merkinnyt samalla hänen ikäpolvellensa mahdollisuutta siirtyä uralla ylöspäin. Eläkkeelle jäämisen hän oletti olevan kovin lähellä harmauteni perusteella. Sekoitin tätä merkkijärjestelmää kuitenkin korvakoruillani. Hänen avausrepliikkinsä voidaankin tässä tulkinnassa käsittää minulle esitetyksi moitteeksi ja ihmettelyksi siitä, etten toimi ikäni mukaisesti.

Gerontologinen ja etenkin sosiaaligerontologinen tutkimus on osoittanut ihmisen iän monimutkaisuuden. Kun Marcel Proust on sanonut: ”Ihminen on olento vailla kiinteää ikää”, gerontologit puolestaan puhuvat iän moniulotteisuudesta ja monikerroksisuudesta. Elämme yhtä aikaa montaa eri ikää, jotka eivät kulje samassa tahdissa keskenään. Kronologisen iän ohella puhutaan mm. biologisesta, psykologisesta tai psyykkisestä, sosiaalisesta, institutionaalista, juridisesta, toiminnallisesta tai funktionaalista, persoonallisesta ja subjektiivisesta iästä, eikä mikään näistäkään ole yksiuulotteinen. Voimme olla kykeneviä päättämään työllämme ansaitsemamme rahan käytöstä, mutta emme avioitumaan (juridiset iät), voimme olla mieleltämme nuori, mutta muistiltamme vanha (psykologiset iät), voimme nähdä hyvin mutta kuulla huonosti (biologiset iät), voimme olla liian vanhoja työelämään, mutta liian nuoria eläkkeelle (institutionaaliset iät).

Ikämme ja ikäkokemuksemme riippuvat myös siitä, missä ja

keiden kanssa olemme. Nainen voi ”meidän tyttöjen kesken” olla nuorempi kuin miesseurassa; ajokorttia uusittaessa emme ilmoita samoja vanhuuden merkkejä kuin varhaiseläkettä hakiessa jne. Kyse ei siten ole kronologisesta iästämme, vaan siitä, mitä merkityksiä yhteiskunta sille antaa ja miten me itse tulkitsemme, viestitämme ja uudistamme näitä merkityksiä. Sosiaaligerontologian eräs suuri tehtävä on juuri tutkia näitä merkityksiä ja sitä, mitä niistä seuraa niin yksittäisen ihmisen kuin yhteiskunnankin kannalta. Willy Kyrklund on sanonut: ”Etpä sinä elämääsi elä. Elämä se elää sinua. Ja kun sinut on eletty loppuun, elämä jatkuu edelleen”. Siinäpä raa’asti todettu ikämme ja elämämme ulkopuolisuus, raaemmin kuin sosiologit tekevät!

Kaikki edellä mainitut iän määrytykset sisältävät käsityksen siitä, että ikä on kuitenkin jollakin tavoin systemaattisesti etenevää olkoon se sitten lineaarista, kaaos-teoreettista tai sumeologistista etenemistä. Iän eteneminen on jollain tavoin pyykitetty, täytetty toisiaan seuraavilla tapahtumilla, sisään- ja ulostuloilla, kypsymisellä tai kuihtumisella. Nämä kaikki vain tapahtuvat sillä tavoin eriaikaisesti, että olemme samanaikaisesti moni-ikäisiä. Pystymme löytämään itsestämme niin lapsen, nuoren, aikuisen kuin vanhankin täysin riippumatta kronologisesta iästämme.

Toisaalta subjektiivisen iän käsite sisältää myös sen, että meissä elää aina jotakin ajatonta, iätöntä. Kaikista sosiaalisista kelloista ja biologis-psykologisista merkeistä huolimatta sisällämme asuu MINÄ, joka on pysyvä ja josta tunnistamme itsemme. MINÄ vain näyttää tai pannaan näyttämään eri vaiheissa toisenlaiselta. Se vain pukeutuu tai puetaan ruumiillisesti, psyykkisesti ja sosiaalisesti eri vaatteisiin eri ikäisenä. Ja MINÄ kapinoi: käy kohotusleikkauksissa tai kasvattaa partaa, pukeutuu samoin kuin tyttärensä tai vanhemmin kuin äitinsä, laittaa voikukkaseppeleen päähänsä vaikka ei olisi-kaan 50-vuotispäivä..

Monet ikämäärytykset vertautuvat usein kronologiseen ikään. ”Et näytä ikäiseltäsi”, ”Kävelet nopeammin kuin yleensä tuossa iässä”. Mutta mitä on kronologinen ikä? Se on kytkeyksissä käsityksiimme siitä, milloin ihmisen elämä alkaa. Se on siis ikä, jonka alkukohta (samoin kuin loppukohtakin) on sovittu, kulttuurisesti määritelty. Yleensä iän laskeminen aloitetaan syntymähetkestä, so.

kohdusta poistumishetkestä. Mutta ei ole niinkään selvää, milloin elämämme alkaa, ainakaan jos tarkastelemme asiaa sosiologisesta näkökulmasta. Milloin siis alkaa ihminen? Pitäisikö iän laskemisen aloittaa äidinäidistämme, jonka kohdussa me jo olemme geneeniä? Vai siitä hetkestä kun poistumme äidin kohdusta (kuten nyt tehdään), vai kun meidät siitetään, vai silloinko kun isä ja äiti katsoivat ensi kerran toisiaan sillä silmällä? Voidaanhan ajatella, että me synnymme sosiaalisesti jo silloin, kun ajatus ja toive meistä syntyvät. Meihin liitetään jo silloin tiettyjä odotuksia ja tavoitteita, synnymme siis tietynlaisena ideana. Samalla meidät kytketään tiettyihin sukuihin ja vanhempiin, tiettyyn rotuun ja kulttuuriin – siis ennen syntymää meillä on jo olemassa myös tietty sosiaalinen positio olemisemme idean lisäksi.

Kronologisen iän alkupiste on siis sopimuksenvarainen. Samoin on se, miten kronologisen iän karttumista mitataan. Se on kumulatiivista päivien, kuukausien ja vuosien yhteenlaskemista. Vähennyslasku ei ole sallittua. Vai johtaakohan eläkepommipelko pian siihen, että jostakin iästä lähtien pysäytetään kello muutamiksi vuosiksi? Kysehän on koko ajan iän mittaamista koskevasta sopimuksesta, jonka nykyisen muodon relevanssista voidaan neuvotella.

Kysymys kronologisen iän sopimuksenvaraisesta luonteesta asettaa kuitenkin itse vanhenemisen uuteen valoon. Missä mielessä ja mihin rajaan asti vanheneminen on sopimuksenvarainen asia? Eräät tämän hetken biologit sanovat, ettei ihmisessä ole biologisesti mitään, mikä pakottaisi hänen vanhenemaan; humanistit taas sanovat, ettei ihmisellä ole mitään syytä tulla vanhaksi. Onko vanheneminen siis sosiaalisesti tuotettua ja edesautettua? Onkin kiintoisaa seurata, kuinka tämän hetken gerontologisessa keskustelussa pyritään pois vanhenemisen jääväämättömyydestä ja iän mukaisista rappeutumisoletuksista, siis vanhenemisen yksipuolisesta sisälöstä. Eräs tapa on ollut esittää yllättäviä kysymyksiä ja teesejä. Minua viehättää esimerkiksi äskettäin kuulemani teesi ”voimme elää kuinka kauan tahansa, jollei mikään tapa meitä”, koska se muuttaa varsin selvästi käsitystapaamme kuoleman lähestymisestä nimenomaan kronologisen iän kasvaessa. Kyse on siis vanhuuden yksipuolisen kuolemaan ja elämän loppumiseen purkamisesta ja vanhuuden vapauttamisesta liian yksipuolisista määreistä.

Toisaalta kirpeimmät gerontologian kritiikot – myös gerontologit itse – ovat vihjanneet, että gerontologiien nykyinen tapa lähestyä vanhenemistä kieli omasta vanhenemisen pelosta pikemminkin kuin uuden vanhuuskuvan avaamisesta. ”Gerontologit ovat mieluummin haudankaivajia kuin haudattavia”. Amerikkalaisen sosiaaligerontologian Grand Old Dame Bernice Neugarten, joka pääteoksissaan painotti iän ja vanhuuden tutkimisen tärkeyttä, kirjoitti 75-vuotiaana, ettei gerontologiaa tarvitaakaan ja ettei ikä ole tärkeä asia. Hän ei tarkoittanut tällöin sitä, että gerontologia olisi jo tehnyt yhteiskunnallisen tehtävänsä vanhuuden vapauttamisessa ja onnellistuttamisessa, vaan nähdäkseni pikemminkin sitä, että vanhalle ihmiselle ikä on sivuseikka. Ikä ja ikäryhmät asettuvat vanhuudessa eri valoon.

Haluaisin kytkeä edellä mainitun Neugartenin väitteen ajan käsitteen analyysiin. Ihmisen elämä ja ikä kytkeytyvät aikaan ja sen kulkuun ja kiertoon. Samalla kun aika etenee lineaarisesti – tai on ajaton – se myös tekee eripituisia syklejä. Päivän syklit merkitsevät meille pimeään ja valon, toiminnan ja levon sekä erilaisten arjen toimintojen kiertoa. Toisiaan seuraavat päivät sisältävät paljon toistuvia toimintoja, rutiineja ja unhoon jääviä hetkiä. Viikon, vuodenaikojen ja vuoden syklit nostavat esiin toistuvia tai yksittäisiä juhlia, rituaaleja, tapoja. Yksittäisten päivien ketjusta alkaa muodostua kokonaisuuksia, joilla on nykyisyyden lisäksi menneisyys ja tulevaisuus. Useampien vuosien syklien jälkeen alamme nähdä elämämme laajempia kehityskulkuja; mitä valinnoistamme on seurannut, mitä meidän on mahdollista odottaa tulevalta. Vaikka jo päivän kierrossa tapaamme eri sukupolvien ja ikäryhmien edustajia, vasta vuosien syklien jälkeen me alamme tajuta niiden merkityksen. Juuri tähän voi ajatella Bernice Neugartenin toteamuksen liittyvän: iällä itsellään ei ole merkitystä muuta kuin näiden syklien kautta. Ikä sinänsä ei ole tärkeä, vaan se, miten me sen kautta muodostumme tietoiseksi osaksi sukupolvien ketjua. Ja laajempien historiallisten syklien saatossa olemme osa kansakuntien ja niiden liikkeiden historiaa. Pienestä ja usein näkymättömästä arjesta piirtyvät suuret linjat.

Sosiaaligerontologian tehtävä on tarkastella ikää ja ikääntymistä sosiologisesta näkökulmasta. Sen kohde ei tällöin ole vain vanhuus,

vaan ihmisen kaikkien elinvaiheitten sosiaalinen määräytyminen. Vaikka meillä taloudellisen laman ja vanhusväestön suhteellisen osuuden lisääntymisen takia keskustellaan paljon nimenomaan vanhus-probleemasta, ei se ole ainoa ikäkategoriaongelma. Esimerkiksi monet taloudelliset, koulutukselliset, perheeseen liittyvät tai työllisyysongelmat kohtaantuvat tällä hetkellä paljon vaikeammin ratkaistavasti nuorison ja keski-ikäisten parissa. Nämä ongelmat eivät myöskään ole ratkaistavissa vain yhtä ikäryhmää tutkimalla. Nyt tarvitaan sellaisen yhtälön ratkaisemista, johon muuttujina kuuluvat ikä, sosiaalinen rakenne/yhteiskunta ja yksilö. Tärkeiksi nousevat tällöin mm. seuraavanlaiset kysymykset: Mitkä yhteiskunnalliset instituutiot – koulutus? työelämä? politiikka? – rakentavat toiminta-ajatuksensa liikaa jonkin määrätyn ikäryhmän kautta ja tehostavat näin ikäkategorioiden erillisyyttä, niiden välisiä rajoja sekä iän mukaisia sisään- ja ulosmenoja ja sitä kautta supistavat elämän edetessä ihmisen erilaisia toimintamahdollisuuksia? Tai toisenlaisen yhteiskuntakuvan kautta kysyttynä: Miten yhteiskunnan toimintarationaali-teettien muuttuminen luo ollenkaan mahdollisuuksia elämän rationaaliin suunnitteluun, modernin yhteiskunnan pysyvien rakenteiden ja instituutioidenhan sanotaan liukuvan yhä enemmän kohti jälkimodernin institutionaalista haurautta ja valuvuutta (fluidization)? Luoko yhteiskunnan ja sen instituutioiden haurastuminen todellisia mahdollisuuksia toteuttaa suunnitellusti yksilöllisiä elämänprojekteja? Miten ihmiset omassa toiminnassaan ja ratkaisuissaan toteuttavat, ylläpitävät tai muuttavat ikäkäsityksiä ja -rajoituksia?

Kysymys sosiaaligerontologian tehtävästä voidaan nähdä myös tieteen sisäisenä tehtävänä: kysymyksenä siitä, miten ikää koskeva tieto voi hyödyttää ja hedelmöittää sosiaalitieteitä. On sanottu, että psykologia on hyötynyt suuresti ikätutkimuksesta, mutta sosiologia vain perifeerisesti. Sosiaaligerontologiselta tutkimukselta odotetaan nyt samaa kuin gender-tutkimukselta aikaisemmin: uusien perspektiivien avaamista ja itsestään selvyyskinä pidettyjen asioiden purkamista. Samalla tavoin kuin sukupuolijaot, myös ikäjaot voidaan nähdä yhteiskunnallisesti tuotettuina, määrättyjä valta-, vaikutus- ja resurssirakenteita ylläpitävinä sekä ihmisten elämää turhaan rajoittavina.

Sosiologisen ikätutkimuksen kannalta hyvin tärkeäksi muodostuu keski-ikäisyyden tutkimus, jota tällä hetkellä ei itse asiassa ole juuri lainkaan. Keski-ikäiset sijaitsevat ikäkategoriana nuorten ja vanhojen välissä. Täten heihin ladatut määreet ja yhteiskunnalliset sidokset muotouttavat ei vain heidän vaan myös muiden ikäkategorioiden mahdollisuuskenttää ja olemista. Foucault on todennut, että keski-ikä rakentuu niin kilometripylväistä (milestones) kuin myllynkivistäkin (millstones). Keski-ikä on ladattu täyteen toimintaa, tapahtumia ja velvoitteita. Puuttamalla sosiaalisten rakenteiden ikäsidoksiin on mahdollista rakentaa myös nykyistä kevyempää ja onnellisempaa aikuisuutta.

\*\*\*

Nyt muutaman vuoden jälkeen minulla saattaisi olla vastaus nuorelle miestutkijalle, jos hän vielä yrittäisi tiedustella ikääni:

”Hyvä kollega. Mitä ikää tarkoittit – ja mitä sillä oikeastaan on väliä?”

Vai onko?

## Viite

<sup>1</sup> Marjatta Marinin sosiaaligerontologian professuurin virkaanastujais-esitelmä 29.11.1995.





I



*Erik Allardt*

## **Vanhusten sosiaaliset käytännöt**

**V**irkaanastujaisesitelmässään (1995) Marjatta Marin puhui iän moniulotteisuudesta ja siitä, että elämme yhtä aikaa monta eri ikää, jotka eivät kuitenkaan kulje samassa tahdissa keskenään. Yhteiskunnassamme kronologinen ikä on tunnetusti keskeinen, mutta kuten Marin huomauttaa, kronologisen iän vaiheiden alkupisteet ovat sopimuksenvaraisia. Ne ovat myös eri yhteiskunnissa eri tavalla institutionalisoituja. Suomessa valtion virkamiesten kuten yliopiston opettajien tulee siirtyä eläkkeelle viimeistään 65 vuoden iässä. Norjassa eläkeikä on 70 vuotta ja Yhdysvalloissa eräät professorit ovat tuomioistuimissa valittaneet ikään liittyvästä diskriminaatiosta, kun heidät 70 vuoden iässä siirretään eläkkeelle.

Eläkkeelle siirtyminen on tärkeä askel vaikka sen psykologinen merkitys ei olekaan selväpiirteinen. Helsingin raitiovaunuissa on vanhuksille ja invalideille varattuja istumapaikkoja. En kehdanut istuutua niihin ennen kuin täytin 70 vuotta. Sen sijaan minua kuten monia muita vanhoja ihmisiä on suuresti harmittanut se, että näille paikoille heittäytyvät muitta mutkitta jotkut nuoret terveet ihmiset. Nyt täytettyäni 70 vuotta hakeudun minua itseäni yllättävällä itsestäänselvyydellä juuri näille paikoille. Kenties tällaista ei pitäisi tunnustaa, koska ihmiset mielellään sanovat, että ihminen on niin vanha kuin hän itsensä kokee. Toki tällainen hokema kuvastaa käsitystä, että vanhuus on jotain ikävää ja häpeällistä. Kaikki ikääntyneet ihmiset eivät kuitenkaan koe vanhuuttaan ikäväksi.

Siihen saattaa sisältyä monia hauskoja ja mukavia aineksia.

Kuten näkyy, Marjatta Marinin huomautukset iän relativisuudesta, moniulotteisuudesta ja monikerroksisuudesta ovat saaneet minut pohtimaan nykyisen elämänmenoni pieniäkin yksityiskohtia. Virkaanastujaisesityelmä herättää kuitenkin myös vakavia ja pulmallisia kysymyksiä omista tutkimuskohteistani varsinkin elämänpolitiikan sekä elintason ja elämänlaadun tutkimuksen saroilta.

## Habitus ja elämäntapa

Uppsalan yliopiston sosiaaligerontologian professori Lars Tornstam (1982, 184-185) yritti kerran luoda vanhuksien elämää kuvaavan elämäntyylien typologian ristiintaulukoimalla omien tutkimusteni hyvinvointiulottuvuudet, Having, Loving, Being (Allardt 1976, 38) ja James Colemanin (1971) luettelemat sosiaalisen toiminnan lohkot eli areenat. Lohkot ovat tavaramarkkinat, työmarkkinat, naapurusto, yksityiselämä, vapaa-aika ja politiikka. Näin syntyy 18 luokkaa eli tyyliä. Typologia on sekä liian laaja että liian suppea – seikka, josta Tornstam myös on tietoinen. Se on liian laaja sikäli, että 18 vaihtoehtoa sisältävä tyypittely on kömpelö. Liian suppea se on sen vuoksi, että vanhuusialle on ominaista se, ettei joitakin elämäntyyliä jatka ja että uusia saattaa syntyä.

Elämäntyylien kuvauksessa Pierre Bourdieun (1984) käsite ”habitus” on rikkaampi ja käyttökelpoisempi käsite kuin kerta kaikkiaan esitetyt käyttäytymiskokonaisuuksien kuvaukset. Tämä johtuu paljolti habituksen monitahoisesta luonteesta. Se ei kuvaa vain tietyn kerrostuman sosiaalisia käytäntöjä vaan myös taipumusta luoda habituksen mukaisia uusia käytäntöjä ja jopa kykyä arvioida erilaisia käytäntöjä.

Sama pätee habituksen läheiseen suomalaiseen sukulaiseen, elämäntavan käsitteeseen. J.P. Roosin kirjan ”Elämäntapaa etsimässä” (1985) otsikossa näen tietynlaista kaksimielisyyttä. Etsiminen tarkoittaa ensi kädessä, että eri ryhmien elämäntapoja on kuvattava, mutta elämäntavan käsitteeseen sisältyy myös elämäntavan uusien käytäntöjen etsiminen.

En pysty sanomaan millä tavalla habituksen ja elämäntavan

käsitteet tarkasti ottaen eroavat toisistaan. Niiden synnyssä on tiettyjä eroavuuksia. Habituskäsite on Bourdieun teksteissä liittynyt sosiaalisessa rakenteessa esiintyviin ryhmytyksiin ja nimenomaan erilaista kulttuurista makua edustaviin ja sosiaalisia erotteluja ylläpitäviin kerrostumiin, kuten Bourdieun teoksen otsikko ”La Distinction” myös antaa ymmärtää. Käsite elämäntapa J.P. Roosin käytössä on puolestaan liittynyt kaikenlaisiin ryhmytyksiin kuten esimerkiksi sukupolvien eroihin. En ole näiden käsitteiden määrittelyissä löytänyt niiden tarkkaa rajoittamista koskevia sääntöjä. Kenties näiden kahden käsitteen erottaminen toisistaan ei ole tärkeää. Molemmat kuvaavat tiettyä laaja-alaista, mutta yhtenäistä suhtautumista elämän ja yhteiskunnan ilmiöihin. Molemmista voidaan johtaa ja keksiä uusia sosiaalisia käytäntöjä. Sosiaalinen käytäntö on alakäsite, kun taas habitus ja elämäntapa ovat yläkäsitteitä. Seuraavassa puhun yleensä elämäntavasta vaikka joskus käytän habitus-sanaa sen synonyyminä. Lähden siitä, että erilaisia ja yhtenäisiä elämäntapoja voi syntyä sosiaalisesti hyvin eri tavalla muodostuneissa ryhmissä. Joskus ne liittyvät yhteiskuntaluokkiin ja sosiaalisiin kerrostumiin, joskus sukupolvien eroavuuksiin, joskus taas yksilöpsykologisiin eroihin, kuten elämäntyylin käsitteen kohdalla yleensä on ollut asianlaita.

Käytettäessä habituksen ja elämäntavan käsitteitä vanhusten elämän kuvauksissa kohdataan myös metodisia vaikeuksia. Vanhusten elämässä sosiaalinen elämä saattaa jäädä kokonaan jonkinlaiseen epämääräiseen tilaan. Jotkut vanhukset eivät pysty jatkaamaan vanhoja sosiaalisia käytäntöjään ja erinäisistä syistä johtuen he eivät myöskään löydä uusia käytäntöjä tai pysty kiteyttämään mitään uutta habitusta eli elämäntapaa. En tiedä, miten tällainen ongelma habituksen ja elämäntavan tutkimuksessa on ratkaistava, enkä sen takia pysty soveltamaan näitä käsitteitä kovin systemaattisesti seuraavassa vanhusten kuvauksessa. Niistä syntyneet mielikuvat ovat kuitenkin esitykseni johtotähtiä, koska joudun pohtimaan, mitä sosiaalisia käytäntöjä vanhukset ovat joutuneet jättämään ja mitä uusia käytäntöjä he ovat keksineet.

Tutkimusteni hyvinvointilottuvuuksia Having, Loving ja Being sekä näiden osatekijöitä käytän tässä osoittamaan niitä ongelmia, joita vanhukset kohtaavat ja niitä tarpeita, joiden tyydyttämistä var-

ten ihmiset luovat käytäntöjään. Tietty elämäntapa voi liittyä kaikkiin kolmeen hyvinvointiulottuvuuteen ja luoda käytäntöjä kaikkien kolmen hyvinvointiulottuvuuden tarpeiden tyydyttämistä varten. Niinpä kovalle työlle rakennettu elämäntapa saattaa tuottaa sekä elintasoa, ihmiskontakteja että itsensä toteuttamisen mahdollisuuksia.

Meikäläisessä sosiaalitutkimuksessa on usein koettu elintaso-elämänlaatu toisaalta ja toisaalta elämäntapa kilpailevina tutkimusta johtavina yleiskäsitteinä. Tämä on mielestäni turhaa ja onnetonta, koska ne kuvaavat eri asioita. Elintason ja elämänlaadun käsitteet on kehitetty esittämään ihmisten ongelmia ja nimenomaan puuttuvaa tarpeentyydytystä, kun taas elämäntavan käsite kuvaa ihmisten ratkaisuja ja käytäntöjä heidän reagoiessaan ongelmiinsa ja rakentaessaan elämäänsä erinäisten tarpeiden tyydyttämistä varten. On itse asiassa hyvin luonnollista, että nämä kaksi käsitteellistä lähtökohtaa yhdistetään. Elintaso ja elämänlaatu edustavat niitä olosuhteita, joissa habitukset ja elämäntavat syntyvät. Tästä näkökulmasta esitän seuraavassa hajanaisia huomioita vanhusten elämänmenosta.

## Elintasopyrkimysten synnyttämät käytännöt

Having vastaa aineellista elintasoa. Sitä osoittamaan käytin teoksessani ”Hyvinvoinnin ulottuvuuksia” (1976, 206) viittä osatekijää. Ne olivat tulot, asumistaso, työllisyys, koulutus ja terveys. Teoksen empiirinen haastatteluaineisto, Pohjoismaiden kansalaiset, ei lainkaan sisältänyt lapsia ja vanhuksia vaan 15-64 -vuotiaita. Perustelut tälle rajoitukselle olivat pohjoismaista tutkimusta suoritettaessa pääosin käytännöllisiä, vaikka onkin selvää, että ihmisten eläkeiässä sekä syntyy uusia että häviää vanhoja elintason tarpeita.

Eläkeiässä työllisyys lakkaa olemasta elintason keskeinen osatekijä. Työnteko on edelleen monelle eläkeläiselle elämän pääsisältö, mutta se ei enää ole sitä työllisyytenä vaan itsensä toteuttamisen muotona. Työllisyys voi esiintyä tärkeänä mm. huolena lasten työllisyydestä tai oman työelämän muistona, mutta nämäkin seikat liittyvät hyvinvoinnin muihin ulottuvuuksiin, eivät elintasaan eli Having-kategoriaan.

Terveys elintason osatekijänä nousee vanhalla iällä entistä tärkeämpään asemaan. Se on toki koko elämänsä aikana keskeinen asia ja joidenkin hyvinvointifilosofioiden mukaan jopa hyvinvointia määrittävä tekijä. Terveys nousee kuitenkin myös suhteellisen terveillä vanhuksilla entistä tärkeämmäksi. Vanhalla ihmisellä jomottaa melkein aina hieman jotakin kehonosaa ja ihminen tulee harkitsevammaksi terveysriskien edessä. Terveystieteen käsitteessä ja siihen liittyvissä käytännöissä on tämän vuosisadan aikana tapahtunut valtavia muutoksia. Ennen vanhaan köyhiin väestönsäsiin kuuluvilla oli erittäin huonot mahdollisuudet saada helpotusta vammoihinsa ja kipuihinsa. Olojen paranemisesta tässä suhteessa ollaan ainakin kaupunkien työväestössä syvästi tietoisia. Olen kuullut tähän viittaavia kommentteja sekä terveyskeskusten vastaanottokäytävillä että suurten sairaaloiden tv-huoneissa – hieman kauhistuneena totean, että nämä ovat niitä harvoja paikkoja, joissa eläkkeellä oleva sosiologian professori kuulee mitä ihmiset todella ajattelevat. Joka tapauksessa, näinä sosiaalikulujen supistusten aikoina tulee voimakkaana mieleen se, ettei köyhien ja pieneläkkeiden saajien mahdollisuuksia hakeutua hoitoon saa kaventaa. Näiden mahdollisuuksien kehittäminen kuuluu yhteiskuntamme suuriin saavutuksiin.

Jotkut vanhukset kehittävät sairaudestaan ja sen oireista kokonaisen ja itsenäisen elämäntavan. On tietenkin olemassa vakavasti ja kroonisesti sairaita, joiden koko elämä kuluu säryn, liikkumattomuuden ja sairaanhoidon merkeissä. On kuitenkin olemassa myös suhteellisen terveitä vanhuksia, jotka rakentavat koko elämänsä joidenkin sairautensa ympärille. Tämä ei suinkaan ole vain pahasta. Jotkut vanhukset pystyvät juuri tällaisen elämäntavan takia eivät vain elämään kauemmin vaan myös nauttimaan elämästään. Joskus on jopa huvittavaa katsoa, miten kekseliäästi jotkut pystyvät rakentamaan sairautensa ympärille ehjää, ennustettavia käytäntöjä sisältävää ja jopa perheyhteisön jäseniä kannustavaa elämäntapaa. Meitä on kuitenkin moneksi. Toisinaan tällaisesta suhteellisen terveen henkilön sairauden ympärille kehittyneestä elämäntavasta kehittyä hänen lähimmäisiään terrorisoiva sosiaalinen muoto.

Elintason tärkeä osatekijä ovat myös tulot. Eläkkeellä oleva ei tarvitse yhtä paljon rahaa jokapäiväisten tarpeittensa tyydyttämi-

seen kuin työssäkäyvä henkilö. Sen takia on luonnollista, että ihmisen eläke ei ole hänen palkkansa suuruinen. Eläkkeen pienenemisellä on kuitenkin rajansa. On asioita, joista luopuminen merkitsee kohtuutonta rasitusta. Niihin kuuluu esim. monien vuosien aikana muodostettu ja rakennettu koti. Anni Vilkko (1995) tähdentää, miten koti on moniulotteinen ilmiö. Siihen ei kuulu vain asunto vaan myös kodin historia ja joskus jopa henkilön koko asumisen historia. Kotiin liittyy muistikuvia, jotka ovat tärkeitä ihmisen henkilökohtaiselle turvallisuuden tunteelle.

Vilkko on elämäkertoja tutkimalla myös paljastanut kiinnostavia eroavuuksia naisten ja miesten kodin merkityksen hahmottamisessa. Vanhat naiset liittyvät kodin useimmiten perheeseen, ja jos he nykyään ovat yksin, menneeseen aikaan, jolloin perheessä oli yhteisiä ponnistuksia. Vanhan naisen koti saa myös erityisen arvolatauksen, jos se on paikka, johon lapset, sisarukset tai muut sukulaiset tulevat. Miehillä taas perheen yhdessäolo ei ole yhtä tärkeä kodin hahmottamisessa. Sen sijaan he mielellään tähdentävät omaa osuuttaansa kodin luomisessa kuten sen fyysistä rakentamista ja rahojen säästämistä. Vilkon mukaan vanhoille sekä miehille että naisille koti on elämäkulussa keskeinen, vaikka he katsovat sitä hieman eri näkökulmasta.

Julkisen politiikan ja hallinnon toimenpiteet eivät piittaa kodista keskeisenä sosiaalisena areenana vaan keskittyvät yleensä vain kotien rakentamisen keinoihin, asuntojen omistusmuotoon ja asumistasoon. Varsinkin vanhuudessa koti tulee kuitenkin hyvin keskeiseksi habituksen ja elämäntavan lähteeksi. Monella vanhuksella keskeiset sosiaaliset käytännöt liittyvät nimenomaan kotiin, sen ylläpitämiseen ja siinä toimimiseen. Ei ole ihme, että monelle vanhukselle kodin pakotettu jättäminen merkitsee tuhoisaa onnettomuutta ja elämän romahdusta.

## Yhteisyyskaipuuseen liittyvät käytännöt

Loving hyvinvointiulottuvuutena – eli suomeksi yhteisyys – sisältää sen, että ihminen tarvitsee pysyviä, läheisiä suhteita muihin ihmisiin. Ne hän yleensä saa avio- ja avoliitossa, perheessä, paikka-



kuntansa naapurustossa, pysyvien ystävien muodossa, organisaatioissa ja järjestöissä sekä työpaikallaan. On ihmisiä, jotka rakentavat koko elämäntapansa sosiaalisen kanssakäymisen ympärille. Jotkut sellaiset ovat perheihmisiä, aina hoitamassa ja lisäämässä perheen ja suvun kontakteja. Jotkut puolestaan ovat seuraihmissä aina järjestämässä kokouksia ja juhlia, joissa he voivat iloita iloisten kanssa ja surra surevien kanssa.

Ihmisten vanhetessa heidän kontaktimahdollisuutensa vähenevät. He joutuvat jättämään työpaikkansa ja usein myös toimintansa organisaatioissa ja yhdistyksissä. Monet menettävät aviopuolionsa, sukulaisensa ja ystävänsä. Jotkut pystyvät luomaan uusia ystävyys-suhteita esimerkiksi muiden eläkeläisten kanssa tai herättämään eloon vanhoja ystävyksiä esimerkiksi työtovereidensa kanssa tai hankkimaan uusia ystäviä jonkin uuden toimintamuodon kuten sukututkimuksen tai uskonnollisen toiminnan avulla. Tosiasia on kuitenkin se, että monista vanhuksista tulee hyvin yksinäisiä.

Eristyneisyys ja yksinäisyys ovat suomalaisten vanhuksien vaikein ongelma. Yhteiskunta on kehittynyt siten, että työpaikan ja muiden organisaatioiden hävittyä sekä aviopuolison ja ystävien kuoltua monilla vanhuksilla ei ole sellaisia sosiaalisia yhteyksiä ja yhteisöjä, joihin he voisivat kuulua ja liittyä. Tällaisessa tilanteessa ihmiset usein kehittyvät entistä pelokkaammiksi ja aremmiksi. Esimerkiksi Helsingin rauhallisissakin kaupunginosissa elää vanhuk-sia, jotka eivät juuri uskalla lähteä ulos. Jotkut heistä ovat toki työ-elämänsä aikanakin olleet kriittisiä ja muille tulyjä siten, ettei heille koskaan ole kertynyt paljon ystäviä, mutta tällaisen henkilöhistorian tunnistaminen ei tietenkään poista heidän nykyistä ongelmaansa. Voidaan sanoa, että he ovat tehneet yksinäisyydestä elämäntavan. Vaikka näin olisikin joidenkin harvojen suhteen, tämänkaltainen sanontatapa ei edusta hedelmällistä elämäntavan käsitteen käyttöä. Itse asiassa useimmat eristyneet vanhukset ovat elämäntapaa vailla.

Elämäntapa on toiminut pääasiallisesti tutkimuksellisenä käsitteenä, mutta se voi olla myös sosiaalityön ohjeena. Eristyneiden vanhuksien tilaa tuskin parannetaan satunnaisilla yksilökontakteilla. Yhteydenpidolle olisi löydettävä jonkinlainen sosiaalinen sisältö, joka edustaisi ellei uutta elämäntapaa niin ainakin sisältäisi uuden elämäntavan aineksia.

## Ihmisenä olemisen käytännöt

Being on se kategoria, jonka takia olen käyttänyt hyvinvointi-  
ulottuvuuksista usein englannin- enkä suomenkielisiä sanoja. Kir-  
jassani ”Hyvinvoinnin ulottuvuuksia” puhuin Beingistä ihmisen pyr-  
kimyksenä itsensä toteuttamiseen. Se sisältää kuitenkin muutakin  
kuten ihmisen pyrkimyksen muodostaa selvää sosiaalista identiteet-  
tiä eli omakuvaa sekä rakentaa kokonaisuudeksi tuntuva elämys-  
maailmaa. En ole löytänyt tälle hyvinvointikategorialle lyhyttä suo-  
menkielistä sanaa, joka vastaisi englannin kielen Being tai ruotsin  
kielen ”att vara” ilmaisua.

Kirjassa ”Hyvinvoinnin ulottuvuuksia” Beingin osatekijät koos-  
tuivat henkilön vaikutusvallasta, kuten poliittisesta aktiviteetista,  
hänen mahdollisuuksistaan toimia ympäristössään, kuten vapaa-ajan  
vietosta ja luonnosta nauttimisesta, hänen omassa paikallis- tai/ja  
työympäristössään saamasta hyväksymisestä eli henkilökohtaisesta  
arvonannosta sekä hänessä synnytetystä korvaamattomuuden tun-  
teesta. Being on se hyvinvointikategoria, jonka osatekijät ovat vai-  
keimmin operationalisoitavissa eli muutettavissa konkreettisiksi mit-  
tareiksi.

Beingin toteuttamismahdollisuudet vähentyvät vanhuksilla,  
vaikka heistä monella edelleen on mahdollisuuksia suorittaa miele-  
kästä työtä, vaikuttaa ympäristöönsä ja nauttia luonnosta. Jotkut  
vanhukset kokevat itse asiassa elämänsä rikastuneen, kun he nyt  
entisen ikävän työnsä sijaan voivat omistautua harrastuksilleen ja  
rakentaa omaehtoista ja ehjää elämäntapaa. Vaikeassa asemassa ovat  
usein ne, jotka ovat kokonaan omistautuneet työntekoon sellaises-  
sa tehtävässä, jossa ei ole minkäänlaista jatkoa eläkkeelle siirtymi-  
sen jälkeen.

Vanhuksilla Being-kategoriaan kuuluva tarpeentyydytys liittyy  
suuresti heidän entiseen aktiiviseen elämäänsä ja etenkin heidän  
työelämänsä päättämisen vaiheeseen. Ihmiselle on tärkeää, että hän  
saa tuntea suorittaneensa tähdelliseksi koetun päivätyön. Sen takia  
on erittäin pulmallista, jos ihmisen työelämä päättyy työttömyy-  
teen tai siihen, että hänen työorganisaationsa tai työtehtävänsä ko-  
konaan lakkautetaan. Tietenkin jotkut löytävät vanhoina aivan uut-  
ta elämää, mutta useimmat eivät sitä tee.

On ollut mielenkiintoista nähdä miten veteraanitoiminta ja sodanaikaisen toiminnan, ehkä varsinkin vuoden 1944 torjuntatoukujen muistaminen, on saanut monissa vanhuksissa aikaan elämäniloa ja kokemuksen mukanaolosta tärkeässä tehtävässä. Siihen on tosin liittynyt myös ylilyöntejä kuten esimerkiksi silloin kun väitetään, etteivät veteraanit monien vuosikymmenien aikana ulkopolitiittisen tilanteemme vuoksi saaneet mitään kunnioitusta osakseen. Sitä he mielestäni saivat ainakin yhtä paljon kuin jopa toisen maailmansodan voittajavaltioissa. Sekä Yhdysvalloista, Iso-Britanniasta että jopa Neuvostoliitosta kantautuivat ainakin minun korviini kuvaukset siitä, miten nuoremmat polvet paljon kovasanaisemmin kuin meillä osoittivat olevansa väsyneitä sotatarinoiden kuulemiseen. Tällä vuosikymmenellä meillä jo vanhuksissa olevat veteraanit ovat kuitenkin saaneet erityistä kiitosta osakseen. Maailman tapahtumat ovat myös osoittaneet, mistä säästyimme, kun pysyimme itsenäisenä valtiona. Veteraaneille osoitettu kunnioitus ja myös heidän oma yhdistys- ja kokoontumistoimintansa ansaitsevat kuitenkin huomiota yli sen historiallisen tilanteen, jossa he sotiemme aikana toimivat ja jossa he nyt ovat. Vanhusten joukossa on ihmisiä, jotka eivät ole osallistuneet sotiin, mutta ovat silti kovasti uurastaneet elämässään mielekkäiksi koettujen tehtävien parissa. On kaikesta päätellen hyvin tärkeä, että eri aikojen vanhuksille annetaan mahdollisuuksia muistella ja kokoontua oman aktiivikautensa historian merkeissä.

## Kohti elämänpolitiikkaa

Elintason ja elämänlaadun turvaaminen ja kehittäminen on sosiaalipolitiikkaa. Kun sen ohella otetaan huomioon ihmiset elämäntapa, syntyy elämänpolitiikka. Se on vanhuksille hyvin tärkeää.

## Kirjallisuus

- Allardt, Erik (1976), Hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Porvoo, WSOY.
- Bourdieu, Pierre (1984), Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste. Cambridge, Mass., Harvard University Press. (alkuperäinen ranskalainen teos ilmestyi 1979)
- Coleman, James (1971), Resources of Social Change, New York, Russell Sage Foundation.
- Marin, Marjatta (1995), Minkä ikäinen olettekaan, rouva? Virkaanastujaisesityelmä Jyväskylän yliopistossa 29.11.1995
- Roos, J.P. (1985), Elämäntapaa etsimässä, Helsinki, Tutkijaliitto.
- Tornstam, Lars & Oden, Birgitta & Svanborg Alvar (1982) Äldre i samhället förr, nu och i framtiden, Stockholm, Liber Förlag.
- Vilkko, Anni (1995), Hemmets betydelse för äldre män och kvinnor. Föredrag vid den 18:e Nordiska Sociologkongressen, Helsingfors 9.-11.6.1995.

*Päivi Elovainio*

## **Vanhuuden monet kuvat**

**T**oimintakyky ja sosiaalinen toiminta ovat sosiogerontologisen tutkimuksen keskeisiä käsitteitä ja tutkimuksen kohteita. Sosiaalista toimintaa on selitetty toisaalta roolien ja aktiivisuuden muutoksilla, toisaalta arkielämästä irtaantumisena (Coleman 1990). Aktiivisuusteoriassa, joka nykyisin on saanut yhä enemmän kannatusta etenkin käytännön vanhustyössä, pidetään tärkeänä, että vanheteissaankin ihmisellä on erilaista tekemistä ja erilaisia rooleja (Koskinen 1986). Aktiivisuusteorian pohjalta tehdyissä tutkimuksissa on usein etsitty korrelaatioita kontaktien, osallistumisen ja ajankäytön sekä ilmaistun tyytyväisyyden välille (Jylhä 1990). On ajateltu, että mitä aktiivisempi ihminen on, sitä tyytyväisempi ja sopeutuvampi hän on.

Vuosina 1994-1995 kerätyn 98:aa kodeissa, palvelutaloissa ja laitoksissa asuvaa vanhusta koskevan haastattelututkimuksen (Elovainio 1994, Elovainio 1995) perusteella ei kuitenkaan todettu selvää yhteyttä sosiaalisen aktiivisuuden ja tyytyväisyyden välillä. Havaittiin, että sosiaalisten toimintojen vähentyessä mielen kokemusmaailma painottui enemmän. Tyytyväisyys ei myöskään ollut yksinomaan psyykkinen tunnetila vaan ilmaisu arkielämän realiteetteihin sopeutumisesta ja pyrkimys harmoniaan toimintakyvyn asettamien ehtojen rajoissa (Elovainio 1995).

Tässä artikkelissa piirretään vanhuskuvia viiden eri haastatellun perusteella. Tapausanalyysin pohjana on edellä mainittu laajempi

98 vanhuksen haastattelu (Elovainio 1994). Tapauksia haettaessa määräävänä oli tutkimuksen tavoite ja teoreettinen rakennelma, jossa keskeisenä oli sosiaalisen toimintakyvyn ja toimintojen sekä sopeutumisen tarkastelu. Sosiaalista aktiivisuutta tarkasteltaessa haastattelu- ja havainnointiaineisto jaettiin sosiaalisten kontaktien ja erilaisten toimintojen perusteella viiteen eri ryhmään aktiivisuus–passiivisuus –ulottuvuuden mukaan ja kustakin ryhmästä poimittiin yksi esimerkkitapaus. Viiden vanhuksen kuvat piirtyvät heidän omien kertomustensa ja suoritettujen haastattelujen ja havainnointien perusteella. Vanhuskuivissa on analysoitu sosiaalista aktiivisuutta, vanhuuden kokemista ja vanhuuteen sopeutumista. Vaikka analyysi muodostuukin kvalitatiiviseksi, sen pohjana on kvantitatiivisuus siinä mielessä, että tapauksia verrataan laajempaan aineistoon.

Yksittäisten vanhuskuvien asemesta olisi myös voitu esittää tyyppikuvia, joissa vanhuuden kuvat olisi muodostettu erilaisten kahteen tai useampaan muuttajaan perustuvaan kategorisointiin. 'Tyyppien' muodostamisella kuitenkin typistettäisiin sitä informaatiota, mitä yksityisten vanhusten kertomukset sisältävät. Yleensä kategorisointi nähdään liian tiukkarajaiseksi, jolloin 'tapaus' voidaan sijoittaa vain yhteen tyyppiin. Kuitenkin, kuten esim. Billig (1985) on todennut, kategorisointi on usein luonteeltaan ristiriitaista. Kategorioiden erottelukyvylle voidaan aina esittää vasta-argumentteja ja tyytit ovat harvemmin 'puhtaita tyyppejä'.

Kuvat vanhuksista sosiaalisesti aktiivisina tai passiivisina ovat seuraavassa piirtyneet vanhusten omaa elämäänsä kuvaavan kertomuksen, haastattelulomakkeen ja haastattelijan havaintojen mukaan. Tarkoituksena ei kuitenkaan ollut havainnoida yksittäisiä vanhuk- sia, vaan näiden tapausten kautta puhuvat myös 'toiset vanukset'. Aktiivinen–passiivinen vanhus on asetelma, jossa tapausten ajatellaan edustavan sellaisia vanhuk- sia, joissa ilmiö tulee erityisen hyvin näkyviin.

Haastatellut vanukset arvioivat itseään myös suhteessa muihin vanhusiin. Kertoessaan vanhuuden kokemuksistaan haastatelluilla oli usein ikäspesifejä identiteettimäärityksiä, jotka sisälsivät oletuksia siitä, millainen itse on ja millainen tulisi olla suhteessa ikään. Davis ja Harre (1993) käyttävät näistä identiteettimäärityksistä nimityksiä julkinen ja refleksiivinen positio. Julkisella

positiolla viitataan joukkoon, jolla on yhteisiä piirteitä ja jolle on ominaista yhteiset käyttäytymismallit. Refleksiivisellä positiolla puolestaan määritellään tilannetta, jossa ihmiset irtaantuvat joko tietoisesti tai tiedostamatta julkisesta positiosta ja tekevät positioiden suhteen omia valintojaan. Aktiivisuuteen ja toimintaan vaikuttaa oleellisesti se, millainen kytkös vallitsee vanhusten refleksiivisen minäkuvan ja julkisen vanhuskuvan välillä. (Davis ja Harre 1993).

Asennoituminen julkiseen positioon ja omaan refleksiiviseen positioon näyttää muuttuvan ihmisen ikääntyessä (Nikander, 1995). Merkittävää myös on, että nykyinen vanhus-sukupolvi on syntynyt vuosisadan vaihteessa ja elänyt 'traditionaalisessa yhteiskunnassa' suurimman osan elämänsä. Traditionaaliseen sukupolveen kuuluminen merkitsi 'addiktiota', uskomista perinteisiin ja rituaaliseen käytäntöön, jonka noudattamista kontrolloi valvoja, yhteiskunnan kollektiivinen mieli (Giddens 1991). Vasta jälkiteollisessa yhteiskunnassa 'addiktion' vasta-lääkkeeksi on muodostunut refleksiivisyys ja henkilökohtaisten valintojen ja ratkaisujen määrä on lisääntynyt. Voidaan myös puhua myös 'Minästä' ja 'Sosiaalisesta Minästä' (Johanson 1985). 'Minän' perustana nähdään tarpeet ja halut. 'Sosiaalinen Minä' muotoutuu vuorovaikutuksessa siihen palautteeseen, jonka yksilö saa ulkopuolelta. Mitä autonomisempi henkilö on, sitä löysempi side on 'Minän' ja 'Sosiaalisen Minän' välillä. Aikaisempien tutkimusten (Elovainio 1995, Österlund 1995) mukaan erityisesti laitosympäristössä ei haluta olla poikkeavia. Valinnat, toiminnot ja puheet toteutuvat ympäristön tarjoaman mallin mukaan. Malli tartuttaa samanlaista ajattelutapaa. Laitoksissa tehdyissä haastatteluilissa todettiin myös, että vasta se, että kokee itseään kohdeltavan muita huonommin, herättää julkituotavaa tyytymättömyyttä (Elovainio 1995).

Sosiaalinen ja kulttuurinen ilmapiiri vaikuttavat julkiseen ja refleksiiviseen positioon. Elämäntarinoiden perusteella voidaan sanoa, että toiminnan suhteen tyypillinen vanhus on aktiivinen silloin kun se kannattaa. Jos saavuttaa tavoitteet helpommin muuten kuin itse toimimalla, kannattaa olla passiivinen. Tämä oli selvästi nähtävissä laitos-hoidossa. Aktiivisuus voi olla turhaakin riskinottoa: hiljainen sopeutuminen on varmempaa ja luo enemmän turvallisuutta. Positiiviseen vanhuuden kokemiseen näyttää voimakkaasti liit-

tyvän se, että kokee itsensä julkisesti hyväksytyksi. Laitoksissa haetaan hyväksyntää, koska hyväksyntä luo myös turvallisuutta (Elo-vainio 1995).

Lähtökohtana seuraavien viiden vanhuskuvan analyysissä on osoittaa, että vanhuus ei ole yhtenäisesti etenevä prosessi. Ikä ei myöskään yksin ennusta elämäntulkua, vaan siihen vaikuttavat yksilölliset vaihtelut terveydentilassa, asumismuodossa (laitoksessa tai kotona) ja kyvyissä hyödyntää resursseja ja omia voimavaroja kuten myös yhteiskunnalliset ja kulttuuriset tekijät. Vanhuskuvien perusteella ei myöskään voida havaita selvää yhteyttä aktiivisuuden ja passiivisuuden sekä tyytyväisyyden ja sopeutumisen välillä. Vanhus on myös sanana liian yleistävä ja hyvin heterogeenistä joukkoa ihmisiä samankaltaiseksi leimaava käsite. Vanhus käsitettä käytetään tässä artikkelissa syystä, että mitään luonnostaan parempaa ikäsyrijintää sisältämätöntä sanaa ei ole löytynyt sen tilalle.

## Sofia

Sofia on epätyypillinen vanhus sekä ehkä melko varakkaan koti-taustansa (vanhemmat opettajia, Sofia oli perheen ainoa lapsi) että osin tästä seuranneen koulutuksensa vuoksi. Sofia on 84-vuotias. Sofia on vireä ja sosiaalinen vanhus. Häntä voidaan luonnehtia 'elämänsä tyytyväiseksi, mutta myös aktiivisesti taistelevaksi, realistiseksi naiseksi'. Sofia on esimerkki vanhuksesta, joka on sopeutunut laitokseen hyvin. Koulutus ja kulttuuriharrastukset ovat pää-omaa, jota voi hyödyntää laitoksessakin.

Sofia on hankkinut notaarin paperit sekä loppututkinnon psykologiasta ja filosofiasta. Valmistumisen aikoihin Suomessa oli lama, joten hän lähti opiskelemaan kieliä Berliiniin, Pariisiin ja Lontoon. Sofia on perheetön eikä lähisukulaisia ole.

Sofia lukee päivittäin neljää-viittä lehteä. Hän katsoo päivittäiset uutiset televisiosta, kuuntelee radiota ja lukee paljon kirjoja. Elo-kuvissa ja teatterissa hän ei enää pysty käymään. Sofia harrastaa maalaamista ja kirjoittamista. Hän kirjoittaa vielä aktiivisesti sanomalehtiin. Hän toimii myös vanhainkodissa kerhon vetäjänä. Yllättävää kylläkin hänellä ei ole ystäväkontakteja. Kontaktit, joita hän



luettelee, kuuluvat viralliseen (lääkintävoimistelija, päätoimittaja jne.) tai sitten epävirallisen sektorin palvelutoimintaan (SPR-ystävä-palvelu). Tämänikäistä henkilöä sivistys voi paitsi tukea myös eriyttää. Sofia toteaa myös, että ei ole oikein seurusteluseuraa vanhainkodissa. Sofia kertoo myös, että hän ei ole perustanut perhettä, koska ei ole löytänyt sopivaa miestä. Koulutus on voinut olla parisuhteen esteenä, koska ei ole löytynyt vastaavanlaista miestä. Toisaalta voi myös olla, että tämän ikäluokan naisten kohdalla kodin ja työn yhdistäminen on ollut vaikeaa ja että koulutettu nainen on löytänyt enemmän tyydytystä työstä tai urasta kuin perheestään.

Sofian aktiivisuus ei niinkään liity aktiivisuusteorioiden sisältämään sosiaalisen vuorovaikutuksen ja roolien määrään kuin mielen toimintaan. Sofian kohdalla älyllinen aktiivisuus on mielen toimintaa, joka tähtää nykytilanteen havainnointiin. Älyllistäminen auttaa olemaan kriittinen – ja sitä kautta myös asettumaan auktoriteettien yläpuolelle. Sofia esim. käy joskus kirkossa, vaikka ilmoittaa olevansa skeptinen uskonnon suhteen. Hän ei hyväksy neitseellistä syntymää. Hän on kirkon kanssa eri mieltä myös pelastususkosta. Kuolema on hänen mielestään liian iso kysymys ratkaistavaksi. Sofian mielestä vanhuksille kuoleman läsnäolo on reaalisempi kuin nuorille, mutta lopullista kantaa siihen tuskin voi ottaa kukaan. Sofia suree sitä, että hän on tavallaan 'voimaton' tämän kysymyksen edessä. Sitä ei voi emotionaalisesti hallita. Koska hän suhtautuu skeptisesti uskontoon, ei hänellä välttämättä ole ns. 'turvapaikkaa' (vrt. esim. Maija, joka on pelastuksestaan varma).

Sofia poikkeaa yleensä laitoksissa olevista vanhuksista myös siinä, ettei hän juurikaan muistele menneitä, vaan elää nykypäivää. Sofia suunnittelee mm. kieliopintojen aloittamista yliopistossa.

Sofia korostaa sitä, että hän on ollut aina aktiivinen ja saanut paljon aikaa ja että hän jälkipolville voi jättää merkkejä itsestään: kirjallisia ja taiteellisia. Näyttääkin siltä, että osalle, joskin vain pienemmälle osalle vanhuksista, on tärkeää jättää joitakin merkkejä itsestään, persoonallisia aikaansaannoksia, jotka jäävät elämään senkin jälkeen, kun ihminen kohtaa fyysisen kuoleman.

Suhteessa perusaineistoon Sofia on epätyypillinen vanhus juuri aktiivisten kulttuuriharrastusten kautta. Hän toteaaakin monesti, että hän ei ole tavallinen vanhus ympäristössään. 'Nuo muut eivät

ajattele kuin lapsiaan’.

Sofia on kuitenkin toisella tavalla aktiivinen kuin esim. Vera (seuraava ’tapaus’). Veralla korostuvat sosiaaliset kontaktit ja erityisesti ystävyysuhteet. Sofian aktiivisuus ei niinkään liity kontakteihin ja yhdessäoloon muiden kanssa vaan psyykkiseen, mielen toimintaan. Hän ei kuitenkaan sovi esim. irtaantumisteorioiden (Coleman 1990) esittämään kuvaan vanhuksesta, joka läpikäy elämäänsä ja hakee identiteettiänsä. Opiskelun ja työn kautta rakennettu identiteetti on omaa, itserakennettua pääomaa ja tässä mielessä varmaa. Sofia kokee, että vaikka hän on aktiivinen ja sosiaalinen hän samanaikaisesti kokee olevansa myös erilainen. Davisin ja Harren (1993) käsitteitä käyttäen voisi sanoa, että hänen refleksiivinen minänsä erottautuu julkisesta vanhuskuvasta.

## Vera

Myös Vera on 84-vuotias ja asuu kotona töölöläisessä kaksiossa. Hän on ollut aikaisemmin toimistossa töissä. Nykyisin häntä kai olisi nimitetty toimistosihteeriksi, kuten hän asian toteaa. Naimissa hän on ollut vain neljä vuotta ja eronnut. Lapsia hänellä ei ole.

Vera lukee sanomalehteä päivittäin. Hän sanoo lukevansa Hufvudstadsbladetin kunnollisesti joka päivä ja siihen kuluu ainakin kaksi tuntia. Televisiota hän katsoo päivittäin viisikin tuntia, jos sieltä tulee mielenkiintoista ohjelmaa. Radiota hän kuuntelee harvoin. Vera kuuluu myös kirjakerhoon, jossa on kymmenen jäsentä ja jossa jokainen ostaa kirjan vuorollaan. Hän myös laittaa kaikki omat ruokansa, mutta jättää siivoukset kodinhoitajalle. Matkoilla ja elokuvissa hän ei enää käy.

Teatterissa Vera käy neljä-viisi kertaa vuodessa. Hän koettaa käydä päivittäin ulkona, mutta sanoo joskus olevansa liian laiska. Veralla on kaksi hyvää ystävätärtä, joiden kanssa hän puhuu puhelimesta päivittäin. Ei osaisi mennä nukkumaankaan, jos ei saisi sanoa ystävättäriille hyvää yötä. Tekemistä Veralla on omasta mielestään tarpeeksi eikä hän tunne itseään yksinäiseksi.

Vera on epätyypillinen vanhus siinä mielessä, että vaikka hänellä on kipuja ja särkyjä, ne eivät hallitse hänen elämäänsä ja hän

toteaa särkylääkkeiden selviävänsä avulla. Sairaus ei muodostu mitenkään sosiaalisen vaihdon tai rituaalisen keskustelukäytännön välineeksi, mikä on yleistä vanhusten keskuudessa (Öberg ja Ruth 1994). Laajemman aineiston (Elovainio 1995) mukaan julkiseen vanhuuteen liittyi usein ruumiin objektivointi ja sairaus koettiin paitsi yksilöllisesti niin yhteisöllisen merkityksenannon kautta.

Veran elämässä harrastuksilla tuntuu olleen aina tärkeä sija. Harrastuksia hänellä on omasta mielestään aivan tarpeeksi. 'Mä oon juuri ajatellu, että täytyis jotain jättää pois. Mun veli sanoo, että sä et pärjää tolla lailla. Mutt kyll mä tähän saakka olen pärjännyt'. Hän sanoo myös, että tekemistä on riittävästi. Nytkin on rästissä kahden järjestön kirjanpidot, joita ei millään ehdi tehdä. Vera kertoo, että hänellä on kaikki samat harrastukset senioritansseja lukuunottamatta kuin kaksikymmentä vuotta sitten. Veran elämää täyttävät 84 ikävuodesta huolimatta samat tekijät kuin aikaisemminkin. Muistot ja haaveet eivät ole keskeisessä asemassa.

Veran esittämä julkinen vanhuskuva on myös positiivinen. Hänen mielestään vanhuksia arvostetaan nykyisin enemmän kuin aikaisemmin. Vera on myös tyytyväinen siitä, että häntä puhutellaan 'faster Verana' ja että myös kaupassa puhutellaan kohteliaasti. 'He tietävät kuka minä olen'. Veralla tuntuu olevan selkeä minäkäsitys ja hänen ulkoinen olemuksensa viestittää itsevarmuutta, joka ei kuitenkaan ole ylpeyttä.

Vera kokee, ettei hän ole muista riippuvainen, vaikka ikäihmisten tapaan tarvitsee ulkopuolista apua ja tukea jossain määrin. Veran käsitys tässä suhteessa poikkeaa yleisesti vanhuksista ja erityisesti laitoshanhuksista. Kotona olevista vanhuksista 60 % ja laitoksissa olevista 80 % sanoi olevansa riippuvainen muista henkilöistä. Veralla ei ole lapsia ja hänen kontaktinsa eivät ole riippuvaisia perheestä ja sukulaisista vaan työstä ja harrastuksista. Tässä suhteessa hän on myös epätyypillinen vanhus, koska useimpien vanhusten keskeinen elämänpiiri rajoittuu lapsiin ja lastenlapsiin.

Positiivista Veran mielestä omassa vanhuudessa onkin ennen kaikkea se, että hän kokee pärjäävänsä. Vanhaksi hän ei tunne itseään ollenkaan ja kertookin, että hänellä on eräs ystävätär, joka oli täyttäessään kahdeksankymmentä varoittanut, että tästä ikävuodesta lähtien kaikki alkaa mennä alaspäin: 'Vänta bara när du fyller åttio

är så får du se hur det rasar'. Haastateltava jatkoi 'ja mä sanon, ett en mä välitä yhtään siitä ett olkoon 80 tai 90, mutt mä en välitä. Mut kyll mä huomaan ihan samaa, ett kyllä se (kunto) menee alas-päin. Se on niin merkillistä se, että tajuaa, että nyt minun pitää jät-tää se ja se pois ja nyt mä olen huono siinä ja nyt en mene eri pistei-siin noin vain'.

## Hilja

Hilja on 84-vuotias. Hilja on syntynyt Karjalassa. Käynyt kansa-koulun ja ollut ompelutehtaalla töissä. Hän asuu kotona Vallilassa kaksiossa. Hän on ollut naimisissa ja hänellä on kaksi lasta: tytär ja poika. Hänellä on jonkin verran särkyjä. Näkö on huonontunut, mutta muita sairauksia ei ole.

Hilja lukee Helsingin Sanomia. Kirjoja ei hän lue, koska näke-minen on huonoa. Radiosta hän kuuntelee jumalanpalvelusta. Poi-ka ja tytär käyvät kerran viikossa ja soittelevat melkein päivittäin, jos työltään ehtivät.

Toiminta tapahtuu enimmäkseen kodin sisällä. Hilja käy jos-kus ulkona kävelemässä. Ystäviä ei enää ole useita. Samassa talos-sa asuva nainen käy häntä joskus katsomassa ja he menevät yhdes-sä ulos kävelemään.

Harrastuksia ei Hiljalla enää ole. Ilta kuluu televisiota katsel-lessa. Viime aikoina televisionkin katseleminen on hänen mieles-tään joskus tuntunut tympäisevältä, kun ohjelmat ovat muuttuneet niin huonoiksi.

Hilja oli työssä niin pitkään kuin pystyi olemaan. Eläkkeelle jäätyään hän oli vielä pitkään aktiivinen. Mutta sairastuttuaan ja näön huononnutta elämäntyyli on kokonaan muuttunut. Hän ei enää uskalla kulkea julkisilla kulkuneuvoilla (vaikka ei ole edes riippu-vainen kepeistäkään). Hän pelkää myös pimeätä ja ennen kaikkea yksin olemista. Hilja toistaa monta kertaa, että hänen piirinsä on supistunut hyvin pieneen.

Hiljan elämäntyytyväisyyttä lisää menneiden muistelu. Suhde menneeseen näyttää avoimelta: Hilja kertoo muistelevassa paljon menneitä ja valokuvien avulla palauttavansa muistot mieleen. Myös

uskonto on hänelle tärkeä, vaikka hän ei haluakaan mennä kirkkoon. Hilja uskoo kuolemanjälkeiseen 'uuteen elämään'.

Se, mitä Hilja haluasi tehdä enemmän, on tavata lapsiaan. Hän ikäänkuin elää lastensa kautta ja puhuu paljon lapistaan. Samalla hän puolustelee lapsiaan, että 'kyllä ne kävis useammin, jos niillä ei olisi paljon kiireitä'. Hilja kertoo esim. pojastaan, joka on tuottanut hänelle monta pettymystä elämässä, mutta on nyt kuitenkin päätynyt hyvään ja kunnolliseen ammattiin. Elämän kohokohtia ovat Hiljan mielestä harvoin tapahtuvat vierailut lasten luona. Poika käy hänet hakemassa autolla. Yleensä vierailut ovat lastenlasten syntymäpäivinä.

'Ei mitään negatiivista omassa asemassani', sanoo Hilja. Onko niin, että Hiljan omat olosuhteet ovat antaneet aiheita näin optimistiseen asenteeseen? Onko tämä hyväksyntä tulkittava suvaitsevaisuutena vai alistuneisuutena, kun ottaa huomioon, että hän toisaalta valitti yksinäisyyttä ja sitä, että ei ole mitään tekemistä? Vai onko vanhus itse kyvytön arvioimaan tilannetta? Tästä näkökulmasta katsoen vastaus voisi ilmaista myös arvioijan omaa tulkintaa kulttuurisista koodeista, jolloin hän vastasi kysymyksiin julkisen vanhusposition sisältämän kuvan mukaisesti. Konteksti ei kerro sitä, vertaako Hilja vanhusten asemaa muiden asemaan yleensä, vai vertaako hän vanhusten asemaa esim. entisaikojen olosuhteisiin.

Vastauksessaan kysymykseen vanhusten asemasta suhteessa aikaisempaan elämään Hilja toteaa myös oppineensa, että minkä teet toiselle teet myös itsellesi. Hilja jatkaa ajatusta vielä toteamalla, että kaikilla on omat motiivinsa ja että yleensä on vaikea ymmärtää toisia. Hilja sanoo olleensa aina hyvä perheenmätä ja uhranneensa aikaansa lapsilleen ja lastenlapsilleen.

Hiljan selviytymisstrategia vanhuudessa näyttää olevan hiljainen hyväksyntä ja hän toteaa, että huonoa tuulta pitää välttää. Yksinäisyyden ja joskus melkein toivottomuudenkin kokemisen tunteet hän peittää muilta. Lääkäriltä hän on pyytänyt rauhoittavia lääkkeitä, mutta lääkäri antaa vain lieviä ja samalla katsoo paheksuen häneen. Hänellä on sellainen tunne kuin olisi jonkinlainen 'narkkari'. Huono tuuli ja negatiiviset tunteet ovat kontrollin alla kuten vanhuksilla yleensä oletetaan olevan. Tämä on yksi itsesäätelyn muoto, yritys hallita elämää ja tulla tätä kautta hyväksytyksi.

## Maija

Maijaa voidaan luonnehtia passiiviseksi vanhukseksi. Hän on 82-vuotias ja työskennellyt hoitoapulaisena. Maija on vanhainkodissa vuoro- eli lyhytaikaishoidossa. Nyt hän on laitoksessa neljän viikon ajan kaaduttuaan kotona, viikon kuluttua hän palaa kotiin. Myös hänen 90-vuotias puolisonsa on samassa vanhainkodissa hoidettava toisella osastolla.

Maija on passiivisen oloinen ja antaa itsestään aloitekyvyttömän vaikutelman. Hän puhuu hiljaisella, hennolla äänellä, on huonomuistinen ja ulkoiselta olemukseltaan hauras. Diagnoosina on Parkinsonin tauti ja sepelvaltimotauti, jotka osaltaan selittävät huonomuistisuuden (dementiaa ei kuitenkaan ole diagnosoitu). Liikkumisessa hän joutuu käyttämään keikkaa apunaan. Hän ei kuitenkaan valita kipuja tai särkyjä, toteaa vain, että WC:ssä käynti on vaikeaa 'kovan vatsan' vuoksi.

Maijan passiivisesta suhtautumisesta elämäntilanteeseen kertoo se, ettei hän itse päättää tärkeäksi kokemistaan asioista, vaan muut hoitavat asiat Maijan puolesta. Maijasta tämä on hyvä. Kysymykseen 'mitä haluaisi tehdä enemmän', Maija vastaa ettei yhtään mitään, täällä saa kaiken valmiiksi. Hän toteaa myös, että selviytyy kotonaan kaikesta, mutta täällä häntä autetaan kaikessa, pukeutumisessa, suihkussa käynnissä ja muussa sellaisessa.

Omien sanojensa mukaan Maija on vanhainkodissa lepäämässä. Hoitajien mukaan Maija lepäilee sängyssä suurimman osan päivää, hän käy huoneen ulkopuolella ainoastaan syömässä ja WC:ssä. Hän kuuntelee radiota joskus ja on käynyt joinakin iltoina katsomassa TV:tä. Muita päivittäisiä toimintoja ei ole. Kotona ollessaan Maija on katsonut televisiota, kuunnellut radiota ja ulkoillut, mutta täällä ei viitsi tehdä mitään.

Maija sanoo, että hänen ajatuksensa ja haaveensa liittyvät tytäreensä ja että hän muistelee myös paljon menneitä, erityisesti omaa lapsuuttaan, joka oli onnellinen. 'Muistelen menneisyydestä jota-kin mukavaa, ihan pientäkin. Ikäviä asioita en halua muistella'.

Maija on puheissaan epälooginen, sivupoluille harhautuva, eikä puhu tietyistä elämän keskeisistä asioista. Kyseessä saattaa olla joko kommunikaatiovaikeus (tilanne) tai se, että Maija haluaa unohtaa

jotkut asiat. Ulkopuolisena kiinnittää huomiota siihen, ettei Maija näytä mitenkään kommentoivan avioliittoaan. Myös suhde lapsiin jää jotenkin avoimeksi: välit näyttävät olevan hyvät ja lämpimät, mutta kätkeytyykö pintaa syvemmälle sittenkin jotain negatiivista?

Muistamattomuus ja muistaminen liittyvät siihen, mitä subjekti haluaa muistaa tai unohtaa. Vanhus voi haluta unohtaa epämiellyttävät (itsetuntoa alentavat) kokemukset tai sitten hän voi 'muistaa' sellaistaikin, mitä todellisuudessa ei ole tapahtunut. Tällainen fantasia voi olla Maijan kertoma maailmanympärimatka, jonka hän teki viisi vuotta sitten (epäilyjä tämän matkan todellisuudesta herättää se, että Maija tällöin jo oli melko huonokuntoinen). Tässä tulee esiin tulevaisuuden haaveiden ja fantasioiden merkitys: toiveet ja halut eivät välttämättä kanavoidu normaalielämän kautta, vaan subjekti käyttää mielikuvitustaan saadakseen tarpeilleen tyydytyksenä. Kyseessä on päiväunien eräs muunnos: vain sillä erotuksella, ettei subjekti tunnista niitä fiktiivisiä elementtejä, joita hänen mielensä tuottaa.

Tytär käy perheensä kanssa tapaamassa vanhempiaan vanhainkodissa säännöllisesti (kuinka usein ei käy ilmi). Tärkeimpänä ihmisenä Maija pitää tyttärtään ja tämän poikaa. Laitoksen sisäpuolella hänellä ei ole ystäviä. Myös kotona Maijan tuttavapiiri on suppea. Tuttavia on vähän 'sen takia, että kun pitää tarjota ja viedä kukkasia ja sellaista'. Naapureihinsa hän ei pidä yhteyttä, koska he eivät ole seurallisia. Hän ei tapaa myöskään sukulaisiaan, koska tapaaminen vaatii rahaa.

Maijan oma käsitys omasta vanhuksen asemastaan on vähätelevä. Hän kokee olevansa 'sellainen jätepallo'. Kuitenkin hän väittää olevansa tyytyväinen elämäänsä eikä halua valittaa. Hänen mielestään tällainen lepääminen, oleminen, muistelu ja mietiskely on ihan mukavaa eikä hän ymmärrä sitä, miksi hänen enää tässä iässä pitäisi tehdä kaikenlaista. 'Tehkööt nuoremmat, minä haluan valmistautua jo toiseen elämään'. Kuolemasta hän toteaa, että siinä siirrytään uuteen elämään.

## Leevi

Leevi on 86-vuotias. Hän on pitkäaikaishoidossa vuodepotilaana Parkinsonin taudin vuoksi. Hän on ollut yhtäjaksoisesti sairaalapotilaana kaksi vuotta ja neljä kuukautta. Leevi on käynyt kansakoulun ja autoilualan ammattikoulun. Hän on ollut ensin sekatyömiehenä rakennuksilla sitten autoilijana (yrittäjänä). Hän on ollut naimisissa. Vaimo kuoli kymmenen vuotta sitten. Hänellä on yksi kasvattipoika.

Leevi makaa kolmen vuodepotilaan huoneessa keskimmaisella vuoteella. Hän jaksaa puhua hiljaisella äänellä, josta on ajoittain vaikea saada selvää. Hän on niin sairas, että hän ei enää pysty istumaan kuin pienen hetken ruokailujen aikana siten, että sängyn takaosa nostetaan selkätueksi. 'Olen naimisissa sängyn ja hoitajien kanssa', hän toteaa.

Leevin kädet toimivat vähän, mutta niissä on niin paljon tärinää, että häntä pitää usein syöttää. 'Joku kiireisen oloinen heittää ruuat suuhun'. Hoitajat ovat hänen mielestään hyvin ystävällisiä 'vaikka eivät ehdi paapoa'. Aikaa ei jää jutteleuun. Puhe on heikoilla, hoitojen aikana ei ehdi jutella. Huoneessa on kaksi kaveria, mutta ne ei kuule eikä puhu'. Leevillä ei ole tuttuja, jotka kävisivät katsomassa eikä myöskään sukulaisia. Vain ystävätär, joka hoitaa taloudelliset asiat, käy noin kerran viikossa. Tavallisena päivänä Leevi ei puhu paria sanaa enempää kenenkään kanssa.

Leevi katselee päivittäin televisiota. Hänellä on iso hieno TV, jossa on satelliittilautanenkin ja kaukosäädin. Sitä hän ei kuitenkaan pysty itse käyttämään. Hän katselee televisiota silloin kun joku hoitaja avaa sen ja lopettaa, kun joku sulkee. Leevillä on sängyn vieressä oma radio ja hän kuuntelee sitä päiväsaikaan mielellään, jos joku avaa, itse hän ei pysty. Päivittäin Leevi kertoo ajattelevansa paljon, vaikka 'kyllä ne ajatuksetkin' välillä loppuvat. Hän ajattelee paljon entistä elämänsä ja kuvittelee nykyisin millaista oli ennen. Uskonto merkitsee Leeville enemmänkin rituaalista käyttäytymistä kuin uskoa. Kuolemasta hän ei keskustele enempää vaan toteaa 'se tulee kun tulee'.

Vanhuudestaan Leevi toteaa: 'Kun tulin huonoksi enkä enää selvinnyt kotona ajattelin ei äijästä enää ole itse huushollaamaan, kaatopaikalle vain – ei sairaalaan'. Mutta nyt hän ilmoittaa olevan-



sa tyytyväinen. 'Kaikkeen tottuu' hän toteaa. 'Laitoksessa tulee lämpöä ja ruoka, ei sitä tartte itte sekotella. Kotona oli yksinäistä. Hän toteaa kylläkin, että 'täällä täytyy olla kiltisti, muuten noi mukavat tytöt antaa vitsaa'. Hänen mukaansa hoitotoimenpiteistä kantelu on vaarallista.

Leevi edustaa kaikkein passiivisimpia ja muista riippuvia haasteltavia. Kuitenkin hän vastaa useisiin kysymyksiin, että on sopeutunut ja tyytyväinen ja tyytyväisempi kuin kotona. Sopeutumisen edellytyksenä hän kuitenkin näkee, että 'täytyy totella'. Turvallisuus näyttää muodostuvat tärkeämmäksi kuin omasta elämästään määrääminen ja esim. hoidosta valittaminen. Tästä näkökulmasta katsoen tyytyväisyys voisi ilmaista myös arvioijan tulkintaa kulttuurisista koodeista ja julkisesta sairaalan vanhuskuvasta, johon oletetaan kuuluvan sopeutuminen.

Kysymys muistelemisesta liittyy laajemmassa mittakaavassa siihen, millaisilla elementeillä ja asioilla vanhus täyttää nykyhetkensä ja mielensä. Elävät muistothan kuuluvat yhtä hyvin menneisyyteen kuin nykyhetkeen. Muistot voivat tulla yhtä todelliseksi ja läsnäoleviksi kuin praktinen todellisuus. Ero on kuitenkin se, että aktiivisessa, praktisessa vuorovaikutuksessa oleva vanhus elää yhteistä reaalitytodellisuutta: hänellä on fyysinen kontakti muihin ihmisiin. Muistoihinsa vetäytyvä vanhus seurustelee pikemminkin ei-olevien ihmisten kanssa.

## Miten vanhuskuvia voi tulkita?

Tutkimukseen on poimittu viisi vanhusta aktiivisuus-passiivisuus ulottuvuuden eri 'kohdilta' 98 vanhusta käsittävästä haastattelutaineistosta. Tapausten on ajateltu olevan informanteja tutkittavasta ilmiöstä. Sofialla, Veralla, Hiljalla, Maijalla ja Leevillä on hyvin erilainen vanhuus. Kahta heistä voi luonnehtia sosiaalisesti aktiiviseksi ja kahta passiiviseksi, yhden asettuessa välimaastoon. Sofia ja Vera ovat aktiivisia, vaikkakin eri lailla. Sofialle aktiivisuus on intellektuaalista, mielen aktiivisuutta. Veran aktiivisuus suuntautuu enemmänkin perinteisesti roolien ja vuorovaikutussuhteiden kautta määritellyksi sosiaalisesti aktiivisuudeksi. Hiljaa, Maijaa ja

Leeviä voidaan pitää passiivisina vanhuksina. Mutta myös aktiivisuudelle ja passiivisuudelle voidaan antaa laajempi sisältö. Esimerkiksi Klaus Weckroth (1992) jakaa toiminnan praktiseksi, havaittavissa olevaksi toiminnaksi ja psyykkiseksi, mielen toiminnaksi. Näyttää siltä, että kun praktinen toiminta, joka yleensä luokitellaan sosiaalisesti toiminnaksi, vähenee vanhuksilla, painopiste siirtyy mielen toimintaan, menneisyyden muistelemiseen ja fantasioihin. Ulkoisesti passiivinen voi olla sisäisesti, mieleltään, aktiivinen.

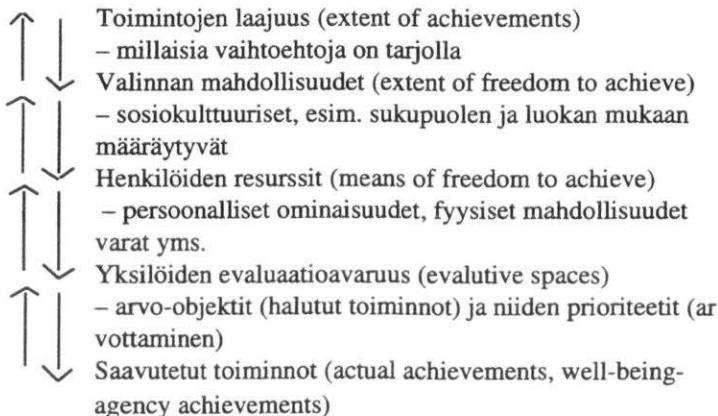
Asennoituminen julkiseen positioon ja omaan refleksiiviseen positioon näyttää muuttuvan ihmisen ikääntyessä. Vanhusten puheista kävi ilmi, että vanhuuden positiot eivät kuitenkaan määräydy mitenkään yksiselitteisesti, vaan yksilön on todistettava sekä ainutkertaisuutensa (se, että hän on juuri hän eikä kukaan muu) että sosiaalisuutensa (se, että hän jollakin tapaa 'normaali hyväksyttävä ihminen kuin kuka tahansa muu'). Tapauskohtaista tietenkä on se, missä määrin nämä kaksi eri aspektia painottuvat ja kokeeko vanhus olevansa erilainen vai tavallinen tapaus. Onko hänellä tarve poiketa vai haluaako hän erottua mahdollisimman vähän. Aspektit liittyvät joka tapauksessa toisiinsa: ainutkertaisemmankin yksilön on mielletävä itselleen jonkinlainen sosiaalinen viitekehys, johon hän voi itseään verrata. Maijan ja Leevin kertomukset osoittivat, että erityisesti laitosympäristössä ei haluttu olla poikkeavia. Valinnat, toiminnot ja puheet toteutuivat ympäristön tarjoaman mallin mukaan. Malli tartutti samanlaista ajattelutapaa. Laitoksessa tehdyissä haastatteluissa (Elovainio 1995) todettiin myös, että vasta se, että kokee itseään kohdeltavan huonommin kuin muita, herättää tyytymättömyyttä. Hyväksyntä ja turvallisuuden tavoittelemisen hyväksynnän kautta merkitsevät julkiseen positioon asettumista.

Yleisemminkin tässä yhteydessä voitaisiin virittää kysymys siitä, millaiset kontrollin muodot ovat juuri vanhuksille tyypillisiä. Mistä syystä vanhukset, jotka ovat ja kokevat olevansa riippuvaisia muista henkilöistä, haluavat säilyttää sellaisen positiivinen vanhuskuvan, johon kuuluu alistuminen, itsensä hillitseminen. Eikö vanhus voi vai eikö enää jaksa muuttaa tai edes haluta mitään, vaan mieluummin 'hyväksyy' olot, joissa hänen on elettävä.

Aineiston perusteella voidaan todeta, että erilailla eläville vanhuksille yhteistä oli sopeutuminen ja tyytyväisyys. Havaittu tyyty-

väisyys oli yllättävää verrattuna niihin tietoihin, jotka koskevat ha-  
luttomuutta siirtyä vanhainkoteihin ja laitoksiin. Tyytyväisyyttä tai  
sopeutumista ilmaistessaan useimmilla vanhuksilla oli kuitenkin  
jotain varauksia, esimerkiksi 'näissä olosuhteissa' – 'tässä tilassa'.  
Tyytyväisyyttä ja sopeutumista koskevat kysymykset voivat olla  
sellaisia, että niihin saadaan 'julkisen position' mukainen vastaus  
siihen, millaisen vanhuksen tulisi olla. Viime vuosina esitetyt eri-  
tyyppisiä valintoja ja vanhuuden kokemuksia täsmentävät teoriat  
tarjoavat odottamattomalle tyytyväisyydelle uusia selitysmalleja.  
Näiden teorioiden keskeinen sanoma poikkeaa aikaisemmista sii-  
nä, että valintojen uudelleen priorisoinnin ja tavoitetason madalta-  
misen osoitettiin olevan tärkeitä sopeutumiskeinoja vanhuudessa  
(esim. Baltes 1990, Ruth 1995).

Se millaisia prioriteetteja ja tavoitteita henkilöt asettavat, riip-  
puu valinnanmahdollisuuksista (sekä konkreettisesta tarjonnasta että  
julkisen, kulttuurisen vanhuskuvan säätelemästä mallista), henki-  
lön omista resursseista ja halutuista toiminnoista. Samantyyppisen,  
vaikka ei vanhuksia koskevan, valintoja ja niiden prioriteetteja kä-  
sittelevän teorian on esittänyt Amartya Sen (1992). Senin toiminta-  
kykyteoriassa elämänlaatua ja tyytyväisyyttä arvioidaan henkilön  
kykyinä aikaansaada hänen arvostamiaan toimintoja ja päämääriä.  
Arvostamisen yhteydessä Sen puhuu evaluaatioavaruudesta, joka  
sisältää erilaisia arvo-objekteja ja niiden 'arvottamista'. Hänen  
analysointikehikkonsa on seuraavanlainen:



Sen toteaa, että 'arvottamista' säätelevät sekä yhteiskunnalliset ja kulttuuriset tekijät että henkilöiden omat resurssit. Laajemman haastatteluaineiston ja edellisten vanhuskuvien perusteella on myös todettavissa, että tavoitteissa ja niiden 'arvottamisessa' tapahtuu muutoksia olosuhteiden muuttuessa. Michael Mann'in (1970) käsitteet pragmaattisesta ja normatiivisesta hyväksymisestä kuvaavat sopeutumisprosessia. Normatiivinen hyväksyminen merkitsee oman aseman käsittämistä julkiseen esim. ikään, sukupuoleen ja sosiaaliseen asemaan kuuluvan ihmiskuvan mukaan määräytyneeksi. Pragmaattinen hyväksyminen merkitsee sopeutumista siksi, että vaihtoehtoisia elämänmahdollisuuksia ei ole nähtävissä. Kyse ei kuitenkaan ole tilanteen täydellisestä hyväksymisestä, vaan arkielämän realiteeteista ja haluttujen toimintojen sopeuttamisesta näiden rajoihin. Ihminen näyttää pyrkivän harmoniaan järjestämällä elämäänsä sen kulttuurin ja niiden sääntöjen mukaan, joiden kanssa hänen on pakko elää.

## Lopuksi

Jo 'Vanhuuden monet kuvat' artikkeli osoittaa, että sosiaalista toimintaa koskevat ja yhtä selitystä hakevat teoriat eivät enää päde. Emme voi perustaa vanhuskuvia ja vanhuuden toimintamalleja joko aktiivisuutta tai irtaantumista painottaviin teorioihin, vaan tarvitsemme sosiaalisia toimintoja selittävää kontekstuaalista mallia, jossa huomioidaan sosiokulttuuriset ja yksilölliset tekijät ja johon yhdistetään myös arvottamisessa, tavoitteiden tasossa ja prioriteeteissa tapahtuvat muutokset. Tämä edellyttää uudenlaisia teoreettisia malleja ja uudenlaista empiirisen tutkimuksen strategiaa.

Vanhuskuvien perusteella voi todeta, että ei ole yhtä, samanaista vanhuutta. Näiden aineistojen perusteella voi myös yhtyä Jyrki Jyrkämän Gerontologia -lehdessä (1995) esittämään kommenttiin siitä, että vanhustutkimus vaatii arviointia, joka tulee kohteesta, ikääntyviltä ja ikääntyneiltä ihmisiltä itseltään heidän elämästään, toiminnoistaan, sopeutumisesta ja tyytyväisyydestä. Analysoitaessa vanhusten ilmaisemaa sopeutumista ja tyytyväisyyttä tärkeää olisi selvittää, miten yhteisön säännöt, päämäärät ja julkinen positio sekä

yksilön arvo-objektit painottuvat vastauksissa. Samoin olisi tarpeellista tietää, mitkä ovat ne selviytymisstrategiat, joiden välityksellä sosiaaliset ehdot ja mallit sekä yksilön tarve olla oman elämänsä kulkunsa määrääjänä yleensä sovitetaan yhteen.

## Kirjallisuus

- Baltes P.B.: The model of selective optimization with compensation. Teoksessa *Psychological perspectives on successful aging*, 1-34. Toim. Baltes P.B. & Baltes M. Cambridge University Press, Philadelphia 1994.
- Billig, M: Prejudice, categorization and participation: from a perceptual to a rhetorical approach. *European Journal of Social Psychology* (15) 1985, 79-103.
- Coleman, P: Adjustment in later life. Kirjassa *Ageing in society. An Introduction to Social Gerontology*. Toim. Bond, J, Coleman, P. Sage Publications, London 1990, 89-122.
- Davis B, Harre R: Positioning: The discursive production of selves. *Journal for Theory of Social Behavior* (20) 1990, 43-63.
- Elovainio, P: Hoiivan regiimit, vanhuuden kokeminen ja toiminta vanhuudessa. Suomen Akatemian projekti, 1994. Tutkimus liittyy Helsingin yliopiston sosiaalipolitiikan laitoksen tutkimusprojektiin 'Vanhuuden voimavarat'.
- Elovainio, P: Mieli liikkuu ja ruumis astuu vanhuuteen. Vanhusten sopeutumisesta ja toiminnasta vanhainkodissa. *Gerontologia* (3) 1995, 203-211.
- Giddens, A: *Modernization and Self-Identity. Self and Society in Late Modern Age*. Polity Press. Cambridge 1991.
- Heller, A: *In Being Satisfied in Dissatisfied Society*. Monografi 1986.
- Johanson, F: The Western Perspectives of Self. Teoksessa *Culture and Self. Asian and Western perspectives*. Toim. Marsella, A., Devas, G., Hsu, F. Tavistock Publications. New York 1985.
- Jylhä, M : Vanheneminen, toiminta ja vuorovaikutus. Teoksessa *Vanheneminen ja elämänsä kulku. Sosiaaligerontologian perusteita*. Toim. Pohjolainen, P. ja Jylhä, M. Mäntän kirjapaino, Mänttä 1990.
- Jyrkämä, J: Sosiaalinen vanheneminen, Anthony Giddens ja toimintakäytännöt. *Gerontologia* (4) 1995, 241-251.
- Mann M: The Social Cohesion of Liberal Democracy, *American Sociological Review* (Vol.35) 1970, 423-439.

- Nikander, P: Ikä ja kielenkäyttö-tutkimus ikäidentiteetin neuvottelusta. Gerontologia (1) 1995, 16-27.
- Ruth J-E: Personality. Teoksessa Encyclopedia of Gerontology. Toim. Birren, E. Academic Press. San Diego 1995 (in press).
- Sen, A: Inequality Reexamined, Harvard University Press, Cambridge 1992.
- Weckroth, K: Toiminnan psykologia. Hanki ja jää, Helsinki 1992.
- Öberg, P & Ruth J-E: Hyvä vanhuus kaikesta huolimatta. Teoksessa Muuttuva vanhuus. Toim. Uutela A & Ruth J-E. Tammer-Paino ry. Tampere 1994, 81-110.
- Östlund, B : Gammal är äldst. En studie av teknik i äldre människors liv. Kanaltrykeriet i Motala AB, Lindköping 1995.

# II



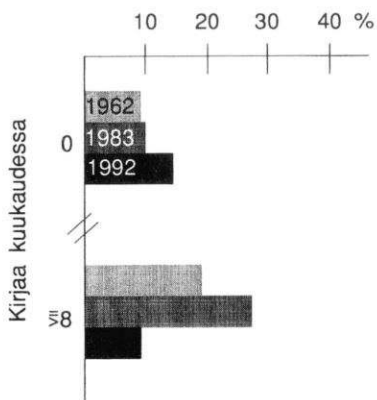


*Pirkko Saarinen ja Mikko Korkiakangas*

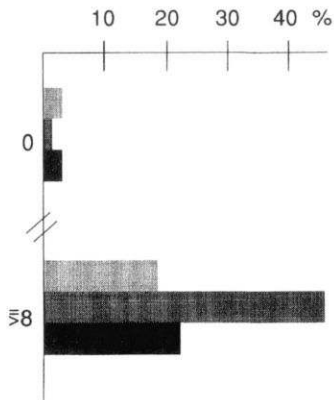
## Lukutoukka ja hänen kotinsa

Vapaa-ajan lukeminen on Suomessa sinnitellyt yhtenä nuorten kohtalaisen mieleisenä harrastuksena (Eskola 1993). Suosion pysyvyys näkyy myös tutkimussarjasta, jonka kyselyaineistot on kerätty samojen paikkakuntien koululaisilta kymmenen vuoden välein; ensimmäinen aineisto on vuodelta 1962 ja viimeisin vuodelta 1992 (ks. Lehtovaara & Saarinen 1965; Lehtovaara & Saarinen 1976; Saarinen 1986). Kun vertaillaan nuorten lukemiseen käyttämää aikaa tai lukemien kirjojen määrää, tilanne oli 1960-luvun ja 1990-luvun alussa keskimäärin suunnilleen samanlainen. Kuitenkin eri ikäryhmien tyttöjen ja poikien lukemisharrastuksen määrät olivat muuttuneet eri tavoin. Pojista 11-12-vuotiaat ja tytöistä 14-15-vuotiaat lukevat keskimäärin saman verran kuin ennenkin; sen sijaan nuoremman ikäryhmän tytöt lukevat enemmän kuin ennen, mutta vanhemman ikäryhmän pojat aiempaa vähemmän.

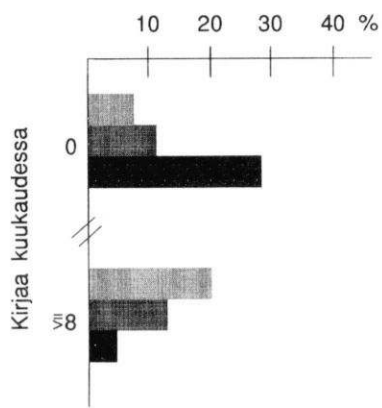
Lukemisharrastuksen muutokset näyttävät keskittyvän erityisesti jakaumien ääripäihin. Kuviossa 1 näkyvät keskimäärin kuu-kaudessa luettujen kirjojen lukumäärät vuosilta 1962, 1983 ja 1992.



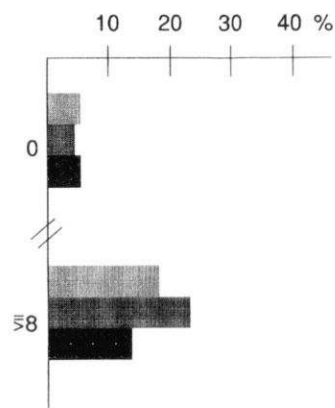
a) 11-12-vuotiaat pojat



c) 11-12-vuotiaat tytöt



b) 14-15-vuotiaat pojat



d) 14-15-vuotiaat tytöt

Kuvio 1. "Kuinka monta kirjaa luet keskimäärin kuukaudessa?"  
Jakaumien ääriyhmät.

Ääripäiden muutokset ovat selvimmät 14-15 -vuotiailla pojilla: vähiten lukevien määrä on lisääntynyt noin kolminkertaiseksi, paljon lukevia on vastaavasti vähemmän. Muissa ryhmissä ei ole nähtävissä yhtä selväpiirteisiä vähenemisiä tai lisääntymisiä.

Opettajat ja jotkut vanhemmatkin ovat huolissaan paljon ja vähän lukevien ääriryhmistä. Vähän lukevia halutaan innostaa lukemaan, runsaasti lukevia harrastamaan muutakin. Nuorilla itselläänkin on erilaisia asenteita. Etenkin monien poikien mielestä lukeminen on ”akkamaista”, lukemista harrastavat passiivisia, elämälle vieraita, syrjäänvetäytyviä, vailla muita harrastuksia. Sen sijaan lukutoukat itse eivät vaihtaisi harrastustaan.

## Erään lukutoukan muotokuva

Millainen lukutoukka on todellisuudessa – onko hän maineensa veroinen? Tutustutaan Maijaan, joka on aineistomme 14-vuotiaiden ahkerin kirjanlukija.

Maija arvioi lukevansa yli 50 kirjaa kuukaudessa. Aikaa kuluu viikossa kirjojen lukemiseen 28 tuntia, sarjakuvalehtiin 5, viikkolehtiin 2 tuntia ja sanomalehtiin 1 tunti. Useimmiten Maija saa lukemisensa yleisestä kirjastosta. Tavallisimmin hän valitsee tutun kirjoittajan tai kirjasarjan teoksen, samoin hänen näkemänsä elokuva tai kirjan takakannen selostus ohjaavat usein valintaa. Maija arvioi, että hänen vanhemmillaan on 10-15 kirjaa ja hänellä itsellään 17 kirjaa. Maijan mukaan hänen vanhempansa ovat sitä mieltä, että hän lukee liikaa. Kotiin on tilattu vain maakuntalehti, josta hän ei välitä, ja *Hevosshullu*, joka on erittäin mieluisa. Irtonumeroina Maija lukee *Villivarsa-* ja *Aku Anikka-*lehtiä. Mieliharrastuksistaan Maija nostaa ensimmäiseksi ratsastuksen, toiseksi lukemisen ja kolmanneksi piirtämisen. Mielellään hän myös kuuntelee musiikkia, katselee TV:tä tai videoita ja harrastaa kirjeenvaihtoa. Maijalla on mielestään monia syitä, miksi lukeminen on hänelle tärkeää: se tuottaa iloa, on ajankulua, rentouttaa, virkistää, ruokkii mielikuvitusta, tuo huumoria ja jännitystä elämään ja iltaisin auttaa nukahhtamaan.

## Olisiko paljon lukevilla jotain yhteistä?

Edellä olevasta koosteesta voisi poimia muutaman näkökohdan tarkempaa selvitystä varten. Vaikka aineistomme kohdistuivat pääasiassa nuorta itseään koskeviin muuttujiin, mukana oli myös arvioita ympäristöä kuvaavista muuttujista, jotka oletettavasti ovat tärkeitä nuorten harrastuksia ja niiden muutoksia selittävien yhteisvaikutusten kannalta.

Vasta verraten myöhään on yleistä teoriaa perimän ja ympäristön yhteisvaikutuksista sovellettu lukemiseen (Stanovich 1986). Yhteistoiminta on passiivista, kun lapsi syntyy kotiin, joka tarjoaa perimän kanssa samansuuntaisesti vaikuttavan kasvuympäristön. Se on reaktiivista, kun ympäristö kohtelee lasta samansuuntaisesti hänen edellytystensä kanssa. Se on aktiivista, kun lapsi oma-aloitteisesti hakeutuu edellytyksiään vastaavaan ympäristöön.

Näistä lähtökohdista halusimme selvittää muutamia lukemisharrastuksen piirteitä vertailemalla paljon lukevia vähän lukeviin. Voitaisiin olettaa, että paljon lukevilla on lukemisen kannalta suotuisampi kotiympäristö: vanhempien omaa harrastuneisuutta ilmentää se, että heillä on runsaasti kirjoja ja lehtiä, lapsillekin on niitä hankittu omaksi ja vanhemmat ovat monin tavoin kiinnostuneita heidän lukemisestaan. Toisaalta voitaisiin olettaa, että lukemisen helppo saatavuus kirjastoista voi kompensoida kodin kirjojen ja lehtien vähäisyyttä.

## Paljon ja vähän lukevien ryhmien muodostaminen

Vuonna 1992 kerätystä aineistosta (N = 986) erotimme lukemisen ääriryhmät ikä- ja sukupuoliryhmittäin. Tavoitteena oli, että ääriryhmät olisivat noin 15 % koko kohderyhmästä. Koska jakaumat olivat erilaisia, rajat vaihtelivat ryhmittäin (taulukko 1). Kriteereinä olivat kirjojen lukemiseen viikossa keskimäärin käytetty aika ja kuu-kauden aikana keskimäärin luettujen kirjojen määrä (muut kuin koulukirjat). Lukemisharrastuksen kuvaajana on usein käytetty pelkkää luettujen kirjojen määrää; paljon lukeva yleensä myös lukee

nopeasti eikä välttämättä aina kuluta paljon aikaa harrastukseensa. Toisalta on yleensä otettu huomioon lukemiseen kulutettu aika.

*Taulukko 1. Tutkimuksessa mukana olevat ääriryhmät*

	<u>Kirjojen lukemisen aika ja määrä</u>		
	<u>N</u>	<u>t/vko</u>	<u>kpl/kk</u>
11-12-vuotiaat pojat:			
Vähän lukevat	41	0-1	0-1
Paljon lukevat	40	4-25	3-30
14-15-vuotiaat pojat:			
Vähän lukevat	44	0	0
Paljon lukevat	35	2-30	3-20
11-12-vuotiaat tytöt:			
Vähän lukevat	43	0-1	0-1
Paljon lukevat	50	4-30	3-30
14-15-vuotiaat tytöt:			
Vähän lukevat	51	0-3	0-1
Paljon lukevat	41	4-30	5-30

Paljon lukevien ryhmissä vaihteluvälit ovat suuria: esimerkiksi paljon lukevista vanhemmista pojista osa lukee vain pari-kolme tuntia viikossa, toisaalta molemmissa tyttöjen ikäryhmässä on monia yli 10 ja jopa 20 tuntia viikossa lukevia. Kokonaisuudessaan aineistomme nuoret lukevat kuitenkin enemmän kuin esimerkiksi yhdysvaltalaiset nuoret, jotka lukevat keskimäärin 15 minuuttia päivässä (Taylor ym. 1990).

## Kuinka luotettava ryhmiinjako on?

Nuorten itsensä esittämiä arvioita lukemisensa määrästä voi suhteuttaa siihen, milloin he viimeksi sanovat lukeneensa jonkin kirjan. Paljon lukevista sellaisia, joilla lukemisesta olisi kulunut yli

kuukausi ei ollut yhtään. Nuoremman ikäryhmän vähän lukevista pojista heitä oli 49 %, tytöistä 28 %. Vanhemman ikäryhmän vähän lukijoilla vastaavat luvut olivat 74 % ja 22 %. Muodostetut ääriyhymät näyttävät ainakin tämän mukaan edustavan aineiston ahkeria ja vähemmän ahkeria lukijoita.

Muodostettujen ryhmien asianmukaisuutta voi päätellä myös siitä, kuinka mieluisana harrastuksena lukemista pidetään ja miten lukeminen sijoittuu kolmen mieluisimmaksi ilmoitetun harrastuksen joukkoon (taulukko 2).

*Taulukko 2. Kirjojen lukemisen mieluisuuden positiiviset arviot ja lukemisen esiintyminen mieliharrastuksena (prosenttiosuudet)*

	<u>Kirjojen mielisyys</u>				<u>Lukeminen mieliharrastuksena</u>			
	Pojat		Tytöt		Pojat		Tytöt	
	<u>Vähän</u>	<u>Paljon</u>	<u>Vähän</u>	<u>Paljon</u>	<u>Vähän</u>	<u>Paljon</u>	<u>Vähän</u>	<u>Paljon</u>
11 - 12 v	34	86	65	98	-	18	21	50
14 - 15 v	9	91	47	100	-	23	8	51

Ääriyhymien ero on pienin nuoremman ikäryhmän tytöillä: vähän lukevistakin kaksi kolmasosaa ilmoittaa pitävänsä kirjoista. Vähän lukevilla (pojilla) lukeminen ei ole lainkaan mieliharrastuksena tai (tytöillä) ei niin usein kuin paljon lukevilla.

## Onko lukutoukkien kotona enemmän kirjoja kuin muiden?

Nuoria pyydettiin esittämään summittainen arvio siitä, kuinka monta kirjaa heidän vanhemmillaan ja heillä itsellään on. Arviot eivät varmaankaan ole tarkkoja, varsinkaan vanhempien kirjojen osalta. Vähän ja paljon lukevien arviot eivät kuitenkaan olettavasti eroa tarkkuudeltaan olennaisesti toisistaan.

Vähän ja paljon lukevien vanhemmilla näyttää olevan saman verran kirjoja. Sekä vähän että paljon lukevien ryhmissä noin puolet arvioi vanhempien kirjojen määräksi 50-250. Sen sijaan kaikissa ryhmissä paljon lukevilla on merkitsevästi enemmän omia kirjoja kuin vähän lukevilla. Yli 50 kirjaa oli paljon lukevista 20-50 %:lla, vähän lukevista 2-17 %:lla.

## Mitä lehtiä kotiin tulee?

Lukemista suosivaa ilmapiiriä voi arvioida myös kotiin tilattujen sanoma- ja aikakauslehtien pohjalta (taulukko 3).

*Taulukko 3. Kotiin tulevien lehtien määrä (prosenttiosuudet)*

Määrä	<u>Sanomal.</u>			<u>Nuortenl.</u>			<u>Sarjak.</u>			<u>Viikkol.</u>			<u>Erikoisl.</u>			
	1	2	3-	0	1	2-	0	1	2-	0	1	2-	0	1	2	3-
11 - 12-vuotiaat pojat:																
Vähän	23	38	40	57	43	-	14	56	31	33	33	34	14	48	24	14
Paljon	50	34	16	62	31	8	13	60	27	29	57	15	25	42	21	12
14 - 15-vuotiaat pojat:																
Vähän	32	30	38	24	64	10	18	64	19	20	70	10	-	38	34	28
Paljon	27	48	24	50	50	-	10	85	5	17	50	34	-	45	36	18
11 - 12-vuotiaat tytöt:																
Vähän	12	49	35	26	70	4	10	77	13	18	52	30	22	41	25	12
Paljon	18	33	49	34	55	10	14	76	11	25	5	23	16	43	32	8
14 - 15-vuotiaat tytöt:																
Vähän	25	37	35	13	75	13	25	71	4	8	56	36	16	40	24	20
Paljon	38	18	44	15	65	20	35	59	6	7	47	47	8	42	35	15

Päivittäinen sanomalehti tulee kolmea poikkeusta lukuun ottamatta kaikkien vastanneiden nuorten kotiin (sen vuoksi taulukossa 3 ei ole lainkaan saraketta 0). Suomalaiselle kulttuurille on ominaista, että sanomalehtiä tilataan, lisäksi kotiin tulee erilaisia ilmaisjakelulehtiä.

Taulukko 3 tarjoaa kuvan myös siitä, kuinka yleistä erityyppisten aikakauslehtien tilaaminen on. Paljon ja vähän kirjoja lukevien ryhmät eivät tässä eroa toisistaan paljonkaan. Ainoastaan nuortenlehtiä on paljon lukevien koteihin tilattu merkitsevästi vähemmän.

Ääriryhmille yhteisiä aikakauslehtiä on vain muutamia. Esimerkiksi 14-15 -vuotiaiden vähän lukevien koteihin tuli 49 erinimistä lehteä, yleisimpinä *Aku Anikka*, *Suosikki*, *Apu* ja *Sinä & Minä*; paljon lukevien koteihin tuli 51, suosituimpina *Aku Anikka*, *Suosikki*, *Seura* ja *Pirkka*. Paljon ja vähän lukevien koteihin oli tilattu suunnilleen saman verran eri aihepiirejä, kuten eläimiä, käsitöitä ja tekniikkaa, käsitteleviä lehtiä.

## Lehtien lukeminen ja niiden mieluisuus

Edelliset tiedot kertoivat kodin tarjoamista lehtien lukemisen mahdollisuuksista. Toinen asia on, miten kiinnostuneita nuoret yleisemmin ovat erityyppisistä lehdistä.

Lehtien mieluisuutta vastaajat arvioivat viisiluokkaisella asteikolla (1=ei viitsi lukea lainkaan ... 5=lukee kaikkein mieluiten). Sanomalehtien lukemisen mielisuusarvioiden mediaani oli kaikilla pojilla sekä paljon lukevilla nuoremmilla ja vähän lukevilla vanhemmilla tytöillä kohdassa 4 eli heidän mielestään sanomalehtien lukeminen on ”kohtalaisen mukavaa”. Vähän lukevista nuoremmista ja paljon lukevista vanhemmista tytöistä huomattava osa ei osannut sanoa pitävätkö he sanomalehtien lukemisesta. Ne harvat nuoret, jotka eivät viitsi lukea sanomalehtiä, eivät juuri lue myöskään kirjoja.

Sekä vähän että paljon lukevat pitävät aikakauslehtien lukemisesta. Kaikissa ryhmissä yli kaksi kolmasosaa suhtautuu aikakauslehtien lukemiseen positiivisesti. Aikakauslehtiä ei kuitenkaan tilata niin paljon kuin niitä halutaan lukea. Irtonumeroiden lukeminen kirjastossa, lehtien lainaileminen ja ostaminen on varsin yleistä. Sekä paljon että vähän lukevien ryhmissä kolme neljäsosaa lukee paria lehteä irtonumeroina.

Tytöillä ei sanoma- eikä aikakauslehtien lukeminen ole yh-



teydessä kirjojen lukemiseen. Sen sijaan vanhemman ikäryhmän paljon lukevat pojat lukevat myös sanoma-, aikakaus- ja sarjakuvalehtiä merkittävästi enemmän kuin vähän kirjoja lukevat. Nuoremman ikäryhmän paljon lukevat pojat lukevat toiseen ääriryhmään verrattuna enemmän aikakauslehtiä ja sarjakuvia. Yleensäkin pojat lukevat lehtiä enemmän kuin tytöt.

## Miten vanhemmat suhtautuvat lastensa lukemisharrastukseen?

Nuorilta kyseltiin myös heidän käsityksiään siitä, miten vanhemmat suhtautuvat heidän lukemisharrastukseensa. Taulukossa 4 on yhdistelmä tyypillisimmistä vastauksista.

*Taulukko 4. Mitä vanhemmat ovat sanoneet lukemisharrastuksesta (vastaustyyppien prosenttiosuudet)*

Vastaustyyppit:	1	2	3	4	1	2	3	4
11 - 12-vuotiaat:	pojat				tytöt			
Vähän	33	39	27	-	37	49	14	-
Paljon	47	33	8	8	53	11	-	31
14 - 15-vuotiaat:	pojat				tytöt			
Vähän	3	58	30	6	22	53	13	7
Paljon	44	41	11	4	48	20	3	28

Vastaustyyppit: 1=heille mieluista, kannustavat; 2=eivät sano mitään; 3=pitäisi lukea enemmän; 4=huolehtivia ohjeita.

Vähän lukevien ryhmissä on eniten luokan 2 vastauksia ("Ei ne mitään sano"; "Eivät välitä luenko yleensä kirjoja vai en, paitsi tietysti läksyt"). Paljon lukevien vanhemmat sen sijaan ovat esittäneet eniten hyväksyviä ja kannustavia mielipiteitä. Kolmannes paljon

lukevista tytöistä mainitsee lisäksi, että vanhemmat huolehtivat lukemisen määrästä ja tavasta: pitäisi tehdä muutakin, ei saisi rasittaa silmiään huonossa valossa tms.

Paljon lukevat, etenkin 14-15-vuotiaat tytöt, kertovat lisäksi vanhemmistaan enemmän ja eloisammin kuin vähän lukevat: vanhemmat lukevat itsekin, ovat lukeneet heille paljon, opastavat kysyttäessä, suosittelevat joitakin kirjoja, äiti lukee samoja kirjoja. Vähän lukevat saavat vähemmän ja ylimalkaisempaa palautetta: ”Että kannattaisi lukea enemmän.” Vähän lukevia poikia vanhemmat patistelevat lukemaan enemmän, tyttöjä eivät niinkään.

## ”Kiellettyjen” kirjojen lukeminen

Nuorilta tiedusteltiin myös, mitä sellaisia kirjoja he ovat lukeneet, joista tietävät tai olettavat, etteivät vanhemmat mielellään antaisi heidän lukea niitä. Etenkin vanhempien ikäryhmien paljon lukevat ovat lukeneet myös tällaisia kirjoja enemmän kuin toinen ääriryhmä.

Useimmin vastaajien mainitsemia, hieman salaa luettuja ovat seksikirjat, rakkausromaanit, sotakirjat ja yleensä raakaa väkivaltaa ja seikkailua sisältävät kirjat, mystiikka sekä erityisongelmia, kuten huumeita tai itsemurhia käsittelevät. Vähän ja paljon lukevien arvioinneissa ei ole eroja. Molemmat esittävät sekä positiivisia (”Tosi hyviä”) että negatiivisia (”Huonoja yäk”) tunnepitoisia mielipiteitä. Varsinkin vanhemman ikäryhmän tytöt perustelevat arvioitejaan myös asiapitoisesti: ”Minun mielestäni sellaisista asioista pitäisi tietää ja lukea”.

## Mistä nuoret hankkivat luettavansa?

Yhtenä kohtana oli arvioitava kuinka paljon on käyttänyt lukemisen eri hankintatapoja (mm. kuinka paljon käyttää kirjastoa ja kuinka paljon saa lahjaksi kirjoja). Lukemisharrastuksen ylläpitäjänä ovat kirjastot, joista kaikki paljon lukevat pääasiallisesti hankkivat lukemisensa. Sen sijaan kirjojen lahjaksi saaminen ei ole kovin merkit-

tävää lukemisharrastuksen kannalta; lahjaksi saaminen korreloi merkittävästi lukemisen määrään vain vanhemmilla tytöillä.

Lisäkysymys, mistä muualta saat luettavaa, osoitti paljon lukevat hyvin kekseliäiksi. He hakivat kirjoja luettaviksi sukulaisilta, mm. mummolan ullakolta, muuta luettavaa paperinkeräyslaatikoista, roskiksesta, opintokäynneiltä, lääkärin vastaanotolta, kirpputoreilta, pankista, kirjapainosta, tietokoneboksista – kukaan vähän lukeva ei maininnut tällaisia keinoja.

## Pohdintoja

Vähän ja paljon lukevien vertailua, erityisesti tyttöjen ja poikien samoin kuin eri ikäryhmien vertailua toisiinsa hankaloittaa se, etteivät kaikki ääri ryhmät eroa kovinkaan selvästi toisistaan. Etenkin 14-15 -vuotiaat pojat ovat tutkimusasetelman kannalta ongelmallinen ryhmä, he kun lukevat kaiken kaikkiaan vähän – jakauman toisen ääripään nimittäminen paljon lukeviksi ei ole varsin luontevaa. Sen sijaan vähän lukevien (poikien) ryhmät ovat yhtenäisemmät, 14-15 -vuotiaat pojat tutkimusasetelman kannalta jopa ideaalitaipaus: nolla tuntia viikossa ja nolla kirjaa kuukaudessa.

Kirjojen lukeminen ei ole juurikaan yhteydessä kotona olevien kirjojen määrään. Lukemisharrastus rakentuu paljolti kirjastojen käytölle: ne, joilla on harrastusta, voivat helposti hakeutua luettavan luo. Sen sijaan nuorten omien kirjojen yhteys lukemiseen osoittanee ympäristön reaktiivista suhtautumista: lukemisesta kiinnostuneilla on ollut mahdollisuus saada enemmän kirjoja kuin vähän lukevilla.

Kotiin tulevien sanoma- ja aikakauslehtien määrät eivät ole yhteydessä kirjojen lukemiseen. Poikkeuksena ovat aikakauslehdet, joita tulee enemmän vähän lukevien poikien koteihin. Useimmat kodit näyttävät noudattaneen nuorten mieltymyksiä tilatessaan nuorten- ja sarjakuvalehtiä.

Yleistäen voi sanoa, että tytöillä lukeminen painottuu kirjoihin ja pojilla erilaisiin lehtiin. Tytöillä kirjojen lukeminen ei ole yhteydessä lehtien lukemiseen. Sen sijaan kirjoja paljon lukevat pojat lukevat myös aikakaus- ja sarjakuvalehtiä enemmän kuin vähän lukevat.

Nuorten käsitykset siitä, miten vanhemmat suhtautuvat heidän lukemisiinsa, lienevät varsin realistiset. Vanhempien kiinnostuksen puute näkyy etenkin vähän lukevien ryhmissä: edes moitteita tai kehotuksia ei niissä esiinny niin paljon kuin ”ei ne välitä”-asennetta; tosin monet etenkin vähän lukevien poikien vanhemmat toivoivat heidän lukevan enemmän. Paljon lukevien vanhemmat sen sijaan ilmaisevat usein tyytyväisyytensä ja muutenkin ovat innokkaammin mukana nuorten harrastuksessa. Vanhempien suhtautumisessa, samoin kuin omien kirjojen määrässä, voi nähdä merkkejä toisaalta yksilön taipumusten ja käyttäytymisen, toisaalta ympäristön vuorovaikutuksen Matteus-efektistä: rikkaat rikastuvat, köyhät köyhtyvät.

Esimerkki Maija-lukutoukasta osoittaa, että aktiivinen lukemisharrastus ei välttämättä riipu siitä, miten kotona innostetaan lukemaan eikä juuri lainkaan siitä, onko kotona paljon kirjoja tai muuta luettavaa. Ensisijaisempaa on oma kiinnostuneisuus ja aktiivisuus etsiä luettavaa sieltä missä sitä – onneksi – on runsaasti tarjolla. Maijalla kuten muillakin tutkimuksen nuorilla on omat käsityksensä lukemisen merkityksestä heille itselleen. Analyysit näistä lukemisen funktioista ja toisaalta lukemisen suhteista muihin harrastuksiin tuonevat lisävalaistusta kysymykseen, miksi joistakuista kasvaa ahkeria lukijoita ja miksi toiset eivät tunne tätä harrastusta omakseen.

## Kirjallisuus

- Eskola, K. (1993). Kirjojen lukeminen. Teoksessa M. Liikkanen & H. Pääkkönen (toim.) Arjen kulttuuria. Helsinki: Tilastokeskus, 21-29.
- Lehtovaara, A. & Saarinen, P. (1965). Mitä nuoret lukevat. Helsinki: Otava.
- Lehtovaara, A. & Saarinen, P. (1976). Nuorten mielikirjallisuus. Helsinki: Otava.
- Saarinen, P. (1986). Peruskoululaiset lukijoina. Helsinki: Kirjastopalvelu.
- Stanovich, K.E. (1986). Matthew effects in reading: Some consequences of individual differences in the acquisition of literacy. *Reading Research Quarterly* XXI (4), 360-407.
- Taylor, B.M., Frye, B.J. & Maruyama, G.M. (1990). Time spend reading and reading growth. *American Educational Research Journal* 27 (2), 351-362.

*Risto Alapuro*

## **Lapsuusympäristö ja aikuisiän sosiaalinen verkosto helsinkiläis- ja pariisilaisopettajien keskuudessa**

Ihmisen sosiaalisen elämänkaaren voi kuvata eräänlaisena neuvotteluprosessina, varsinkin jos hän elämänsä aikana etääntyy omasta lähtöympäristöstään – vaikkapa kun työläiskodista lähtenyt valmistuu akateemiseen ammattiin.<sup>1</sup> Kun ihminen loitontuu lapsuutensa miljööstä, hän välttämättä joutuu sovittamaan yhteen perimiään ja saavuttamiaan asioita. Hän ikään kuin käy neuvottelua niiden ajattelutapojen ja yhteyksien välillä, jotka hän on perinyt, ja niiden, joita hän matkan varrella on kohdannut.

Prosessin tuloksista voi saada selkoa tutkimalla ihmisten sosiaalisten siteiden luonnetta, esimerkiksi sitä, kuinka monet niistä juontuvat lapsuusympäristöön ja ovatko ne kiinteä osa ihmisen muita sosiaalisia suhteita vai eivät. Mahdollisuuden tällaiseen pohdintaan tarjoaa helsinkiläisten yläasteen ja lukion opettajien keskuudesta koottu tieto heidän sosiaalisista verkostoistaan.<sup>2</sup> Tarkastelu virittyy yhtäältä lapsuuden lähtöympäristön ja toisaalta aikuisiän (opettajan)työn välille eli siihen, miten sosiaalinen tie lapsuusympäristöstä nykytilanteeseen on kuljettu – mitä mistäkin vaiheesta on otettu mukaan ja millaisten siteiden varaan oma aikuinen elämänpiiri on rakennettu.

Tällaiset kysymykset liittyvät stratifikaatio- ja liikkuvuustutki-

mukseen (ks. Pöntinen 1983, 143-155), mutta näkökulma on toinen kuin totunnaisissa survey- tai tilastoanalyysissä, sillä eriarvoisuutta ja hierarkkisuutta sisältävää sosiaalista tilaa ei kuvata millään valmiilla sosioekonomisilla kerrostumaluokitteluilla. Tilasta ja sen luonteesta pyritään tekemään päätelmiä ikään kuin ilman ennakkomäärittelyjä, sen perusteella, miten erilaisista lähtökohdista tulleet opettajat ovat ”kirjoittautuneet” siihen. Verkostot voi tulkita erilaisten kirjoittautumistapojen muodostamiksi figuraatioiksi Norbert Elias (1978, 13-25, 128-133) esittämässä mielessä. Niistä käy ilmi erilaisia läheisyyden ja etäisyyden, suhteiden ylläpidon ja välttämisen, integraation ja torjunnan muotoja ja samalla erilaisia kirjoittautumisen logiikoita.

Jotta voitaisiin arvioida helsinkiläisopettajien sosiaalisen elämänkulun ja samalla heidän asumansa hierarkkisen tilan mahdollisia erityispiirteitä, heitä ja heidän verkostojaan verrataan vastaavansiin pariisilaisopettajiin ja näiden verkostoihin (Gribaudo 1996). Oletettavasti erot kertovat paitsi opettajien tilanteesta myös jotakin niistä mekanismeista tai prosesseista, jotka muovaavat sosiaalista tilaa yhtäältä Suomessa ja toisaalta Ranskassa.

## Jatkuvuuksia ja katkoksia pariisilaisopettajien sosiaalisissa ympäristöissä

Pariisilaisten opettajien reiteissä kohti opettajan ammattia tärkeäksi jatkuvuuksien ja katkoksien kannalta osoittautui lapsuuden perhe. Tässä yhteydessä kuvaavimpia ovat kaksi varianttia (Gribaudo 1996). (1) Monet porvarillisista perheistä kotoisin olevat opettajat säilyttivät lapsuutensa porvarillisen verkoston. Lapsuuden perhe edisti pysyvyyttä suoraan ja konkreettisesti: lukuisat suhteet solmittiin alun perin juuri sen välityksellä. ”Lähtöperhe ja erityisesti sen yhteydet ovat jälleen kerran osoittautuneet tärkeimmäksi seikaksi, joka määrää yksilöllisiä [sosiaalisia] fysiologioita ja sitä, millaisia suhteita myöhemmin solmitaan.” (2) Toisaalta perheen rooli oli latautunut myös vaatimattomista oloista opettajiksi nousseiden verkostoissa mutta käänteisessä mielessä. Siteet lapsuuden ympäristöön olivat lähes kadonneet: ”Niinpä jokaisen liikkuvuutta

sisältävän reitin takana havaitsemme aina katkoksen perheeseen ja sosiaaliseen lähtöympäristöön.” Tavallista oli, että sosiaalisesti liikkuneiden verkostoissa oli monia ammatillisesti vaihtelevia ja vain ohuesti toisiinsa liittyviä, eri yhteyksissä solmittuja ystävyys- ja kavaruussuhteita.

## Uuteen ympäristöön siirtyminen

Sitä, missä määrin tällaiset jatkuvuudet ja katkokset pätevät vertailukelpoisten helsinkiläisten opettajien keskuudessa, voi havainnollistaa esimerkiksi. Veikko A.,<sup>3</sup> 40-vuotias helsinkiläinen, joka on naimisissa ja jolla on yksi lapsi, on monessa suhteessa samanlainen sosiaalisesti noussut opettaja kuin pariisilaisaineiston tyyppitapaus jälkimmäisestä variantista. Hänen vanhempansa ovat kansakoulun käyneet lehti-ilmoitushankkija ja silittäjä, hänen verkostonsa on ammatillisesti vaihteleva, ja hänen siteistään laadittu verkostokuva on samankaltainen (Taulukko 1 ja Kuvio 1). Kuten vastaavassa pariisilaisessa tapauksessa, Veikko A:n mainitsemat ihmiset eivät muodosta yhtenäistä piiriä, jossa useimmat tuntisivat toisensa, vaan ennemminkin eräänlaisen sosiaalisen mosaiikin. Verkosto on ollut avoin elämänsäajan eri aikoina luoduille erilaisille yhteyksille.

Suhde lapsuuden ympäristöön on Veikko A:n tapauksessa kuitenkin erilainen kuin pariisilaisessa vertailutapauksessa (Taulukko 1, Kuvio 1). Yhteydet alkuperäiseen miljööseen *eivät* ole katkenneet. Verkostokuviossa on kuusi lapsuuden ajoilta tuttua henkilöä, joihin kuuluvat (vanhemmat ovat kuolleet) äidin keittäjä-sisar (Kuviossa 1 numero 48), eläkkeellä oleva työnjohtaja (58) ja hänen kaksi lastaan, rakennusyrittäjä (31) ja sairaanhoitaja (60), sekä atk-konsultti (49). Kolme viimeksi mainittua ikätoveria ovat edelleen Veikko A:n ystäviä, eivätkä he sitä paitsi ole erillään hänen muista sosiaalisista siteistään. Hän on voinut ”neuvotella” matkan lapsuuden miljööstä nykyiseen asemaansa niin, että yhteydet edelliseen eivät ole rikkoutuneet.

Piirre ei ole poikkeuksellinen, päinvastoin. Useimpien sosiaalisesti nousseiden helsinkiläisopettajien verkostoissa on monia tärkeitä yhteyksiä lapsuuden perheeseen tai ympäristöön. Tällaiset

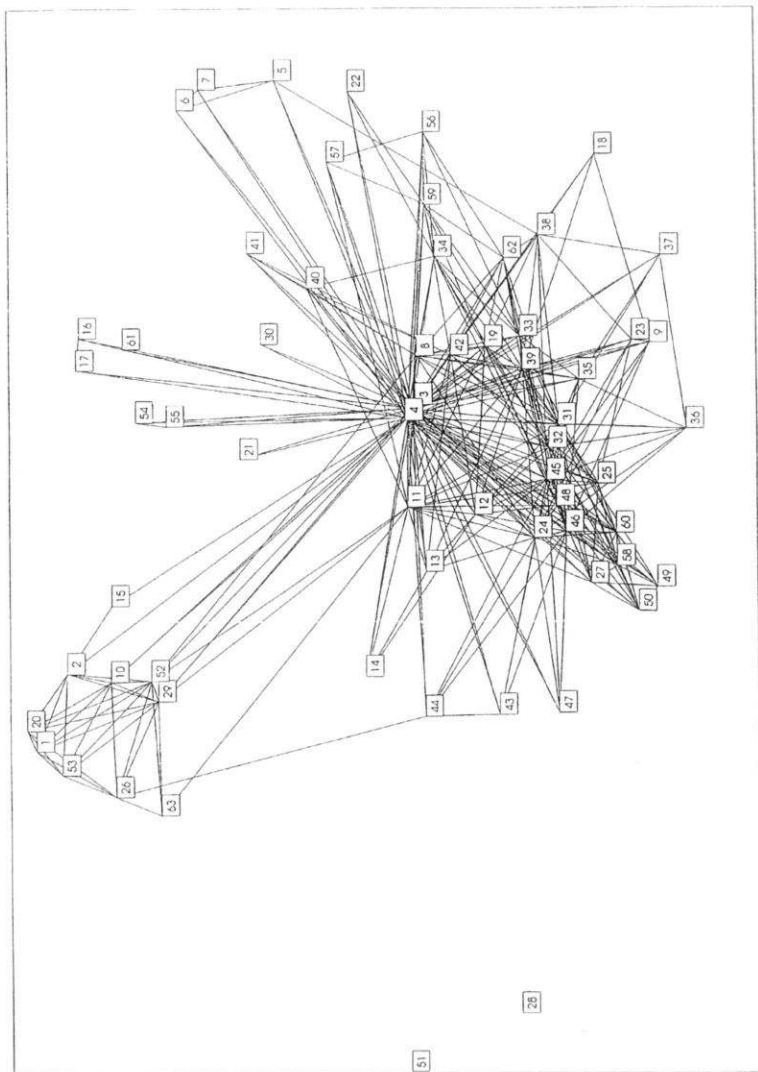
*Taulukko 1. Veikko A:n mainitsemat henkilöt*

Numero kuviossa 1	Ammatti	Suhteen luonne	Suhteen kesto vuosina
31	rakennusyrittäjä	ystävyyys	38
60	sairaanhoitaja	ystävyyys	38
58	työnjohtaja, eläkeläinen	ystävyyys	38
49	atk-konsultti	ystävyyys	37
11	myyntipäällikkö	ystävyyys	30
25	kirjastonhoitaja	ystävyyys	20
57	opettaja	ystävyyys	20
40	kieltenopettaja	ystävyyys	19
42	elokuvatyöntekijä	ystävyyys	18
33	lennonvalvoja, kääntäjä	ystävyyys	18
19	kriitikko, kirjailija	ystävyyys	18
34	arkeologi	ystävyyys	18
8	ranskanopettaja	ystävyyys	18
22	ranskanopettaja	ystävyyys	17
32	vakuutusjohtaja	ystävyyys	16
59	vastaanottovirkailija	ystävyyys	16
38	arkkitehti	ystävyyys	15
56	elektroniikkainsinööri	ystävyyys-ammattil.	15
36	toimittaja	ystävyyys	13
35	hajuvesiedustaja	ystävyyys	13
27	lääkäri	ystävyyys	10
39	yliopistonlehtori	ystävyyys	10
41	ekonomi	ystävyyys	10
37	arkkitehti	ystävyyys	10
54	kuvittaja	ystävyyys-naapuruus	6
55	graafikko	ystävyyys-naapuruus	6
21	taidemaalari	tuttavuus-ystävyyys	5
12	kotirouva	tuttavuus	5
23	tilastotieteilijä	ystävyyys	5
44	alakoulun opettaja	tuttavuus-ystävyyys	3
43	taksinkuljettaja	tuttavuus-ystävyyys	3



14	vauva	ystävyyys	0
13	lapsi	ystävyyys	0
48	ravintolan keittäjä	täti	40
3	ranskanopettaja	puoliso	20
24	eläkeläinen, sairaanhoitaja	anoppi	18
45	opiskelija	käly	18
46	hammaslääkäri	käly	18
4	lapsi	tytär	6
47	rakennusinsinööri	kälyn puoliso	5
52	rehtori	ammattillinen	20
29	lehtori	ammattillinen	10
53	saksanlehtori	ammattillinen	10
26	vararehtori	ammattillinen	10
10	ranskanopettaja, eläkeläinen	ammattill.-ystävyyys	8
2	matematiikanopettaja	ammattillinen	5
1	kuvaamataidon opettaja	ammattillinen	5
20	opettaja	ammattillinen	2
51	hammaslääkäri	lääkäri-potilas	12
50	putkimies	remontinteko	10
9	koululainen	naapuruus	6
18	kuorma-autoilija	naapuruus	6
28	ravintolan emäntä	asiakassuhde	3
30	edustaja		3
17	eläkeläinen	lapsen hoito	0
7	lapsi	naapuruus	0
6	kotirouva	naapuruus	0
5	ranskanopettaja	naapuruus	0
16	perhepäivähoitaja	lapsen hoito	0
15	lapsi	naapuruus	0

---



*Kuvio 1. Veikko A:n mainitsemista henkilöistä laadittu verkosto. Jokainen henkilö vastaa yhtä Veikko A:n tuntemaa henkilöä, ja kahta numeroa yhdistävä viiva merkitsee, että ao. henkilöt tuntevat toisensa. Mukana ovat vain Veikko A:n ilmoittamat ihmiset ja näiden väliset suhteet, ei hän itse. Kuvion keskellä olevat numerot 3 ja 4 tarkoittavat hänen puolisooan ja lastaan.*

tulokset sopivat pohjoismaisissa haastattelututkimuksissa saatujen mm. Suomea koskevien tulosten päälinjaan (Pöntinen 1983, 143-155; vrt. Jaakkola & Karisto 1976, 48).

Niistä mekanismeista, jotka rakentavat siltaa alkuperäisen ympäristön ja nykyisen opettaja-aseman välille, ilmeisin liittyy lapsuuden miljöön paikalliseen erillisyyteen eli useimmiten siihen, että ao. opettajan juuret ovat pääkaupungin ulkopuolella ja että hänellä on nykyisin kesäpaikka oman lapsuuden maisemissa (vrt. Lonkila 1996). Tapaamiset muiden lähtöperheen jäsenten ja lapsuus- ja nuoruustoverien kanssa tapahtuvat enimmäkseen kesällä. Myös Veikko A:n tapauksessa lapsuuden tutut asuvat pääkaupunkiseudun ulkopuolella, missä helsinkiläissyntyinen Veikko vietti monta lapsuusvuotta ja missä hänellä nyt on kesämökki. Toinen havaittava mekanismi on liikkuvuuden eräänlainen ”kollektiivisuus”. On useita opettajia, jotka eivät ole tehneet sosiaalis-maantieteellistä matkaansa yksin vaan yhdessä sisarusten kanssa ja joiden lapsuusperhe siis on kannustanut sosiaaliseen liikkuvuuteen koulutuksen kautta. Kodin antama ”aineeton perintö” (Giovanni Leviä lainatakseksi) on tavallaan ennakoanut tulevaa liikkuvuutta ja siten supistanut tai suhteellistanut kodin ja helsinkiläisen opettajamiljöön suurta etäisyyttä, tehnyt siitä osittain näennäisen. Kolmanneksi vaikuttaa merkittävästi, että sosiaalisesti korkeampi tuloympäristö johon opettaja on saapunut, voi hyväksyä hänen lähtöympäristönsä tai ei ainakaan suhtaudu siihen hylkivästi. Kolmella aineiston neljästä sellaisesta sosiaalisesti nousseesta opettajasta, joiden puoliso tulee ylemmästä kerrostumasta, useat siteet liittävät sukuja toisiinsa. Puolisoiden lähtöperheiden välinen sosiaalinen etäisyys ei estä niiden välisiä yhteyksiä.

## Samassa ympäristössä pysyminen

Myös sellaisilla helsinkiläisopettajilla, jotka ovat kotoisin ”porvarillisesta” miljööstä, on toisenlainen suhde lähtöympäristöön kuin vastaavilla opettajilla Pariisissa. Siellähän lapsuuden perhe tällaisissa tapauksissa muovasi opettajien verkostoja suoraan ja konkreettisesti (ks. variantti [1] edellä). Mitään samankaltaista ei löydy Helsingistä.

Esimerkiksi otettakoon Marjatta K., joka monessa suhteessa on lähinnä vastaavia pariisilaisia tyyppitapauksia. Hän on 30-vuotias helsinkiläissyntyinen biologian ja maantiedon opettaja, joka on naimisissa ja jolla on kaksi lasta. Hänen isänsä on filosofian tohtori ja sairaalafyysikko ja äitinsä psykiatri. Samoin kuin pariisilaisissa vertailutapauksissa Marjatta K:n verkosto on sosiaaliselta koostumukseltaan suoraa jatkoa hänen vanhempiensa sosiaaliselle maailmalle, sen jäsenet muodostavat piirin tai miljööön jossa perhe- ja ystävyysuhteet paljolti limittyvät toisiinsa, ja itse koulumaailma on mukana vain toissijaisesti. Silmiinpistävä ero on kuitenkin siinä, että Marjatta K:n lapsuuskoti ei suoranaisesti muovaa verkostoa ja tee sitä yhtenäiseksi. Lapsuuskodin kautta hänen verkostoonsa on tullut vain yksi henkilö, kun pariisilaisessa vertailuesimerkissä lähtöperhe on tuonut puolet verkoston jäsenistä. - Samantyyppisiä tapauksia on helsinkiläisaineistossa muitakin sikäli, että akateemisorvarillisen lähtöperheen suoranainen osuus sosiaalisten suhteiden luomisessa on säännönmukaisesti vähäinen.

Kaikkiaan siis sosiaalisesti nousseiden helsinkiläisopettajien suhteessa lapsuusympäristöön ei ole samanlaista katkosta eikä porvarillistaustaisilla samankaltaista perhesiteisiin perustuvaa suoraa jatkuvuutta kuin vastaavissa pariisilaisissa tapauksissa. Yhtäältä liikkuvuus ei sulje pois alkuperäistä ympäristöä, mutta toisaalta ”porvarillinen” alkuperä ei suoraan tuo sosiaalisia suhteita. Sen enempiä katkos kuin jatkuvuuskaan eivät ole yhtä selkeitä kuin Pariisissa.

## Eroja sosiaalisen tilan jäsentymisessä

Havainnot uuteen ympäristöön siirtymisen ja samassa ympäristössä pysymisen seurauksista on hyödyllistä liittää tietoihin sosiaalisesta muutoksesta Suomessa 1960- ja 1970-luvulla. Silloin elinkeinorakenne muuttui eurooppalaisittain äärimmäisen nopeasti. Maatalousväestö supistui vinhempaa vauhtia kuin missään muussa kehittyneessä Euroopan maassa, ja maataloudesta siirryttiin suoraan sekä työväestöön että keskiluokkaan. Samalla maalta muutettiin suurin joukoin kaupunkeihin. Määrältään kasvoivat muiden muas-

sa ylempien toimihenkilöiden rivit, ja ne saivat runsaasti täydennystä muista ryhmistä. 1980-luvun alussa ylemmistä toimihenkilöistä ja suurten yritysten johtajista vain kymmenesosa oli myös kotoisin samasta ryhmästä, kun Ranskassa sisäisen rekrytoinnin osuus oli yli neljänneksen verran.<sup>4</sup> Toisaalta pelkästään maanviljelijäkodeista tähän ryhmään tulleita oli Suomessa 23 prosenttia, kun taas Ranskassa heitä ei ollut kuin 7 prosenttia. (Pöntinen ym. 1983, 35, 52; Pöntinen 1994, 200; Alestalo 1990, 216, 219)

Erot viittaavat siihen, että luokat ovat Suomessa vähemmän rakenteistuneet kuin Ranskassa. Rakenteethan vakiintuvat ja kiteytyvät sitä paremmin mitä enemmän ryhmä uusintaa itse itseään, saa uusia jäseniä entisten jälkeläisistä. Näin on Ranskassa mutta huomattavasti vähemmän Suomessa. Helsinkiläisten ja pariisilaisten eroja voi tarkastella tältä kannalta. Jos ajatellaan, että koska Suomessa keskeiset kerrostumat ovat viime vuosikymmeninä olleet liikkeessä, niiden identiteetit ja kulttuuriset rajat ovat vain heikosti kiteytyneet, niin silloin on ymmärrettävää, että sosiaalisesti nousseet opettajat tuovat lapsuuskotinsa aineksia mukanaan uuteen asemaan. Samasta syystä perheen sosiaalisella ja kulttuurisella pääomalla olisi vain suhteellisen vähän käyttöä ylemmistä kerroksista tuleville opettajille. Sen sijaan Ranskassa, missä ryhmät ovat vakaampia ja kulttuurierot selvempiä eli siis missä on olemassa vakiintunut ja moniaineksinen luokittelujärjestelmä, sosiaalisesti nousseet opettajat joutuvat helposti katkomaan tai tulevat helposti katkoneeksi yhteyksiä alkuperäiseen ympäristöönsä. Yläluokkaiset opettajat taas voivat suoraan hyötyä perhepääomasta rakentaessaan itselleen sosiaalista miljöötä; erilaisia miljöitä on myös tarjolla paljon vahvemmassa mielessä kuin Suomessa. (Vrt. Bourdieu 1979; erityisesti opettajista ks. Chapoulie 1987.)

Tuloksia voi kuitenkin lukea myös hieman toisin kuin vain yksilö- ja perhetasoisena kuvituksena Suomen ja Ranskan sosiaalisen rakenteen ja muutoksen eroille. Jos tulokset ottaa lähtökohdaksi, voi väittää, että sosiaalinen liikkuvuus *ei merkitse samaa* eri tutkimuskaupungeissa. Jos sosiaalisesti noussut voi tuoda lähtökohtia mukanaan uuteen asemaansa Helsingissä mutta ei Pariisissa, silloin lähtö- ja tuloasemien ero ja itse liikkeen luonne niiden välillä ei ole sama noissa kahdessa tapauksessa. Eräässä mielessä edelli-

sen ja jälkimmäisen välinen etäisyys on ”lyhyempi” Helsingissä kuin Pariisissa.

Kaksi lukutapaa johtavat näkemään hieman eri tavoin sen sosiaalisen tilan luonteen, jossa suhteita solmitaan tai ollaan solmimatta. Rakenteistumisnäkökulmasta katsoen tila on yksinkertaisesti heikommin kiteytynyt Suomessa kuin Ranskassa. Esimerkiksi porvarillinen miljö, *le milieu bourgeois*, sellaisena kuin se esiintyy Ranskassa, olisi yksinkertaisesti jäänyt vaillinaiseksi pitkään maatalousvaltaisena pysyneessä Suomessa. Lähitarkastelu sen sijaan havainnollistaa sitä, että suomalaisessa sosiaalisessa tilassa koordinaatit voivat asettua *eri tavalla* kuin ranskalaisessa. Ehkä Suomessa ei yksinkertaisesti ole *le milieu bourgeois*’ta ranskalaisessa mielessä, ei edes puoliksi kehittyneenä. Ne periaatteet, joiden mukaan sosiaalinen tila jäsentyy, voivat olla erilaatuisia. Helsingissä läheisyys ja etäisyys, jatkuvuus ja katkos voivat ainakin osaksi perustua toisenlaiseen logiikkaan kuin Pariisissa.

## ”Akateemisuus” sosiaalisen tilan jäsentäjänä

Mikä sellainen logiikka voisi olla? Sosiaaliset taustaerot eivät ole merkityksettämiä Helsingissäkään, mutta aineistosta ei ole helppoa havaita mitään tiettyä tai erityistä jäsen- tai luokitteluperiaatetta, jonka perusteella yksilölliset ja perheurat olisivat ankkuroituneet sosiaaliseen tilaan ja uusintaisivat itseään siinä. Lähimäksi, tosin ääriviivoiltaan epämääräisenä, tulee ulottuvuus, joka pohjautuu opettajien ammattiin mutta väljemmässä kuin professionaalisessa mielessä. Se on juurtunut opettajan ammattia laajempaan kulttuuriseen miljööseen – laajasti ymmärrettyyn (humanistiseen) yliopistokoulutukseen tai koulutetun sivistyneistön ideaan.

Esimerkiksi käy Kaarina S., 48-vuotias helsinkiläissyntyinen äidinkielen opettaja. Hän on pianonsoiton opettajan tytär, hänen aviomiehensä on upseeri ja hänellä on kolme lasta. Aikuiskontaktista opettajia on neljännes (28 prosenttia), mutta jos heihin lisätään ne, joilla on sellaisia ammatteja kuin opiskelija, (konsertti)muusikko, taidemaalari, taidegraafikko, kirjastonhoitaja, toimittaja, rovasti, niin akateemista tai sitä lähellä olevaa humanistista

kulttuuripääomaa koonneiden osuus nousee huomattavasti yli puoleen. Näihin ihmisiin Kaarina S. ei ole tutustunut suvun kautta – siitäkään huolimatta, että sukulaisiin kuuluu monia akateemisesti koulutettuja (mm. useita opettajia, kirjastonhoitaja, arkkitehti, toimittaja, biologi). Toisin sanoen hänellä on kyllä monia siteitä opettajiin, mutta miljöö on laveampi kuin pelkkä opettajien piiri. Yhtenäisyyden perustana eivät ole suoraan perhe tai suku ja niiden kontaktit eikä myöskään opettajaprofessio vaan etenkin opinsaannin – koulun ja opiskelun – kautta hankittu laajempi kulttuurinen miljöö.

Valaisevia ovat myös edellä esitellyn Marjatta K:n sosiaaliset suhteet. Niitäkin näyttää muovaavan ammatillis-kulttuurinen logiikka. Kaikista mainituista henkilöistä puolet on peräisin opiskelu- tai sen jälkeisiltä opettajavuosilta. Aktiiviset aikuiskontaktit ovat koulu- ja etenkin opiskelutovereita, joista jälkimmäiset ovat lähinnä oman alan ihmisiä eli joko biologeja tai opettajia tai molempia. Aviomies kuuluu edellisiin. Tässäkin tapauksessa on siis olemassa kulttuurisesti yhtenäinen miljöö, joka ei perustu vanhempien tai muiden lapsuuden tuttujen suoraan panokseen vaan jonka opettaja on itse rakentanut. Silti ei varmastikaan ole merkityksetöntä, että Marjatta K:n täti ja tämän aviomies ovat opettajia ja että perheessä on kaksi muuta henkilöä, joilla on saman alan loppututkinto kuin Marjatta K:lla. Mutta perheen vaikutus ”akateemisen” piirin syntyyn ei ole suora vaan epäsuora.

Akateemisuus tai yliopistokulttuuri jäsen- tai luokitteluperiaatteena, joka muovaa sosiaalisten suhteiden solmimistapaa, on löydettävissä eriasteisena monissa helsinkiläistapauksissa, vaikka muilla aineiston opettajilla ei yhtä vahvasti akateemisia lapsuus-koteja ollutkaan.<sup>5</sup> Mutta kiinnostavaa on, että akateemisuus suhteiden solmimisessa ei välttämättä edellytä akateemista lapsuudenkotiä. Tästä kertoo jo yllä käsitelty Veikko A:n verkosto. Toisin kuin vastaavassa pariisilaisessa tyyppitapauksessa hänen eri ystävyys- ja kavaruussuhteissaan on yhtenäistä ammatillis-kulttuurista sävyä. Hän on ranskan opettaja, ja kiinnostus ranskalaiseen kulttuuriin on yhteistä sekä entisille opiskelutovereille (numerot 22, 57 ja 42 Kuviossa 1) että muille tutuille ammatista riippumatta (59, 19, 38, 46, ...). Veikko A. on viettänyt eri pituisia aikoja Ranskassa, ja hänen tuttaviansa kuuluu sekä Ranskassa että Suomessa asuvia

ranskalaisia.. Myös hänen vaimonsa on ranskan opettaja, ja monia kontakteja he pitävät yllä yhdessä. Yhtenäisyys siis kytkeytyy ranskan opettajuuteen mutta ei niinkään ammatillisesti kuin kulttuurisesti. Toinen seikka on Veikon verkoston osien erillisuus, sen edellä todettu mosaiikkimaisuus, mikä poikkeaa akateemistaustaisten Marjatta K:n ja Kaarina S:n kiinteistä ja tiivistä verkostoista. Veikko A:n ”akateeminen” kulttuuri avautuu eri tahoille. Siinä on ”epäporvarillinen” intellektuaalinen leima, ja siihen mahtuvat hyvin kontaktit akateemisesta miljööstä poikkeavaan lapsuusympäristöön. Veikko A:n ”kirjoittautumistapa” näyttää omalla tavallaan, miten yliopistosivistykseen perustuva luokittelujärjestelmä on tarjolla myös sosiaalisesti nousseelle.

## Yliopistosivistys ja akateeminen kulttuuri suomalaisessa statusjärjestelmässä

Onko yliopistosivistyksellä ja akateemisella kulttuurilla jokin erityismerkitys suomalaisille opettajille verrattuna heidän pariislaisiin kollegoihinsa? Klaus Mäkelä tiivistää havaintojaan kulttuurisen muuntelun yhteisöllisestä rakenteesta Suomessa näin (1985, 324-325):

[O]n olemassa vain vähän jälkiä vakiintuneista kulttuurisista makuhierarkioista, jotka olisivat verrattavissa Pierre Bourdieun kuvauksiin niistä Ranskassa. (...) [H]ierarkkisesti jäsenytyneen kulttuurisen muuntelun suhteellisen vähäisyyden tekee ymmärrettäväksi luokkarakenteen historia. (...) Suomi ei kokenut koskaan feodalismia, ja Suomen valtion oli pakko myötäillä talonpoikien intressejä. Jo varhain yliopistot olivat avoimia talonpojille ja työläisille. Tietoisessa kansakunnan synnyttämisprosessissa huomattava osa yläluokkaa jopa omaksui suomen kielen alkuperäisen ruotsinsa sijaan 1800-luvulla. (...) Poliittisesta taistelutahdostaan huolimatta Suomen työväenluokka omaksui monia keskiluokan arvoja [mukaan lukien opillisen sivistyksen arvostamisen], ja työväenluokan autonomiset kulttuuriperinteet



jäivät suhteellisen heikoiksi. (...) Viimeisen kulttuurisen homogenisoitumisen aallon synnyttivät elinkeinorakenteen nopea muutos, voimakas sisäinen muuttoliike sekä oppikoulujen ja yliopistojen samanaikainen laajeneminen toisen maailmansodan jälkeen.

Yllättävää ei ole, että yliopistojen rekrytointipohjasta tuli varhain demokraattisempi kuin useimmissa muissa Euroopan maissa ja että Suomen koulujärjestelmä ei koskaan ollut samalla tavalla sosiaalisesti eriytynyt ja seuloiva kuin esimerkiksi korkeampi opetus Ranskassa (Mäkelä 1985, 255, 257). Niinpä korkeammalla opetuksella onkin erityinen rooli (Mäkelä 1985, 257-258):

Makujen ja tyylien hierarkian puuttuminen ei suinkaan tarkoita, että bourdieuläinen kulttuuripääoma olisi vähämerkityksinen Suomessa; päinvastoin oppi ja koulusivistys arvostetaan korkealle. Muistona professorien panoksesta kansakunnan rakentamisen historiaan he vielä 60-luvulla nauttivat paljon korkeampaa arvonantoa kuin virkaveljensä muissa teollistuneissa maissa [Alestalo & Uusitalo 1980, 35].

Toisin sanoen Mäkelä tekee ensinnäkin selväksi, että kulttuuriset hierarkiat ovat Suomessa heikosti jäsentyneet, ja selostaa, miksi monet niitä vahvistavat tekijät ovat jääneet vähämerkityksisiksi. Toiseksi hän esittää, että kun näin on, hierarkioiden pystyttäminen on Suomessa jäänyt paljolti koulutuksen kontolle. Seikat liittyvät toisiinsa. Kun kilpailevia mittapuita ei juuri ole (ollut), korkeamman koulutuksen tärkeys korostuu.

Huomattava kulttuurinen homogeenisuus tekee ymmärrettäväksi, että lapsuusympäristö voi säilyä sosiaalisesti nousseiden opettajien verkostoissa. Kuten Mäkelä (1985, 256) huomauttaa, tämän vuosisadan alkupuolella Suomen työväenluokka ei kulttuurisesti erottautunut talonpoikaisista tai maalaisköyhälistöjuuristaan eikä niiden keskiluokkaisista jatkeista kaupungeissa. Kun tausta on tällainen, etäisyys alkuperäisen ja nykyisen aseman välillä voi todellakin olla lyhyempi helsinkiläisopettajille kuin vertailukelpoisille pariisilaiskollegoille. Piirre korostuu entisestään, jos otetaan huo-

mioon, että Suomessa korkeamman opetuksen ja opin arvostuksen jakavat laajalti erilaiset yhteiskuntaryhmät.<sup>6</sup> On kuin korkeampi opetus olisi myös sitä vailla olevia lähellä siinä mielessä, että se näyttäytyy todellisena ja realistisena vaihtoehtona lapsille. Selväpiirteisinkin tällainen asenne on ollut talonpoikien keskuudessa, mihin viittauksia löytyy myös tässä kirjoituksessa esitellyn tutkimuksen aineistosta.

Jälkimmäinen Mäkelän mainitsema seikka eli korkeamman opetuksen suuri arvostus taas auttaa ymmärtämään sitä, että ”akateemisuus” voi tarjota toimivan luokitteluperiaatteen sosiaalisen tilan jäsentämiseksi. Molemmat piirteet, kulttuurinen homogeenisuus ja korkeamman koulutuksen suuri arvostus merkitsevät yhdessä, että korkeampi oppi on kyllä ilmaiseva sosiaalisen erottelun lähde, mutta yksinään se johtaa aika yksinkertaiseen luokitteluun (vrt. Mäkelä 1985, 258). Sosiokulttuurinen hierarkia on läpinäkyvämpi kuin Ranskassa. Koulusivistyksellä ei rajojen vartijana ole sellaista näkymättömien kilpailijoiden joukkoa kuin siellä. Hierarkian rajat ovat helpommin ylittävissä, sen säännöt helpommin nähtävissä. Siksi yksilö pystyy myös olemaan sosiaalisesti paljastamatta itseään.<sup>7</sup>

Kaiken kaikkiaan helsinkiläisopettajia koskevien tulosten voi arvioida kertovan *kansakunnan* ja sen rakentamisen tärkeydestä vasta äskettäin vakiintuneen Euroopan reunamaan statusjärjestelmässä verrattuna *valtioon*<sup>8</sup> ja *porvariston* tärkeyteen jo aikaa siten vakiintuneen ja keskitetyn suuren länsieurooppalaisen kansallisen valtion statusjärjestelmässä.

## Viitteet

<sup>1</sup> Kirjoitus perustuu laajempaan samaa asiaa koskevaan artikkeliin (Alapuro 1996).

<sup>2</sup> Tarkasteltavana on 14 naimisissa olevaa, 30-48 -vuotiasta opettajaa, joilla oli ainakin yksi kotona asuva lapsi; 12 heistä oli naisia. Aineiston ovat koonneet Suomen Akatemian hankkeessa ”Sosiaaliset verkostot ja suomalaisen kulttuurin erityispiirteet” sen tutkijat Markku Lonkila ja Anna-Maija Castrén. Kaikkiaan mukana oli 38 opettajaa Helsingistä (näistä em. kriteerit täyttäviä, keskenään samantapaisessa tilanteessa

eläviä oli siis 14) ja 40 opettajaa Pietarista. Keruu tapahtui niin, että opettajat pitivät kahden viikon ajan standardoitua päiväkirjaa henkilöistä, joiden kanssa he olivat yhteydessä, sekä näiden yhteyksien sisällöstä. Lisäksi heitä pyydyttiin nimeämään sellaiset henkilöt, jotka ovat heille merkitseviä, mutta joita he eivät sattuneet tapaamaan tutkimusjakson aikana. Lopuksi opettajat tekivät selkoa siitä, ketkä heidän tuntemansa henkilöt tuntevat myös toisensa, ja kuvailivat haastattelussa elämäkertansa keskeisiä piirteitä.

<sup>3</sup> Käytetyt nimet eivät tietenkään ole ao. opettajien oikeita nimiä.

<sup>4</sup> Ranskan tiedot ovat vuodelta 1970.

<sup>5</sup> Niissä seitsemässä tapauksessa, joissa ainakin toisella ao. opettajan vanhemmalla oli akateeminen koulutus, noin puolet aktiivisista aikuisista oli ihmisiin, joilla oli (humanistisia) korkeakouluopintoja tai vastaavia (esim. muusikot). Mediaani oli 49 prosenttia. – Sosiaalisesti nousseiden osalta, joiden luku oli myös seitsemän, mediaani oli 37 prosenttia.

<sup>6</sup> Tuntuu kuvaavalta, että tämän kirjoituksen laajempaan ranskankieliseen versioon (Alapuro 1996) oli vaikeata löytää ilmaisua, joka olisi välittänyt suomalaisen idean ”akateemisista ammateista” ja niihin liittyvästä kulttuurista.

<sup>7</sup> Itse asiassa Mäkelän analyysi antaa näkökulman Veikko A:n verkostoon: kulttuurisesti homogeenisessa ympäristössä (missä sitä paitsi on alemmuuden tunnetta vanhempiin korkeakulttuureihin nähden), kiinnittyminen toiseen ja arvostettuun kulttuurin tarjoaa käyttökelpoisen distinktion (vrt. Mäkelä 1985, 258).

<sup>8</sup> Virkamiesmiljöössä, *la fonction publique*, pysyttelevät verkostot olivat toinen Gribaudin (1996) pariisilaisopettajien keskuudessa havaitsema jatkuvuutta sisältävä variantti porvarillisen miljöön ohella. Sitä ei ole käsitelty edellä, koska sille ei löytynyt vertailtavia tai kontrastoitavia tapauksia tämän kirjoituksen helsinkiläisaineistosta.

## Kirjallisuus

Alapuro, Risto, ”De la mobilité sociale et de la stratification dans deux cultures. Réseaux sociaux des enseignants à Helsinki et Paris”. Teoksessa Gribaudi (toim.) 1996.

Alestalo, Matti, ”Luokkarakenteen muutokset”. Teoksessa Olavi Riihinen (toim.), *Suomi 2017* (Jyväskylä: Gummerus, 1990), 209-226.

- Alestalo, Matti & Uusitalo, Hannu, *Prestige and Stratification: A Comparative Study on Occupational Prestige and Its Determinants* (Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, 1980).
- Bourdieu, Pierre, *La distinction. Critique sociale du jugement* (Paris: Les Éditions de Minuit, 1979).
- Chapoulie, Jean-Michel, *Les professeurs de l'enseignement secondaire. Un métier de classe moyenne* (Paris: Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1987).
- Elias, Norbert, *What is Sociology?* (London: Hutchinson, 1978).
- Gribaudo, Maurizio, "Réseaux ego-centrés et inscriptions sociales: continuités et discontinuités dans les formes de structuration de l'espace social". Teoksessa Gribaudo (toim.) 1996.
- Gribaudo, Maurizio (toim.), *Exercices méthodologiques sur le réseau. Espaces, temporalités, stratifications* (Paris: Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, tulos 1996).
- Jaakkola, Magdalena & Karisto, Antti, *Friendships Networks in the Scandinavian Countries*. (Research Group for Comparative Sociology, University of Helsinki, Research Report, No 11, 1976).
- Lonkila, Markku, "Les liens provinciaux dans les réseaux des professeurs finlandais". Teoksessa Gribaudo (toim.) 1996.
- Mäkelä, Klaus, "Kulttuurisen muuntelun yhteisöllinen rakenne Suomessa". *Sosiologia* 22, 1985, 247-260.
- Pöntinen, Seppo, *Social Mobility and Social Structure: A comparison of Scandinavian Countries* (Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, 1983).
- Pöntinen, Seppo, "The Constancy of Social Mobility in Fluctuating Class Structures". Teoksessa Matti Alestalo, Erik Allardt, Andrzej Rychard & Włodzimierz Wesolowski (toim.), *The Transformation of Europe: Social Conditions and Consequences* (Warsaw: IFiS, 1994), 191-206.
- Pöntinen, Seppo & Alestalo, Matti & Uusitalo, Hannu, *The Finnish Mobility Survey 1980: Data and First Results* (Helsinki: Suomen Gallup, 1983).

*Hannu Perho ja Merja Korhonen*

## **Huolenpidon elämäkerrallisista tekijöistä keski-ään alussa**

### **Huolenpito keski-ään haasteena**

**E**rik H. Erikson (1963, 1986) pitää generatiivisuutta keski-ään kehitystehtävänä. Kun henkilö on nuoruudessa rakentanut identiteettiään, vakiinnuttanut aikuisuuden alussa tärkeitä ihmissuhteita ja kiinnittynyt työhön, hän on keski-ikässä valmis sitoutumaan laajemmin yhteisöön, sen jatkuvuuteen ja parantamiseen. Generatiivisuus onkin ensisijassa huolta seuraavan sukupolven ohjauksesta ja elämän vakiinnuttamisesta (Erikson 1963). Generatiivisuus ilmenee omien lasten hoitamisen ja kasvatuksen ohella työelämässä, yhteiskunnallisessa osallistumisessa, lähiyhteisön toiminnassa, naapuruudessa, ystävydessä sekä omissa vapaa-ajan toiminnaissa. Generatiivisuuden kehitystehtävän onnistuneeseen käsittelyyn liittyy hyveenä huolenpito. Sen vastakohtana on itseen käpertyminen tai lamaantuminen, kyvyttömyys tai haluttomuus huolehtia muista. Huolehtimisessa voidaan myös ylittää omien mahdollisuuksien rajat, jolloin lähipiiri saatetaan laiminlyödä laajempien tai kaukaisempien tehtävien vuoksi.

Snareyn (1993) mukaan Eriksonin teoria oli ensimmäinen kehitysteoria, joka tarkasteli sekä naisten että miesten kehitystä huolenpidon etiikan näkökulmasta (vrt. Gilliganin kritiikki, 1982).

Levinson (1978) on korostanut generatiivisuudessa vanhempana ja viisaampana neuvojana (mentori) toimimista. Naistutki-

muksessa on kiinnitetty erityistä huomiota muista huolehtimisen ohella huolenpitoon itsestä (Gilligan 1982). Myös Snarey (1993) katsoo, että generatiivisuus voi elää vain jännitteessä itsestä huolehtimisen kanssa.

McAdams (1992, 1993) on tarkentanut generatiivisuuden käsitettä pohtien generatiivisuuden yhteiskunnallisia tekijöitä ja inhimillisiä motiiveja. Jälkimmäisinä hän näkee pyrkimyksen symboliseen kuolemattomuuteen ja tarpeen olla tarvittu. Kuolemattomuus liittyy Bakanin (1966) kuvaamaan agenttiuteen, tarpeellisuus taas liittynään ja läheisyyden tärkeyteen.

Eriksonin epigeneettisen periaatteen mukaan aikaisempien psykososiaalisten kehitystehtävien ratkaisulla on merkitystä keski-ään huolenpidolle. Kouluiässä tulisi siten kehitellä ahkeruutta, murros- ja nuoruusiässä muodostaa perusteltu kuva itsestä, aikuisuuden alkuvaiheissa taas uskaltautua läheiseen parisuhteeseen. Kohutuullinen selviäminen kustakin haasteesta olisi tärkeää generatiivisuudelle. Snareyn (1993) miehiin kohdistuneessa tutkimuksessa ahkeruuden kehitystehtävän onnistunut ratkaisu liittyi keski-ään generatiivisuuteen. Snarey korostaa yleisesti omia lapsuudenkokemuksia generatiivisuuden taustalla. Tutkimus osoitti, että oman isän myönteistä mallia seurattiin lastenkasvatuksessa, ongelmallista mallia taas muokattiin ja paranneltiin.

Psykologisen kehityksen ja lapsuuden kokemusten ohella generatiivisuuden mahdollisuuksiin vaikuttavat elämän välittömät puitteet, tärkeimpinä työ, parisuhde ja lapset sekä omien vanhempien elämäntilanne (ks. Perho 1990).

## Huolenpito elämäkerta-aineistossa

Tarkastelemme keski-ään kynnysvaiheen huolenpitoa elämäkerta-aineistomme varassa. Haastattelimme 39 naista ja 41 miestä, kun he olivat 41-42 -vuotiaita. Haastatellut kuuluvat suuriin ikäluokkiin. Suurin osa on lähtöisin maaseudulta. Haastattelujen aikaan kaikki asuivat keskikokoisessa suomalaisessa kaupungissa Itä-Suomessa. Henkilöt edustavat demografisesti hyvin samanikäisiä kyseisen kaupungin perheellisiä naisia ja miehiä (ks. Perho ja Korhonen 1993).

Haastattelut kestivät tavallisesti 5-8 tuntia kahtena haastattelukertana. Ne alkoivat vapaalla elämäkerralla ja jatkuivat ikävaiheittaisilla ja keskeisiin elämänalueisiin liittyvillä teemaosuuksilla. Yhtenä teemana oli generatiivisuus. Haastateltavia pyydettiin arvioimaan omaa paikkaa ja merkitystä elämässä, elämäntehtävää, saavutuksia sekä sitä kenelle on ollut tärkeä. Huolenpitoteemaa täydensivät kysymykset itselle tärkeistä ”porukoista” ja siitä, toimiiko toisen vanhempana ja viisaampana neuvojana.

Olemme liittäneet generatiivisuuden käsitteenä henkilön kokemukseen siitä, kuinka hyödylliseksi, tarpeelliseksi ja merkitykselliseksi hän on itsensä ja toimintansa kokenut. Tähän voi sisältyä myös huolehtiminen itsestä. Itseä kehittävät tai virkistävät opinnot ja harrastukset kertautuvat usein muiden ilona ja hyötynä. Määrittöksemme on laaja kattaessaan useimmat alueet, joilla haastattelut ovat kokeneet huolenpitoa.

## Generatiivisuuden arviointi ja laadut

Generatiivisuuden arvioinnissa otimme huomioon sekä huolenpidon alueet että huolenpitokokemuksen voimakkuuden. Päädyimme kolmeen huolenpidon laatuun. Ensimmäinen on *heikko generatiivisuus* (13 naista, 14 miestä). Huolenpidon ala voi olla suppea tai laaja, olennaista on epävarmuus omasta tarpeellisuudesta. Toisena on *voimakas, mutta suppea-alainen generatiivisuus* (9 naista, 12 miestä), kolmantena *voimakas ja samalla laaja-alainen generatiivisuus* (17 naista, 15 miestä). Jäsennys on suhteellinen, koska kelläkään ei ollut vahvaa ja pysyvää kokemusta siitä, että olisi ”turha” tai ”tarpeeton” tai vain itsen kiinnittyvä ihminen. Naisten ja miesten generatiivisuudessa näin määriteltynä ei ollut eroa.

## Huolenpidon sisällöt

Sekä naiset että miehet kokivat useimmin generatiivisuutta työssä ja lastenkasvatuksessa, perhe-elämässä ja suhteessa omiin vanhempiin. Muita naisille tavallisia alueita olivat mentorina toimiminen,

itselle läheiset ”porukat” ja ystävät. Miesten muita usein esiintyviä alueita olivat toimeentulon hankkiminen sekä harrastukset. Opiskelu ja ”oma kasvu” ovat harvinaisempia ja yleensä vain naisten generatiivisuuden alueita. Arvioimallamme generatiivisuudella oli yhteyksiä haastateltujen omiin lomakearviointeihin elämän eri alueiden tyydyttävyydestä ja hallittavuudesta. Naisilla generatiivisuus liittyi voimakkaasti kokemukseen lasten tyydyttävyydestä ja hieman heikommin kokemukseen ihmissuhteiden tyydyttävyydestä. Miehillä generatiivisuus liittyi voimakkaasti elämän kokonaisuutyydyttävyyteen sekä kokemukseen omien taitojen ja tietojen kehittämisen hallinnasta, hieman heikommin työn tyydyttävyyteen sekä toimeentulon ja vapaa-ajan hallintaan.

## Huolenpidon elämäkerralliset tekijät

Seuraavassa generatiivisuuden tekijöitä tarkastellaan elämänselämän keskeisten vaiheiden ja alueiden sekä nykyhetken elämäntilanteen varassa. Ensinnäkin luetellaan ne tekijät, jotka liittyivät tilastollisesti merkittävästi generatiivisuuteen. Tämän jälkeen huolenpidon tekijät konkretisoidaan tyypeiksi tai ’logiikoiksi’, joissa on otettu huomioon huolenpidon laatu ja taustalla olevat yksilölliset jäsenyydet.

Lapsuudessa ja nuoruudessa kiinnitetään huomiota vanhempien koulutukseen, omaan koulutukseen, koettuun koulumenes-tykseen, kodin kasvuympäristöön, temperamenttiin ja toiminta-rohkeuteen, kaveruus-suhteisiin sekä ammatinvalinnan laatuun. Aikuisuudessa tarkastelun kohteita ovat ammattiura, työn monimutkaisuus ja itsemäärääminen sekä työn tyydyttävyyden, puoliso-suhteen alku, kulku ja nykyinen laatu, elämäntavoitteiden saavuttaminen, elämäntoimintatyyli ja persoonallisuus. Myös omista minäkuvauksista hahmotellut tyytit liitetään generatiivisuuteen.<sup>1</sup>

## Naisten generatiivisuuden tausta

Vanhempien koulutus ja isän kasvatustoiminta sekä edellisille vahvasti rakentuva oma ammatillinen koulutus ovat yhteydessä huolenpitoon,



samoin perheen kasvatusilmapiiri kokonaisuutena. Lähtöperheestä tilastollisesti riippumattomilla temperamentilla sekä kavereussuhteilla on myös yhteyttä huolenpitoon.

Edellisiä voimakkaammin generatiivisuuteen liittyvät työ ja parisuhde aikuisuudessa. Ammatin kaikki elementit: uratyyppi, työn monimutkaisuus, itsemäärääminen ja tyytyväisyys työhön ovat vahvassa yhteydessä generatiivisuuteen, samoin puolisosuhteen kulku ja hieman heikommin sen nykyinen laatu. Rakkausliitto on riittävä muttei välttämätön ehto vahvalle-laajalle generatiivisuudelle. Omien tavoitteiden koettu toteutuminen liittyy vahvasti generatiivisuuteen.

Persoonallisuuspiirteistä huolenpitoon liittyvät voimakkaasti tasapainoisuus ja itsearvostus, heikommin sosiaalisuus, varautuneisuus ja hallinnan kokemus. Myös oma minäkuvaus liittyy generatiivisuuteen.

## Miesten generatiivisuuden tausta

Miesten lähtöperheellä ei ole suoria yhteyksiä keski-ikäen kynnysvaiheen huolenpitoon. Tässä on selvä ero naisiin. Vahvin yhteys generatiivisuuteen on koetulla koulumenestyksellä, joka ei ole yhteydessä oman koulutuksen tasoon, mutta liittyy heikosti vanhempien koulutukseen. Ammatinvalinnan tyypillä ja temperamentilla on yhteyttä generatiivisuuteen.

Toisin kuin naisilla uratyyppi ja työn monimutkaisuus eivät miehillä liity generatiivisuuteen. Aikuisuuden keskeiset generatiivisuuskokemusta synnyttävät tekijät ovat työn itsemäärääminen, tyytyväisyys, puolisosuhteen alku ja kulku sekä elämäntavoitteiden toteutuminen, mutta nämä yhteydet eivät ole yhtä voimakkaita kuin naisilla. Avioliiton vaikeiden vaiheiden puuttuminen on voimakkaassa yhteydessä generatiivisuuteen.

Persoonallisuuspiirteistä huolenpitoon voimakkaimmin liittyy sisäinen hallinta. Vahvaan-laajaan huolenpitoon liittyy vahvin hallinta, vahvaan-suppeaan heikoin. Hieman heikommin generatiivisuuteen liittyvät suoraviivaisesti tasapainoisuus ja ei-lineaarisesti varautuneisuus. Vähiten varautuneita ovat vahvan-laajan, varautuneimpia taas vahvan-suppean huolenpidon henkilöt. Miestenkin

minäkuvaukset ovat yhteydessä huolenpitoon.

Seuraavassa esiteltävät taustalogiikat perustuvat yksilöllisiin generatiivisuuden jäsenyksiin. Hahmotellut logiikat kattavat valtaosan henkilöistä.

## Naisten heikon generatiivisuuden logiikat

### *1. Vanhempien koulutuksen puuttuminen yhdessä päivään/arvaamattoman tai ankaran isän kanssa*

Naisilla, joilla koti ei ole antanut esikuvaa koulutukseen ja isän emotionaalinen tuki on puuttunut, ammatillinen koulutus on tavallisesti jäänyt hankkimatta tai se rajoittuu ammattikouluun. Seurauksena on ollut joko katkonainen ura, rutiinimainen tai itsemääräämiseltään suppea tai muuten epätydyttävä työ.

### *2. Lapsuuden ujous ja arkuus*

Lapsuuden ja murrosiän arkuus on jatkunut aikuisuudessa. Arkuuteen on liittynyt perinteinen epäsuhtainen työnjako perheessä sekä alistunut asema vastavuorottomassa parisuhteessa. Osalla arkuus on heijastunut myös työhön, jossa ei ole uskallettu pitää puolia.

### *3. Heikot tai puuttuvat kaveruussuhteet*

Naisilla, joilla on lapsena ja nuorena ollut ongelmia kaveruussuhteissa, sosiaaliset suhteet ovat myöhemminkin jääneet vähäisiksi. Elämä on rajautunut lähinnä perheeseen, jossa alisteinen asema ilman ”henkireikiä” on kärjistynyt ja vaikeuttanut uusien huolenpidon alueiden löytymistä. Osalla kaveruussuhteiden ongelmat ovat liittyneet omaan arkuuteen.

Edelliset kolme ’logiikkaa’ ovat tausta sille, että heikon generatiivisuuskokemuksen omaavilla naisilla elämäntavoitteet ovat jääneet laajasti tai tärkeillä alueilla toteutumatta. Koulutuksen ja ammatin suunnittelu peittyi nuoruudessa monella kodin vakaviin on-

gelmiin. Vaikka nämä naiset eivät eroakaan työhön tai naimisiin menon iässä muista, kotoa irtaantumistilanne on ollut vaikeampi. Monella työhön meno ilman koulutusta johtui perheen köyhydestä, vanhempien sairauksista tai isän alkoholiongelmista. Taloudellisia mahdollisuuksia koulunkäynnin jatkamiseen ei ollut. Osalla avioitumisen motiivina oli halu päästä pois kotoa, irti isän miellivallasta.

Valtaosalla tilanne on kielteinen sekä työssä että parisuhteessa, kaikilla jommassakummassa. Elämän ”kestäminen”, arjen raskaus ja yksitoikkoisuus ovat vieneet puhdin, eivätkä voimat nytkään oikein riitä uusiin aloituksiin, vaikka elämän puitteet ovatkin useimmiten väljentyneet (ks. Perho ja Korhonen 1993). Tilanne on ahdistava ja monen itsetunto lamassa.

## Naisten vahva-suppea generatiivisuus

Vahvassa-suppeassa huolenpidossa ei erotu yhtä selviä logiikoita kuin heikossa huolenpidossa. Näillä naisilla lapsuuden kodin myönteinen ilmapiiri näyttää korvaavan vanhempien vähäistä koulutusta. Oma sosiaalinen rohkeus ja kasvatusilmapiirin myönteisyys ovat johtaneet tyyppillisesti pysyvälle uralle, ”tavalliseen” työhön, jossa on saavutettu lähes aina vähintään rajattu itsenäisyys.

Kaikki tämän joukon ylioppilaat ovat myönteisen kasvuilmapiirin ja isän tuen varassa realisoineet pitkän yleissivistävän koulutuksen opisto- tai korkeakoulutukseksi ja ovat nyt samalla sekä monimutkaisissa että laajan itsemääräämisen tehtävissä. Hyvä kasvuilmapiiri ja oma sosiaalinen rohkeus ovat tukeneet kumppanuuden säilymistä avioliitossa, vaikka ”onni” onkin liitoissa vaihdellut. Lähes puolella parisuhde on kuitenkin arkinen ja sitoo energiaa.

Kokonaisuutena elämäntavoitteet ovat keskimääräisesti toteutuneet ja elämä aktiivisia sopeutumista. Generatiivisuus on vahvaa, mutta keskittyy melko harvoin alueisiin.

# Naisten vahvan-laajan generatiivisuuden logiikat

## *1. Uralogiikka*

Uralogiikka liittyy vanhempien koulutuksen malliin tai tukeen, joiden varassa yhdellä poikkeuksella on sijoitettu vähintään opisto-koulutukseen. Useimmilla on keskikoulutausta, mutta työssä eteeneminen on voinut tapahtua myös pelkän kansakoulun pohjalta. Tilanne on johtanut tavallisesti nousevaan uraan ja mielenkiintoiseen työhön, parissa tapauksessa työn myönteiseen muutokseen vasta keski-ikässä. Jos isä on ollut turvallinen tai oma parisuhde rakkausliitto, uralla on voitu ylittää selvästikin oman koulupohjan rajoitukset. Vaikka uralogiikassa parisuhteella ei ole suurta merkitystä, kukaan ei kuitenkaan ole liitossa alistettu.

## *2. Turvallisuus ja rakkaus -logiikka*

Tässä logiikassa vanhempien puuttuvan koulutuksen korvaa turvallinen isä yhdessä hyvien kaveruussuhteiden ja useimmiten myös itseen liitetyn vahvan tai ainakin keskimääräisen sosiaalisen rohkeuden kanssa. Tilanteeseen liittyy tavallisesti rakkausliitto, jonka taustalla lieenee juuri myönteinen samastuminen isään, varhainen pystyminen tyydyttäviin vertaissuhteisiin ja riittävä rohkeus pitää puolia avioliitossa. Naisilla, joilla on ollut turvallinen isä ja onnellinen parisuhde, ammatillinen ura on tavallisimmin pysyvä, monella myös nouseva. Logiikkaan sisältyville on aikuisuudessa tyyppillistä erityisen vahva ja taitava sosiaalisuus.

Ne vahvan-laajan huolenpidon naiset, joilla on ollut hyvin kielteinen parisuhde, ovat lähes aina joko eronneet tai ainakin henkisesti irtaantuneet liitosta säilyttäen näin itsearvostuksensa ja toimintakykynsä.

Monet vahvan-laajan generatiivisuuden naisista ovat saavuttaneet omat tavoitteensa täysimääräisesti. Silloinkin kun ne ovat heikommin toteutuneet, naisten elämänote on lähes aina luova tai ekspanstiivinen.

# Miesten heikon generatiivisuuden logiikat

## *1. Heikko koulumenestys ja ongelmalliset valinnat*

Heikko koulumenestys on johtanut siihen, ettei ole käyty ammattikoulua tai koulutus on jäänyt siihen. Heikon menestyksen taustalla on ollut joko kohtuuton köyhyys tai ongelmallinen isä tai äiti. Hankalissa pienviljelijäoloissa isän sairauden tai ankaruuden vuoksi on voitu joutua varhain kovaan työhön, jolloin koulunkäynti on vaikeutunut. Ankeat kotiolot ovat voineet myös työntää nopeasti maailmalle, suoraan työntekoon, jolloin ammatin tarkempi pohdinta on jäänyt syrjään ja ammatinvalinta on joko estynyt tai – vielä useammin – persoonallisia kiinnostuksia ei ole lainkaan muodostunut. Heikkojen lähtökohtien seurauksena työ on nyt rutinoitunutta ja ikävää, itsemäärääminen työssä on jäänyt heikoksi tai ura katkeillut. Osalla myös puolison valinta on epäonnistunut ja vähentänyt generatiivisuuden mahdollisuuksia perheessä.

## *2. Lapsuuden arkuus ja ujous yhdistyneenä kaveruussuhdeongelmiin*

Vaikka koulupohja olisi ollut hyväkin ja kokemus koulumenestyksestä kohtuullinen, ei poikavuosien arkuudesta ja ujoudesta ole päästy eroon, vaan nämä näyttäytyvät aikuisuudessa syrjäytymisenä, itsetunnon horjuvuutena, sosiaalisena hiljaisuutena, neuroottisuutena tai heikkona hallinnantunteena. Omia kykyjä ei ole päästy käyttämään, jolloin tavoitteetkin ovat jääneet ainakin joltain keskeiseltä osalta toteutumatta. Tuloksena myös itsearvostus on heikko.

## *3. Epäonnistunut parisuhde heti avioliiton alusta*

Sosiaalisesti tavallisilla tai rohkeilla parisuhde lähti heikosti käyntiin ja osoittautui nopeasti pettymykseksi, joka liitetään joko vaimon epävakauteen tai uskottomuuteen. Epäonnistumista ensimmäisessä avioliitossa ei ole myöhemminkään pystytty korjaamaan eikä parisuhteeseen ole liittynyt tukea tai vastavuoroisuutta.

# Miesten vahvan-suppean generatiivisuuden logiikat

## *1. Ujous ja arkuus, myönteinen kotiympäristö, onnistelu koulussa ja onni puolison valinnassa*

Myös monet vahvan-suppean generatiivisuuden miehet ovat olleet lapsuudessa arkoja, mutta pärjänneet koulussa paremmin kuin generatiivisuudeltaan heikot. Sosiaalisen arkuuden ja varautuneisuuden ongelmia on onnistuttu lieventämään työskentelemällä ahkerasti koulussa. Tähän taas kodin myönteinen kasvuilmapiiri loi suotuisan puitteen. Useimmat ovat onnistuneet hankkimaan työn, jossa itsemäärääminen on laajaa, mutta sisältää myös epäonnistumisen mahdollisuuksia. Tästä syystä työ monella sitoo liiksi ja estää laajaa generatiivisuutta.

Lapsuuden arkuuden voittamisessa tai hallinnassa tärkeältä näyttää kodin tuen ja koulussa pärjäämisen ohella avioliiton kumppanuusluonne. Puolisolta on saatu tukea eikä liitossa ole vakavia ongelmia. Tällöin myös elämäntavoitteet ovat voineet toteutua kutakuinkin hyvin.

Lapsuuden ujous näkyy kuitenkin edelleen varautuneisuutena ja yhdessä työn päivänkohtaisten ongelmien kanssa keskimääräistä heikompana hallinnan kokemuksena.

## *2. Tiukka periksiantamattomuus*

Toinen vahvan-suppean generatiivisuuden logiikka on tiukka, jo nuorena osoitettu periksiantamattomuus. Tällöin tavoitteiden saavuttamattomuus tai puolisosuhteen arkisuus eivät masenna lopullisesti vaan hammasta purren yritetään uudelleen.

# Miesten vahvan-laaajan generatiivisuuden logiikat

## *1. Hyvä tai huono mutta myöhemmin paranneltu koulumenestys yhdistyneenä 'tavalliseen' lapsuuden temperamenttiin*

Nämä eväät ovat johtaneet elämän ongelmattomalle polulle. Asiat ovat olleet koko ajan ”hanskassa” ja tavoitteet laaja-alaisesti toteutuneet. Työ on haasteellista, itsemäärääminen osalla suvereenia ja tekeminen usein hyvin tyydyttävää. Kun useimmilla ei avioliitosakaan ole ollut vakavia ongelmia, energiaa on riittänyt työn ohella myös harrastuksiin ja muuhun vapaa-ajan toimintaan.

Vahvassa-laaajassa huolenpidossa selitystä vaativat lähinnä ne harvat tapaukset, joissa työn itsemäärääminen on vähäistä, elämäntavoitteet toteutuneet heikohkosti tai puolisosuhde kangerrellut. Näistä tapauksista muotoutuu toinen logiikka.

## *2. Työn tai puolison kompensatio*

Suppeata tai rajattua itsemääräämistä työssä korvaavat hyvä parisuhde, lapset, monipuoliset harrastukset ja vapaa-ajan toiminnot. Parisuhteen ongelmia taas kompensoivat vahva kiinnittyminen monipuoliseen ja itsemääräämistä sisältävään työhön, myös erilaisiin ”porukoihin” ja harrastuksiin.

## Diskussio

Suuriin ikäluokkiin kuuluvilla naisilla ja miehillä ei näytä keski-ikäen kynnyksellä olevan eroa generatiivisuuden määrässä. Tulos vastaa aiempia havaintoja (esim. McAdams ym. 1992 ja McAdams ym. 1993). Myös huolenpitokokemuksen pääalueet ovat samoja: työ, perhe ja lapset sekä omat vanhemmat. Naisten generatiivisuudessa näyttäisi korostuvan miehiä vahvemmin huolenpito perheen ulkopuolisista läheisistä ja ystävistä, lapset ja kasvatus, osalla myös huolehtiminen itsestä ja omista kehitysmahdollisuuksista (vrt. Gilligan 1982), miehillä taas tyytyväisyys elämään, osaamisen jat-

kuva hallinta – molemmat ehkä generatiivisuuden ehtoina – sekä toimeentulon hankinta.

Generatiivisuuden logiikkojen tarkastelu viittasi monenlaisiin tukirakenteisiin ja pidäkkeisiin, väyliin ja patoihin, jotka johtavat heikkoon tai vahvaan huolenpitoon.

Omien vanhempien koulutus ja kasvatusilmapiiri ovat merkittävä naisten generatiivisuudelle, mutta niillä on vähäisempää merkitystä miehille (vrt. Snarey 1993). Erityisen tärkeä naisille on isä, jonka vaikutus säteilee monin kerrannaisvaikutuksin naisten elämään (vrt. Pulkkinen 1994, myös Jääsaari 1987). Isän epävakaus yhdistyneenä vanhempien vähäiseen koulutukseen merkitsee heikkoa ammatillista koulutusta ja ongelmia työelämässä. Turvallisiksi koettujen isien tyttärillä sen sijaan on yleensä opisto- tai korkeakoulutus, heidän uransa on useimmin nouseva, työ monimutkaista ja itsemäärääminen siinä vahvaa, puolisosuhde on tavallisesti hyvä ja tasa-arvoinen. Isän turvallisuus näyttää sisältävän sekä konkreettista tukea ja turvaa että myönteisiä mieheen liittyviä mielikuvia, joiden varassa puolisosuhdetta on muovattu tasa-arvoiseksi ja työelämän auktoriteettihahmojen kanssa pärjätään. Isän merkityksen korostuminen ei tarkoita sitä, etteivätkö äidit olisi naisille tärkeitä. Isien kasvatustapa vain vaihtelee enemmän kuin äitien suurten ikäluokkien kasvatuksessa (ks. Korhonen 1994), mutta myös myöhemmillä ikäluokilla (esim. Marin 1979).

Lapsuusajan temperamentti liittyy sekä naisilla että miehillä generatiivisuuteen, mutta eri tavoin (vrt. Pulkkinen havainnot temperamentin yhteyksistä elämäntyyleihin, 1994). Naisilla arkuuteen ja ujouteen liittyy alistainen ja vastavuoroton parisuhde sekä uskalluksen puute työelämässä, jotka molemmat estävät vahvaa huolenpitoa. Miehillä arkuus ja ujous välittyy heikoksi generatiivisuudeksi vain jos arkuuteen liittyvät myös ongelmalliset kaveruus-suhteet. Miehet onnistuvat myös kompensoimaan lapsuuden ujoutta ja arkuutta myönteisen kotiympäristön, kouluahkeruuden ja onnistuneen puolisovalinnan varassa. Miehillä arkuus ja ujous eivät näytä johtavan alistaiseen asemaan parisuhteessa eikä vakaviin ongelmiin työelämässä. Silti lapsuuden arkuus näkyy aikuisuudessa varautuneisuutena.

Erotuksena naisista, miesten huolenpidolla on taustaa nuoruus-



den ammatinvalinnan laadussa, joka näyttää heijastavan yleisempää valintakypsyysyyttä, koska ammatinvalinnan onnistuneisuus liittyi myös puolisovalinnan onnistumiseen. Yhteydet viittaavat siihen, että etenkin miehille on ollut tärkeää muodostaa nuoruudessa perusteltu käsitys itsestä aikuisuuden valintojen pohjaksi.

Vaikka monilla lapsuuden ja nuoruuden sosiaalisilla ja psykologisilla puitteilla on sekä suoraa yhteyttä että työn ja parisuhteen kautta välittyviä yhteyksiä generatiivisuuteen, aikuisuuden tekijöillä näyttää olevan suurempi merkitys sekä naisten että miesten keski-ikäen generatiivisuudelle. Aikuiselämän merkitys generatiivisuuteen välittyy keskeisesti omien tavoitteiden saavuttamisen kautta.

Naisilla sekä uran tyyppi, työn monimutkaisuus ja itsemäärääminen sekä tyytyväisyys työhön ovat vahvassa yhteydessä huolenpitoon. Miehillä näistä huolenpitoon liittyvät vain työn itsemäärääminen sekä tyytyväisyys työhön.

Sekä naisilla että miehillä parisuhteen laatu on työn ohella aikuisuuden keskeinen generatiivisuustekijä. Naisilla rakkausliitto on riittävä ehto vahvalle ja laaja-alaiselle huolenpidolle. Hyvä ja läheinen parisuhde näyttää antavan voimaa, jonka varassa voidaan olla laajasti hyödyksi ja iloksi. Rakkausliitto ei siis merkitse oman onnen ympärille käpertymistä. Miesten generatiivisuutta lamaavat epäonnistuminen puolisonvalinnassa ja vaikeudet avioliiton aikana.

Mielenkiintoista on, että yleissivistävä koulutus ei näytä liittyvän naisten eikä miesten keski-ikäen generatiivisuuteen. Tärkeämpää on se, miten yleissivistävä koulutus käännetään ammatilliseksi koulutukseksi. Kun naisten asema liittyy vahvasti julkisiin virkoihin ja niihin vaadittaviin pätevyyyksiin (ks. Rantalaiho 1994), on ymmärrettävää, että hyvä ammatillinen koulutus on ollut heille tärkeä. Opisto- tai korkeakoulutus onkin johtanut naiset nousevalle uralle ja monimutkaiseen ja vahvan itsemääräämisen työhön. Nämä taas liittyvät vahvaan generatiivisuuskokemukseen. Silti vahvan-laajan huolenpidon naisissa on myös pelkän kansakoulun käyneitä naisia. He ovat menneet nuorina töihin ja pärjänneet sosiaalisen rohkeutensa varassa sekä työssä että parisuhteessa.

Miehillä ammatillinenkaan koulutus ei ollut yhteydessä generatiivisuuteen. Koulutuksen erillisyys huolenpidosta liittyy kahteen asiaan. Ensiksikin, vaikka koulutus on yhteydessä uratyyppiin ja

työn laatuun, merkitsee nouseva ura ja työn monimutkaisuus miehille usein aikaa ja voimia sitovaa ansaa ja menestymiseen liittyviä epävarmuuksia, jotka estävät varmaa ja laaja-alaista huolenpitoa. Näin erityisesti silloin, kun joudutaan toimimaan tietojen ja taitojen ylärajoilla joko ahtaassa asiantuntija-asemassa tai vaikeassa yrittäjäasemassa. Tällöin generatiivisuus on yleensä korkeintaan vahva-suppea. Koulutuksen erillisyys generatiivisuudesta johtuu toiseksi siitä, että moni mies on voinut kansakoulupohjalta valita itselleen sopivan ja arvostetun ammatin. Miehillä on ollut sekä kotona että lähiympäristössä malleja tällaisiin valintoihin. Moni kansakoulupohjainen mies onkin pysyvällä uralla, osaa työn ja hänellä on nyt aikaa sekä perheelle että harrastuksille.

Koulutustasoa tärkeämpää miehillä on kouluun liittyvästä ahkeruuden kehitystehtävästä selviäminen (vrt. Snarey 1993). Ahkeruuskokemuksen taustalla olevien kompetenssien varassa on voitu saavuttaa pysyvä ura ja hyvä itsemäärääminen työssä vähäisenkin koulutuksen varassa.

Tiivistäen voi sanoa, että naisten huolenpito keski-ikäen kynnyksellä on miehiä vahvemmin kiinni lapsuuden puitteista ja henkilösuhteista, kun taas miesten generatiivisuuden kokemus on enemmän kiinni itsestä ja asioiden hallinnasta. Miehillä generatiivisuuden tekijöinä korostuvat naisia selvemmin myös ahkeruuden ja identiteetin kehitystehtävistä selviytyminen. Sekä naisilla että miehillä aikuisuus avaa aitoja uusia mahdollisuuksia työssä ja parisuhteessa, joiden varassa voidaan päätyä vahvaan huolenpitoon huolimatta lapsuuden ja nuoruuden vaikeistakin olosuhteista ja kokemuksista. Mielenkiintoista on, että generatiivisuus liittyi vain naisilla itsearvostukseen. Tätä voisi tulkita niin, että naiset ovat sisäistäneet keski-ikäen huolenpitotehtävän miehiä persoonallisemmin.

## Viite

<sup>1</sup> Edellisiä on käsitteellistetty ja luokiteltu aineiston pohjalta. Tässä ei ole mahdollista esitellä niitä yksityiskohtaisesti. Persoonallisuuspiirteistä ks. Perho ja Korhonen (1994). Lapsuuden kasvatuksen kuvauksesta ks. Korhonen (1994) ja (1996). Yleissivistävän koulutuksen pituudesta riip-

pumaton kokemus koulumenestyksestä ryhmitettiin neljään luokkaan. Lapsuuden ja nuoruuden kaveruussuhteita kuvattiin neljänä luokkana, temperamenttia *arkana ja ujona, tavallisena* sekä *rohkeana*. Ammatinvalintaa kuvattiin *aktiiveina perusteltuina valintoina, kohtuullisina kompromisseina, valinnan estymisinä ja kiinnostusten puuttumisena*. Ammattiurat ryhmitettiin *nouseviin, pysyviin ja katkonaisiin*, naisilla lisäksi *muutoksiin keski-ään kynnyksellä* (Perho ja Korhonen, 1996). Työtä arvioitiin monimutkaisuuden ja itsemääräämisen näkökulmista (Kohn ja Schooler, 1983). Työ voi siten olla monimutkaisuudeltaan *rutiinimaista, ammattimiestyyppistä, monimutkaista tai luovaa* sekä itsemääräämiseltään *suppeaa, rajattua, laajaa tai suvereenia* (Perho ja Korhonen, 1996). Parisuhdetta kuvattiin Sternbergin mallin pohjalta *rakkausliittoina, kumppanuuksina, arkiliittoina ja tyhjinä liittoina* (ks. Perho ja Korhonen, 1995). Toimintateoreettiseen otteeseen liittyvää henkilökohtaisten tavoitteiden toteutumiskokemusta arvioitiin neljänä laadullisena luokkana. Muiden käsitteellistysten osalta viittaamme laajaan käsikirjoitukseen (Perho ja Korhonen, 1996).

## Kirjallisuus

- Bakan, D. (1966) *The duality of human existence*. Boston: Beacon Press.
- Erikson, E. H., Erikson, J. M. & Kivnick, Q. (1986) *Vital involvement in old age. The experience of old age in our time*. New York: Norton.
- Erikson, E. H. (1963) *Childhood and society* (2nd edition). New York: Norton.
- Gilligan, C. (1982) *In a different voice. Psychological theory and women's development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Jääsaari, J. (1987) *En ole maalainen enkä kaupunkilainen, en kapitalisti enkä kommunisti*. Helsingin yliopisto. Yleisen valtio-opin laitos. Acta Politica 1. Helsinki: Yliopistopaino.
- Kohn M. & Schooler C. (1983) *Work and personality: an inquiry into the impact of social stratification*. Norwood: Ablex.
- Korhonen, M. (1994) *Keski-ikäisten naisten lapsuuskokemukset ja oma vanhemmuus*. Joensuun yliopisto, Yhteiskuntatieteiden tiedekunta. Psykologian tutkimuksia 15.
- Korhonen, M. (1996) *Keski-ikäisten miesten lapsuuskokemukset ja oma vanhemmuus*. Käsikirjoitus.
- Levinson, D., Darrow, C., Klein, E., Levinson, M., & McKee, B. (1978) *Seasons of a man's life*. New York: Knopf.

- Marin, M. (1979) Äiti ja isä kasvattajina. Jyväskylän yliopisto: Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisuja 297.
- McAdams D. P. & Aubin E. de St. (1992) A theory of generativity and its assesment through self-report, behavioral acts, and narrative themes in autobiography. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62(6), 1003-1015.
- Perho, H. (1990) Keski-ikä elämänvaiheena. *Gerontologia* 4(3), 187-201.
- Perho, H. & Korhonen, M. (1996) Elämänkulku ja elämänhallinta. Suurten ikäluokkien elämä lapsuudesta keski-ään kynnykselle. Käsikirjoitus.
- Perho H. & Korhonen M. (1994) Elämän vakaat vaiheet ja siirtymät aikuisuuden alusta keski-ään kynnykselle. Teoksessa H. Perho ja P. Sinisalo (toim.) Näkökulmia elämänkulun tutkimukseen. *Acta psychologica fenica. Soveltavan psykologian monografioita* 7.
- Perho H. & Korhonen M. (1995) Courses of marriage from the standpoint of middle-age. Paper presented at the IV European Congress of Psychology, July 2-7 Athens, Greece.
- Perho, H. & Korhonen. M. (1993) Elämänvaiheiden onnellisuus ja sisältö keski-ään kynnyksellä. *Gerontologia* 7(4), 271-285.
- Pulkkinen, L. (1994) Emootion säätely kehityksessä. *Psykologia* 29(6), 404-418.
- Rantalaiho, L. (1994) Sukupuolisopimus ja Suomen malli. Teoksessa A. Anttonen, L. Henriksson & R. Nätkin (toim.) Naisten hyvinvointivaltio. Tampere: Vastapaino.
- Snarey, J. (1993) How fathers care for the next generation. Cambridge, MA.: Harvard University Press.

*Elina Haavio-Mannila*

## **Ikääntyvän miehen seksuaalielämä**

**G**erontologi joutuu nykyisin ottamaan huomioon myös vanhe-  
nevien ihmisten sukupuolielämän, koska enää ei pidä paik-  
kaansa se käsitys, että erotiikka ja seksuaalisuus loppuvat naisilla  
vaihevuosiin ja useimmilla miehillä eläkkeellemenoon. Suurin osa  
nykysuomalaisista sallii vanhuksille jopa uudet sukupuolisuhteet:  
85 % suomalaisista 18-74 -vuotiaista ihmisistä torjuu väittämän  
"vanhusten ei mielestäni pitäisi solmia seksuaalisuhteita". Vanhem-  
mat, 55-74 -vuotiaat ihmiset eivät tässä asiassa ole yhtä sallivia  
kuin nuoremmat; heistä vain 75 % sallisi vanhuksille seksisuhteiden  
solmimisen. (Kontula, Haavio-Mannila ja Suoknuuti 1994, 97.)

Tässä kirjoituksessa käsittelen ikääntyvän miehen sukupuoli-  
elämää ja vertaan sitä jonkin verran samanikäisten naisten seksuaa-  
lisuuteen. Huomion kiinnittäminen miehiin johtuu paitsi siitä, että  
pidin Kasvun ja vanhenemisen tutkijoiden seminaarissa aiheesta  
esitelmän, myös siitä että joskus on hyvä syventää tutkimusta  
kohdentamalla huomio tiettyyn erityisryhmään sen jälkeen kun on  
tarkastellut koko väestöä, kuten Osmo Kontulan kanssa olemme  
useissa yhteyksissä tehneet.

Ikääntyvien miesten sukupuolielämästä on kirjoitettu mm. Suvi  
Ronkaisen, Pertti Pohjolaisen ja Jan-Erik Ruthin kirjassa "Erotiikka  
ja elämänkulku" (1994). Siinä Ruth toteaa 14 ikääntyneen mie-  
hen haastattelun perusteella, että rakkaus ja seksuaalisuus kehitty-  
vät jatkuvasti ja ne ovat läheisessä yhteydessä aikaisempiin koke-

muksiin kasvuiässä sekä myöhempiin kokemuksiin parisuhteessa. ”Useat miehet kertoivat seksuaalisuuden vähenevän iän myötä, erityisesti 70 ikävuoden jälkeen. Sukupuolielämän täydellinen päättyminen saatettiin selittää kumuloituneilla negatiivisilla kokemuksilla. Vastaavasti oli vanhoilla päivillä kasvaneen sukupuolisen kiinnostuksen selityksenä positiivisten olosuhteiden yhteisvaikutus.” (Ruth 1994, 105-106.)

Tässä ikääntyvän miehen seksuaalielämää käsittelevässä kirjoituksessa käytän hyväksi vuonna 1992 Osmo Kontulan kanssa kerättyä haastatteluaineistoa (Kontula ja Haavio-Mannila 1993), joka edustaa Suomen 18-74 -vuotiasta väestöä eli vuosina 1917-1973 syntyneitä (N=2250). Tutkimuksessa toistetaan osittain vuonna 1971 tehtyjä kysymyksiä 18-54 -vuotiaille (Sievers, Koskelainen ja Leppo 1974). Vastausprosentti oli 76. Haastattelija esitti osan kysymyksistä suullisesti, mutta haastateltava sai vastata intiimeihin seksuaalikysymyksiin kirjallisesti haastattelijan odottaessa. Luottamuksellinen osa suljettiin erilliseen kuoreen ja postitettiin suoraan Tilastokeskukseen, joten haastattelija ei päässyt näkemään vastauksia. Seuraavassa käytetään tämän tutkimuksen aineistoa silloinkin, kun lähteeseen ei erikseen viitata. Joskus käytetään termiä haastattelututkimus, vaikka haastateltava täytti itse osan lomakkeesta, joten yhtä hyvin voitaisiin puhua kyselystä. Haastattelun ja kyselyn tulosjakautumat sukupuolen ja ikäryhmän mukaan on esitetty erillisjulkaisussa (Kontula, Haavio-Mannila ja Suoknuuti 1994). Siinä ovat mukana myös vuoden 1971 aineiston jakautumat niiltä osin kun kysymykset olivat mukana vuoden 1992 tutkimuksessa.

Aineistona on lisäksi samana vuonna julistetun seksuaalielämäkertakilpailun kautta saadut 161 elämäkerta vuosien 1911 ja 1975 välillä syntyneiltä suomalaisilta. Elämäkerran kirjoittajat muistuttavat väestöllisiltä ominaisuuksiltaan melko paljon koko väestöä, kuten tekemäni yksityiskohtainen vertailu haastatteluaineistoon osoittaa (Kontula ja Haavio-Mannila 1995, 44-55). Miespuolisista seksuaalielämäntarinansa kertoneista 17 oli täyttänyt 55 vuotta. He kuuluvat ns. sukupuoliseen pidättyvyyden sukupolveen, joka poikkeaa sekä asenteiltaan että käyttäytymiseltään keski-ikäisistä, 35-54 -vuotiaista eli seksuaalivallankumouksen polvesta ja nuorista, 18-34 -vuotiaista ambivalentin tai tasa-arvoistuvan su-

kupolven miehistä (termit ks. Kontula ja Haavio-Mannila 1993; Haavio-Mannila, Roos ja Kontula 1996).

Ikääntyvän miehen seksuaalielämästä otan esille rakkauden, seksuaalisen halun, vaihtoehtoiset seksitavat, rinnakkaiset ja uudet suhteet, yhdyntäiheyden sekä sukupuolisen kyvyttömyyden. Tarkastelussa tuon esiin melko paljon seksuaalisia ongelmia, koska seksuaalielämäkerroissa vanhemmat miehet toivat juuri niitä runsaasti esille.

## Rakkaus

Aluksi tarkastelen ikääntyvien miesten suhtautumista rakkauteen seksin edellytyksenä ja heidän käsitystään rakkauden tuntemisesta ja saamisesta.

Haastattelujen mukaan vanhimmat (55-74 -vuotiaat) miehet uskovat nuoria miehiä yleisemmin rakkauteen sukupuoliyhdyntään edellytyksenä: heistä 46 % katsoo, että sukupuoliyhteys ilman rakkautta on väärin. Rakkauden edellyttäminen sukupuoliyhdyntään ryhdyttäessä on pidättyvyyden polven miehillä pysynyt ennallaan vuodesta 1971 asti, kun taas suurempi osa (38 %) seksuaalivallankumouspolven miehistä odotti rakkautta 20 vuotta sitten enemmän kuin nykyään (29 %).

Kaksi kolmasosaa suomalaisista tuntee tällä hetkellä vastavuoroista rakkautta eli kertoo, että on olemassa mies tai nainen, jota he todella rakastavat, ja että on olemassa joku mies tai nainen, joka todella rakastaa heitä. Vanhimmista miehistä vain joka toinen tuntee sekä rakastavansa että saavansa osakseen rakkautta. (Taulukko 1, ks. seuraava sivu.)

Epäsymmetristä rakkautta tuntee jotakin henkilöä kohtaan 12 % kaikista tutkituista miehistä. Merkillistä kyllä, epäsymmetrinen rakastaminen on ominaista etenkin vanhoille miehille (21 %), varsinkin naimisissa oleville. Johtuuko tämä siitä, että ikääntyvät vaimot ilmaisevat rakkautensa huonosti vai ovatko he kyllästyneet miehiinsä? Vai ovatko vanhat aviomiehet vain epäluuloisia ja liioittelevat surkeuttaan?

Taulukko 1. Rakkautta vastavuoroisuus sukupuolen ja ikäryhmän mukaan, %

	Ikä, vuosia		
	18-34	35-54	55-74
<b>MIEHET</b>			
Ei tunne eikä saa rakkautta	24	13	29
Tuntee rakkautta	6	13	21
Saa rakkautta	4	3	1
Tuntee ja saa rakkautta	66	71	49
	100	100	100
N	408	468	225
<b>NAISET</b>			
Ei tunne eikä saa rakkautta	15	18	46
Tuntee rakkautta	5	6	10
Saa rakkautta	4	5	4
Tuntee ja saa rakkautta	77	71	40
	100	100	100
N	397	440	306

Vanhoista miehistä 29 % mutta vanhoista naisista kokonaista 46 % ei saa eikä tunne rakkautta. Samanikäisiin naisiin verrattuna vanha mies on näin ollen paremmassa asemassa ainakin tunne-elämän markkinoilla.

Aviorakkauden ehtyminen iän karttuessa saattaa olla yksi syy siihen, että seksuaalielämäkertansa kirjoittaneet pidättyvyyden sukupolveen kuuluvat miehet kuvaavat usein intohimoista rakkautta toiseen naiseen, eivät vaimoonsa. Erään 64-vuotiaan miehen kuvaus toiseen naiseen rakastumisesta ja vaimon sairauden vaikutuksesta hänen seksuaalielämäänsä on vaikuttava:

Katsoimme toisiamme vain. Heti meissä tapahtui halu syleillä



toisiamme. Hyväksyimme toistemme kasvot ja vartalon, hymyn ja jo nyt kaipasimme toistemme silmien tuiketta. (...) Oli alka-  
massa Jaakon elämässä uusi kiirastuli 52-vuotiaana.

Olin taas rakastunut ensi silmäyksellä kuten hänkin. Nyt se oli kielletty rakkaus. (...) Lähenimme toisiamme. Tunsimme ole-  
vamme kohtalotovereita. Tarvitsimme toisiamme. (...) Olimme onnellisia tanssiessamme täydessä salissa toisten seassa. Voi niitä helliä katseita ja rutistuksia. Vanha mies, tunsin taas vapinaa ja jalkoja heikotti hänen läheisyytensä. (123M64)

Tämän miehen vaimo sairastui muutamaa vuotta myöhemmin, mies jäi eläkkeelle ja hänestä tuli ympärivuorokautinen sairaanhoitaja:

Kiihkeät tunteet (vaimoa kohtaan) ovat tasaantuneet toisesta huolehtimiseksi ja toisen tarpeiden huomioon ottamiseksi.... Yleensä vaimoni on vähäeleisempi seksiasianssa. Ei mitään erikoismuotoja. Hän haluaa pitää omat mielilyksensä omana tietonaan. Hänen sairastumisensa jo ennen reumaakin muutti paljon rakastelutoimintaamme. (123M64)

Mies tapaa edelleen rakastettuaan, mutta ei ollut elämäkerran kirjoittamisen aikaan vielä mennyt sänkyyn tämän kanssa.

Tänä päivänä elän onnellisena kahden naisen rakkaudesta ja tunteesta, että voin rakastaa kahta elämäni naista. Odotan vaimoltani niitä harvoja hetkiä, jolloin hän haluaa rakastella kanssani. (123M64)

## Seksuaalinen halu

Monessa muussakin tarinassa miehen rinnakkaissuhteita perustellaan sillä, että vaimo ei ole kiinnostunut seksistä tai kieltäytyy siitä, joten miehen on etsittävä sukupuolista tyydytystä muualta. Miehen ja naisen seksuaalisen halun voimakkuudessa näyttääkin olevan eroa, mutta se ei johtune biologisista vaan kulttuurisista tekijöistä. Jos

naisilla suvunjatkamisroolinsa vuoksi olisi yhtä vähän menetettävää sukupuoli-suhteissa kuin miehillä, he antautuisivat niihin varmaan yhtä halukkaasti kuin nämä. Seksisuhteesta voi olla naisille kohtalokkaampia seurauksia kuin miehille, jopa nykyisenä tehokkaiden ehkäisyvälineiden aikana.

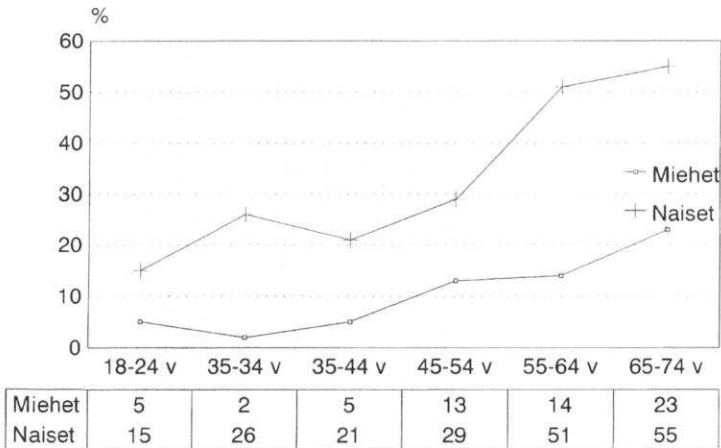
Haastattelututkimuksen mukaan yli puolet suomalaisista, etenkin vanhemmat ihmiset uskovat että ”miehellä on aikuisena voimakkaampi sukupuoli-tarve kuin naisella”. Käytännössä miesten voimakkaampi seksuaalinen halu tulee esille vastauksissa kysymykseen: ”Onko sukupuoli-elämässänne esiintynyt viimeisen vuoden aikana seksuaalisen halun puutetta?”

Ainakin 55-vuotiaista miehistä 18 % sanoi sitä esiintyneen erittäin tai melko usein, naisista kokonaista 53 %. Seksuaalisen halun puute lisääntyy molemmilla sukupuolilla 50 vuoden iästä lähtien (Taulukko 2, Kuvio 1), naisilla huomattavasti selvemmin kuin miehillä. Niinpä vanhemmista miehistä 31 % haluaisi parisuhteessaan yhdyntöjä nykyistä enemmän, naisista vain 9 %.

*Taulukko 2. Seksuaalisen halun väheneminen sukupuolen ja ikäryhmän mukaan, %*

Seksuaalinen halu on viimeisten viiden vuoden aikana	Ikä, vuosia		
	18-34	35-54	55-74
<b>MIEHET</b>			
lisääntynyt	37	11	3
pysynyt ennallaan	53	56	24
vähentynyt	0	33	73
	<hr/> 100	<hr/> 100	<hr/> 100
N	401	454	20
<b>NAISET</b>			
lisääntynyt	52	22	2
pysynyt ennallaan	34	41	15
vähentynyt	4	37	33
	<hr/> 100	<hr/> 100	<hr/> 100
N	396	428	266

Kuvio 1. Seksuaalisen halun puutetta viimeisen vuoden aikana.



Taulukko 3. Tyytyväisyys sukupuoliyhdyntöjen lukumäärään nykyisessä parisuhteessa sukupuolen ja ikäryhmän mukaan, %

MIEHET	Ikä, vuosia		
	18-34	35-54	55-74
Haluaisi yhdyntöjä useammin	38	46	31
Pitää nykyistä määrää sopivana	46	49	61
Haluaisi yhdyntöjä harvemmin	0	1	2
Ei parisuhdetta	16	4	6
	100	100	100
N	374	433	178

NAISET	Ikä, vuosia		
	18-34	35-54	55-74
Haluaisi yhdyntöjä useammin	21	15	9
Pitää nykyistä määrää sopivana	66	67	47
Haluaisi yhdyntöjä harvemmin	3	8	12
Ei parisuhdetta	10	19	31
	100	100	100
N	367	412	235

Vastaavaa seksuaalista haluttomuutta naisten keskuudessa näkyy myös vastauksissa kysymykseen: ”Oletteko tyytyväisiä sukupuoliyhdyntöjen lukumäärään nykyisessä parisuhteessanne?” Miehistä keski-ikäiset toivovat eniten useampia yhdyntöjä, nuoret olivat seuraavia ja vanhemmat miehet kaipaavat harvimmin nykyistä enempää sukupuoliyhdyntöjä (Taulukko 3, ks. edellinen sivu). Naisista taas nuoret olivat innokkaimpia lisäämään yhdyntätiheyttään.

Huolimatta seksuaalisen halun vähenemisestä iän mukana, sukupuolielämä on aktiivista monen yli 70-vuotiaankin miehen seksuaalielämäkerran mukaan:

V. 1988 jäin pois työelämästä täytettyäni 70 v. ja seksihaluni oli laantunut melkoisesti, mutta vaimon kanssa tuntui sujuvan eräin rajoituksin entistä paremmin .... Vaimoni on 67-vuotias, mutta hän on vielä todella vireä ja hän on myös seksuaalisesti aivan kuin vapautunut. Hänen itsetuntonsa on kohonnut, kun olen aina kannustanut häntä ja monet tuttavamme ihailevat hänen monipuolisia taitojaan. (171M71)

Seuraava mies kertoo seksuaalisen halukkuutensa jopa kasvaneen ikääntymisen myötä:

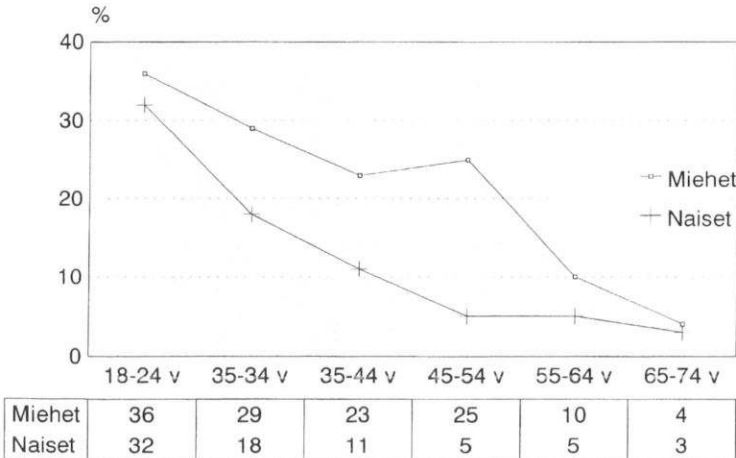
Seksuaalinen halukkuus minulle vanhetessa vaan kasvoi. Kun puhutaan viidenkymmenen villityksestä, niin jokaisella on omat mielikuvansa. Useimmiten kaikille tulee mieleen kuva tyyppistä, joka juoksee irtosuhteita hakemassa, oli se sitten mies tai nainen. Minulle ei tullut tarvetta, kun vaimoni oli alkanut myös kiinnostua normaalia enemmän, kun raskaudenpelko oli poistunut sairauden myötä. Vaimoni huomasi yhdyntään olevan hienoa ruumiinkulttuuria eikä turhia puheiden höpinää. (99M62)

Tällä miehellä tätä hienoa aikaa jatkui kuitenkin vain muutama vuosi, kunnes uskonasiat tulivat jälleen kuvaan ja saivat vaimon välttelemään seksiä.

## Uudet suhteet

Vaikeus saada sukupuolista tyydytystä vaimolta on monissa seksielämäkertoissa julkilausuttuna perusteena sille, että viisikymppiset miehet etsivät seksiä vakituksen parisuhteen ulkopuolelta. Haastattelututkimuksen mukaan 45-54 -vuotiaista miehistä 25 %:lla on viimeisen vuoden aikana ollut usein kaksi tai useampia yhdyntäkumppaneita (Kuvio 2). Sukupuolten välinen ero on tässä ikäryhmässä huomattavan suuri: naisista vain 5 % kertoo useista yhdyntäkumppaneista. Miehen viidenkymppin tilannetta heijastaa myös se, että 50-54 vuotiaat miehet ovat lukeneet pornojulkaisuja enemmän kuin 45-49 -vuotiaat ja 55 vuotta täyttäneet miehet.

Kuvio 2. Useita yhdyntäkumppaneita viimeisen vuoden aikana.



Seuraavassa seksielämäkerrassa tulee esille miehen suoranainen tyytymättömyys vaimon sukupuoliseen haluttomuuteen, millä hän perustelee muun seuran etsimistä:

Aloittaessani tämän kirjoittamista olen herännyt sunnuntaiaamuna yhteisestä sängystä vaimoni kanssa. Aviovuoteeksi tuon sängyn nimittäminen on kuitenkin kyseenalaista. Esitin herättyäni ja nähtyäni heräävän kevään makuuhuoneemme ikkunasta vai-

molleni että hän ”likottaisi minua vähän” niin kuin joskus ennen. Hän vastasi olkapäätään särkevän ja kääntyi selin minuun.

Suunnilleen näin on tapahtunut jo yli kymmenen vuoden ajan. Vaimo ei pidä minun koskettelustani, olipa se tarkoitettu niin sanotuksi esileikiksi tai ei. Älä ja muut kieltosanat ovat inflatoorisessa käytössä niin päivällä kuin yölläkin. Tämä ei silti ole estänyt muutamien yhdyntöjen tapahtumista, yhä harvenevaan tahtiin, ehkä nyt jo alle viisi kertaa vuodessa. Niissä on ollut kuitenkin selvästi mukana vaimon ”uhrautuminen”, miltei kärsimys. Ei ainakaan nautinto. Ainoa viite toiseen suuntaan on että vaimoni haluaa yhdynnän jälkeen minut lähelleen nukkumaan.

.. Seksistä ei juuri puhuta.... Nuo harvat yhdynnät olen antanut jäädä vieläkin harvemmiksi, koska niissä tuntuu olevan tuo uhrautumisen maku. Jos nykyään niihin mennään niin silloin vaimoni on ollut jostain muusta syystä hyvällä tuulella. Minä haen sitten kuin palkintoa. Ja vaikka se ei tietenkään ole – vaimon ollessa kuin muodon vuoksi mukana – niin kovin suuri palkinto, niin fyysisesti toteutuneena se kuitenkin minulle on jotakin. Minulla lienee kovin suora yhteys kiveksistä aivoihin. Yhdynnän jälkeen nukun syvään uneen. Seuraavana päivänä olen töissä virkeä ja aloitukykyinen enkä tunne väsymystä. Jos ei kotona niin vieraisa...

Työelämässä ja siihen liittyvässä lähes jatkuvassa opiskelussa olen tavannut, kuten varmaan kaikki tapaavat, monenlaisia ihmisiä. On hankalaa katsella asioita puolueettomasti, mutta mielestäni en ole erikoisempi naisten metsästäjä. Tavallisen näköinen, 170-senttinen, lähes 80-kiloinen mies. Ei Romeo, ei Don Juan. Lienen kuitenkin kohtuullinen kuuntelija, ei ehkä niinkään juttelija. Tanssin valssia, tangoa, humpppaa.... Mukaan tulevia vietäviä on löytynyt juuri töissä tai opiskelussa kohtaamistani naisista. (19M59)

Seuraava ikääntyvä mies haaveilee uusista suhteista ja lapsista:

Tällä hetkellä elämään hallitsee Taimi, joka haluaisi täysin pitää minut hallussaan. En ole kuitenkaan siihen vielä valmis.

Tunnen naisia, jotka haluaisivat tuttavuuttani, alkaa suhteen kanssani. Minulla on unelma. Toteutanko sen koskaan? Haluaisin pistää paikalliseen sanomalehteen ilmoituksen: ”Amerikassa on 85-vuotias mies mennyt naimisiin ja hankkinut lapsia. Onnistuisiko se tamperelaiselta 70-vuotiaalta?” Onnistuu, jos löytyy sopiva pari ja onhan asiassa suuren seikkailun tuntua. Tulevaisuus ehkä näyttää sen, mitä tällainen arka poika uskaltaa. (22M69)

Jälkimodernissa maailmassa, missä moni ennen pyhänä pidetty asia ei enää ole itsestään selvä, miehet tekevät nykyisin valintoja monenlaisten seksuaalisten elämäntapojen välillä. He tarttuvat aikaisempaa yleisemmin sukupuoli- ja perhe-elämässään ’toisiin mahdollisuuksiin’ (Giddens 1991; 1992; Weeks 1995; Roos 1996). He solmivat uusia rakkaus- ja sukupuolisuhteita, saavat ehkä uusia lapsiakin jättäen aikaisemman perheensä tai ylläpitäen samanaikaisesti useita suhteita. Giddensin mukaan ollaan siirrytty arvostamaan ’puhtaita suhteita’, jotka eivät perustu instituutioihin kuten luokan, talouden, suvun, perheen tai lasten vaatimuksiin vaan siihen, että kumppanit saavat molemminpuolista iloa ja hyötyä suhteesta niin kauan kuin se kestää, mutta suhdetta ei ylläpidetä enää sen jälkeen kun se ei tuota tyydytystä molemmille osapuolille.

Uusiin mahdollisuuksiin tarttuminen näkyy ikääntyvien miesten kohdalla esimerkiksi siinä, että he ottavat itselleen nuoremman kumppanin. Haastattelututkimuksen (Kontula ja Haavio-Mannila 1993, 44) mukaan vuonna 1992 suomalaisista 54-74 -vuotiaista avo- tai avioliitossa elävistä miehistä suurempi osa, 18 %, kuin naisista, 14 %, on ollut avo- tai avioliitossa useamman kerran. Nuoremmissa ikäryhmissä naiset ovat avoituneet useampia kertoja kuin miehet.

## Vaihtoehtoiset seksitavat

Kaikki vanhat miehet eivät ole vakituudessa parisuhteessa, vaikka vanhemmista miehistä huomattavasti suurempi osa kuin vastaavanikäisistä naisista elääkin avio- tai avoliitossa. Ikääntyneen miehen on vaikeampi kuin nuoremman löytää seksikumppani. Seksu-

aalisen tyydytyksen saamisen puute vaivaa seuraavaa 80-vuotiaista leskimiestä:

Hyvältä ei tulevaisuuteni tunnu, sillä naiset ovat kylmiä. Vähintään viikko ja seksin puuttuessa tulee unettomuus... Missä on se ikäiseni nainen, jonka elämässä lämpö ja rakkaus on elämänkaikkeus. Joka ottaisi käteen ja suuhun... heitä on vähän ikäluokassani. (27M80)

Sukupuolilyhdyntän lisäksi sukupuolista tyydytystä voi kuitenkin saada myös vaihtoehtoisten seksitapojen avulla.

Nyt kun elämänruusut ovat poskiltani häipyneet ja tukkani on lumenvärinen, otan kuvakansiot iltojen hämärtyessä. - Rakkaat simasuut. Vain muutama teistä mahtui julkisuuden valokeilaan. Nyt, yli kahdeksankymppisenä, kun kiimani yltyy ylettömäksi, menen suuren peilin eteen ja huiskutan hurjasti puolisen tuntia. Ilmoituksia seuraan kuitenkin jatkuvasti. (27M80)

Tämä mies saa helpotusta pornosta ja itsetyydytyksestä. Vanhemmat miehet eivät kuitenkaan usein kerro masturboivansa. Koko väestön 55-64 -vuotiaista miehistä vain neljäsosa ja 65-74 vuotiaista miehistä viidesosa oli harjoittanut itsetyydytystä viimeisen vuoden aikana, kun osuus nuorimmista miehistä on kolme neljäsosaa ja keski-ikäisistä miehistä puolet. Pornolehtiä tai -kirjoja tai seksivideoita katselevien miesten osuuskin vähenee iän mukana. (Kontula ja Haavio-Mannila 1993, 137-143.)

Korviketta puutteelliselle seksuaalielämälle vanhat miehet hakevat joskus jopa strippausteltasta. Seuraavaa 61-vuotiaista elämäkerran kirjoittajaa karmaisee 80-vuotiaan ukon kiinnostus seksiin:

Minulla on markkinoilla traditio. Ostaa viipurin rinkeli ja käydä strippariteltassa. Ja poikkeusta tekemättä menin sinne ellenkin. Siihen minun viereeni tuli istumaan liikaten vanha kumarainen mies keppi kädessä. Ja varmasti yli kahdeksankymmenen. Hän supattaen kysyi minulta, että näyttääköhän se sen



reikänsä? Johon minä vastasin että eiköhän. Sitten kun hän sen kaipaamansa ihanuuden näki, niin hän hiljaa hoki, että kyllä on nätti on se niin nätti, mutta kieltä ei näy. Mutta on se niin pieni ja nätti.

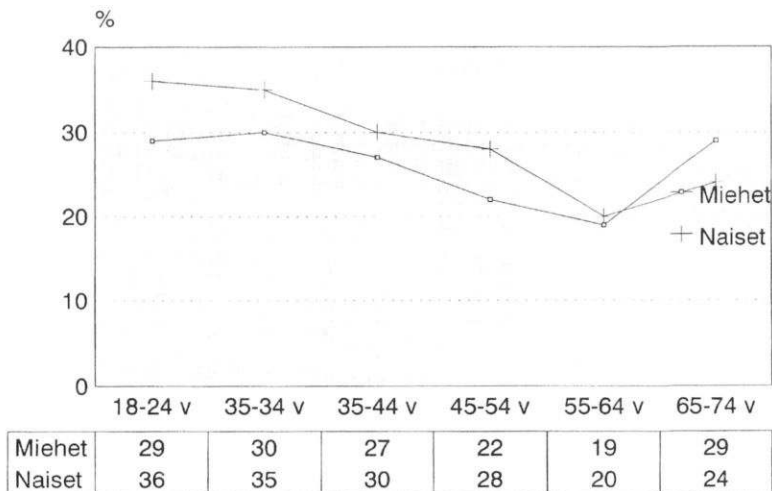
Minä ajattelin, että siinä se on. Se minun tulevaisuuden kuvani. Joka lähestyy väijäämättömästi kaiken aikaa. Mutta minus-ta raamatun viisus kiteytyy kolmeen sanaan ”kaikella on aikansa”. Ja niin myös sillä papallakin. Hän kukaties saattoi nuorempana olla sensortin saparomies, että minä jään pitkälti hopealle.

Tuossa papassa kävi ilmi se, että ihminen on seksuaalinen olen-to kehdesta hautaan. Ja nyt aletaan se oppia, että sillä on sijansa vanhuudessakin. Mutta olen nähnyt niin monta kertaa sen, kuinka naiset lyövät törkeästi ikääntyvää miestä seksuaalisuudella. He ressuparat eivät tiedä mitä he tekevät.

Minä olen reissuillani nähnyt vanhoja miehiä ja myös niiden alistuneisuuden sellaiseksi sukupuolettomaksi ukkeliksi. Sen voimakkaan alistajan edessä. Kerran oli Venäjällä ikäihmisten ryhmä, joilla jokaisella oli rinnassa lippu, jossa luki ”Kotilieden lukijamatka”. Ne ukkoparat kulkivat sen käskijähahmon perässä, joka kukkahattu päässä ja suu tiukasti kurrottuna kulki edellä. Minä ajattelin, että minusta tuollaista meidän ukkia ei ehkä tule. (34M61)

Miestä näyttää pelottavan tulevaisuus naisen alistamana neutrina. Vanhaa miestä ahdistaa ja nöyryyttää seksuaalisen vetovoiman ja kyvykkyyden menettäminen. Kuitenkin on huomattava, että käsitys seksuaalisesta puoleensavetävyydestä ei vähene iän mukana suoraviivaisesti. Niinpä 65-74 -vuotiaat miehet pitävät itseään seksuaalisesti puoleensavetävimpinä kuin naiset ja yhtä puoleensa-vetävinä kuin 18-44 -vuotiaat miehet (kuvio 3, ks. seuraava sivu).

Kuvio 3. Seksuaalisesti puoleensavetävinä itseään pitäviä.



## Sairaus ja kyvyttömyys

Sairaus haittaa noin joka viidennen 55 vuotta täyttäneen miehen ja joka kuudennen naisen seksuaalista kanssakäymistä (Kontula, Haavio-Mannila ja Suoknuuti 1994. 258). Seuraava katkelma osoittaa, kuinka vaimon sairaus vaikuttaa miehen sukupuoliyhdyntöjen määrään ja laatuun:

Aktiin kohdistuu pelkoja. Tapahtuu, että halaillessamme ja hyväillessämme tietysti tulee sydämentoiminnan kiihtymistä ja kun sitten ollaan itse tapahtumassa on oltava pidättyväinen ja varovainen. On usein keskeytettävä vaikka molemmilla olisi kuinka halu jatkaa. Rakkaudella, hellyydellä ja kärsivällisyydellä onnistumme hyvin. Kuitenkin määrät väheni kaipauksesta ja halusta huolimatta sydänkohtausten pelosta ...

Monien suostuttelupuheiden, todistelujen ja uskottelujen jälkeen hän suostui epäilevästi ehdotukseen, että yritämme kyljellämme takaapäin. Onnistuimme, asento ei ole kivulias hänelle. Olemme taas iloinneet tästä vähästä. Huomaan vaimon olevan

tydytetyt, koska hyväilee minua rakastelun jälkeen aidosti. Itse kaipaisin tätä vuodetoimintaa useamminkin, ehkä pari kolme kertaa viikossa. (123M64)

Vaimon sairauden aiheuttamaan sukupuolielämän vähäisyyteen tämän miehen avioliitossa liittyy rakkaussuhde toiseen naiseen (ks. tämän artikkelin ensimmäinen esimerkki). Mies ei elämänkertaansa kirjoittaessaan ollut ollut sukupuoliyhdyntänsä rakastettunsa kanssa, vaikka molemmat tunsivat voimakasta seksuaalista halua, so. kaipasivat sukupuoliyhteyttä toistensa kanssa (Hatfield and Rapson 1996). Molemmat kärsivät rakastelun nälästä, mutta kertoja arvelee, että on parempi odottaa kuin liialla kiirehtimisellä tuhota kokonaisia elämiä. Hän näkee rinnakkaisrakkautensa parantavan suhdetta sairaaseen vaimoon:

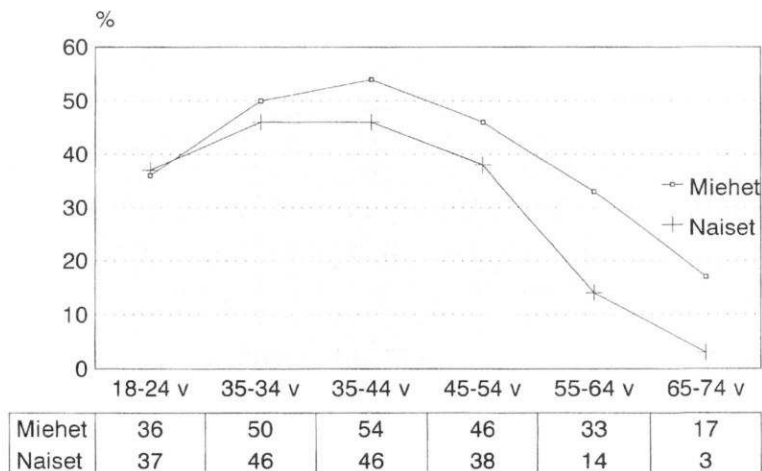
Se on antanut minulle voimaa jaksaa paremmin auttaa ja pallyllä sairasta vaimoani. Onnellisena uudesta rakkaudesta saan uutta voimaa olla kärsivällinen ja inhimillinen häntä kohtaan. (123M64)

Sairauden lisäksi sukupuolielämää haittaa joskus myös itse yhdynnän kivuliaisuus. Kivut ovat kuitenkin useammin vanhenevien naisten kuin miesten ongelma: yhdyntä tuntuu 22 %:sta vanhemmista naisista, mutta vain 3 %:sta vanhemmista miehistä erittäin tai melko usein kivuliaalta.

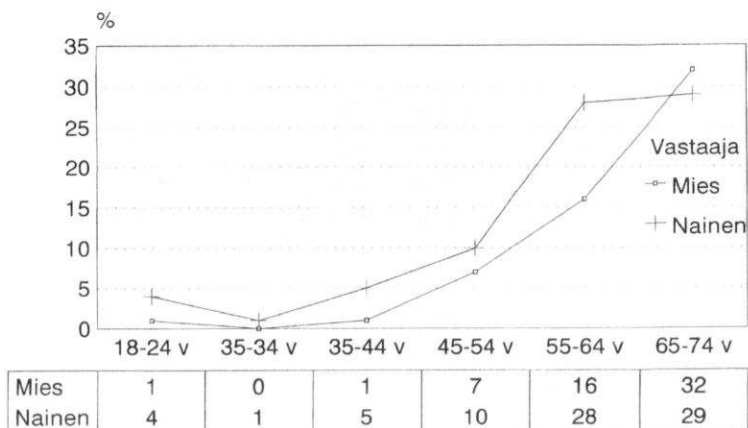
Yhdyntätiheys vähenee miehillä jo 40 vuoden iästä lähtien (Kuvio 4, ks. seuraava sivu). Ikääntyvä mies menee sänkyyn yleisemmin kuin samanikäinen nainen, mutta ei yhtä usein kuin nuorempi mies.

Erektiovaikeudet ja impotenssi vaikeuttaa monen vanhenevan miehen sukupuoliitoimintoja. Suomalaiset miehet alkavat menettää seksuaalista kykyään 50 vuoden iästä lähtien (Kuvio 5, ks. seuraava sivu). Joka viides 55-74-vuotias suomalainen mies ei ole viimeksi kuluneen vuoden aikana pystynyt yhdyntään sen vuoksi, että siitin ei jäykisty tai että se veltostuu heti yhdyntää aloitettaessa.

Kuvio 4. Ollut sukupuoliyhdyntässä viimeisten kahden vuorokauden aikana.



Kuvio 5. Miehellä erektiovaikeuksia viimeisen vuoden aikana.



Miesten ja miesten naiskumppanien vastausten mukaan

Ainakin muutaman viikon kestänyttä yhtäjaksoista kyvyttömyyttä oli kokenut 35 % 55-64 -vuotiaista ja 53 % 65-74 -vuotiaista miehistä. Viimeisen vuoden aikana erektiovaikeuksia oli ollut kuitenkin vain joka kuudennella edellisen ja joka kolmannelle jälkimmäisen ikäryhmän miehellä. Noin 70. ikävuoteen saakka yli puolet suomalaisista miehistä on siis fyysisesti pystynyt suorittamaan sukupuoliyhdyntään ilman tässä kyvyssä ilmenneitä pitkäköjiä katkoksia.

Vanhempien miesten seksuaalielämäkerroissa ei omasta seksuaalisesta kyvyttömyydestä paljon puhuta. Vanhemmat miehet muistelevat ilmeisesti mieluummin niitä seksuaalikokemuksia, joissa he ovat olleet viriilejä ja kyvykkäitä. Seuraava mies syyttää sairautta impotenssistaan:

Kuudenkymmenen ikävuoden lähestyessä minulla vaan halukkuus kasvoi. Eikä sitä vähentänyt diabetes, joka yllättäen todettiin ja sen mukana tuomat sivusairaudet.

Tätä jatkui vuosi pari kunnes eräänä päivänä huomasin halukkuuteni olevan huipussaan mutta erektio puuttui. Se oli kuin salama olisi iskenyt sähkötuolissa istuvaan tuomittuun. (99m62)

Tämä elämäkerran kirjoittaja valittaa sitä, ettei hän saanut erektiovaikeuksiinsa asiantuntevaa apua lääkäriltä:

Kun kerroin lääkärille tilanteen tämä ilmoitti lakoonisesti asian kuuluvan sokeritaudin lisäilmiöihin kuten jalkojen puutumisen.... Lääkäri määräsi hormoonikuurille ja niin aloin napostella Pantestonia kolme kerta päivässä. Seurauksena tästä oli jonkinlainen puolijäykkyys, joka sai siittimen työntymään sisälle, silloin kuin vastapuolella oli halukkuutta ottaa vastaan. Minulla itselläni, jolla oli ennestään lisääntynyt seksuaalinen halukkuus, saivat testosteronit liikkeelle himojen ja halujen ylitseuotavan vyöryn.

Jos koskaan, tässä kohtaan ihminen olisi tarvinnut asiantuntevan lääkärin apua. Jos koskaan, tässä olisi ollut paikallaan laitos, jossa olisi saanut purkautumistien naisellisen avun kautta, normaalin siemensyöksyn. (99m62)

Kirjoittaja arvelee, että riittämätön apu voi johtaa jopa väkivaltaiseen raiskaukseen, kun seksuaalinen halu on voimakas eikä erektiota kuitenkaan kunnolla tule. Samalla lailla kuin sukupuolielämän puuttuessa, miehet etsivät impotenssin ilmaantuessa vaihtoehtoisia sukupuolisen tyydytyksen tapoja. Yllämainittu mies tyydyttää tyyty seksuaalisten fantasioiden avulla:

... riisun jokaisen vastaan tulijan aivokuviessani ja raiskaan kehen milloinkin haluan. Silloin on rauhallisempaa, jopa suorastaan lomaa, kun vaimoni auttaa minua, minkä hartaushetkiltään joutaa ja haluaa viettää synnillisen hetken.

Hienoimmat hetket vietän kuitenkin unissani, joissa saan nautinnollisimpia yhdyntöjä erilaisten naisten kanssa. Pokan Hannelelle, kiitos. Sait aikaan siemensyöksyn kuusikymmentäkaksi vuotiaalle äijälle. Tämä on historiaa!! (99m62)

Seksuaalinen mielikuvitusleikki saa siis aikaan fyysisiä seksuaalisia reaktioita. Tämä tekee ymmärrettäväksi seksuaalisuutta koskevan kirjallisuuden ja muiden seksituotteiden kysynnän.

## Pohdintaa

Suomalaisten haastattelu- ja kyselytutkimusten sekä seksuaalielämäkertojen kuva ikääntyvän miehen seksuaalisuudesta osoittaa, että suurin osa miehistä ei menetä seksuaalista toimintakykyään ennen 70 vuoden ikää ja että monet 80-vuotiaatkin miehet ovat erittäin kiinnostuneita seksistä.

Iän mukana kuitenkin sekä seksuaalinen halu ja kyky että seksuaalisen aktiviteetti vähenevät. Miehillä seksuaalinen halu näyttää sammuvan hitaammin kuin naisilla, mikä saa aikaa vanhemmissa ikäryhmissä miesten ja naisten seksuaalisuuteen kohdistuviene odotusten erilaisuutta.

Ainakin toistaiseksi ikääntyvät miehet haluavat enemmän seksiä kuin samanikäiset naiset. Niinpä he vaimon vastahakoisuutta syyttäen monesti tarttuvat tarjoutuviin toisiin mahdollisuuksiin eli hankkivat rinnakkaissuhteen ja/tai eroavat ja avioituvat uudelleen.

Tulevaisuudessa tilanne saattaa kuitenkin muuttua. Yhä useammat naiset käyttävät vaihdevuosisongelmien hoitoon ja osteoporoosin ehkäisyyn estrogeenivalmisteita, joiden avulla naisten sukupuoli-nen halu ja toimintakyky säilyvät entistä pitempään. Niinpä on todennäköistä, että erot ikääntyneiden miesten ja naisten sukupuoli-sissa toiveissa ja käyttäytymisessä tulevat vähenemään. Tähän vaikuttaa myös se, että tulevaisuuden vanhukset kuuluvat seksuaalivallankumouksen ja seksuaalisen ambivalenssin tai tasa-arvoistumisen sukupolviin, joille on ominaista vapautuneempi suhtautuminen seksuaalielämään ja monipuolisempia kokemuksia siitä kuin tässä kuvatulla seksuaalisen pidättyvyyden sukupolvella.

## Kirjallisuus

- Giddens, Anthony: *Modernity and Self-Identity*. Stanford: California: Stanford University Press 1991.
- Giddens, Anthony: *The Transformation of Intimacy*. Stanford: California: Stanford University Press 1992.
- Haavio-Mannila, Elina, J.P. Roos ja Osmo Kontula: *Repression, Revolution and Ambivalence – The Sexual Life of Three Generations*. Manuscript for *Acta Sociologica* 1996.
- Hatfield, Elaine and Richard L. Rapson: *Love and Sex: A Cross-Cultural Perspective*. New York: Allyn & Bacow 1996 (painossa).
- Kontula, Osmo ja Elina Haavio-Mannila (toim.): *Suomalainen seksi*. Helsinki: WSOY 1993.
- Kontula, Osmo ja Elina Haavio-Mannila: *Matkalla intohimoon*. Helsinki: WSOY 1995.
- Kontula, Osmo, Elina Haavio-Mannila ja Helena Suoknuuti: *Finnish sex. The tables of all the questions of the 1992 survey and the comparable questions of the 1971 survey*. Helsinki: Kansanterveystieteen julkaisuja M 113: 1994.
- Ronkainen, Suvi, Pertti Pohjolainen ja Jan-Erik Roth: *Erotiikka ja elämäntyyli*, Helsinki: WSOY 1994.
- Roos, J.P.: Giddens. *Elämänpolitiikka*-luentosarjan luento Helsingin yliopiston sosiaalitieteiden laitoksilla 30.1.1996.
- Ruth, Jan-Erik: *Ikääntyneet miehet muistelevat sukupuolielämänsä*. Teoksessa Ronkainen, Suvi, Pertti Pohjolainen ja Jan-Erik Roth: *Erotiikka ja elämäntyyli*, Helsinki: WSOY 1994, s. 88-106.

- Sievers, Kai, Koskelainen ja Kimmo Leppo: Suomalaisten sukupuolielämä, Helsinki: WSOY 1974.
- Weeks, Jeffrey: Invented Moralities – Sexual Values in the Age of Uncertainty. New York: Columbia University Press 1995.



Jyrki Jyrkämä

## Kuka on vanha, kuka vanhus?

*Näkymiä vanhenemisen ja vanhuuden kokemiseen*

*"Minun mummo oll semmonen ku se, se kuol kun minä olin kakstoistavuotias, ja hän oli silloin jo seitkytkuus vanha, ja hänellä oll semmonen rannukkainen hame päällä ja huivi leuan alta kiinni ja tumma pusero, ja aina kun minä mänin, hänellä oll sokerpala taskussa, ja minä rupesin poloville tuohon ja se silitti minun tukkoo ja laulo, että mun tutkit Herra tarkasti. Ja minä käsittäsin sen, että hän oll vanhus. Ja siinä oll siinä mummon jalkain juuress hyvä olla, hirveen hyvä olla, vaikka kuin ois harmittanu ja ollu, että kaikki asiat ei ollu, niin siinä vähän aikoo kun mummo silittell tukkoo ja aurinko paisto. Sitten me käs käessä lähettiin kulkemaan semmonen joki oll siinä, niin joen rantaan. Ja se oll vanhus. Minä aina aattelen, että silloin on vanhus, kun se on kun minun mummo."*

**N**äin vastasi reippaasti yli seitsemänkymmentävuotias iisalmelainen eläkeläisaktivisti kysymykseen, kuka oikein on vanhus (ks. Jyrkämä 1995, 216). Kuvaus on myönteisyydessään ja muistin kultaamassa aurinkoisuudessaan lähes hellyttävä. Mielenkiintoista ja eri tutkimusten perusteella odotettua tilanteessa oli se, että vastaaja ei itse tunnustautunut vanhukseksi. Eikä hän tuntenut itseään erityisen vanhaksikaan.

Esimerkki on tietenkin vain yksittäistapaus, mutta kuvaa laajemminkin ikääntyneiden ihmisten suhtautumista niin vanhana kuin vanhuksenakin olemiseen. Kuitenkin vanhus- ja vanha-sanaakin käytetään tarkoittamaan ja kuvaamaan ikääntyviä tai jo ikääntyneitä ihmisiä. Heitä varten on erityinen vanhuspolitiikka, heihin kohdistetaan vanhustyötä ja ylipäättään – täytettyään 65 vuotta – he ovat osa vanhusväestöä. Tästä huolimatta – vai tämän takiako – sanat vanha ja vanhus koetaan usein ongelmallisiksi, jopa leimaaviksi. Harvapa meistä taitaa tervehtiä ikääntyneitä tuttaviaan tai ystäviään ”mitä kuuluu, vanhus”-lausahduksella. Sukujuhliissa voidaan kyllä kehoittaa lapsia keittiöön mehulle, mutta huudetaan harvoin vanhuksia kahvipöytään. Vanhainkodit puolestaan ovat täynnä vanhuksia, jos on uskominen niiden henkilökuntaan tai tilastoihin. Uusiimpiin vanhuspolitiikan mietintöihin ovat vihdoinkin alkaneet tunkeutua muutkin kuin vanhukset: kohteiksi ovat nousemassa ikäihmiset (ks. esim. Vanhuspolitiikkaa 1996, 4-5) vanhuksien toki pysyttellessä sinnikkäästi mukana (emt., 110-113).

Kirjoituksessani aion pohtia yleisiä käsityksiä vanhuudesta ja vanhuksista sekä erityisesti ikääntyvien omia näkemyksiä, omaa kokemusta iästä ja ikääntymisestä. Tarkoitus on myös jossain määrin miettiä näitä käsityksiä omasta, neljäkymmentäluvun loppupuolella syntyneen, suuriin ikäluokkiin lukeutuvan tutkijan näkökulmastani. Tarkasteluni liittyvät osaltaan Marjatta Marinin viime aikaisiin pohdintoihin iästä, sen moniulotteisuudesta ja monikerroksisuudesta (Marin 1995a, 294-296).

## Kuka on vanha?

Iän subjektiiviseen kokemiseen kohdistuvissa tutkimuksissa perinteinen ja keskeinen havainto on ollut, että ihmiset useissa tapauksissa ”kieltävät ikänsä”. Vanhaksi saattikka vanhukseksi ei tunnustauduta. Havainto toistuu joko suoraan tai epäsuoremmin niin ulkomaisissa (ks. Thompson et al 1990, 107-132, ja Logan et al 1992) kuin suomalaisissakin tutkimuksissa (ks. Ruoppila 1992 ja Uutela et al 1994). Esimerkiksi Ruoppilan mukaan puolet jyväskyläläisistä 65-84 -vuotiaista tunsivat itsensä ikäänsä nuoremmaksi. Uutelan ja

hänen työtovereidensa helsinkiläistutkimuksessa puolestaan tuli näkyviin, miten vastaajan tunto kuulumisesta oman kalenteri-ikänsä osoittamaan ikäluokkaan harvinaistui, mitä vanhemmasta vastaajasta oli kysymys.

Saman suuntaisia viitteitä on antanut tutkimus, jota olen ollut tekemässä ja jonka kohteina olivat 55-74 -vuotiaat tamperelaiset, iisalmelaiset, parikkalalaiset ja taivalkoskelaiset ikääntyvät (ks. Jyrkämä 1995). Vastaajilta, joita otantatutkimuksessa oli lopulta 858 henkilöä, kysyttiin haastatteluissa lyhyesti ja ytimekkäästi ”pidätkö te itseänne vanhana” vastausvaihtoehtojen ollessa kyllä, ei ja ei osaa sanoa.

Tulos on selkeä. Kolme neljästä vastaajasta ei pidä itseään vanhana, noin joka viides pitää ja loput kolme prosenttia heistä ei osaa sanoa kantaansa. Tulos on näiltä osin samansuuntainen kuin muissakin tutkimuksissa.

Itsensä vanhaksi tuntemisella oli selkeä yhteys ikään, ikäryhmittäin osuus kasvaa, kuten arvata saattaa. Kun 55-59 -vuotiaista vanhana pitää itseään 11 prosentin suuruinen joukko, on vastaava osuus 70-74 -vuotiaista jo 34 prosenttia. Vanhimmastakin ikäryhmästä siis kuitenkin kaksi kolmesta katsoo, ettei ainakaan vielä ole vanha.

Naisten ja miesten välillä ei puolestaan tämän tutkimuksen mukaan ole olennaista eroa. Selvä yhteys on terveydentilaan. Terveytensä hyväksi arvioivista hieman useampi kuin joka kymmenes pitää itseään vanhana, sen keskinkertaiseksi tai huonoksi arvioivista jo melkein joka kolmas. Erot terveyden osalta säilyvät vaikka ikä vakioitaisiinkin.

Arviot näyttävät myös muutoin olevan yhteydessä vastaajien elämäntilanteeseen, vaikkakin ”elämäntilanneryhmien” keskimääräiset iät vaikuttavat eroihin. Esimerkiksi leskeksi jääneiden ja muiden vastaajien välillä on selvä ero, vanhana itseään pitävien osuudet ovat 21 ja 28 prosenttia. Eroja on myös muutoin vastaajien siviilisäädyn osalta: esimerkiksi nuoremman ikäryhmän – alle 65-vuotiaiden – naimattomista 37:n, parisuhteessa elävistä 13:sta ja eronneista 15 prosentin osuus pitää itseään vanhana.

Kiinnostava seikka on ammattialataustan liittyminen vastaajien arvioihin ”vanhuudestaan”. Palvelualoilla toimineista vastaajis-

ta 15 prosenttia, teollisuudessa 23 ja maa- ja metsätaloudessa peräti 34 prosenttia piti itseään vanhana. Erot ovat samansuuntaiset tarkasteltuna myös ikäryhmittäin ”nuorempien” lukujen ollessa 12, 17 ja 20 prosenttia ja ”vanhempien” 19, 32 ja 49 prosenttia.

Mielenkiintoista on, mikä on näiden erojen taustalla, mikä saa erityisesti 65-74-vuotiaat maa- ja metsätaloustaustan omaavat ihmiset pitämään itseään vanhana muihin verrattuna selvästi useammin. Osin eroja selittänevät erot ryhmien terveydentiloissa. Osa selitys saatta löytyä eräänlaisesta vanhanaikaistumisesta, ”ei-ajanmukaisuudesta” (vrt. Marin 1982). Olla metsätyökoneen syrjäyttämä vanha metsuri voi suhteessa iän kokemiseen tuntua varsin erilaiselta kuin olla kuin elektroniikka-asentaja, joka juuri ennen eläkkeelle jäämistään opetteli korjaamaan mikrotietokoneita.

Osien taustalla ovat myös erot kohteina olleiden paikkakuntien välillä. Paikkakunnathan poikkeavat osin toisistaan ammattialakohtaisen väestörakenteensa suhteen. Kaikista tamperelaisista vastaajista itseään vanhana pitää 15 ja iisalmelaisista 25 prosenttia. Sen, ettei kyse ole pelkästään ammattialaeroista, osoittavat puolestaan erot kahden maaseutupaikkakunnan välillä. Parikkalalaisista 21 ja taivalkoskelaisista vihdoin 32 prosenttia pitää itseään vanhana. Ero ääripäiden, tamperelaisten ja taivalkoskelaisien välillä on huomattava. Tämä korostuu vielä jos katsotaan vanhempaa ikäryhmää ja erikseen miehiä. Kun tamperelaisista 65-74 -vuotiaista miehistä noin vain joka kuudes pitää itseään vanhana, niin vastavasti vanhoja Taivalkoskella on yli puolet.

Mitä nämä enemmän tai vähemmän karkeat surveyluvut sitten osoittavat? Ne viittaavat ainakin siihen, että kronologisen iän ja iän – tässä ”vanhana itseään pitämisen” – subjektiivisen kokemuksen välillä ei ole suoraa suhdetta niin kuin usein on jo todettu. Subjektii- viset arviot vaihtelevat elämäntilanteittain ja myös ympäristöittäin. Ikä ja vanheneminen nähdään – merkityksellistetään eri tavoin eri ryhmissä ja myös erilaisissa kulttuurisissa ympäristöissä. Tähän viittaavat vastaajien näkemykset siitä, mikä tekee ihmisen vanhaksi. Tampereella vanhaksi tuleminen on asia johon ihminen itsekin vaikuttaa, vanhaksi tullaan kun tunnetaan itsensä vanhaksi. Taivalkoskella vanhaksi tuleminen on enemmän pelkkää iän karttumista, terveyden heikkenemistä ja myös Taivalkosken keskeisen elämän-

alueen, työn, ulkopuolella olemista. Tässä voisi esittää tulkintoja myös paikkakunnan suuren kuvaajan, Kalle Päätalon, yhä jatkuvan kirjoitustyön kulttuurisista taustoista.

## Kuka on vanhus?

Jos ikääntyvät tai ikääntyneet eivät katso olevansa tai halua olla vanhoja, vielä vähemmän he haluavat olla vanhuksia. Tutkimuksen yhteydessä tehdyissä pehmeissä haastatteluisissa kukaan haastatelluista paikkakuntien eläkeläisaktiiveista ei tunnustautunut vanhukseksi. Sitä kysyttäessä vanhukset olivat joitakin Toisia, kertojaa itseään vielä vanhempia. Vanhus on mustahuivinen mummo kulkemassa kohti kirkkomaata, en haastateltu 'minä, joka olin elen mieheni kanssa tiepalveluautolla auttamassa teillä liikkujia'.

Sama "vanhuksen" karttaminen on tullut näkyviin myös vuoden 1994 vanhuusbarometrissä, jossa vastaajilta kysyttiin muun muassa, mitä pidetään parhaana ilmaisuna kuvaamaan yli 60-vuotiaita ihmisiä (Vanhuusbarometri 1994, 3-4). Vastauksia perättiin erikseen alle ja yli 60-vuotiailta. Vanhempien keskuudessa suosituimpia ilmauksia olivat eläkeläiset, toiseksi tulivat ikäihmiset ja kolmanneksi kirivät ikääntyneet. Nuorempien joukossa melkein pärintarinnan tulivat voittajiksi ensin ikääntyneet, sitten ikäihmiset ja lopulta eläkeläiset. Huomattava yksimielisyys vallitsi siitä, ettei vanhukset-sana sovi kuvaamaan yli 60-vuotiaita, kummastakin ryhmästä vain noin joka kahdeskymmenes kannatti sanan käyttöä.

Tilanne muuttuu jossain määrin, kun kysymyksen kohteena olivat yli 80-vuotiaat. Vanhukset-sana sai nyt eniten kannatusta niin nuorempien – yli puolet – kuin vanhempienkin – melkein puolet – joukossa. Eläkeläisiä he eivät enää vastaajien mielestä ole, sanaa kannattaa enää vain noin joka kahdeskymmenes. Vanhuus siis näyttäisi ihmisten mielissä alkavan jossain 80 ikävuoden tiimoilla (vrt. Raassina 1994, 3-4).

Ihmisten käsitykset vastaavat myös sitä, mitä esitetään useissa nykyisissä vanhenemisen tutkimuksissa ja niitä myötäilevissä näkemyksissä. Viimeisin vanhuspoliittinen komiteanmietintö sijoittaa vanhuuden alkamisen jonnekin 75. ja 80. ikävuoden väliin ko-

rostaen vielä tilanteen suuria yksilöllisiä eroja (Vanhuuspolitiikkaa 1996, 3). Muutos aiempaan on tässä huomattava. Esimerkiksi pamfletti, joka aikoinaan – vuonna 1971 – vei myös uutta sosiaaligerontologista tutkimusta eteenpäin, puhui vielä sumeilematta vanhuksista tarkoittaessaan eläkeläisiä tai yli 65-vuotiaita ihmisiä (Alho 1971).

Mutta minkä takia ikääntyneet eivät mielellään tunnustaudu vanhoiksi tai vanhuksiksi? Yksilötasolla – etenkin nuorempien kohdalla – asiaan voi yhdistyä henkilökohtaista vanhenemisen ja oman enemmän tai vähemmän nuorekkaan ruumiin menettämisen pelkoa (ks. Hägglund 1993, 9-45). Taustalla voivat ainakin osin olla vanhuuteen liittyvät stereotypiat ja niiden leimaavuus (ks. Sarola 1991). Termi vanhus on yleistävä, stereotypiat eivät anna yksilöllisille eroille paljoakaan liikkumavaraa. Olla vanha tai olla vanhus merkitsee yleisissä mielikuvissa raihnautta, sairautta, muistamattomuutta. Vanhus on – jos ei ihan vielä niin pian – elämältä menetetty, pelottava dementikko, ikääntyvän yksilön tulevaisuuden kaivahdettava uhkakuva.

Mutta kysymys ei liene pelkistä, keskimääräisestä vanhenemisen todellisuudesta irrallaan olevista mielikuvista vaan myös reaalista tiedosta siitä, miten vanhuuteen suhtaudutaan, millä tavoin vanhoja ihmisiä kohdellaan ja mikä heidän tilanteensa ja tilansa on erilaisten heihin kohdistettujen toimintakäytäntöjen syleilyssä. On olemassa tietoa siitä, miten ”erilaisissa näkyvissä ja piilevissä, hoiwaan ja kontrolliin liittyvissä toimintakäytännöissä sekä iäkkäiltä ihmisiltä että nuorilta lapsilta kielletään täysi yksilöllisyys (personhood), jos tätä yksilöllisyyttä läntisessä yhteiskunnassa ilmentävät ideat autonomiasta, itsemääräämisestä ja valinnanvapaudesta”, kuten Jenny Hockey ja Allison James (1993, 3) toteavat. Nämä englantilaiset tutkijat ovat kuvanneet suhtautumista niin vanhoihin kuin lapsiin erityisenä lapseistamisen (infantilization) sosiaalisena diskurssina, jota toteutetaan vanhojen osalta niin vanhainkodeissa kuin laajemminkin koko yhteiskunnassa (ks. myös Ryan et al 1995).

## Nuoret vanhoista ja vanhuudesta

Kirjoittaessaan erilaisista ikämääritelmistä Marja Tikka toteaa vanhuuden tulevan usein määritellyksi ensisijaisesti muiden ihmisten näkökulmasta: ”... se, mitä sanotaan vanhuudeksi, onkin usein ”Toinen” eli ulkopäin nähty, vaikkei välttämättä henkilökohtainen kokemus” (Tikka 1994, 83). Kaikkein selvimmin tätä ulkopäin tapahtuvaa määrittelyä toteuttavat nuoret, joilla omakohtaiset vanhene-  
misen kokemukset ovat vielä vähäiset ja jotka joutuvat operoimaan yhtäältä yleisillä mielikuvilla ja toisaalta niillä vähäisillä kokemuksilla, joita heillä on kanssakäymisestä ikääntyneiden kanssa.

Entä millaisena nuoret näkevät vanhenemisen ja vanhuuden? Käsitteitä niistä perätiin aiemmin mainitsemassani tutkimuksessa myös nuorilta. Kohteena oli joukko peruskoulun yhdeksäsluokkalaisia kultakin paikkakunnalta (ks. Jyrkämä 1989, 16-20). Heiltä kysyttiin ensinnäkin ikää, jolloin ihmisen voi katsoa olevan vanha. Yleisin arvio vanhan ikärajaksi oli 60 vuotta, mutta pieni osa nuorista oli sitä mieltä, että ihminen on vanha jo 40-vuotiaana. Tässä oli eroja myös paikkakuntien välillä. Kaupungeissa tullaan vanhoiksi aikaisemmin kuin maaseudulla. Lähes puolet tamperelaisista ja iisalmelaisista nuorista oli sitä mieltä että ihminen on vanha jo 55-vuotiaana, kun samaa mieltä parikkalalaisista oli joka viides ja taivalkoskelaisista vain joka kymmenes. Erityisen aikaisin ihmiset vanhenevat tamperelaispoikien mielissä.

Erot vanhaksi tulon ajankohdissa eivät kuitenkaan merkinneet sitä, että esimerkiksi tamperelaiset näkisivät vanhenemisen jollain tapaa kielteisempänä kuin vaikkapa parikkalalaiset, jotka ovat kanssakäymisessä vanhojen ihmisten kanssa tamperelaisia ikätovereitaan huomattavasti enemmän. Enemmästä kanssakäymistä huolimatta parikkalaisnuorten käsitykset vanhenemisestä näyttivät olevan tamperelaisiin verrattuna kuitenkin stereotyyppisempiä, raihnaisuutta, sairauksia ja höperöitymistä korostavampia. Vanhojen muisti heikkenee vain joka neljäntoista tamperelaisnuoren mutta jopa joka kolmannen parikkalalaisnuoren mielessä. Tamperelaisnuorista melkein joka kolmas arvioi vanhenemiseen liittyvän viisastumista, seestymistä, elämän kokemuksen lisääntymistä ja ymmärtäväisyyttä, kun vastaavia muutoksia tunnisti ainoastaan joka seitsemästoista parikkalalainen.

Eläminen ympäristössä, jossa ikääntyneitä ihmisiä on runsaasti – kuten Parikkalassa – ei siis itsestään selvästi poista tai oio perinteisiä stereotyyppioita, vaikka tutumpi vanha ihminen saatetaan ainakin joissakin tapauksissa esittää poikkeuksena ”muista”, stereotyyppisemmin nähdyistä vanhoista. (ks. Uotinen 1995, 170-171). Osatekijä tässä saattaa olla, että vanheneminen Parikkalassa verrattuna Tampereeseen näyttää selvemmin perinteisemmän oloisena ”mummo–kudin–kissa–ja–keinutuoli”-vanhenemisena. Tamperealaisesta vanhenemisestä on mahdollista puhua pikemminkin uutena eläkeläisyytenä, johon yhdistyy monenlaista aktiivisuutta, monenlaista toimintaa ja uudenlaisia käsityksiä vanhenemisen sisällöistä (ks. Jyrkämä 1995, 231-232). Käsityksille vanhenemisestä luovat toisin sanoen pohjaa myös ikääntyneet ihmiset itse.

Ylipäätään nuorten ja vanhojen ihmisten suhteet ja käsitykset toisista viittaavat – jos niitä siis katsotaan Tampereen, Iisalmen, Parikkalan ja Taivalkosken näkökulmista – siihen, ettei suurta sukupolvikuilua ole olemassa ja että sukupolvien väliset suhteet ovat pikemminkin myönteiset kuin kielteiset. Mukaan mahtuu toki monenlaista näkemystä, mihin viittaavat myös tutkimuksessa kysytyt, nuorten vanhoista ihmisistä käyttämät nimitykset: ”Eläkeläinen, fossiili, gubbe, homekorva, isomutteri, kääkkä, kääpä, kalkkis, kände, kântty, käppänä, käppyrä, käpy, korinttiaivo (tyhmä vanhus), mammutti, muinaisjääne, mummeli, mummu, muori, mus-sitti, nyyrikki, pappa, papparainen, patu, ruuhi, seniili, ukko, vaari, vanha kurppa, vanha patu (mies), vanhapatu, vanhus.”

Sanontojen kirjo ulottuu neutraalista eläkeläisestä vanhukseen, mutta väliin mahtuu huomattavan joukko osin kielteiseksi, osin hyväntahtoisen mutta hieman alentuvan ystävälliseksi tunnistettavia nimityksiä. Toki ne heijastavat aitoa kielellistä kekseliäisyyttä.

## Kohti uutta – mitä?

Viimeaikaiset tutkimukset ja muutkin seikat viittaavat siihen, että käsitykset vanhenemisestä, vanhuudesta – niin kuin myös vanhoista ja vanhuksista – ovat muuttumassa. Mihin suuntaan nämä muutokset menevät, mitä on syntymässä, onkin jo monikerroksisempaa



ja epäselvempää. Muutoksia ovat tuottamassa niin vanhojen ikäryhmien kasvu kuin myös samaan asiantilaan liitetyt uhat lisääntyvistä terveys- ja sosiaalimenoista, kasvavista eläkemenoista yhä suuremmasta joukosta hoidon tarpeessa olevia ikäihmisiä. Tulevaisuuteen liittyy epävarmuuksia ja uhkia, joiden ratkaisut ovat vielä monella tapaa avoimia (ks. Marin 1995b).

Avointa on arvatenkin myös se, millaisia kuvia vanhenemisesta on syntymässä. Ovatko esimerkiksi perinteiset, varsin kielteiset näkemykset vanhuudesta ja vanhuksista murtumassa? Tässä tuskin on yhtä muutostinjaa. Eräs mahdollisuus on voimistuva kaksinaapistuminen, polarisoituminen, johon on joissakin tutkimuksissa viitattu (ks. Outinen 1995, 172). Siinä vanhuuteen yhtäältä tulevat liittymään mielikuvat raihnaistumisesta ja riippuvaisuudesta, toisaalta vanhuus tai pikemminkin vanhana oleminen nähdään aktiivisuuden, mukanaolon ja nuorekkuudesta kiinnipitämisen ajanjaksona.

Polarisaationäkemyksen ongelmana on se, että raihnaisuus ja aktiivisuus ilmenevät useinkin saman asian kääntöpuolina, joista voi muodostua normatiivinen pakkopaita ikääntyville ihmisille. Samalla tavoin kuin naisille on perinteisesti tarjottu vaihdevuosiin ja vanhenemiseen liittyen ”fyysisen nuoruuden ylläpitämisen ideologiaa” (Kangas et al 1990, 184) saatetaan niin nais- kuin miesikäntyville tulevaisuudessa yhä enemmän ja enemmän tarjota jonkinasteista pakonomaista aktiivisuusmallia, jota toki on helppo myös tutkimuksin perustella (vrt. esim. Kelly 1993). Jos et ole aktiivinen ja säilytä itseäsi nuorekkaana, kuulut tuohon toiseen, raihnaisten vanhuksien joukkoon. Tilanne vastaa elämää akateemisessa maailmassa: julkaise tai tuhoudu.

Alussa lupailin puhua ikääntymisestä ja vanhuudesta myös omasta näkökulmastani. Ikäluokkani eläkkeelle jäänti tulee normaalissäädösten – siis tällä hetkellä voimassa olevien säädösten – perusteella tapahtumaan noin vuoden 2010 tienoilla ja siitä hieman eteenpäin. Tilastollinen vanhus – siis yli 65-vuotias – ikäisistäni on näillä näkymin tulossa vuonna 2012. Mutta milloin ja millaisia vanhuksia meistä sitten joskus tulee, jos tulee ollenkaan? Millaisia tulemme me, niin sanotut suuret ikäluokat, ikääntyneinä olemaan ja mitä vanhus- ja muita kuvia meihin silloin liitetään? Kysymykset ovat mielenkiintoisia senkin vuoksi, että me suuret ikäluokat tun-

numme olevan jo nyt vanhenemiseen liittyen syyllisiä melkein kaikkeen tai – jos ei kaikkeen – niin ainakin tuleviin kauheuksiin.

Ennustaminen on hankalaa, mutta jotain voi tietenkin arvella. Tiedossa on, että koulutustaso on noussut ja nousee. Terveydentilasta ei voi sanoa kovin paljoa, mutta sen jatkuva paraneminen ei ole mikään itsestäänselvyys. Joitakin sukupolvi-ilmiöitä on puolestaan olemassa. Jos ei aikaisemmin niin viimeistään meidän – ”määrän sukupolven” – vanhainkotiakanamme nousee esille kysymys omaehtoisesta alkoholin nauttimisesta osana laitoksien iltaelämää. Kiintoisia voivat olla myös senhetkiset muisteluryhmät, joissa käymme läpi omaa ”talvisotaamme”, 60- ja 70-lukulaisen nuoruuden suuria kamppailuja. Samalla tapaa kuin nykyiäkkäitä meitä tuskin leimaa ylenmääräinen tyytyväisyys varsinkin, jos suunta eläke-eduissa ja muissa palveluissa jatkuu sellaisena kuin nykyisin. Kaiken kaikkiaan vanhana olemisen kirjo voi näyttäytyä laueampana ja monivärisempänä kuin vielä nykyisin.

Entä sukupolvien väliset suhteet ja kuvat, joita meidän lastenlapsemme ja vielä nuoremmat ikäryhmät meihin liittävät. Mitä kertoo joku tuleva haastateltava meidän ikäpolvestamme kysyessä, kuka on vanhus? Millaisia me tulemme niissä kuvissa olemaan? Mitä kerrotaan, jos rannukkainen hame onkin vaihtunut farkkuihin, sokeripala on jo aikaa sitten osoittautunut epäterveelliseksi, joki saastui lopullisesti jo edellisellä vuosituhanella ja auringonpaiste tuo mieleen ennen muuta otsonikadon? Ehkäpä tien vierellä kuitenkin kasvaa villedä lupiineja.

Kysymys on valinnoista, tekemisistä, toiminnoista, mutta myös niiden puitteista. Ehkäpä meidän ikäpolvemme tulee kuitenkin aiempia enemmän rakentamaan omaa vanhenemistaan ja lopulta vanhuuttaan. Vaikuttamaan kovasti myös siihen kuvaan, joka vanhoista syntyy ja elää.

Millainen vanha minä itse haluaisin olla? Kun katson tuota nykykoululaisten luonnehdinta- ja nimityslistaa, viehätyn aina tästä vanhasta kurpasta. Isohko lintu, joka määrätietoisesti lentää laajaa reviirilentoaan ja joka lopulta outoja, kurnuttavia ääniä päästellen häviää joskus leppeän, mutta useimmin varsin pohjoisen kevätyön hämärään.

## Kirjallisuus

- Alho, Raija (toim.): Vanhukset tässä maassa. Otava, Helsinki 1971.
- Hockey, Jenny and James, Allison: Growing up and growing old. Ageing and dependency in the life course. Sage, London 1993.
- Hägglund, Tor-Björn: Vanheneminen. Teoksessa: Hägglund, Tor-Björn (toim): Vanhaset. Esseitä vanhenemisestä. Kajo, Oulu 1993.
- Jyrkämä, Jyrki: Mummoja, vaareja ja vanhoja kurppia. Teoksessa: Randell, Seppo (toim.): Nuoret ja vanhat. Sova-projektin koululaiskyselyn tuloksia. Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen työraportteja. Sarja B, 28. Tampere 1989.
- Jyrkämä, Jyrki: "Rauhaisesti alas illan lepoon"? Tutkimus vanhenemisen sosiaalisuudesta neljässä paikallisyhteisössä. Acta Universitatis Tamperensis ser A vol. 449. Tampereen yliopisto, Tampere 1995.
- Kangas Ilka; Oittinen, Riitta ja Topo, Päivi: Hehkeänä halki vuosien – eli saavatko naiset vanheta? Gerontologia 4 (1990):3, 177-186.
- Kelly, John R (ed.): Activity and aging. Staying involved in later life. Sage, Newbury Park 1993.
- Logan, John R, Ward, Russell and Spitze, Genna: As old as you feel: Age identity in middle and later life. Social Forces 71 (1992):2, 451-467.
- Marin, Marjatta: Sosialisatioprosessit kasvun ja vanhenemisen kannalta. Teoksessa: Jylhä, Marja et al (toim.): Kasvun ja vanhenemisen tutkimus. Kasvun ja vanhenemisen tutkijat -yhdistyksen tutkimusseminaari, Peurunka 19.-20.11.1981. Terveystieteen laitos; sarja B: katsauksia 2/1982. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 1982.
- Marin, Marjatta: Minkä ikäinen olettekaan, rouva? Gerontologia 9 (1995): 4, 294-296. (a)
- Marin, Marjatta: Vanhusten hoiva, lama ja kansalaisyhteiskunta. Ta-lous & yhteiskunta 23 (1995):1, 68-77. (b)
- Raassina, Anne: Vanhus – en ainakaan minä. Sosiaalinen Aikakauskirja (1994):6, 3-7.
- Ruoppila, Isto: 65-84 -vuotiaiden asennoituminen ikään ja vanhenemiseen. Gerontologia 6 (1992):1, 3-21.
- Ryan, Ellen Bouchard; Meredith, Sheree D and MacLean, Michael J: Changing the way we talk with elders: promoting health using the communication enhancement model. International Journal of Aging and Human Development 41 (1995):2, 89-107.
- Sarola, J P: Vanhusten julkisuuskuva. Sosiaalinen Aikakauskirja 1991:1, 27-30.

- Thompson, Paul; Itzin, Catherine and Abendstern; Michele: I don't feel old. The experience of later life. Oxford University Press, Oxford and New York 1990.
- Tikka, Marja: Kalenteri-ikästä omaelämäkerralliseen ikään. Teoksessa: Uutela, Antti ja Ruth, Jan-Erik (toim.): Muuttuva vanhuus. Gaudeamus, Tampere 1994.
- Uotinen, Virpi: Minkälainen ihminen on vanha? Ikästereotyytiä tuttua vanhaa ihmistä koskevista kuvauksista. Gerontologia 9 (1995):3, 165-173.
- Uutela, Antti; Palosuo, Hannele ja Haukkala, Ari: Vanhenemiseen liittyvät mielikuvat. Teoksessa: Uutela, Antti ja Ruth, Jan-Erik (toim.): Muuttuva vanhuus. Gaudeamus, Tampere 1994.
- Vanhuusbarometri 1994. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 1994: 6. Helsinki 1994.
- Vanhuspolitiikkaa vuoteen 2001. Suomen vanhuspoliittisen tavoite- ja strategiatoimikunnan mietintö. Komiteamietintö 1996:1. Sosiaali- ja terveysministeriö. Edita, Helsinki 1996.

III



*Raija Julkunen*

## Aika ajan tasalle

### Syklinen spiraalini

Julkaisin ensimmäiset sosiaalista aikaa koskevat artikkelini kaksikymmentä vuotta sitten (1975, 1976, 1977). Sen jälkeen olen ajoittain palannut aikaan (1983, 1985, 1989). Ajan sosiologia ei ole minulle lineaarinen projekti, eikä se ole kaarikaan vaan pikemmin korjaavien ja täydentävien paluiden ja toistojen spiraali. Palaan ajoittain samaan, spiraalin edelliseen kierrokseen ja lisäksi siihen sen verran uutta, että spiraali nousee seuraavalle kierrokselle.

Tieni aikaan kulki kahta reittiä. Toinen oli vapaa-aika. Historiallisen materialismin suuntaviivojen mukaisesti piirretty katsaus vapaa-aikaan eri yhteiskuntamuodostumissa on ainoa laaja työni, joka jäi pöytälaatikkoon. Mutta se synnytti kiinnostuksen elämäntapaan, ajankäyttöön ja aikaan. Toisen väylän muodostivat Marxin huomiot työajasta, ajan taloudesta, vapaudesta ja välttämättömydestä.

Kirjoittaessani ensimmäisiä tekstejäni saatoin väittää, että sosiologia on ollut ällistyttävän vähän kiinnostunut ajasta. Oli tietysti Sorokinin ja Mertonin klassinen teksti "Social Time" (1937), oli historioitsija E.P. Thompson (Time, Work-discipline, and Industrial Capitalism, 1967), oli aikamaantiede ja aikabudjettitutkimus. Ensimmäisissä tarkasteluissani nojasin aika sekalaiseen tekstipohjaan:

Grundrisse ja Pääoma, sosialistinen aikabudjettitutkimuksen traditio, työajan sosiaalishistoria, aikamaantiede, antropologiset ja etnologiset kuvaukset, muutamatsosiologian klassiset tekstit, satunnaiset aikaa koskevat tekstit sekä Lucien Séven persoonallisuusteoria. Noihin aikoihin olin kuitenkin siinä määrin Marxin lumoissa, että minulta jäi huomaamatta se anti, mikä Durkheimilla, Weberillä ja Simmelillä olisi ollut, enkä ole myöhemminkään heihin palannut.

Seuraavassa spiraalin kierrossa (1983) mukaan saattoi jo ottaa sekä Giddensin että sivilisaatiokritiikin. (Luhmannia en sen sijaan löytänyt.) Näinä vuosina saan feministisen tartunnan, ja niinpä tällä kierroksella teen lisäyksen myös ajan sukupuolistumisesta. Naisen aikaa auttavat tajuamaan skandinaaviset naistutkijat, Rita Liljeström, Kristin Tornes sekä Berit Ås kuolemattomine tiivistyksineen ("Elämä on naisen kello, kello on miehen elämä"). Sen sijaan en tajunnut mitään Julia Kristevan klassikosta "Women's Time", vaikka yritin kyllä.

Kun selailen artikkelini jälkikäteen, niin omissa silmissä ne osoittautuvat yllättävän kestäviksi. Oikeastaan niissä nolottavat vain ensimmäisen artikkelin muutamatsosiologian klassiset tekstit, satunnaiset aikaa koskevat tekstit sekä Lucien Séven persoonallisuusteoria. Noihin aikoihin olin kuitenkin siinä määrin Marxin lumoissa, että minulta jäi huomaamatta se anti, mikä Durkheimilla, Weberillä ja Simmelillä olisi ollut, enkä ole myöhemminkään heihin palannut.

Kun selailen artikkelini jälkikäteen, niin omissa silmissä ne osoittautuvat yllättävän kestäviksi. Oikeastaan niissä nolottavat vain ensimmäisen artikkelin muutamatsosiologian klassiset tekstit, satunnaiset aikaa koskevat tekstit sekä Lucien Séven persoonallisuusteoria. Noihin aikoihin olin kuitenkin siinä määrin Marxin lumoissa, että minulta jäi huomaamatta se anti, mikä Durkheimilla, Weberillä ja Simmelillä olisi ollut, enkä ole myöhemminkään heihin palannut.

Traditionaalisen ja modernin aikajärjestelmän vastakkainasettelu korostuu vuodesta 1983, jolloin olen löytänyt syklisen ja lineaarisen ajan erottelun. "Elämä on rytmien ja toistojen sarja, joka ei sisällä progressiota, ei nykyisyydestä erottuvaa menneisyyttä ja tulevaisuutta", siteeraan Leena Maria Blinnikkaa kuvatessani syklistä aikaa (1983, 178). Sen sijaan kapitalismissa aika itsenäistyy kellonajaksi, joka on määrätöntä, jatkuvaa, mielivaltaisiin osiin jaettavaa, käsittelemättömällä tarkkuudella mitattavaa. Se vastaa kehityksen,



kasvun ja edistyksen ideoita ja siihen liittyy tulevaisuuden avoimuus. Mutta se on myös rahaan vaihdettavaa, tavarointunutta aikaa. Sosiaalishistoriallisesti kellonaika iskostetaan (työ)kurin avulla. ”Aika käytetään perinpohjin hyväksi ja pyritään saamaan siitä irti yhä enemmän käyttökelpoisia hetkiä ja jokaisesta hetkestä yhä enemmän hyödyllisiä voimia”, siteeraan Foucaultia.

Ensimmäisissä artikkeleissani olen hupsahtanut modernin projektin aikaoptimismiin, joka löytyi puhtaimmillaan sosialistisesta aikakeskustelusta (aika inhimillisen kehityksen ulottuvuutena, ajan rationaalinen käyttö yksilön ja yhteiskunnan edistykseenä sekä kehityksen ehtona). Mutta vuoden 1983 artikkelissa mukana ovat myös Foucault, sivilisaatiokritiikki, modernin ajan repressoivuus ja arjen terrori. Aikasuhteemme alkaa näyttää kaksinaiselta, sivilisoivalta ja repressoivalta – niin kuin kapitalismi Marxista.

Löydettyäni syklisen ja lineaarisen erottelun toistan sitä joka artikkelissa. Mutta samalla – onnittelen tästä itseäni – tajuan kyllä erilaisten aikajärjestelmien rinnakkaisuuden, sen ettei moderni olemassaolo toteudu pelkässä mekaanisessa kellonajassa. Reproductio, hoiva ja ruumiillisuutemme eivät alistu aikatauluille ja ajoituksille. Naisen aikaa ei vaihdeta rahaan, vaan se esineellistyy toisten ihmisten kasvuna ja kehityksenä. Ruumiilliselle olemassaolomme ovat ominaisia rytmisyys, ajoitus, ajallisuus, tempo, ajan kypsyminen: tulemme nälkäiseksi aina uudestaan. Nainen on vielä miestä enemmän sidoksissa ruumiillisuutensa rytmeihin. Tajusin myös, että kokemuksissa ajalla on eri laatuja kuin kellon mittaamalla ajalla. Kokemuksissa aika voi pysähtyä, silmänräpäys voi olla ikuisuus, aika voi rientää ja madalla.

## Postmoderni efekti

Tänään ei voi enää sanoa, että sosiologia ei olisi huomannut aikaa. Aivan selvästi ajan sosiologia on nousussa. Se on saanut mm. oman aikakauslehtensä (Time and Society). On siis aika palata aikaan. Teen sen yhden kirjoittajan avulla. Barbara Adam näyttää rakentaneen aikaprojektiaan systemaattisesti Time & Society:n palstoilla, sivuilleen vilkuilematta, vuosi vuodelta palasen lisäten ja huipentaen

sen kirjaan "Timewatch" (1995). Lisäsuosituksesta käy se, että kirjan takakannessa meidän kaikkien oma Ulrich Beck esittää Adamin olevan nousemassa varteenotettavaksi auktoriteetiksi ajan ja refleksiivisen yhteiskuntateorian alueella. Takakannen mukaan Adam sekä menee mukaan postmodernismiin että ei mene, hän sekä dekonstruoii ymmärrystämme että rekonstruoii sitä.

Kaiken sen, mitä tähän saakka olen kirjoittanut ajasta, olen kirjoittanut modernin ymmärryksen sisällä. Kysymys on nyt siitä, avaako postmoderni positio ajan uudella tavalla.

Lukiessani Adamia löydän paljon tuttua, mutta huomaan myös eron, postmodernismin (tai poststrukturalismin tai refleksiivisen teorian vai miksi sitä pitäisi kutsua) jättämän jäljen. Adam puhuu ajasta pikemmin kokemuksena kuin järjestelmänä.

Adamin teesinä on osoittaa aikaan liittyvien merkitysten ja kokemusten moninaisuus ja kompleksisuus sekä erilaisten aikakokemusten samanaikaisuus. Tässä kirja on suorastaan hakkaava; tuskin menee yhtään sivua, ettei hän pääse muistuttamaan moninaisuudesta, kompleksisuudesta ja samanaikaisuudesta.

Adamin projektia voisi trendikkäin käsittein (vai ovatko nekin jo eilisiä?) kuvata myös seuraavasti. Hän haluaa osoittaa aikakokemustemme diversiteetin, ehkä fragmentaationkin, mutta hän kritisoii dikotomis-hierarkkista eroa (siis eroa difference-mielessä). Selvimmin Adamin vanhemmasta ajan sosiaalisen teorian valtavirrasta erottaakin dikotomisten erottelujen ja dualismien kritiikki. Hänen mielestään ajan kompleksisuutta ei voi käsittää dualismien sisällä.

Ajan sosiaaliselle teorialle on ollut ominaista meidän ja muiden, modernin ja traditionaalien erottelu, siis "toisen" tuotanto. Erottelu on tehty kalenteriajan ja luonnollisen ajan, kellonajan ja tehtäväorientoituneen, lineaarisen ja syklisen, irreversiibelin ja palautuvan ajan avulla. Traditionaalinen aika on käsitetty palautuvaksi, ei-kumuloituvaksi, ei-suuntautuneeksi, samanaikaiseksi, sirkulaariseksi ja moderni aika puolestaan irreversiibeliksi, kumulatiiviseksi, suunnatuksi, peräkkäiseksi, lineaariseksi.

Mitä Adamilla on tätä dualismia vastaan? Montakin asiaa. Ensisikikin olemassaoloamme ajassa ei voi palauttaa vain puitteistaan irrotettuun, dekonstekstualisoituun, mitattavaan ja tavaroistuneeseen kellonaikaan ja päivämääriin. Eletyllä ajalla on muita laatuja. Meillä

on biologisia ja sosiaalisia ajan merkityslähteitä ja viitekohtia, kontekstuaalista ja temporaalista aikaa. Meillä on kellon ja päivämäärän ohella muita ajallisia viitekohtia – tapahtumat kietoutuvat toisiinsa elämässämme ja muistoissamme ilman kelloa ja päivämääriä. Esimerkiksi vastauksen kysymykseen ”milloin” annamme muillakin viitekohdilla kuin kellonajalla. Kun kaupat ovat auki, kun liikenne on ruuhkaisimmillaan, kun päänsärky on ohi, kun Janne oli pieni.

Feministit ovat osoittaneet tärkeällä tavalla, että universaalien kellonajan varjossa on toisenlaista aikaa, so. elettyä, annettua, luotua, generoitua aikaa. Maternaalisessa ajassa raskaudelle, synnytämislle, ruokkimiselle ja hoitamiselle on annettava se aika mikä niille kuuluu. Hallitsevassa merkitysjärjestelmässä, jota luonnehtivat määrä, mittaaminen, päivämäärät, määräajat, laskettavuus, abstrakti vaihdettavuus, tehokkuus ja voitto, ei ole tilaa ajan antamiselle ja ajan luomiselle.

Mutta Adam varoo tässäkin rakentamasta dualismia, so. miesten ja naisten dualismia. Kaikki naiset ja aina eivät elä reproductiivisessa ajassa eivätkä miehet ole siitä ulossuljettuja, vaikka ovatkin kellonajan pääarkkitehteja. Mutta feministisen katseen ansio on tehdä meidät sensitiiviseksi tälle ”varjoajalle”, sillä, että limityneenä mitattavaan ja kommodifioituun aikaan, siihen konfrontoituen, meillä on reproductiivista aikaa.

Adam siis kritisoi ajan sosiologisia esityksiä siitä, että ne esittävät aikamme yksipuolisesti lineaarisena kellonaikana vaikka tosiasiallisesti elämme moninaisissa ajoissa.

Adam kritisoi myös syklisen ajan konseptiota sikäli kuin se on käsitetty eräänlaisena ikuisen paluun olemassaolona. Reversibilitetti on newtonilainen, matemaattinen abstraktio, joka ei sovi inhimilliseen elämään. Tapahtumat voivat toistua siinä mielessä, että syön joka aamu, mutta ne eivät ole palautuvia. Kaikissa kulttuureissa ihmiset elävät eteenpäin, luovat uusia artefakteja, jättävät jäljen peruuttamattomalla tavalla. Ikuinen paluu ja muuttumattomuus eivät kuvaa mitään yhteiskuntaa. Toisaalta rutiinin ja samuuden vastakkainasettelu progressiivisen muutoksen ja luovuuden kanssa hämärtää sen, että myös moderni elämä on toistoa, samaa ja rutiinia.

Postmodernistikaan ei välttämättä erottelejä. Adam puhuu abstraktista ja temporaalisesta, puitteistetusta ja puitteista irrotetusta, kontekstualisoidusta ja dekontekstualisoidusta ajasta. Mutta hän kritisoi dualismeihin sisältyvää ajan köyhyttämistä. Aikamme on paljon kompleksisempi kuin dualismit osoittavat. Kaikissa sosiaalisissa prosesseissa on sekä lineaarisia että syklisiä piirteitä, kellonaikaa ja elettyä aikaa, ruumiin aikaa ja kulttuurisia aikoja.

Mutta modernia aikaymmärrystä voi kritisoida vielä kohtalokkaammasta virheestä. Moderni yhteiskunta pyrkii pystyttämään tietyn aikahegemonian. Kommodifikaatio ja kontrolli pyrkivät valtaamaan aikamme niin, että menetämme kosketuksen muihin rytmeihin ja olemassaolomme moninaisuuteen. Aikojen moninaisuus transformoidaan objektiiviseksi, mitattavaksi määräksi, jota voidaan käyttää orientaation, koordinaation, synkronisaation ja sääntelyn välineenä. Mutta kun moderni ymmärrys tuottaa dikotomisii eroja, se tuottaa ne hierarkkisine, modernin kehittyneenä, ”esimodernin” vähemmän kehittyneenä.

Kuitenkin ”kehittynyt” aikakäsityksemme on oleellinen osa sitä modernin projektia, joka on viemässä sivilisaatiomme umpikujaan. Adam näkee abstraktin ajan yhdenmukaisena koko sen kartesiolaisen tieteellisen ajattelun kanssa, joka abstrahoi, luo toiseutta, eliminoi kontekstit, pyrkii ajattomaan totuuteen, irrottaa tietäjän tiedettävästä, alistaa tiedetyn interventioiden kohteeksi. Modernin lineaarisen perspektiivin mukana osalliset siirtyivät tarkkailijoiksi, ”luontoäidin” ulkopuolelle sen hyväksikäyttäjiksi.

## Riskiyhteiskunnan aika

Huomaan ajatelleeni ja käsitelleeni useimpia Adamin esille ottamia asioita: aikaa koulussa ja aikasosialisaatiota, ajallisuuden ja ruumiillisuuden suhteita, kapitalistisen talouden ja työsuhteiden aikaa, miehen ja naisen aikaa, muistoa ja muistamista. Mutta minun on myönnettävä, että Adam antaa uutta sisältöä tutuillekin kysymyksille.

Puhuttelevin ja uusin Adamin avaamista perspektiiveistä on kuitenkin ajan liittäminen riskiyhteiskunnan ja globalisaation teo-

riaan. Onko riskiyhteiskunta – paitsi yhteiskunta, jonka vaarat eivät mahdu teollisen yhteiskunnan varmuuksien ja turvien puitteisiin – myös yhteiskunta, jolta loppuu aika, joka ei ehdi ajoissa?

Beckiläisittäin voisi sanoa, että ”vanha” ajan sosiologia on ensimmäisen modernin, so. teollisuusyhteiskunnan ymmärryksen sidoksissa. Ajan teoria peilaa ja heijastaa ajan kontrollia ja suunnitelmallista allokaatiota. Ajallisten prosessien ennakoitavuus, kontrolloitavuus ja suunniteltavuus on kuitenkin kuitenkin ensimmäisen modernin, teollisen yhteiskunnan ajatusmuoto. Adam vertaa kelloa ja hyörykonetta teollisen yhteiskunnan tuotteina. Ne ovat yksinkertaisista, demystifioiduista, mitattavista, ennustettavista osista koostuvan maailman, tiedettävissä olevien tulevaisuuksien metaforia.

Mutta nyt elämme keskellä globaalia aikaa. Jo 1800-luvun maailmankauppa ja imperialismi tuottivat globalisaatiota, mutta elektroninen kommunikaatio ja verkottuneet rahamarkkinat merkitsevät laadullisesti toisenlaista läsnäolon globaalisuutta. Eri puolilla maapalloa televisioidut tragediat ovat silmiemme edessä liki samanaikaisesti tapahtumien kanssa ja pyrkivät muodostumaan henkilökohtaisiksi eettisiksi kysymyksiksi. Paikallinen, henkilökohtainen ja privaatti aika kietoutuvat globaaliin.

Globaalin keskinäissuhteisuuden uusi taso korostaa sosiaalisten verkostojen ja markkinaprosessien fragiilisuutta. Arvopaperikaupassa eletään sormi liipasimella, ja finanssikeskusten mielialat heijastuvat laajasti meihin kaikkiin. Tämän päivän maailmassa tieto, informaatio, politiikka, talous, liiketoiminta, rahoitus, liikenne ja ekologiset ongelmat ovat globaalisti verkottuneet, vähäisetkin paikalliset tapahtumat voivat saada dramaattisia kansallisia ja globaaleja seurauksia. Elektroninen kommunikaatio synnyttää ei-lineaarisia, generatiivisia, avoimia, interaktiivisia ja keskinäisesti implikoivia prosesseja. Käsittämätön nopeus yhdistyneenä multippeleihin, samanaikaisiin ja refleksiivisiin yhteyksiin synnyttää meille vaikeuksia käsittää ja toimia.

Voisiko teollisuusyhteiskunnan aikakonseptio riittää globalisointuneeseen riski- ja informaatioyhteiskuntaan, missä yhtäältä vallitsevat äärettömän lyhyet (so. globaali samanaikaisuus, hektisyys), toisaalta äärettömän pitkät aikajänteet. Maaperään ja merien poh-

jaan sijoitettu ydinjäte on radioaktiivista vielä kymmenen tuhanen vuoden päästä. Ydinvoimainsinöörien riskianalyyysien aikajänne on tuo 10 000 vuotta, ja joidenkin plutoniumin isotooppien puoliintumisaika 24 000 vuotta.

En ole oikein varma, ymmärränkö (vielä) Adamia. Kuitenkin saan elämyksen kun hän sanoo, että tavoitteena ei ole korvata rationalisoitua, dekonstekstualisoitua aikamittaa simultaanisuudella ja ennustamattomuudella vaan käsittää näiden kahden aikakonseption molemminpuoliset implikaatiot ja vaikutukset.

Riskiyhteiskunta on muuttanut ratkaisevasti tulevaisuutemme. Edessämme on epävarmuus ei ainoastaan siitä, millainen tulevaisuutemme on, vaan siitä, onko meillä tulevaisuutta. Joka tapauksessa tulevaisuus on yhteinen, globaali. Teollisen kehityksen vaikutukset koskettavat niin asianosaisia kuin viattomia. Olemme muuttaneet maapalloa peruuttamattomilla tavoilla, käsittämättömän pitkäksi aikaa.

Kuitenkin pyrimme ymmärtämään ydin-, geeni- ja kemiallisen teknologian riskejä teollisuusyhteiskunnan ymmärryksellä ja resepteillä: vaatimaan kausaalista näyttöä, laskemaan vaarojen todennäköisyyksiä, lukemaan aiheuttajien syyksi, ottamaan vakuutuksia. Mutta kiinnittyminen varmuuteen ja tieteelliseen näyttöön on epäsynkroniassa moninaisten aikaviiveiden, ennustamattomuuden ja epävarmuuden kanssa.

Otonikehän ohenemisen, ilmaston lämpenemisen, saasteiden, radioaktiivisen jätteen yhteydessä koemme, että aikamme loppuu, että asiat ovat kiireellisiä. Ongelmat vaativat globaaleja päätöksiä ja globaalisesti koordinoituja toimia. Globaalit toimet ovat kuitenkin hitaita, ne ottavat aikaa. Tutkiminen, selvittäminen, kausaalisuhteiden osoittaminen, riittävä näyttö, konsensus toimien tarpeesta, toimeen ryhtyminen on tuskastuttavan hidasta, ei-synkronisoitu suhteessa ongelmien polttavuuteen. Tärkeät eliitit eivät kovinkaan helposti saavuta yksimielisyyttä ongelmien aikataulusta, laajuudesta, korjaavien toimien kiireellisyydestä ja siitä mikä olisi kustannustehokkainta korjaamista. Elämän aikahorisontti on pitkä – emmehän toivo katkaisevamme elämän jatkumista maapallolla – politiikan horisontti lyhytnäköinen ja poliittinen päätösten teko hidasta.

Riskien globaalisuudesta seuraa, että menetämme ”toiset” – siis mahdollisuuden ulkoistaa itsemme vaaroista. Ei ole enää näitä toisia, joille voisimme siirtää vaarat – ei ole luontoa toisena, luonto iskee takaisin. Nyt on aika, sanoo Adam, ulottaa subjekti-subjekti-suhteet myös luontoon, eläimiin ja kasveihin.

Ympäristön mukaanottaminen sosiologiaan vaatii uutta ymmärrystä. Katseen kohdistaminen aikaan voi auttaa tässä, olettaa Adam. Oman ruumiillisuutemme ja ajallisuutemme tunnistaminen osoittaa, että mekin olemme luontoa. Aikaperspektiivi auttaa ylittämään luonnon ja kulttuurin dualismia, niin kuin myös naiset omalla elämällään, reproduktiivisella kyvyllään ylittävät.

Kuoleman ja kulttuurin yhteys on hyvin tunnistettu. Patriarkaalinen sivilisaation kulttuurisissa tuotteissa miehet (kulttuuriolentoina) tavoittelevat kuolemattomuutta ja ajattomuutta, pyrkivät jättämään jälkensä tuhannen vuoden päähän. Luonnonolentoina olemme ajallisia, elämämme kestää ehkä 80 vuotta. Mutta luonnonolentoina myös generoimme aikaa. Emme ainoastaan kuole vaan myös synnymme ja synnytämme! Jatkuvuuden kannalta syntyminen on ensisijaista, ei kuoleminen, ja toisin kuin artefaktien luominen synnyttäminen on luomista ilman vieraantumista ja reifikaatiota – ainakin Mary O’Brienin mukaan. Vaikka kulttuuriesineet eivät asetukaan siihen geneettiseen ketjuun, joka luo jatkuvuuden sukupolvienvälille, niin miehisen rationaliteetin läpäisemä tiede antaa verrattomasti enemmän huomiota artefakteille kuin synnyttämiselle.

Mary O’Brienin kaltaisten reproduktio- ja ekofeministien ymmärrys inhimilliseen ajallisuuteen nostaa näkyväksi ajan generoinnin – ei vain sen käytön, orgaanisen jatkuvuuden menneen ja tulevan välillä (tulevan kantaminen omassa ruumiissa), yhteistyön luonnon (kantavan ruumiini) kanssa. Adamin mukaan tässä on jotain sellaista ymmärrystä, jota säilymään pyrkivä ihmiskunta tarvitsee.

Vaikka olen miettinyt naisen aikaa ennenkin, niin ajan generointia, synnyttämistä, en ole tullut ajatelleeksi. Ajan generointi (ei vain sen käyttö) tuntuu upealta idealta: olen synnyttänyt aikaa, miten voisimme generoida maapallolle lisää aikaa!

## Metodi

Aika muodostaa siinä mielessä erikoisen elämämme peruspilarin, että ajan olemusta ajatellaan harvoin. Ajan pohdintaan ei tunnu olevan tarvetta, sillä jokapäiväinen elämä, velvollisuudet, rutiinit ja päätökset, toimintojen koordinointi, määräajat ja aikataulut, tulevaisuuden suunnitelmat ja toiveet voidaan toteuttaa miettimättä siitä, mitä aika oikein on.

Mutta jos ihmisiä pyytää kertomaan – kuten Adam on tehnyt – mitä aika merkitsee heille, vastauksissa hämmästyttää niiden syvällisyys, vaihtelevuus ja ainutkertaisuus. Vaikka aikaa ehkä pohditaan harvoin, niin se on perustava osa äänetöntä (tacit) tietoaamme.

Adamin tutkimushenkilöille aika on kelloja ja kalentereja, määraaikoja ja aikatauluja, rytmejä ja rutiineja, menneisyyttä ja tulevaisuutta, syntymää ja kuolemaa, yötä ja päivää, työviikkoa ja viikonloppua, arkea ja juhlaa. Aika on organisaatiota, koordinaatiota, synkronisointia, ajoitusta, kestoa, tempoa, kiirettä, niukkuutta, muistoja, pelkoja, toivoa. Ajatuksemme polveilevat ja säntäilevät ajan kerroksissa, muistoissa, nykyisyydessä, tulevassa.

Yksi Adamin teesejä on, että ajan ymmärtäminen vaatii refleksiivistä metodologiaa. Ajan metodologia edellyttää monenlaisia todellisuuden ymmärtämisen otteita, kirjallisuuden, runojen ja humanististen tieteiden apua, arkikokemuksen, ruumiin ja fyysisen luonnon mukaanottamista sosiologiseen teoriaan; teorian, empiirisen evidenssin ja arjen vuorovaikutusta – teorian tarkentamista jokapäiväisen kokemuksen avulla. Koska kaikki elämme ajassa, kysymys on myös reflektioimattoman reflektoinnista, tiedetyn kirjoittamisesta auki.

Kun aloitin kirjoittaa ajasta, se edellytti tietysti muiden tekstejä, käsitteitä ja jaotteluja. Mutta me elämme kaikki aikaa koskevien merkitysten keskellä. Meillä on kasapäin aikaan liittyvää subjektiivista ja intersubjektiivista kokemusta. Se oli vain kirjoitettava auki. Aika oli tässä suhteessa harvinaisen hedelmällinen.

Ehkä aika ”lankesi” kirjoitettavakseni paitsi siksi, että luin aikabudjettikirjallisuutta ja Marxia, myös siksi, että oma tietoisuuteni on ollut niin tiukasti aikatietoisuutta. Varsinkin nuorena olin kovin tietoinen ajan rajallisuudesta ja hyödyllisestä käyttämisestä. Avio-



miehen kanssa neuvottelin ajasta, kun hän olisi halunnut neuvotella tunteista. Hänestä perhe ja arki ovat näyttäneet "fair playlta", jos kummankin tunteet ovat yhtä lailla pelissä, minun mielestäni oikeudenmukaista on se, jos kumpikin laittaa siihen yhtä lailla aikaansa. (kellonaika ainoana objektiivisena mittana!)

Jos olin ajalle tarkkanäköinen, niin se ei johtunut siitä, että olisin ottanut etäisyyttä moderniin aikaan vaan siksi, että omaksuinsen liioitellen, jopa lineaarisen ajan ansan. On tehtävä nopeasti tämä asia alta pois päästäkseen tekemään vielä nopeammin jotain alta pois päästäkseen lopulta, joskus, jossain, elämään itse elämää eikä vain tekemään alta pois. Vuosikymmeniä olen toki tiennyt, että ei sieltä sen oikeampaa elämää ole tulossa, vaikka miten tekisi asioita alta pois, vaan juuri tämä, asioiden tekeminen määräajassa tai vähän myöhässä (niin kuin tämäkin artikkeli) on juuri sitä elämää.

## Kirjallisuus

- Adam, Barbara: *Timewatch. The Social Analysis of Time*. Polity Press, Oxford 1995.
- Beck, Ulrich: *The Risk Society*. Sage, London 1992.
- Julkunen, Raija: Sosialismi ja ajankäyttö. *Sosiologia* 1975, 12 (1), 12-22.
- Julkunen, Raija: Aika ja tila jokapäiväisen elämän ympäristönä. *Terra* 1976, 88 (3), 118-125.
- Julkunen, Raija: A Contribution to the Categories of Social Time and the Economy of Time. *Acta Sociologica* 1977, 20 (1), 5-24.
- Julkunen, Raija: Yhteiskunnallinen aika ja uudet tarpeet. *Sosiologia* 1983, 20 (3), 178-189.
- Julkunen, Raija: Naisten aika. *Tiede & edistys* 1985, 10 (4), 295-308.
- Julkunen, Raija: Jokapäiväinen aikamme. Teoksessa Pirkko Heiskanen (toim.): *Aika ja sen ankaruus*. Gaudeamus, Helsinki 1989.
- O'Brien, Mary: *The Politics of Reproduction*. Routledge & Kegan, Boston 1983.



IV



*Tapio Aittola*

## **Yliopistokoulutuksen haasteet myöhäismodernissa**

*Yliopistoyhteisöön sisältyvien oppimisprosessien tarkastelua*

**A**jatus yliopistosta oppimisympäristönä on sekä uusi että vanha, sillä jo Johan Vilhelm Snellman on korostanut yliopistoyhteisöllä olevan sivistävää vaikutusta, mutta korkeakoulututkimus on vasta viime vuosina tarkemmin kiinnostunut siitä, millaisia oppimisprosesseja yliopistoyhteisöön todella sisältyy. Marjatta Marinin vuonna 1970 ilmestynyt väitöskirjatyö ”Tiedekunnat opintoympäristönä” on tässä suhteessa poikkeuksellinen tutkimus suomalaisessa korkeakoulututkimuksessa. Korkeakoulupedagogisen tutkimuksen valtavirta on näet keskittynyt yliopiston virallisten oppimistilanteiden ja opetuksen analysointiin, vaikka ne vaikuttavat vain osaan niistä oppimisprosesseista, joita syntyy vuosia kestävästä opiskelusta, työskentelystä ja elämisen seurauksena yliopistoympäristössä.

### **Yliopisto, valistus ja oppimisprosessit**

Valistuksen idea liittyy läheisesti yliopistojen historiaan. Immanuel Kant on jo vuonna 1784 kirjoittanut, että valistus on ihmisen pääsemistä ulos hänen itsensä aiheuttamasta alaikäisyyden tilasta. Alaikäisyys on kyvyttömyyttä käyttää omaa järkeään ilman toisen

johdatusta. Sapere aude! Käytä rohkeasti omaa järkeäsi! – tämä on valistuksen tunnuslause (Kant 1990, 33). Valistuksen tunnuslauseesta tuli myös jyvaskyläläisen sivistysyliopistoliikkeen perusajatus: ”Mitä et itse ole ajatellut, sitä sinä et ole ajatellut”. Yksi viimeaikainen osoitus valistuksen merkityksestä yliopistokeskustelulle on Pekka Himasen (1994, 20) vaatimus, että yliopistossa olisi valistuksen ihanteiden mukaisesti innostuttava yliopiston ulkopuolisesta maailmasta. Yliopistoihmisen on osallistuttava, vaikutettava käytännön maailmassa, ja toteutettava Kantin muotoileman valistusideaan sisältyvää vaatimusta ”järjen julkisesta käytöstä”.

Saksalaisen yliopistoidean rekonstruoijana tunnettu Karl Jaspers (1990, 123) puolestaan on todennut, että yliopisto kokoaa yhteen ihmisiä, joita yhdistää aito pyrkimys tieteellisen tiedon etsimiseen. *Universitas* viittaa opettajien ja opiskelijoiden yhteisöön. Yliopistoidea edellyttää vapaata kommunikaatiota, minkä vuoksi yliopiston tulisi mahdollistaa suora ajatusten vaihto tutkijoiden, opettajien ja opiskelijoiden kesken. Vasta vapaalle kommunikatiolle perustuva ilmapiiri luo suotuisat edellytykset tieteelliselle tutkimukselle ja oppimiselle. Myös Jürgen Habermas (1990, 194-196) kuvaa yliopiston tehtäviä oppimisprosesseina. Tieteellinen toiminta yhdistää erilaisia oppimisprosesseja. Niitä syntyy, kun yliopisto osallistuu aikalaisarvioiden ja tutkijapuheenvuorojen välityksellä yhteiskunnalliseen keskusteluun. Yliopisto myös mahdollistaa tieteellisen ajattelutavan kehittymisen, kouluttaa ihmisiä akateemisiin ammatteihin sekä edistää asiantuntijatiedon tuottamista.

## Yliopiston massoittumisen seuraukset

Nykyistä yliopistoa voidaan kutsua massayliopistoksi. Korkeakoulutuksen massoittuminen on luonut perustan tieteellisen tiedon ja teknisten taitojen laajamittaiselle leviämislle yhteiskunnassa. Yliopistolaitoksen massoittuminen on vaikuttanut perustavalla tavalla yliopistojen tiedontuotantoon, sillä tutkimusta on aikaisemmin pidetty vain tieteellisen eliitin toimintana, joka vaatii vahvaa sosiaalistumista akateemisiin tieteenaloihin ja yliopistomaailmaan. Nykyisin tutkimuksen tekemiseen liittyy toimintatapoja, rahoitus-

järjestelyjä ja organisaatiomuotoja, jotka uudella tapaa yhdistävät toisiinsa yliopistoja, hallintoa, teollisuutta ja yksityisiä konsultti-ryhmiä.

Tiedosta on tullut kilpailuvaltti ja uusien teknologisten sovel-lusten nopea käyttöönotto ja hallinta vaikuttavat merkittävästi yri-tysten kilpailuasemaan. Uuden tiedon tuottaminen ei ole enää yli-opistojen yksinoikeus. Brittiläisen korkeakoulututkijan Peter Scottin (1991, 12) mukaan yliopistojen tiedontuotantotehtävässä on par-haillaan meneillään syvällisiä muutoksia, jotka johtuvat korkeakou-lutuksen massoitumisesta. Nämä muutokset ilmenevät seuraavilla tavoilla:

1. Yliopiston tehtäväkenttä monipuolistuu – aiemmin tärkeinä pidetyt yliopiston peruskoulutus ja tutkijakoulutus ovat saaneet rinnalleen ammatillisen täydennyskoulutuksen ja niihin liitty-vän osa-aikaisen opiskelun.

2. Opiskelijajoukon profiilin muuttuminen ja sosiaalisen taustan laajeneminen pakottaa arvioimaan uudelleen opetussuunni-telmien sisältöä. Suurin osa opiskelijoista ei enää ole ylemmäs-tä keskiluokasta tulevia miehiä, vaan opiskelijoiden sosiaali-nen tausta on laajentunut ja naisopiskelijoiden määrä on nope-asti kasvanut.

3. Yliopistokoulutusta eivät enää dominoi ”vapaat tieteet” ku-ten humanistiset tieteenalat tai vapaat luonnontieteet. Nyt eri-laisten teknisten soveltavien koulutusalojen ja insinööritieteiden asema on vahvistunut huomattavasti.

4. Vaikka korkeakoulutus on siirtynyt kohti massoitunutta opetusjärjestelmää, sen perusorientaationa pidetään tutkimus-ta. Yliopiston päätuotteena pidetään tietoa, tieteellisiä julkaisu-ja ja teknologisia innovaatioita, vaikka käytännössä yliopisto tuottaa yhä enemmän korkeasti koulutettuja asiantuntijoita.

5. Vapaasta akateemisesta tutkimuksesta on siirrytty ongelma-orientoituneeseen tutkimukseen ja kehittämistyöhön. Uteliai-

suusvetoisesta ja julkisin varoin budjetoidusta tutkimuksesta tulee yhä harvinaisempaa, mikä muuttaa yliopistotutkimuksen luonnetta. Tutkimuksen talous muuttuu, kun tutkimusprojektien toteuttaminen edellyttää kalliita varustuksia ja erityistaitoja hallitsevia tutkijoita.

6. Perustutkimuksesta on tullut hyvin kallista, koska se vaatii sekä erikoislaitteiden käyttöä että pitkälle erikoistunutta henkilökuntaa. Monilla tutkimusalueilla painopiste on muuttunut tiedon primaarituotannosta ideoiden muokkaamiseen ja uusien sovellusten kehittämiseen.

7. Yliopiston tulostavastuu on laajentunut. Yliopisto on tullut osaksi laajempaa tietoinstituutioiden verkostoa, johon kuuluvat teollisuus, hallinto ja tiedotusvälineet. Tämän seurauksena yliopisto muuttuu sisältöohjautuvasta ulkoaohjautuvaksi instituutioksi.

8. Uuden opetusteknologian hyödyntäminen opetuksessa kasvaa, mikä lisää ja monipuolistaa etäopetusta, mutta voi myös etäännyttää opetusta ja tutkimusta toisistaan. Kun ennen opetettiin luentosaleissa, seminaarihuoneissa ja laboratorioissa, niin tulevaisuudessa opiskellaan tietokoneiden, television ja videon välityksellä. Tämä voi toisaalta rohkaista itsenäistä oppimista, mutta toisaalta se voi myös luoda vieraannuttavan, epähumanin oppimisympäristön sekä heikentää entisestään opetuksen ja tutkimuksen heikkoja yhteyksiä.

9. Yliopiston rahoituslähteet monipuolistuvat, kun valtiota tulevan rahoituksen osuus vähenee ja yliopiston edellytetään hankkivan muita rahoituslähteitä. Vaikka valtio pysyy pääasiallisena korkeakoulutuksen rahoittajana, niin erityisesti tutkimuksen perusrahoitus korvautuu kohdennetuilla rahoilla ja markkinoita jäljittelevillä allokaatiomekanismeilla.

10. Viimeinen muutos on heikoimmin havaittavissa, vaikka se on ehkä kaikkein tärkein. Yliopistoissa tapahtuu jatkuvasti erikoistumista ja fragmentoitumista, jota seuraa tiedon erilaistu-



minen. Kova erikoistumisen paine sivuuttaa moraaliset ja kulttuuriset tekijät, mikä voi puolestaan vaikeuttaa intellektuaalisen ja ammatillisen asiantuntemuksen kasautumista.

Yhden muutossuunnan asemesta nykyisessä yliopistossa on eri suuntiin vieviä kehitystendenssejä. Massoitumisen seuraukset ovat epäselviä. Erikoistuminen ja managerialisuuden vahvistuminen voi heikentää moraalisia ja kulttuurisia rakenteita, jotka ovat liittyneet intellektuaalisen ja professionaalisen asiantuntemuksen kasaantumiseen. Korkeakoulutuksen uudet institutionaaliset järjestelyt pakottavat yliopistoa omaksumaankin tehokkaampia ja joustavampia johtamismalleja, mikä lähentää yliopistojen johtamistapoja yritysjohtamiseen.

Nykyinen taloudellinen lama ja yleinen kulttuuripessimismi koskettavat syvästi yliopistolaitosta. Saksalaisen yliopiston ongelmia tarkastellessaan Wolf Lepenies (1990, 171-173) väittää, että yliopiston legitimaatiokriisin syy on vain toissijaisesti se, että luottamus erityistieteiden ongelmanratkaisukykyyn tai tehokkuuteen olisi katoamassa. Suurempi ongelma lienee se, että erikoistunut tiede ja tekniikka ovat itse tuottaneet ongelmia, joita ne eivät enää kykene hallitsemaan. Usko tieteen ja tekniikan kaikkivoipaisuuteen on kadonnut.

Tieteellistä tietoa on totuttu pitämään eri tieteenalojen ja tutkimuksen tuottamina kognitiivisena suurena. Yliopistojen tiedon tuottamiseksi on ollut ominaista "newtonilaisen" luonnontieteellisen tieteenihanteen mukainen tiedonmuodostus. Michael Gibbons ym. (1994, 17-45) ovat kuitenkin osoittaneet, että tiedon tuottamisen ehdot ovat muuttuneet siten, että uutta tiedon tuotantoa kuvaavat tieteidenvälisyys, organisatorinen heterogeenisuus, refleksiivisyys ja sosiaalinen tulosvastuu sekä aikaisempaa laaja-alaisempi laatu- ja akateemisen koulutuksen laajeneminen on merkinnyt tutkimusta tekevien eksperttiryhmien nopeaa kasvua yliopistolaitoksen ulkopuolella. Nämä eksperttiryhmät kykenevät tieteellisen koulutuksensa perusteella arvioimaan kriittisesti myös yliopiston toimintatapoja ja tiedontuotantotehtävää.

Korkeakoululaitoksen massoituminen näyttää vahvistaneen yliopistojen "yleiskatsauksettomuutta". Yliopistojen toiminnasta ja funktioista on toisaalta yhä vaikeampi luoda selvää kokonaiskuvaa

mutta toisaalta tieteellinen toiminta on joutunut hallinnollisen läpivalaisun ja erilaisten arviointien kohteeksi (Aittola 1990, 113-130). Nopean kasvuprosessin aikana yliopiston eri osat ovat erkaantuneet fyysisesti ja sosiaalisesti toisistaan, mikä on johtanut tieteellisen yhteisön fragmentoitumiseen ja eri tieteenalojen kulttuuristen erojen vahvistumiseen. Nykyinen sosiaalisesti laaja-alaisemmin jakaantunut tiedon tuotantojärjestelmä edellyttäisi myös yliopistolta institutionaalista joustavuutta ja kommunikaatiojärjestelmien avoimuutta.

## Akateemisten kulttuurien erot

Akateemisten kulttuurien välisten erojen tarkempi analysointi osoittaa, että eri tieteenalojen kulttuuriset, sosiaaliset, kognitiiviset rakenteet ohjaavat niiden yhteisöllistä toimintaa, tutkimusta ja opetusta. Tony Becher ja Ludwig Huber (1990, 236-237) puhuvat ”yliopistohabituksen” hajoamisesta tieteenalapohjaisiksi habituksiksi. Tieteenalaspesifin habituksen ja erilaisten tiedekulttuurien omaksuminen ei ole vain oman tieteellisen tradition siirtämistä, vaan se on pikemminkin eri tieteenalojen piilokäytänteiden ja erityistiedon omaksumista. Nämä erottelut välittyvät myös opiskelijoille, kuten Pierre Bourdieu ja Jean-Claude Passeron (1979, 28-53) ovat osoittaneet: opiskelijat eivät opi yliopistossa vain tiedollisia sisältöjä, vaan he sosiaalistuvat oman tieteenalansa piirissä rakentuneeseen akateemiseen osakulttuuriin sekä omaksuvat omalle alalleen tyypillisen tieteenalaspesifin habituksen, tieteellisen käsitteistön, elämäntavan ja kulttuurista makua kuvaavat dispositiot.

Kulttuurisia erottelua voidaan tehdä sekä tiedekulttuurisista että yliopistojen instituutiokulttuuriin liittyvistä tekijöistä. Yliopiston instituutiokulttuuriin liittyvät tekijät kuvaavat William Tierneyn (1988, 8) mukaan yliopiston mission selkeyttä, sen suhdetta ympäristöönsä, sosiaalistumista tieteelliseen yhteisöön, informaationkulkua, toimintastrategioita ja akateemisen johtajuuden erityispiirteitä. Instituutiokulttuureissa on kyse yliopistojen toiminnan organisoitumista kuvaavista tekijöistä, kun tiedekulttuuriset tekijät liittyvät eri tieteenalojen kognitiivisiin ja sosiaalisiin eroihin. Tony

Becher (1994, 151-160) onkin todennut, että jotkut tieteenalat kuten luonnontieteet ovat kognitiiviselta orientaatioiltaan universaalisia ja pyrkivät löytämään universaaleja selityksiä, kun taas toiset – lähinnä humanistiset tieteet ja yhteiskuntatieteet – ovat individualistisia, pluralistisia sekä pyrkivät ymmärtämään ja tulkitsemaan moniselitteisiä ilmiöitä. Kulttuurisia eroja löytyy sekä eri tieteenalojen sosiaalisista ja kognitiivista orientaatioeroista että niiden institutionaalisesta organisoitumistavoista (Välimaa 1995, 68-76).

Akateemisten kulttuurien erilaisuus tekee yliopistosta instituution, jossa on helppo toteuttaa ”hajoita ja hallitse” -tyyppistä hallintotapaa. Tämä ongelma on korostunut myös siitä syystä, että nykyinen yliopisto tarvitsee yhä enemmän hallinnollista asiantuntemusta ja suunnittelua, mikä on vahvistanut keskushallinnon asemaa muuhun yliopistoyhteisöön verrattuna (Marin, Kontinen & Aittola 1985). Nykyinen tulostulos on myös osaltaan lisännyt keskushallinnon vaikutusvaltaa, minkä ohella se on vahvistanut pyrkimyksiä soveltaa erilaisia taloudellishallinnollisia ja kuluttamista koskevia tarkastelutapoja yliopistoon. Yliopisto-opetusta ja tutkimusta on alettu tarkastella erilaisten kuluttajametaforien välityksellä.

## Yliopistokoulutus kuluttamisena

Koulutuksen markkinaperusteistumista ja kuluttamista koskevan ajattelutavan juuret ovat 1980-luvun ”thatcherilaisessa” koulutuspolitiikassa. Brittiläistä koulutusta ja yliopistojen toimintaa alettiin tuolloin Oliver Fultonin (1994, 224-226) havaintojen mukaan kritisoida tehottomuudesta ja ”asiakkaiden” tarpeiden laiminlyönnistä ja koulutuksen tehokkuutta alettiin mitata liiketaloudellisten kriteerien avulla. Asiakaslähtöisessä koulutuspolitiikassa on pidetty tärkeänä opiskelijapalautteen hankkimista, koska eri oppilaitosten korostetaan kilpailevan keskenään asiakkaista. Asiakkaiden oletetaan olevan vapaita valitsemaan ja heidän mieltymyksensä on pyrittävä ottamaan huomioon koulutuksen suunnittelussa ja käytännön toteutuksessa.

Tarkasteltaessa yliopistokoulutusta kulutushyödykkeenä joudumme kuitenkin kysymään, kuka on todella toiminnan ”asiakas”?

Onko koulutuksen asiakkaana opiskelija, valtio vai elinkeinoelämä? Toinen ongelma koskee koulutuspalvelujen laadun ja seurausvaikutusten analyysia, sillä koulutus on luonteeltaan niin monifunktionaalista toimintaa, ettei sen "tulosta" voida mitata perinteisin liike-taloudellisin kriteerein. Kolmannen ongelmaryhmän muodostavat koulutuspalvelujen valintaan liittyvät tekijät, sillä toimiakseen asiakaslähtöisesti tulisi koulutukseen hakeutuvilla olla mahdollisuus valita eri koulutusvaihtoehtojen ja oppilaitosten kesken, mutta todellisia valintamahdollisuuksia voivat tarjota vain suurimmat kaupunki-keskukset.

Yliopistojen toiminnassa tällaiset kuluttajametaforat tulevat esiin myös markkinaperusteisen imagon rakentamispyrkimyksenä. Yliopistot joutuvat kilpailemaan hyvistä opiskelijoista. Andrew Wrenickin (1991, 160-164) mielestä opiskelijat muodostavat amerikkalaisten yliopistojen tärkeimmän asiakasryhmän, sillä juuri he toimivat yliopiston tavamerkkinä ulospäin ja tuovat yliopistolle uusia resursseja. Tämän vuoksi yliopistot joutuvat jatkuvasti kehittämään omaa erinomaisuuttaan kuvaavaa imagoa. Enää ei riitä se, että opetus on hyvää ja korkeatasoista, vaan sen pitäisi houkuttaa uusia opiskelijaryhmiä. Tärkeää on myös ottaa huomioon se, etteivät nykyiset opiskelijat ole enää yhtenäinen ryhmittymä, vaan eri opiskelijaryhmien kesken saattaa ilmetä intressiristiriitoja (Neave 1996, 150).

Opiskelijoiden demografinen rakenne on viime aikoina muuttunut siten, että erilaisten osa-aikaisten opiskelijaryhmien määrä on kasvanut. Yliopisto ei ole näille opiskelijoille mikään "keskus", vaan yksi osa heidän päivittäisten toimintojensa, kuten työssäolon, perheen ja harrastusten joukossa. Osa-aikaisten opiskelijoiden suhde yliopistoon muistuttaa heidän suhdettaan pankkeihin, supermarketteihin tms. yksiköihin, joiden kanssa he päivittäin asioivat. Daniel Levinen (1993, 8) havaintojen mukaan osa-aikaiset opiskelijat haluavat hyviä palveluja ja juuri heille räätälöityjä opintokursseja. Heidän tarpeidensa mukainen yliopisto sisältää vain osan siitä, mitä yliopisto on tottunut tarjoamaan opiskelijoilleen. Nämä opiskelijaryhmät eivät ole kiinnostuneita vilkkaasta opiskelijaelämästä, ainejärjestöistä, liikuntakerhoista, opintopiireistä, vapaa-ajan harrastuksista tai muistakaan yliopistokampanuksen tapahtumista.

Johtaako osa-aikaisten opiskelijaryhmien yleistyminen yliopistoyhteisön merkityksen vähittäiseen häviämiseen? Edelleen voidaan kysyä, mitä menetetään siinä, jos opiskelijat mielletään yliopiston asiakkaisiksi eikä yliopistoyhteisön jäseniksi? Voiko asiakkuus korvata intellektuaalista, sosiaalista ja psykologista kiinnittymistä yliopistoyhteisöön?

## Yliopistoyhteisön ulottuvuudet

Yliopistolaitos käy parhaillaan läpi murrosta, jossa sen yhteiskunnalliset tehtävät ja institutionaaliset rakenteet ovat joutuneet uudelleenarviotaviksi. Yliopistoa olisi kuitenkin syytä tarkastella kulttuurisesti määrittyneenä toimintaympäristönä, jonka ymmärtäminen edellyttää tiedeyhteisön toimintaa ja sisäisiä verkostoja ohjaavien kulttuuristen tekijöiden hyvää tuntemusta. Yliopisto ja opiskelija-elämä muodostavat edelleenkin muusta yhteiskunnasta kulttuurisesti ja sosiaalisesti eriytyneet saarekkeensa, joiden kehitystrendit kulkevat jossain määrin ”omalakisesti” muuhun yhteiskuntaan nähden. Vaikka jo pitkään on puhuttu ”kahden kulttuurin” välisistä eroista, niin yliopistoyhteisön hajoaminen on tapahtunut vasta viime vuosina.

Yliopiston yhteisöllisyys on hajonnut ja tiedeyhteisön toimintaa ohjaavat sisäiset normistot ovat eroosioituneet, mikä voi osaltaan olla seurausta yleisistä kulttuurisista ja yhteiskunnallisista muutoksista. Osaltaan on varmaan kyse siitä, että perinteiset akateemista yhteisöä koossapitäneet ”kitit” ovat tulleet epäajanmukaisiksi. Yksi uusi tapa tarkastella nykyisen yliopistoyhteisön rakentumista voisi löytyä post-traditionaalisista yhteisöistä. Arto Noron (1991, 229-247) mukaan post-traditionaalisten yhteisöjen perustana on differentioitunut yhteiskunta, jossa yksilöt kuuluvat moniin sosiaalisiin piireihin. Nämä yhteisöt eivät ylläpidä tiukkoja normistoja tai sitovia arvoja, minkä vuoksi niitä on vaikea paikallistaa. On kuitenkin tiettyjä tapahtumia ja lokaliteetteja, joissa post-traditionaalinen yhteisö tulee näkyväksi itselleen ja muille: karavaanarit voivat tavata leireillään, golfaajat viheriöillään, perhokalastajat tunturipuroillaan ja kennelväet koiranäyttelyissään. Voidaanko myös

yliopistoa tarkastella post-traditionaalisen yhteisönä? Riittääkö se, että tiedämme olevamme osa ”yliopistoheimoa”, joka tulee näkyväksi tietyissä akateemisissa juhlissa, väitöstilaisuuksissa tai laitosten pikkujouluissa?

Yliopiston yhteisöllisyyteen liittyviä tekijöitä voidaan tarkastella myös toisesta näkökulmasta, joka ottaa lähtökohdakseen *community*’n eri merkitykset, kuten ystävyuden tai ihmisten maantieteellisen läheisyyden. Ihmiset, jotka kuuluvat yliopistoyhteisöön, eivät välttämättä jaa keskenään mitään muuta yhteistä kuin saman työympäristön ja ammatillisen perustan. Post-modernistien yliopistoa kohtaan esittämä kritiikki on Carol Nicholson (1991, 51-53) mielestä auttanut havaitsemaan myös sen, että yliopiston yhteisöllisyyttä on käytetty oikeuttamaan joidenkin asioiden tai henkilöiden sulkemisen pois yliopistoyhteisöstä sekä heidän pakottamiseen joidenkin asioiden tai toimintojen hyväksymiseen. Yhteisön ideaa on myös käytetty erojen ja erilaisuuden kieltämiseen, etenkin kun modernille kasvatusajattelulle on ollut tyypillistä se, että kasvatettavilta edellytettiin yhdenmukaisia vaatimuksia sekä yhteisten arvostusten ja toimintatapojen hyväksyntää.

Nykytilanteessa yliopiston massoituminen, yhteisöllisyyden häviäminen, akateemisten kulttuurien hajaantuminen ja opiskelijakunnan erilaistuminen ovat usein ajaneet eri ryhmät keskinäiseen kyräilyyn, eikä erilaisuuden ja erojen myönteiseen tunnustamiseen. Ernst Boyerin ym. (1992, 6-8) havaintojen mukaan yliopistoyhteisölle voidaan antaa ainakin seuraavat merkitykset: ensinnäkin yliopisto on kasvatuksellinen yhteisö, jossa opiskelijat ja henkilökunta työskentelevät yhteisten akateemisten päämäärien saavuttamiseksi. Toiseksi, yliopisto on avoin yhteisö, jossa ajatuksen ja ilmaisuuden vapautta pidetään ihmisten perusoikeutena. Kolmanneksi, yliopisto on yksilöllisyyttä ja tiedollista erikoistumista kunnioittava yhteisö. Neljänneksi, yliopisto on tieteellinen yhteisö, jossa tieteellinen toiminta muodostaa ihmisten toimintaa ohjaavan tekijän. Viidenneksi, yliopisto on huolehtiva yhteisö, jossa erilaisten vastavuoroisten ”palvelujen” tekemistä pidetään tärkeänä, ja lopuksi yliopisto on seremoniallinen yhteisö, jossa erilaiset ”rituaalit”, kuten väitöstilaisuudet, ”kastajaiset” ja promootiot sekä uusintavat perinteitä että uudistavat niitä.

Yliopistoyhteisön eri ulottuvuudet auttavat havaitsemaan yliopiston erilaisia funktioita ja huomaamaan miten erilaiset oppimisprosessit liittyvät tiedollisiin oppimistuloksiin ja persoonallisuuden kehitykseen. Ilman yhteisön tukea tieteellinen sivistys, akateeminen opetus tai vapaa tutkimus ja kriittinen keskustelu eivät pysyisi elinvoimaisina. Yliopisto muodostaa tärkeän oppimisympäristön, johon sisältyvien oppimisprosessien tutkiminen auttaisi ymmärtämään yliopistokoulutuksen erilaisia funktioita (Moffatt 1991, 44-61). Näiden oppimisprosessien tutkiminen on tosin vielä alussa, sillä se edellyttää huomattavasti aikaisempaa laajempaa oppimiskäsitteen määrittelyä. Yliopistoyhteisön pedagogista merkitystä koskeva tietämys on vielä kovin vähäistä. Oikeastaan vasta sen myötä kun yliopistoyhteisön itsestänselvyys on käynyt uhatuksi olemme alkaneet tutkia millaisia oppimisprosesseja vuosia kestävä opiskelu ja eläminen yliopistoympäristössä saa aikaiseksi.

## Yliopistoyhteisön erilaiset oppimisprosessit

Opiskelu yliopistossa muuttaa ihmisiä. Nämä muutokset voivat ilmetä akateemisten kykyjen ja tieteellisen ajattelutavan kehittymisenä, tiedollisen ”moniselitteisyyden” sietokyvyn kasvuna, persoonallisuuden muutoksina, eettisten näkemysten ja maailmankatsomuksen kiteytymisenä sekä esteettisen tyylijatjun kehittymisenä ja elämänhallinnan lisääntymisenä (Astin 1991, 129-143). Yliopistoympäristön merkitystä intellektuaaliselle kehitykselle ja identiteetinmuodostukselle ei voi vähätellä. Vaikka yliopiston merkitys ei olikkaan yhtä ”intohimoinen” kuin vielä aikaisempien opiskelijasukupolvien aikana, niin silti opiskelijat kokevat, että yliopisto-opiskelu on lisännyt heidän henkistä autonomiaansa ja itsetiedostuskykyään (Heindrich 1989, 9-19).

Opiskelijaelämä on kokeilua, seikkailua ja uuden etsintää. Opiskelu on elämäntapa, jolle on ominaista ”sukkulointi” opiskelun, työn, ystävien ja perheen välillä. 1990-luvun opiskelijoiden suhdetta yliopistoon voidaan kuvata aikaisempaa tilannesidonnaisempana. Opiskelu ja uuden oppiminen eivät liity vain luennoille, seminaareihin tai laboratorioihin. Georg Kuh (1995, 123-149) on todennut,

että yliopistoyhteisö voi toimia hyvin merkittävänä oppimisen lähteenä: yliopiston henkinen ilmapiiri, akateemiset kontaktit, aine- ja vapaa-ajan järjestöt, ystäväpiiri, työssäolo ja matkustaminen tuottavat erilaisia oppimisprosesseja, taitoja ja osaamista.

1. Opiskeluun ja opiskelijaelämään sisältyvät toiminnot muodostavat suuren osan oppimisesta. Tärkeää on kuitenkin havaita, että akateemiset oppimisprosessit toteutuvat hyvin samalla tavoin niin luentosaleissa ja seminaarihuoneissa kuin opiskelijoiden omissa päiväraisissa tilanteissakin.

2. Yliopiston institutionaalinen eetos ja laitosten henkinen ilmapiiri ovat merkittäviä oppimisen lähteitä, jotka vaikuttavat opiskelijoiden kehitykseen ja opettavat heitä arvostamaan yliopiston tärkeänä pitämiä asioita.

3. Kontaktit opetus- ja tutkimushenkilökunnan kanssa voivat lisätä opiskelijoiden vuorovaikutustaitoja ja reflektiivistä ajattelukykyä, minkä ohella kontaktit voivat olla myös uusien tietojen ja taitojen hankinnan kannalta tärkeitä.

4. Opiskelijoiden omat ainejärjestöt ja vapaa-ajan järjestöt antavat hyvät mahdollisuudet eri ihmisten kanssa tapahtuvan kommunikoinnin, asioiden organisoimisen ja projektien johtamisen oppimiseen.

5. Yliopisto on yleensä suvaitseva yhteisö. Erilaisten ihmisten kanssa toimiessaan opiskelijat oppivat ottamaan huomioon toisten tarpeet, hyväksymään erilaisuutta sekä näkemään eettisiin ja tiedollisiin ilmiöihin sisältyvää relatiivisuutta.

6. Yhä suurempi osa yliopisto-opiskelijoista käy osa-aikatoissa. Työssäolo ei vain lisää ja kehittää taitoja ja ammatillisia pätevyyskykyjä, vaan se voi myös opettaa vuorovaikutustaitoja.

7. Matkustaminen ollut monille opiskelijoille tärkeä oppimiskokemus, joka avartanut heidän maailmankuvaansa, kehittänyt



kielitaitoa ja opettanut selviytymään eteen tulevista ongelmatilanteista.

Yliopisto-opetuksen ulkopuoliset toiminnot kehittävät opiskelijoiden persoonallisuuden eri puolia sekä opettavat erilaisia tietoja ja taitoja, joilla voi olla huomattava merkitys heidän myöhemmälle elämälleen. Oppiminen ja opiskelijoiden persoonallinen kehitys tulisi nähdä kokonaisuutena, jossa erilaiset asiat ja tapahtumat saavat aikaa kehitysprosesseja ja muutoksia (Kuh 1995). Näiden tekijöiden merkityksestä on alettu kiinnostua vasta sen myötä, kun tutkimus on tuottanut tietoa työyhteisöissä ja arkielämässä tapahtuvasta informaalisesta, tilannekohtaisesta tai satunnaisesta oppimisesta (Lave & Wenger 1991). Työelämässä edellytetään yhteistyökykyä, vuorovaikutus- ja kommunikaatiotaitoja sekä kykyä selviytyä erilaisista poikkeustilanteista. Näitä asioita ei opita virallisen opetuksen yhteydessä, mutta niiden kehittymistä yliopistoympäristö voi edistää. Yliopistoyhteisön omien oppimisprosessien hyödyntämisen avulla olisi mahdollista luoda epätavanomaisia oppimistilanteita, joissa opiskelijat voisivat kehittää näitä taitoja ja soveltaa opiskeltavia asioita käytännön tilanteisiin.

## Kohti avointa oppimisympäristöä

Yliopistolta toivotaan monia ristiriitaisia asioita. Hallinto ja valtiovalta toivovat yliopistolta tehokkuutta, tutkijat ja opettajat toivovat yliopistolta hyviä työskentelyolosuhteita, opiskelijat toivovat laadukasta opetusta ja tutkintojen hyvää relevanssia työmarkkinoilla. Yliopistoa koskevassa keskustelussa jää usein huomaamatta se Marjatta Marin (1989, 91-92) painottama asia, että yliopisto on myös elämäntapaympäristö. Yliopisto on luovien ihmisten tai ainakin luovuutta ideaalina pitävien ihmisten yhteisö, jolla on omat arvonsa ja sisäiset normistonsa. Yhtä vaikeaa kuin ihmisten on muuttaa elämäntapaansa, on muuttaa yliopistojen toimintaperiaatteita, mikä näkyy tutkijoiden ja opiskelijoiden tavassa suhtautua kriittisesti yliopistossa tapahtuviin muutoksiin, mikäli ne uhkaavat heille ominaisia elämäntapoja tai toimintamuotoja.

Yliopisto voitaisiin nähdä oppimisympäristönä, jossa toimiva kampusalue ja opiskelua tukevat palvelut sisällytettäisiin jo koulutuksen suunnitteluun. Yliopisto voisi kannustaa opiskelijoitaan osallistumaan erilaisiin toimintoihin ja luoda mahdollisuudet avoimeen kommunikaatioon, tietojen monipuoliseen soveltamiseen sekä vastuun ottamiseen omasta opiskelustaan (Kuh 1995, 150). Yliopisto voisi luottaa nykyistä enemmän ihmisten omaan harkintakykyyn ja antaa enemmän valinnanvapautta oman toiminnan ja opinto-ohjelman suunnittelussa. Yliopisto voisi mahdollistaa henkilökohtaiset opinto-ohjelmat sekä poistaa erilaiset koulutusohjelma- ja tiedekuntarajat ylittävän opiskelun esteet, joihin opiskelijat törmäävät, jos he yrittävät poiketa valmiiksi suunnitelluista opinto-ohjelmista.

Yliopistoyhteisöön sisältyvien oppimisprosessien hyödyntämistä haittaa kuitenkin ahdas tieteenalakohtainen näkemys oppimisesta sekä pyrkimys ohjata ja kontrolloida opiskeluprosessia. Korostettaessa kunkin tieteenalan tai koulutusohjelman tietosisältöjen tärkeyttä unohdetaan se, ettei näistä tiedoista tai ajattelumalleista ole paljoakaan apua myöhäismodernin yhteiskunnan ja työelämän nopeissa muutoksissa (Kauppi 1994, 100). Korkeakoulututkimuksen yksi haaste onkin pyrkiä lisäämään tietämystä yliopistoyhteisöön sisältyvistä oppimisprosesseista. Samalla voimme miettiä myös sitä, mitä tämä edellyttäisi yliopisto-opetukselta, opinto-ohjelmien suunnittelulta, opetuksen tukipalveluilta, kirjasto- ja atk-palveluilta, yliopiston keskushallinnolta, yliopistorakentamiselta sekä yliopisto-opettajilta ja opiskelijoilta itseltään?

## Kirjallisuus

- Aittola, T. 1990. Yliopiston uusi yleiskatsauksettomuus. Teoksessa: H. Aittola, & T. Aittola. Yliopisto elämismaailmana. Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunnan julkaisuja 31, s. 113-130.
- Aittola, T. 1992. Uuden opiskelijatyypin synty. University of Jyväskylä. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social research 91.
- Astin, A. 1991. The changing American college student: implications for educational policy and practice. *Higher Education* 22, 2, s. 129-143.
- Becher, T. 1994. The Significance of Disciplinary Differences. *Studies in Higher Education*, vol. 19, 2, s. 151-161.

- Becher, T. & Huber, L. 1990. Editorial. *European Journal of Education* 3, s. 235-240.
- Bourdieu, P. & Passeron, J.-C. 1979. *The Inheritors*. Chicago: University of Chicago Press.
- Boyer, E. 1992. *Campus life: in search of community*. Princeton: University Press.
- Fulton, O. 1994. *Consuming Education*. Teoksessa: R. Keat, N. Whitley & N. Abercrombie (Eds.) *The Authority of the Consumer*. London: Routledge, s. 223-239.
- Gibbons, M. 1994. *The New Production of Knowledge*. London: Sage.
- Habermas, J. 1990. Yliopiston idea – oppimisprosesseja. Teoksessa K. Kantasalmi (toim.) *Yliopiston ajatusta etsimässä*. Helsinki: Gaudeamus, s. 179-197.
- Heindrich, K. 1989. Zur Geistiglosigkeit der Universität heute. *Das Argument* 173, s. 9-19.
- Himanen, P. 1994. Valistusyliopisto. *Nyt! Yliopisto* 19, s. 19-21.
- Horowitz, H. 1987. *College life. Undergraduate cultures from the end of the eighteenth century to the present*. New York: Alfred Knopf.
- Kant, I. 1990. Vastaus kysymykseen: mitä on valistus? Teoksessa K. Kantasalmi (toim.) *Yliopiston ajatusta etsimässä*. Helsinki: Gaudeamus, s. 33-39.
- Kauppi, A. 1994. Pysyvyyden pakko – muutoksen välttämättömyys – arkielämän haasteita oppimiselle. Teoksessa: I. Hein & R. Larna (toim.) *Maa-ilmia muuttuu – muuttuuko aikuiskoulutus*. Helsinki: WSOY, s. 91-112.
- Kuh, G. D. 1995. *The Other Curriculum*. *Journal of Higher Education*, vol 66, 2, s. 123-153.
- Lepenies, W. 1990. Saksalaisen yliopiston idea ulkoapäin nähtynä. Teoksessa K. Kantasalmi (toim.) *Yliopiston ajatusta etsimässä*. Helsinki: Gaudeamus, s. 154-176.
- Lave, J. & Wenger, 1991. *Situated learning. Legitimate peripheral participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Levine, A. 1993. *Student Expectations of College*. *Change*, September/October, s. 8.
- Marin, M. 1970. *Tiedekunnat opintoympäristöinä*. Helsinki: Tammi.
- Marin, M. 1989. Yliopisto-organisaation ja hallinnon muutokseen kohdistuva tutkimustarve. Raportissa T. Aittola (toim.) *Korkeakoulutuksen tutkimuksen nykytila ja uudet haasteet*. Opetusministeriö: Korkeakouluneuvoston julkaisuja 1, s. 91-98.
- Marin, M., Konttinen, E. & Aittola, T. 1985. *Keskustelua yliopistobyrokratiasta*. Jyväskylän yliopiston sosiologian laitoksen julkaisuja 31.

- Moffatt, M. 1991. College life. *Journal of Higher Education* 62, 1, s. 44-61.
- Neave, G. 1994. Inspiration of the Muse or Management of the Art? Teoksessä: A. Burgen (Ed.) *Goals and Purposes of Higher Education in the 21st Century*. London: Jessica Kingsley Publisher, s. 166-153.
- Noro, A. 1991. Muoto, moderni ja ”kolmas”. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Scott, P. 1991. Confusion as Evidence of Health. *Times Higher Education Supplement* 23.8.1991, s. 12.
- Tierney, W. G. 1988. Organizational Culture in Higher Education. *Journal of Higher Education* 59, 1, s. 2-12.
- Wrenick, A. 1991. *Promotional Culture*. London: Sage.
- Välimaa, J. 1995. *Higher Education – Cultural Approach*. University of Jyväskylä. *Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social research* 113.

*Ilkka Pirttilä*

## Asiantuntijat teorian soveltajina

**A**mmattien sosiologisen tutkimuksen pioneeriteoksessa *The Professions* kirjoittajat A. Carr-Saunders ja P. Wilson (1933) päätyvät historiallisen analyysin tuloksena pitämään profession, vaikiintuneen asiantuntijakunnan tärkeimpänä tuntomerkinä sitä, että he soveltavat pitkän koulutuksensa aikana hankittua teoreettista tietämystä ja älyllisiä tekniikoita tavallisten ihmisten jokapäiväisiin ongelmiin.

Voidaan katsoa, että asiantuntijat tehtävissään muodostavat innovaatioketjun, jossa tieteellinen teoria tuottaa välineitä käytännöllisten ongelmien ratkaisemiseksi. Tieteellinen teoria toimii välineenä ratkottaessa erityisiä asiantuntevuutta vaativia probleemeja. Tieteellinen teoria on asiantuntijoiden, sekä yksilöinä että kokonaisina ammattikuntina, ammattitoiminnan keskiössä. Ammattitoiminnan logiikka noudattaa tieteellisen ajattelun periaatteita. Ajatellaan, että tieteellinen asiantuntemus luo ”teknisiä normeja”, jotka määrittävät tavoitteen (A), uskomuksen maailman tilasta (B) ja keinon x(C) keskinäiset suhteet seuraavasti:

Jos haluat A:ta ja uskot olevasi tilanteessa B,  
sinun on tehtävä X

Ajatusta, jonka mukaan asiantuntijat ovat leimallisesti tieteellisten teorioiden soveltajia on ankarasti arvosteltu.

Ensinnäkin on katsottu, että asiantuntijat ajavat omaa etuaan ja kontrolloivat asiakasta mahdollisuuksiensa mukaan rahastaakseen häneltä yhä enemmän rahaa. On ajateltu, että asiantuntijat pyrkivät määrittämään asiakkaan ongelman ja määrittämään ne tavat, joilla ongelmaa yritetään ratkoa.

Tohtava asiantuntijuutta tutkiva sosiologi E. Freidson (1986) on tulkinnut, että vakiintunut asiantuntijakunta (professio) ja sen yksittäinen jäsen pyrkii ennen muuta laillistettuun asemaan, josta käsin määritellä asiakkaan tarpeet. Korkeakoulututkiminto toimii kirjaimellisesti valtakirjana eli esimerkiksi tutkinnon omaava laillistettu lääkäri omaa vallan kajota potilaan ruumiiseen.

Toiseksi joukko asiantuntijuuden tulkitsijoita näkee, että teoria ja teoreettinen koulutus ei ole keskeistä asiantuntijoiden toiminnassa eikä sellaisiksi kouluttauessa. He katsovat, että asiantuntijuuden perustana on tunne, tuntuma ja intuitio. Asiantuntijuus ei ole sanallisesti määriteltävissä eikä teorettisesti opittavissa. Työssä esiin tulevat ongelmat ratkaistaan kokemukseen pohjaten ja luovan mielikuvituksen avulla.

Itse olen sitä mieltä, että teoreettisella ajattelulla on keskeinen paikka hyvässä asiantuntijatyössä. Kuitenkaan teoria ei välttämättä merkitse tieteellistä teoriaa, vaan se voi olla muunkinlaista teoriaa; esimerkiksi keinotodellisuudessa luotavien simultaanisten mallien rakentamista tai teoriaa siitä, kuinka kokonaisvaltaisesti hoivataan ihmisiä. Katson, että asiantuntijat soveltavat teoriaa seuraavissa toimintarooleissa: 1) tutkija, 2) innovaattori, 3) diagnostikko, ja 4) valistaja.

Teorian soveltaminen asiantuntijoiden arkityössä kietoutuu samalla muihin asioihin, kuten ihmisten kohtaamiseen ja työmarkkinoiden ja rahamarkkinoiden vaatimuksiin.

Teorian soveltaminen asiantuntijatyössä ei ole valmiin teorian loogisesti vedenpitävää soveltamista vaan kukin asiantuntijajaysilö soveltaa ja kehittää teoriaa luovasti ja intuitiivisesti oman työkokemuksensa perusteella.

## Tutkija ja tieteellinen teoria

Tutkijan rooli on leimallinen asiantuntijan roolityyppi. Tutkija tarkastelee asioita teoriansa valossa ja puhuu maallikolle ihmeellistä kieltä. Tutkijat työskentelevät tyypillisimmillään yliopistoissa ja tutkimuslaitoksissa. Tutkijan työ voidaan ymmärtää myös laajasti, jolloin se tarkoittaa työtä, jossa on kyse teoriaperinteestä, rajatusta ongelmanasettelusta, systemaattisista työmenetelmistä ja tavasta esittää työn tulokset raporteina ja artikkeleina.

Millaista on tutkijan työ ja millaisesta teoriaa soveltavasta työstä on tällöin kyse? Voidaan erottaa kaksi tieteellisen tutkijan perustyyppiä ja kaksi tapaa soveltaa ja muokata tieteellistä teoriaa (vrt. Gibbons 1994).

Ensinnäkin on olemassa traditionaalinen, akateemisen tutkijan (perustutkimusta tekevän) työmalli. Toiseksi on kehittymässä uusi ”soveltavan tutkimuksen” malli, jossa tutkimustyö on mm. poikkiteiteellistä. Molemmille tutkimustyön malleille on kuitenkin yhteistä yhtäällä analyyttisyys ja rajattujen ongelmien käsittely ja toisaalla työn abstrakti ja symbolinen luonne.

Tutkimustyö edellyttää tekijältään seuraavanlaisia tietoja ja taitoja eli kvalifikaatioita: luovuutta, pelkistämisen taitoa, neutraalisuutta, tarkkuutta ja päättelykykyjä (vrt. Kautto & Koivula 1995, 190).

## Innovaattori ja keksintöjen logiikka

Kehittyneissä ja rikkaissa maissa markkinat alkavat kylläntyä: aineellisia tuotteita ja aineettomia palveluja on tarjolla ”enemmän kuin tarpeeksi”. Määrällisen kasvun verkkaus ja uusi tietotekniikka pakottavat ja mahdollistavat tavaroiden ja palvelujen tuotannon painopisteen siirtämisen määrästä laatuun. Se joka keksii uusia tuotteita ja palveluja tai joka keksii työmenetelmiä joilla vanhoja tuotteita ja palveluja saadaan nopeammin ja parempilaatuisesti tuotettua voittaa markkinaosuuksia toisilta. Innovaatiot eli uudisteet tulevat talouselämässä yhä keskeisimmiksi.

Innovaatiolla tarkoitan prosessia, jossa kehitetään ja toteutetaan yhteiskunnallisesti jokin uusi tuote tai palvelu tai työmenetelmä. Innovaatioprosessissa voi erottaa kolme perusvaihetta: 1) idea, 2) tekninen soveltaminen ja 3) yhteiskunnallinen markkinointi.

Innovaattori on asiantuntija, joka toimii innovaatioprosessin aikaansaajana eli joka ideoi ja toteuttaa yhtäaikaaisesti. Innovaattorilta vaaditaan kolmentyyppisiä tieto-taito -vaateita: Ensinnäkin hänen on tunnettava tietty toimintakenttä (esimerkiksi metsänraivaus ja siinä käytettävät monitoimikoneet) ja siihen liittyvä teoria ja teknologia. Toiseksi (edelliseen liittyneenä) hänen on tunnettava, mikä tuolla toimintakentällä on teknisesti mahdollista (esimerkiksi kone-tekniikan tekniset rajoitukset). Kolmanneksi hänen on osattava markkinoida kehittämänsä idea ja uudiste.

Koska moderni tuotantoelämä toimii ”rakettimaisella tempolla”; innovaatiot ovat yhä enemmän sen perustassa ja innovaattori yhä tärkeämpi asiantuntijatyyppejä. Voi olettaa, että vanhat korkeakoulut ja uudet ammattikorkeakoulut joutunevat kilpasille siitä, kuka kouluttaa ensi vuosituhatien työelämän vaatimat innovaattorit.

## Diagnostikko ja luokitusjärjestelmät

Diagnostikolla tarkoitan kaikkia niitä asiantuntijoita, jotka valmiin ja standardoidun luokitusjärjestelmän avulla esittävät korjaustoimenpiteitä esillä oleviin ongelmiin. Kirjaimellisesti ottaen lähinnä vain terveydenhuollon asiantuntijat puhuvat diagnooseista mutta tulkitsen, että monilla muillakin aloilla toimitaan diagnostisen logiikan mukaisesti.

## Miten diagnostikko toimii?

Kirjaimellisesti ottaen diagnoosi tarkoittaa tautien erottamista toisistaan tiedon perusteella. Samalla potilas sijoitetaan diagnoosissa tietyn sairauslajin (sairauskategorian) piiriin. Diagnoosiin sisältyy myös toimintaohje eli diagnoosi määrää mitä hoitoa tähän kategoriaan luokitellulle potilaalle annetaan (Viljanen 1992, 12).



Diagnostinen asiantuntijan toimintarooli voidaan jakaa kolmeen vaiheeseen. Ensinnäkin on alkuhavaintojen teko (oireanalyysi). Toiseksi havaittu tapaus X luokitellaan valmiin käsitejärjestelmän avulla eli ”tehdään diagnoosi” (tautimääritys). Kolmanneksi päätetään niistä toimenpiteistä, joilla ongelma pyritään ratkaisemaan (hoitotoimenpiteet).

Hyvän diagnostikon on hallittava kaikki nämä kolme vaihetta. Diagnostikolta vaaditaan tarkkoja havainnointitaitoja, luokitusjärjestelmien perusteellista tuntemusta, päätöksentekokykyä ja vastuullisuutta päätöksen seurauksista. ”Väärä diagnoosi” on karkea ammatillinen virhe.

Diagnostisen asiantuntijan toimintatapa on suhteellisen säännönmukainen ja tunnistettava. Täten diagnostisen asiantuntijaryhmän toimintaa on helppo arvioida ja ohjata. Koska mitattavaa tuloksellisuutta korostetaan 1990-luvulla, edellä esitetty seikka eli työn diagnostinen luonne on eduksi. Työn tulokset ovat esitettävissä tehtyinä dokumentoituina diagnooseina. Diagnostisen työn kaavaisuus ja säännönmukaisuus ovat myös ongelmia ja uhkia diagnostista työtä tekeville ammattilaisille, koska on ainakin ajateltavissa, että työ voidaan yhä laajemmin siirtää automaattisesti toimiville tietämysjärjestelmille. Diagnostinen työ on monilta osin ”siirrettävissä tietokoneille”. Näin on käynyt monille teknisille diagnostisille laskentaoperaatioille ja jossain määrin myös lääkärin diagnostista käytäntöä on koneellistettu.

Mitä tapahtuu, jos diagnoosien tekoon koulutettu asiantuntija ei löydä tarkasteltavaan tapaukseen oikeaa luokitusta eli pysty tekemään diagnoosia? Siirtääkö hän tapauksen muille asiantuntijoille vai tekeekö hän diagnoosin epävarmoin perustein? Nämä ovat kysymyksiä, jotka ovat alati esillä diagnostista työtä tekevän asiantuntijan arjessa.

## Valistaja ja ”pedagogisoitu teoria”

Valistaja on perinteellinen asiantuntijatyyppejä. Valistajat ovat traditionaalisissa yhteiskunnissa esiintyneet tietäjinä, shamaaneina ja mestareina. Tällä vuosisadalla tradition määrittämä asiantuntemus

on korvautunut koulutuksen ja kokemuspohjaisen harjaantumisen avulla saavutetulla modernilla asiantuntemuksella. Valistava asiantuntemus ei enää voi nojata traditioon ja henkilökohtaisiin lahjoihin. Kuitenkin edelleen voidaan valistavan asiantuntijan toimintamallit jakaa kahtia: vanhanaikaiseen ja moderniin. (Schön 1983, 287-354).

Valistavalta työltä edellytetään, että valistus auttaa käsittämään esillä olevaa kysymystä. Valistajan tiedolta odotetaan, että se kuvaa käsiteltävän probleeman muuttumattomia ja muutettavia piirteitä. Valistavat asiantuntijat näyttäytyvät esimerkiksi opettajan, kouluttajan, tiedottajan ja konsultin rooleissa. Valistava momentti liittyy usein myös tutkijan ja diagnostikon rooleihin.

## Kirjallisuus

- Carr-Saunders, A.M. & Wilson P.A: The Professions. The Clarendon Press. Oxford, 1933.
- Freidson, Eliot: Professional Powers. The University of Chicago Press. Chicago, 1986.
- Gibbons, Michael et al.: The New Production of Knowledge. SAGE Publications. London, 1994.
- Kautto-Koivula, Kaisa: Työelämä korkeakoulujen haasteena. Teoksessa O. Lampinen (toim.), Ammattikorkeakoulut- vaihtoehto yliopistolle. Gaudeamus. Tampere, 1995.
- Schön, D.: The Reflective Practitioner. Temple Smith. London, 1983.
- Viljanen, Anna Maria: Psykiatria ja kulttuuri. Stakes tutkimuksia 37. Helsinki. Sosiologia. Vol. 30, n:o 1, 1993.

*Esa Konttinen*

## Yliopistot alemyynnissä?

*Managerialismin uusin rynnäkö yliopistoihin*

1970-luvun alussa käynnistetty yhteiskuntatieteellisten ja filosofisten koulutusalojen tutkinnonuudistushanke lähti näkemyksestä, että koulutussisältöjä tulisi kohdentaa toteutunutta olennaisesti suuremmin käytännön työelämässä tarvittavien työtaitojen mukaisesti. Suunnittelijoiden joukko pantiin kehittämään erityisiä ammattikuvia uusien yksityiskohtaisten koulutusohjelmien pohjaksi. Tuolloisen käsityksen mukaan opiskelijoiden valinnanmahdollisuuksia tulisi kaventaa opiskelun tehostamiseksi ja nopeuttamiseksi. Luotiin kuuluisa opiskelun putkimalli. Opiskelun yhteismitallistamiseksi otettiin käyttöön pistetytysjärjestelmä ja sen mukainen opintosuoritusyksikkö, opinto-  
viikko. Uudistushanke synnytti vastustusliikkeen, joka tunnetaan sivistysyliopistokamppailuna. Sivistysyliopistoliike, jonka keskuspaikka Jyväskylä oli, löysi perustelunsa saksalaisesta klassisesta filosofiasta ja snellmanilaisesta yliopistoajattelusta. Kritiikki ja sen nostattama liike romuttivat aiotun uudistuksen olennaisimman sisällön: tutkintojen mekaanisesta työelämäsidonaisuudesta luovuttiin.

1970-luvun jälkipuoliskon tutkinnonuudistuskeskustelu oli harvinaisen perinpohjainen eikä samankaltaiseen tutkintojen tehostamiseen ole sen jälkeen esiintynyt mainittavaa aloitteellisuutta. Päin vastoin, vallinnee laaja yksimielisyyss tuolloisen uudistushankkeen ongelmallisuudesta.

Kirjoitukseni aiheena on managerialistisen ajattelun uusin rynnäkkö 1990-luvulla. Tällä tarkoitan, että tuolle ajattelulle ominainen mekaaninen näkemys yliopiston ja yhteiskunnan suhteesta (yliopisto yhteiskunnasta tulevien kulloistenkin tarveimpulssien mekaanisena ja nopeasti reagoivana täyttäjänä), kvantifioiva tehokkuuden mittaustapa, toimintojen yhdenmukaistamis- ja yhteismitallistamispyrkimys sekä huomion kohdistaminen voimakkaasti toimeenpanon kysymyksiin perustavien sisältö- tai olemuskysymysten sijasta on tehnyt uuden invaasion yliopistomaailmaan. Nyt managerialistisen väliintulon kohteena on yliopiston ja yhteiskunnan suhteiden uusi järjestämistapa ja siitä seuraava yliopiston sisäisen hallinnon uusiminen. Logiikka kuitenkin osoittautuu täsmälleen samaksi kuin tutkinnonuudistuksessa.

## Darwinistinen kilpajuoksu ja managerismin vahvistuminen

Nykyisen managerismin ymmärtämiseksi kaksi näkökulmaa ovat keskeisiä, yliopiston sisään kehittynyt ja vahvistunut erillinen keskushallinto ja taloudellisen laman aiheuttama kriisi vuoden 1991 jälkeen. Tarkastelen erityisesti Jyväskylän yliopistoa, jonka kehitystä tunnen, ja joka on myös usein toiminut opetusministeriön kokeilujen sisäänajopaikkana (Konttinen & Pylvänäinen 1996) – niin saattaa olla tälläkin kertaa.

Managerismi vahvistui yliopistoissa 1980-luvulla. Sen edistäjinä eivät olleet opiskelijat ja nuorempi tutkijakunta, kuten 1970-luvun alussa, vaan yliopistojen oma keskushallinto yhdessä opetusministeriön kanssa. (Marin, Konttinen ja Aittola 1985; Konttinen & Pylvänäinen 1996). Sen vahvistumiselle antoi tuolloin mahdollisuuden 1970-luvun voimakkaiden demokratia- ja sivistysyliopistoliikkeiden hiipuminen. Yhteiskunnallinen ilmapiiri muuttui ja kiinnostus yliopistoakin kohtaan laimeni.

1990-luvun lamavuodet merkitsivät olennaisempaa käännettä. Kun kasinotalous ja muut onnettomat tekijät syöksivät suhdanteet alas, suomalainen ratkaisumallin mukaan säästövaatimukset ulotettiin välittömästi korkeakouluihin. Ensimmäistä kertaa 1960-luvun jälkeen vaadittiin rajuja rakenteellisia muutoksia, nyt kuitenkin

kin rakenteiden purkamista päin vastoin kuin 1960-luvulla. Maltillisimmat vaativat työvoimatarpeen kannalta tarpeettomien yksiköiden lakkauttamista, päällekkäisyyksien purkamista ja tehottomampien osien karsimista, toiset korkeakoulujen yhdistämistä, jopa lakkauttamista. Radikaaleimmat olivat sitä mieltä, että maalla on varaa vain yhteen tiedekorkeakouluun. Vaadittiin jatkokoulutuksen keskittämistä muutamiin keskusyksiköihin.

Opetusministeriön johdolla pystytettiin suunnittelukuntia ja työryhmiä muutosten jouduttamiseksi. Yliopistojen laitoksilla pelättiin, elettiin suoranaississa paniikkitunnelmissa ja arvuuteltiin vain mikä oman tieteenalan laitoksista poistuisi näyttämöltä ensimmäisenä ja tuleeko myös oma vuoro. Alkoi kiiwas darwinistinen kilpajuoksu sarjajaon ollessa yliopistot, tiedekunnat, ainelaitokset ja oppiaineet. Aiheena olivat keskittäminen, karsiminen, työnjako ja yhteistyö laitosten välillä. Toimeenpantiin arviointeja, kehiteltiin indikaattoreita toiminnan mittaamiseksi. Oman laitoksen asemien menetyksen pelossa kehkeytyi niin vahva puolustuksellinen orientaatio, ettei sellaista liene maamme yliopistoissamme ennen koettu. Etenkin periferiayliopistot oli ajettu nurkkaan. Sen sijaan keskittäminen näytti antavan jopa vahvistumisen mahdollisuuksia etelän keskusyliopistoille.

Näin laitokset ja yliopistot ajettiin myös toisiaan vastaan. Tämä ehkäisi kriittisen keskustelun avautumista tapahtumassa olevasta. Toimintakykyä ei silti menetetty. Puolustauduttiin. Sitä varten tarvittiin tehokasta hallinnollista ja poliittista vaikuttamista. Sitä tehtiin perusyksiköissä laitoksilla, mutta nyt korostui myös yliopistojohdon merkitys. Neuvoteltiin ja lobattiin, vieläpä huomattavan menestyksellisesti. Niinpä kirurginveitsen viillot jäivät vähäisiksi vaatimuksiin ja pelkoihin nähden. Radikaalit rakenteelliset karsimiset osoittautuivat lopulta myös poliittisesti mahdottomiksi, kuten Eläintieteellisen korkeakoulun kiista osoitti.

Säästöjä ja toimintojen tehostamista vaativa eetos pysyi kuitenkin erittäin voimakkaana. Sitä ylläpiti valtiontalouden heikentyvä tila samalla kun työttömyys säilyi korkeana. Näissä olosuhteissa vaatimukset kanavoituivat toimintojen tehostamisvaatimuksiksi olemassaolevan korkeakouluverkon perustalta. Yliopistoja moitittiin tehottomiksi, opiskeluaikoja pitkiä, organisaatorakenteita

epäajanmukaisiksi ja hallintoa jäykäksi, ympäristön tarpeista vieraantuneiksi, opetuksen tasoa kehnoksi, myöhemmin myös tutkijoita laiskoiksi. Tähdennettiin yliopistojen välistä yhteistyötä ja erityisesti kansainvälisyyttä.

Opetusministeriön aloitteesta ja toteuttamana alettiin ripeästi kehittämään välineistöä ja vipuja tehon tuottamiseksi. Ajatuksena oli luoda resurssien kohdentamismekanismeja, jotka pakottaisivat yliopistot itse aktiivisesti tehostamaan toimintojaan. Päätettiin palkita myös yliopistojen omia organisatorisia innovaatioita. Tulsohjaus ja huippuyksikköjen ideologia nousivat resurssiohjauksen johtotähdeksi.

Kriisin akuuteimmassa vaiheessa yliopistojen keskusjohto otti tehtäväkseen puolustaa omaa instituutiotaan. Tämä intensivoi merkittävästi hallinnollisen johdon omaa toimintaa ja teki siitä paljon vartijan. Samassa yhteydessä johto sai lisää todellista valtaa ja toiminnallista orientaatiota. Merkittävää oli myös se, että valtiollisen keskushallinnon, opetusministeriön ja sen eri toimielinten korostama tehostamisen ideologia kietoutui yhteen yliopistojen sisäisen keskushallinnon suuntautumisen kanssa. Näin oli erityisesti nuorissa yliopistoissa, joiden kehitys on ollut vahvasti keskushallinnon suopeuden varassa: herkkyyttä keskushallinnon toiveille on palkittu. Yhdensuuntaista orientaatiota edisti edelleen keskeisten virkamiesten rekrytointi valtionhallinnosta (Jyväskylässä esim. hallintojohtajan rekrytointi valtiovarainministeriöstä).

## Tehokkuuden uusi määrittely

Tehokkuus ja tehostaminen suuntautuivat nyt tietyn rationaalisuuskäsityksen mukaisesti. Kun vielä kriisin alkuvaiheessa toteutettiin yliopistojen ja niiden laitosten toiminnan, opettajien, opiskelijoiden ja muun henkilökunnan itsensä tekemiä arviointeja sekä ulkopuolisten tiedemiesten tekemiä vertaisarviointeja, niin nyt arviointi alkoi yhä suuremmissa määrin suuntautua määrällisten mittareiden sekä vuodesta 1994 lähtien erityisten tulosopimusten perustalta tapahtuvaksi mittaamis- ja vertailutoiminnaksi. Laadun, kontekstin ja sisällön näkökulmat olivat itsearvioinneissa keskeisessä

osassa, mutta nyt indikaattorien kehittäminen tähtäsi kontekstien ja sisältöjen häivyttämiseen, yhteismitallisuuteen ja muodolliseen tuloskeskeisyyteen.

Yhteismitallistaminen ja siitä seuraava ”objektiivisuus” tulivat nyt arviointimittareiden laadinnan peruspyrkimykseksi sekä valtakunnallisesti että yksittäisissä yliopistoissa. Joissakin tiedekunnissa tuohon objektiivisuuteen tähdättiin mittareiden äärimmäisellä yksityiskohtaisuudella: kaikki tehotekijät tarkoin huomioiden voitaisiin päästä objektiivisuuteen ja jakaa resursseja oikeudenmukaisesti. Viime vuosina onkin käyty jatkuvaa kiistaa indikaattoreiden sisällöstä ja niitä on muokattu uuteen uskoon vähän väliä. Managerialistinen ajattelu ei hevin taivu hyväksymään yhteismitallisuuden saavuttamista mahdottomaksi tehtäväksi yliopiston, sen eri tieteen ja laitosten muodostamassa kompleksisuudessa. Toisaalta laadullisuuden ja kontekstien erittely on sen näkökulmasta liian vaativa tehtävä kehittämistyön perustaksi. Ongelmia tuottaa se, että tulosjohtamiseen kytkeytyvä toiminnan hierarkisointi ja kvantifiointipyrkimykset (Pylvänäinen 1995; Uusitalo 1995, 124-126) heikentävät perustason omaehtoisuutta ja vahvistavat byrokraattista organisaatiomuotoa sen kaikkine seurauksineen.

## Manageristiseen hallintoon?

Yhdensuuntaisesti uusien johtamis- ja mittaamismenetelmien kanssa managerialistisen ajattelun viimeisiä kehittäjiä edustavat myös hallinnollisia uudelleenjärjestelyjä koskevat suunnitelmat. Pisimmälle menevä yritys yliopistojen suorasta kytkemisestä valtion keskushallintoon tehtiin vuoden 1995 keväällä. Kansliapäällikkö Jaakko Nummisen johdolla toiminut, pääasiassa hallinnon virkamiehistä ja työmarkkinajärjestöjen edustajista koostunut työryhmä ehdotti yliopiston rehtoreiden aseman vahvistamista samalla kun heidän valintansa siirrettäisiin opetusministeriölle. Tässä mallissa rehtorit olisivat ministeriön toimitusjohtajia. Malli hävittäisi yliopistojen perinteisen itsehallinnon ja siihen kiinteästi kuuluvan hallintoelinten kollegiaalisen organisaatiomuodon (ks. Tuori 1995, 158-160).

Toimikunnan esitys oli liian radikaali eikä voinut saada riittävästi poliittista kannatusta puhumattakaan tiedeyhteisöjen suopeudesta. Samaan aikaan edettiin myös toisella rintamalla, yliopistojen sisällä. Jyväskylän yliopiston hallinnon uudistusta koskevat hankkeet edustavat ilmeisesti pisimmälle menevää linjausta. Kysymyksessä on perusnormisto, johon yliopiston toiminta jatkossa perustuu. Siihen on syytä kiinnittää huomiota jo siitäkin syystä, että Jyväskylää on usein käytetty valtakunnassa eräänlaisena kokeilukenttänä.

Hallinnonuudistusta tiedetään suunnitellun hiljaisuudessa usean vuoden ajan. Juuri ennen joulua 1994 hallintojohtaja toi kaksiportaiseen hallintomalliin pohjautuvan esityksen yliopiston hallitukseen. Alun perin keskeisenä ideana oli tiedekuntatason poistaminen. Vaadittiin uuden mallin nopeata käsittelyä ja pikaisia päätöksiä, vaikka yliopistoyhteisö ei ollut voinut käydä siitä edes keskustelua. Tiedeyhteisön edustajien ja järjestöjen voimakkaan vastustuksen vuoksi esityksen nopea käsittely ei kuitenkaan toteutunut. Alkoi pitkälinen toimikuntatyöskentely, jonka jälkeen hallintojohtaja toi uuden esityksen laiksi ja asetukseksi johtosääntöineen tiedeyhteisön käsittelyyn kuluvan vuoden tammikuussa. Kohdennan tarkastelun vain esityksen perusteluissa esitettyyn näkemykseen yliopiston yhteiskuntasuhteista ja esityksen sisältämään näkemykseen päätöksentekorakenteista.

Uutta lakia ja asetusta perustellaan yliopiston toimintaympäristön ja yhteiskunnan voimakkailla muutoksilla viime vuosina. Viitataan valtion budjettirahoituksen vähenemiseen ja budjetin ulkopuolisen rahoituksen osuuden lisääntymiseen, elinkeinoelämän yliopistoon kohdistamiin odotuksiin, kansainvälistymiseen. Yliopistojen välisen ja sisäisen yhteistoiminnan tarpeen sanotaan ratkaisevasti lisääntyneen. Reagointikyvyn parantamiseksi yliopistolle itselleen on annettava mahdollisuus muuttaa organisaatorakenteitaan. Kuitenkin ”yliopistojen toiminnan tavoitteet asetetaan niiden ulkopuolella koulutuksen ja korkeakouluissa harjoitettavan tutkimuksen kehittämissuunnitelmissa”. Toteuttaminen sen sijaan on yliopiston itsensä vastuulla. Edelleen viitataan tarpeeseen keventää hallintoa ja luoda mahdollisuuksia henkilöstön ajankäytön siirtämiseksi enemmän perustoimintoihin. Yhteiskunnan ja yliopiston suh-



teiden tiivistämiseksi ehdotetaan, että yliopiston hallitukseen ja tiedekuntaneuvostoihin voitaisiin kutsua jäseniksi yliopistoon kuulumattomia.

Esityksen tekijän lähtökohtana siis on, että yliopiston toimintaympäristössä, yhteiskunnassa on tapahtunut viime vuosina niin suuria muutoksia ja että on noussut niin tärkeitä uusia vaatimuksia, että yliopiston uusi määrittely – sitä yliopiston alistaminen ulkopuolisille tavoitteille merkitsee – ja sen mukaiset hallinnolliset järjestelyt ovat välttämättömiä.

Esityksen lähtökohta on syytä kyseenalaistaa. Ehdotuksessa ei näet oteta edes pohdittavaksi sitä, voivatko sellaiset tendenssit, kuten rahoitusvirtojen siirtymät tai elinkeinoelämän toiveet olla riittäviä syitä yliopistokäsityksen muuttamiseen? Ilman mitään problematisointia yliopisto määritellään reagointilaitokseksi, joka nopeasti pystyisi ottamaan vastaan ja sopeutumaan kulloisiinkin päiväkohtaisiin tarpeisiin. Yliopiston tulisi olla palvelulaitos, joka rasvaa organisaatiotaan toteuttaakseen nopeasti ja tehokkaasti sille ulkopuolelta annetut tavoitteet. Sisäinen itsemäärääminen on tarpeen vain koneiston voitelon nopeuttamiseksi.

## Reflektiivinen vai teknokraattinen yliopisto?

Näkemyksellä yliopistosta toimeenpanolaitoksena edustaa käsitystä, jonka mukaan yhteiskunnallinen ympäristö on päiväkohtaisia tavoitteita asettaessaan ”aina oikeassa”: ne muodostavat lähtökohdan toiminnalle. Klassinen yliopistokäsitys sen sijaan tähdentää yliopiston autonomiaa kokonaan toisesta syystä. Yliopisto voi palvella yhteiskuntaa parhaiten säilyttäessään etäisyyttä yhteiskuntaan, kun se on siihen nähden eriaikainen. Välimatka on kriittisyyden edellyttämää välimatkaa. Toiseksi, poliittiset tavoitteenasettelut muuttuvat usein nopeasti, kun taas parhaisiin tuloksiin yltävä tutkimus on hyvin pitkäjänteistä. Sen puitteita on helppo rikkoa, mutta vaikeaa korjata.

Kysymyksestä käytiin vilkas perusteisiin menevä keskustelu tutkinonuudistuskamppailun yhteydessä. Olavi Riihinen ja Paavo Uusitalo (Helsingin Sanomat 7.11.1978) määrittelivät yliopiston

erityislaatuiseksi yhteiskunnalliseksi laitokseksi, jossa tieteellisen tiedon pääosa syntyy ja välittyy sukupolvelta toiselle. ”Tässä tehtävässä yliopisto on poliittisia järjestelmiä, puolueita ja valtiomuodostelmia pysyvämpi. Menestyksellisen toiminnan edellytyksenä on suuri riippumattomuus muista yhteiskunnallisista laitoksista sekä tavoitteiden määrittelyssä että keinojen valinnassa.” Edelleen he sanoivat, että autonomia ei yliopistossa merkitse ainoastaan sisäistä itsehallintoa, vaan aivan erityistyyppistä vallankäytön kontrollia. Tavoitteena on luoda puitteet ulkopuolisista vaikuttajista ja valtar ryhmistä riippumattomalle mahdollisuudelle etsiä ja esittää luovia ja kriittisiä näkökantoja. Uusien näkökulmien etsinnän ja niiden kriittisen tarkastelun vuorovaikutussuhde on yliopiston toiminnan perusta. Olisiko yliopiston tehtävän tuonkaltainen määrittely menettänyt merkityksensä?

Yliopiston autonomiaa kannattaa lähestyä yhteiskunnan muutoksen näkökulmasta, joka siis on lähtökohtana myös lakiesityksessä. Sosiologit ovat kiinnittäneet viime vuosina runsaasti huomiota siihen muutokseen, josta nytkin on kysymys. Ulrich Beck ja Anthony Giddens (1994) muiden muassa ovat tähdentäneet, että yhteiskunta on siirtynyt ja siirtymässä uuteen kehitysvaiheeseen, jolle on ominaista muun muassa yhteiskunnallisten prosessien vuorovaikutuksen tiivistyminen. Erityisen selvästi tämä tulee esiin ympäristöuhkien kärjistyksen seurauksena. Niiden hallinta edellyttää uudenlaista yhteistyötä ja sääntelyä asiantuntijoiden, viranomaisten ja kansalaisten kesken niin paikallisella kuin globaalilla tasolla, sanalla sanoen uudenlaista erillisintressit ylittävää kokonaisvaltaisesti ihmisen toiminnan seurauksiin suuntautuvaa otetta. Yhteiskunnallisten prosessien uudenlaista toisiinsa kytkeytymistä ja tiivistymistä Beck ja Giddens nimittävät *refleksiivisyyden* vahvistumiseksi. Se on heidän mukaansa myöhäismodernin yhteiskunnan keskeinen yleinen ominaispiirre. Siksi he kutsuvat refleksiiviseksi moderniksi kautta, johon olemme siirtymässä.

Beck (ks. Beck, Giddens ja Lash 1994 ) tekee refleksiivisyyttä koskevan tärkeän erottelun, jota voidaan käyttää apuna pohdittaessa yliopiston ja yhteiskunnan suhdetta. Hän katsoo, että refleksiivisyyden vahvistuminen on etenevä objektiivinen prosessi. Mutta *suhteemme* siihen voi kuitenkin muodostua kahdella tavalla,

*reflektiivisesti* tai *ei-reflektiivisesti*. Beck tarkoittaa, että ihmiset voivat olla enemmän tai vähemmän tietoisia kehityksen luonteesta, mutta joka tapauksessa refleksiivisyys eli yhteiskunnallisten prosessien keskinäinen yhteys tiivistyy. Kysymys on siitä kuinka hallitusti tiedollisesti kykenemme erittelemään muotoutuvaa yhteiskuntaa ja sen yhä tiiviimmin toisiinsa kietoutuvia prosesseja. Refleksiivisyyden vahvistumisen seuraukset ja sen tuottamat ongelmat yhteiskunnalle riippuvat suuresti tietoisuuden asteesta.

Tulemme nyt ydinkysymykseen: kuinka yliopiston tulee ottaa uudet haasteet vastaan? Yhteiskuntaprosessien toisiinsa kietoutuminen on luonteeltaan hyvin kompleksinen prosessi. Niinpä Beckin eronteko reflektiiviseen ja ei-reflektiiviseen kehitykseen on hyvin perusteltu. Reflektiivisyys ei toteudu automaattisesti tietoisuudestamme riippumatta. Refleksiivinen kehitys yhtäältä *pakottaa* turvautumaan tieteelliseen tietoon yhteiskunnallisten ja tuotannollisten prosessien hallitsemiseksi, mutta pääosin se tapahtuu kapeiden erityisintressien perustalta. Vahvistuu tarve tuottaa tietoa kunkin erityisintressin tarpeisiin. Tiukasti *intressisidonnainen tieto* ei kuitenkaan arvioi itseään yhteiskunnallisten seurausten näkökulmasta (myös Tuori 1995, 151). Beckin tarkoittamassa merkityksessä se jää ei-reflektiiviseksi.

Reflektiivinen refleksiivisyys edellyttää korkeaa tietoisuuden tasoa, teoreettista ymmärrystä käynnissä olevasta ja suoraan käytännölle alistumisen vastakohtana kriittistä etäisyydenottoa. Yliopiston sisällä se merkitsee tarvetta jatkuvaan pohdintaan toisiinsa kietoutuvien työ- ja tuotantoprosessien mahdollisuuksista ja ongelmista. Se tulee edellyttämään tiivistä perustason yhteistyötä tieteenalojen välillä. Tämä tarve näkyy varsin hyvin ympäristökysymysten kohdalla ja on tuottanutkin vireää yhteistyötä sekä opetuksessa että tutkimuksessa.

Luonnokset laiksi ja asetukseksi Jyväskylän yliopistosta eivät turvaa reflektiivistä suhtautumistapaa yhteiskunnan kehitystendensseihin. Niissä annetaan yliopiston ulkopuolisille erityisintresseille jopa suora vaikutus päätöksentekoon. Yliopisto ymmärretään mekaanisena, siis ei-reflektiivisenä, ulkoisten impulssien vastaanottajana.

Mekaanisen ulkoohjautumisen tuottamista ongelmista saatiin

kokemusta tutkinonuudistuksen yhteydessä 1970-luvulla. Myös tutkinonuudistuksen lähtökohtana olivat yhteiskunnan päiväkohtaiset tarpeet. Ajatuksena oli, että tutkintojen perustaksi tuli luoda erityisiä ammattikuvia työelämän tarpeista lähtien ja koulutus rakennettaisiin niitä silmällä pitäen. Eräs tällainen laaja ammattikunta oli tuolloisen käsityksen mukaan suunnittelijoiden ammattikunta. Myöhemmin osoittautui, että näkemys perustui ennen muuta tuolloin vallalla olleeseen erityislaatuiseseen suunnitteluideologiaan, jota myös tutkinonuudistushanke kokonaisuudessaan edusti. Suunnitteluideologia kuitenkin hävisi ja puheet suunnittelijoiden ammatikunnasta vaimenivat samassa tahdissa.

## Tiedeyhteisön vai johdon autonomiaa?

Luonnokset ovat leimallisesti hallinnollisia ja hallintoa korostavia. Niissä ei nähdä ongelmana hallinnon ja päätöksenteon valvontakysymyksiä eikä niissä esitetä ajatuksia yliopiston autonomian luonteesta (lukuun ottamatta näkemystä, että yhteiskunnan asettamien tavoitteiden toimeenpano tulee olla yliopiston itsensä määräysvallassa). Ne ovat syntyneet hallinnollisen suunnittelutyön tuloksena yliopiston keskushallinnossa. Tämä yhteys ja luonnosten laatu kuuluvatkin yhteen. Tämä antaa vakavan aiheen pohtia yliopiston sisäisen vastuun ja päätöksenteon kysymyksiä.

Yliopiston johto on rakenteellisessa asemassa, jossa ympäröivän yhteiskunnan, erityisesti sen poliittisista ja hallinnollisista keskuksista tulevat päiväkohtaiset impulssit näyttävät voimakkaina. Johto joutuu reagoimaan niihin ja niistä muodostuu helposti yleisperspektiivi, josta yliopiston kysymyksiä tarkastellaan. Orientaatiota vahvistaa johtajien virkamieshabitus ja sen mukainen samastuminen pikemminkin korkeakoulupolitiikan hallinnollisiin ideologioihin kuin tiedeyhteisöön.

Yliopisto tarvitsee sellaisen päätöksentekorakenteen, joka yhtäältä minimoi ei-reflektiivistä suhtautumista ympäristöön, mutta toisaalta vahvistaa reflektiivistä otetta sekä itseensä että yhteiskunnalliseen ympäristöönsä. Sellaisessa mallissa ei ole tärkeätä vain koneiston rasvaaminen reagointinopeuden lisäämiseksi, vaan myös

monipuolisen ja kriittisen keskustelun mahdollistaminen yliopiston kehityksen kysymyksistä mukaan lukien yliopiston ympäristösuhteet. Yliopisto tarvitsee ajattelua, joka pystyy ylittämään päiväkohtaisuuden ja mekaaniset alistussuhteet, ajattelua joka kykenee problematisoimaan ne. Samalla yliopiston täytyy olla valmis vastaanottamaan yliopiston ja ympäristön tiivistymisen haasteet.

Tiedeyhteisön harjoittama demokraattinen ja kollegiaalinen valvonta voivat muodostaa esteen teknokraattisille ratkaisuille ja antaa puitteita yliopistoon periaatteellisesti kuuluvan eriaikaisuuden idean puolustamiselle. Manageriaalinen johto tulisi asettaa nykyistä suurempaan tiedeyhteisön harjoittamaan valvontaan. Laki- ja asetusyksityksissä näihin kysymyksiin ei kiinnitetä mitään huomiota.

Tähän liittyy erittäin tärkeänä näkökohtana vapaan julkisen keskustelun mahdollisuuden vahvistaminen. Yliopistoon olisi tätä varten luotava riippumaton keskustelun foorumi. Sellaisena tuskin voi toimia toimeenpanevan ja päättävän koneiston alaisuudessa tai edes välittömässä yhteydessä toimiva lehti. Vapaan foorumin tulisi välittää myös ympäristön impulsseja ja tuoda niitä tiedeyhteisön käsittelyyn. Foorumi voisi myös suoraan aktivoida perustason toimijoita luomaan yhteyksiä ympäristöön välittämällä ympäristön toiveita ja tarpeita opettajille, tutkijoille ja opiskelijoille. Hallinnollisia välitysmekanismeja tarvitaan ympäristön tilanteesta ja mahdollisuuksista selvillä olevina aloitteentekijöinä sekä tiedon tuottamiseen yhteysjärjestelmistä ja resurssilähteistä.

Laki- ja asetusluonnokset pyrkivät helpottamaan organisaatiomuutoksia keskittämällä sitä koskevan päätöksenteon yliopiston sisään. Periaatteessa organisaatiomuutoksia tietenkin on voitava tehdä myös yliopistossa. Kysymys ei kuitenkaan ole niin ongelmaton, kuin luonnoksissa annetaan ymmärtää. Yliopistojen perustoiminnot, tutkimus ja opetus, ovat pitkäjänteisiä toiminnan muotoja, joille yliopiston sisäisen organisaatioympäristön nopea ja jatkuva muutos muodostaa helposti häiritsevän, tehokkuutta häittäävän esteen. Laki- ja asetusluonnoksen mukaisesti toimittaessa organisaatorakenteiden muuttamisen lähtökohtana olisivat ympäristön kulloisetkin välittömät tarpeet, tai tarkemmin sanoen, niitä koskevat tulkinnat. Johtohenkilöiden vaihtuessa tarpeiden tulkinnat muuttuvat nopeasti, joten yliopistoa tulisi luultavasti koettelemaan jat-

kuva epävakauden tila. Alituiset muutokset vaatisivat paljon henkilökunnan huomiota osakseen. Kuitenkin jo nyt ollaan tilanteessa, jossa tutkijoiden ja opettajien huomiota suunnataan runsaasti organisatorisiin ja hallinnollisiin tehtäviin.

Arvioita ja määrittelyjä kulloisistakin tarpeista tekevät aina määrittelijät. He siis tulkitsevat todellisuutta. Tulkinta ei tapahdu koskaan täysin ”objektiivisesti” – sitä ei etenäkään ole ei-reflektiivinen tulkinta – vaan tulkinnat tehdään aina joissakin erityisissä ajattelun kehyksissä. Nuo kehykset sisältävät näkemyksiä ja käsitteitä todellisuuden luonteesta, usein myös hyvin subjektiivisista tarpeista ja intresseistä määräytyen. Tärkeätä on näin ollen se, miten tulkinnat syntyvät ja kuinka refleктоituja ne ovat. Yliopiston kaltaisessa pitkäjänteisyyttä edellyttävässä instituutiossa olisi suuri riski antaa yliopiston organisaatioihin vaikuttava tulkinnan ja päätöksenteon tosiasiallinen monopoli pienelle johtoryhmälle.

## Managerismin spesifi konteksti

Tulkintakehykset, joissa todellisuuden määrittelyt tehdään, eivät ole aina subjektiivisia vain henkilökohtaisessa merkityksessä. Tulkinnat toki ovat aina yksilöiden tekemiä tulkintoja, mutta ne tehdään myös jossain erityisessä tilanteessa ja kulttuurisessa suhdanteessa. Suhteemme todellisuuteen ei ole ”suoraa”, vaan enemmän tai vähemmän kulttuurisesti, tilannekohtaisesti ja intressidonnaisesti välittyneitä. Tarkastelkaamme kulttuurista välittymistä.

Jonain ajankohtana vallitsevaa kulttuurista suhdannetta tai mielialaimastoa voidaan nimittää Karl-Werner Brandin (1990) määrittelemällä tavalla ajanhengeksi. Se on suhdettamme ympäristöömme määrittelevää kollektiivitajuntaa, joka muuttuu alituisesti diskursseissamme ja toiminnoissamme. Sopeutamme ajatteluumme ja tuntemistapojamme kulloisiinkin yhteiskunnallisiin tendensseihin, ja muokkaamme yhteiskunnallista todellisuutta koskevaa laajempaa tulkintakehystämme noiden tendenssien perustalta.

Tietyinä ajankohtana tehdyt tulkinnat ovat usein siis subjektiivisia myös siinä mielessä, että ne ilmentävät vahvasti kyseisen tilanteen kulttuurisen suhdanteen tai ajanhengen erityislaatua. Eri-

tyinen ajanhenki saattaa sisältää ”vääristymiä”, niin että jokin idea tai ideologinen sisältö, joka syntyy hyvin erityisten olosuhteiden tuloksena, saattaa saada absoluuttisia, kärjekkäitä merkityksiä. Me reagoimme ajassa liikkuviin trendeihin eri tavoin ja myös yksilöllisesti. Jokin ryhmä tai jotkin ryhmät voivat rakenteellisesta asemastaan käsin absolutisoida kulttuurisen suhdanteen sisältöjä eritoten silloin, kun se on heille edullista ja vastaa heidän pyrkimyksiään.

Nyt vallitsevan korkeakoulupolitiikan manageristisen korkea-suhdanteen konteksti ja syntytausta on hyvin spesifi. Managerismia ei vahvistanut olennaisesti yliopistolaitoksen sisäinen kriisi. Kriisi ei ole varsinaisesti seurausta yliopistosta itsestään, vaan *valtioneulouden* tilasta. Tehostamispyrkimykset eivät nousseet siitä, että yliopistojen perustoiminnot olisivat olleet niin pahasti kriisiytyneitä, että juuri ne olisivat johtaneet pakonomaisesti uudelleenarvioon. Säästö- ja karsimisvaatimukset tulivat yliopistoihin ulkoa päin ja juuri siinä yhteydessä syntyi otollinen perusta manageristiselle tehostamisliikkeelle. Juuri säästöpäätösten perustalta nousi ja nostettiin voimakkaita paineita opetuksen ja tutkimuksen vaikuttavuuden lisäämiseksi. Laitoksia, tieteenaloja, tutkimusryhmiä, tiedekuntia ja yliopistoja alettiin kilpailuttamaan keskenään.

Tehostamisvaatimuksille annettiin pian voimakkaasti yleistäviä oikeuttamistulkintoja, joiden mukaan yliopistot toimivat huonosti, opetuksen taso on kehoa ja ne ovat ylipäättään jäämässä kehityksestä pahasti jälkeen. Väitteet ovat olleet yleistäviä, eivätkä ne laitosten itsearviointien jälkeen suuntautunut niinkään konkreettisten epäkohtien etsimiseen selvitysten ja tutkimusten avulla, vaan pikemminkin konkretiasta pois päin yleisluontoisten kilpailuvipusinten kehittämiseen. Kiinnostavaa on, että Jyväskylän yliopisto, jonka toimintaan kyseistä näkökantaa nyt ollaan kärjekkäimmin soveltamassa, on selviytynyt yliopistojen välisessä kilpailussa kuitenkin varsin hyvin ollen esimerkiksi opiskelupaikkana maan suosituin. Kansainvälistä yhteystoimintaa on voimakkaasti kehitetty ja myös uusia organisatorisia ratkaisuja kyetty tekemään nykyisenkin lain ja asetuksen perustalta. Itse yliopisto ei ole syvässä kriisissä eikä lakiluonnoksen perusteluissa ole myöskään yksilöity muita ongelmia kuin perustason liiallinen hallintorasitteisuus (jota ongelmaa luonnoksen mukainen laki ja asetus vain pahentaisivat). Leimallista

populaarilehdistössä käytävälle keskustelulle yliopistosta näyttää olevan syytökset ilman näyttöjä ja selkeitä yksilöintejä. Diskurssin luonne ilmaiseekin parhaiten sen kulttuurisen kytkennän.

Manageristinen korkeasuhdanne absolutisoi ideologiaansa nyt yhtä voimakkaasti kuin 1970-luvun alun suunnitteluoptimismi kaikenkattavan yhteiskuntasuunnittelun näkökantaa. Tuo ideologia näyttää myös rynnistävän eteenpäin yhtä immuunina argumentoilvalle keskustelulle kuin korkeakoulujen keskushallinto ajoi aikanaan tutkinnonuudistusta.

## Kirjallisuus

- Beck, Ulrich; Giddens, Anthony; Lash, Scott. 1994. *Reflexive Modernization*. Polity Press, Cambridge.
- Brand, Karl-Werner. 1990. "Cyclical Aspects of New Social Movements: Waves of Cultural Criticism and Mobilization Cycles of New Middle-class Radicalism." Teoksessa Russe! J. Dalton ja Manfred Küechler (toim.), *Challenging the Political Order. New Social Movements in Western Democracies*. Cambridge, Polity Press.
- Konttinen, Esa ja Pylvänäinen, Matti. "Uuden yliopiston synty. Jyväskylän yliopiston kehittämisen suuret linjat ja suhdanteet." Teoksessa Esa Hämäläinen ja Juha Tuunainen (toim.), *Suunnittelun suuruus. Näkökulmia suomalaiseen korkeakoulupolitiikkaan*. Hanki ja Jää, Helsinki. (Painossa).
- Laki- ja asetuseruonnokset Jyväskylän yliopistosta. Helmikuu 1996.
- Marin, Marjatta; Konttinen, Esa; Aittola, Tapio. 1985. *Keskustelua yliopistobyrokratiasta*. Jyväskylän yliopiston sosiologian laitoksen julkaisuja 31.
- Riihinen, Olavi ja Uusitalo, Paavo. *Autonomia ja tutkinnon uudistus*. Helsingin Sanomat 7.11.1978.
- Tuori, Kaarlo. 1995. "Yliopiston itsehallinto". Teoksessa Paavo Uusitalo ja Jukka Lipponen (toim.), *Yliopisto ja valtiovalta*, 143-175. Helsinki, Gaudeamus.
- Uusitalo, Paavo. 1995. "Kollegiaalinen vai päällikkövaltainen yliopistohallinto?" Teoksessa Uusitalo ja Lipponen (toim.), *Yliopisto ja valtiovalta* (ks. yllä).



*Pentti Määttä*

## **Onko korkeakoulutuksen kasvu lisännyt osallistumisen tasa-arvoisuutta?**

**O**n tunnettua, että koulutus pikemminkin uusintaa kuin uudistaa yhteiskunnan kerrostumarakennetta, niin meillä (Pöntinen 1990) kuin muuallakin (Ishida, Muller & Ridge 1995). Funktioiden suhde ei ole kuitenkaan muuttumaton. Pöntinen toteaa esimerkiksi, että ”(j)os tarkastelukulma kiinnitetään alemman ja ylemmän keskiasteen koulutuksen rajaan, joka vastaa suurin piirtein vanhaa rajaa ammattikoulun ja opiston välillä, taustan mukaiset erot /koulutukseen osallistumisessa/ ovat koko 1900-luvun pikkuhiljaa pienentyneet (emt., 600)”. Myös korkeakouluopintoihin valmistavan lukion opiskelijakunnan sosioekonominen rakenne lienee muuttunut ajan myötä tasa-arvoisemmaksi, ainakin viime vuosikymmeninä. 70-luvulla lukiolaisten sosiaalinen rakenne muistutti enemmän koko väestön sosiaalista rakennetta kuin 60-luvulla (Määttä 1992), ja 80-luvulla sosioekonominen koostumus oli edelleen tasoittunut (Bathóry & Leimu 1994).

Lukioista on siis viime aikoina edennyt korkeakoulujen porteille sosiaaliselta taustaltaan edustavampi joukko potentiaalisia uusia opiskelijoita kuin vielä jokunen vuosikymmen sitten. Olisiko tämä voinut olla heijastumatta näitten opiskelijakunnan sosioekonominen rakenteeseen? Varsinkin, kun korkeakoulutuksen tarjonta on samanaikaisesti kasvanut, ja kun korkeakoulutuksen kasvuun on

usein todettu liittyvän maanviljelijä- tai työläistäustaisten opiskelijoiden suhteellisen osuuden nousu (ks. esim. Husén 1978).

Voitaneen olettaa, että korkeakoulujen porttien avartuminen on meilläkin laventanut opiskelijakunnan taustajakaamaa. Toisaalta on huomattava, että korkeakoulutuksen kasvu ei ole ollut tasaista. Nopeinta se oli 60-luvun alkuvuosina ja nopeaa se on ollut myös 80-luvun loppuvuosina, mutta väliin sijoittuu hitaan kasvun ja jopa kasvun pysähtymisenkin jaksoja. Juuri tämä vaihtelu näyttäisi kuitenkin sopivan varsin hyvin havaintoihin, joiden mukaan maanviljelijä- tai työläistäustaisten nuorten osallistuminen korkeakoulutukseen olisi sotien jälkeisenä aikana kasvanut suhteellisesti nopeammin kuin keskiluokkaisten nuorten (Lahelma 1972), mutta 70-luvulla suhteellisesti hitaammin (Ahola 1995). 60-luvulla (ja sitä ennen) koulutusmahdollisuudet olisivat siis kasvua seuraten tasoittuneet, mutta 70-luvulla taas, kasvun tasaannuttua, eriytyneet.

Jos korkeakoulujen uusien opiskelijoiden määrän kehitystä tarkastellaan suhteessa parhaassa aloitusiässä olevaan väestöön, kuva kasvun sysäyksittäisyydestä kuitenkin muuttuu. 50- ja 60-lukujen vaihteessa korkeakoulupaikka oli tarjolla noin yhdeksälle prosentille ikäluokasta. 60- ja 70-lukujen vaihteessa vastaava prosenttiluku oli noin 12, 70- ja 80-lukujen vaihteessa 16 ja 80- ja 90-lukujen vaihteessa jo yli 20. Korkeakoulutuksen laajentuminen on siis ollut ikäluokkaan suhteutettuna jokseenkin jatkuvaa. Jos oletus kasvun seurauksista pitäisi paikkansa, tulisi empiiristen havaintojen 70-luvulta ollakin toisenlaisia kuin Ahola esittää. Jos taas havainto eriarvoisuuden lisääntymisestä 70-luvulla pitää paikkansa, on pääteltävä, että korkeakoulutuksen *suhteellinen* kasvu ei ole ollut riittävä ehto sille, että heikompiosaisien ryhmien asema olisi parantunut. Valikoitumisen mekanismit ovat kenties tehostuneet. Tähän voisivat viitata myös havainnot, joiden mukaan eri sosiaaliryhmien erot korkeakoulutukseen osallistumisessa eivät olisi 80-luvun lopulakaan olennaisesti tasaantuneet (Kivinen & Rinne 1995).

## Osallistumiserot 70-luvulla

Eroja korkeakoulutukseen osallistumisessa ja erojen kehityssuuntia voidaan kuvata yksinkertaisimmin suhteuttamalla eri sosiaaliryhmien osallistumisfrekvenssit toisiinsa. 70-luvulta (ja sitä edeltäneeltä ajalta) tällaisia tietoja ei kuitenkaan ole olemassa. Käytävissä on kyllä tietoja uusien korkeakouluopiskelijoiden jakautumisesta sosioekonomisiin ryhmiin, mutta opiskelijakunnan rakenteen vertailu eri vuosina ei sinänsä vastaa osallistumiseröjen muutosta koskevaan kysymykseen. Ryhmien osuuksien muutoshan voi olla vain heijastumaa perusjoukkojen suhteellisten kokojen muutoksista. Niinpä, vaikka korkeakoulujen opiskelijakunta onkin 70-luvulla keskiluokkaistunut (Nevala 1991), sen ei ole tarvinnut merkitä osallistumismahdollisuuksien erojen kasvua.

Lahelma ratkaisi aineisto-ongelman suhteuttamalla uusien opiskelijoiden määrän kunkin sosiaaliryhmän ”miespuolisten päähenkilöiden” määrään. Periaatteessa samoin on menetelty Ahola ja tehdään tässäkin kirjoituksessa: kuhunkin sosiaaliryhmään kuuluvien uusien opiskelijoiden määrä suhteutetaan eräänlaiseen teoreettiseen perusjoukkoon, joksi rajataan saman vuoden 45-59-vuotiaiden miesten joukko. Tämä tilastollinen ryhmä lienee kohtuullisen hyvä arvaus aloittavien korkeakouluopiskelijoiden isien joukosta, ja käynee siten paremmin ”vertailuperusjoukosta” kuin esimerkiksi koko miespuolinen väestö. Mutta toisin kuin Lahelma, opiskelijamääriä ei suhteuteta suoraan ”perusjoukkoon”, vaan kuhunkin sosiaaliryhmään kuuluvien opiskelijoiden osuus kaikista uusista korkeakouluopiskelijoista suhteutetaan sosiaaliryhmän osuuteen koko ”perusjoukossa”. Menettelyn etu on se, että saatavat indikaattorit – osallistumiskertoimet – osoittavat suoraan ryhmän suhteellisen yli- tai ali-edustuneisuuden (osoitin  $> 1$  vs.  $< 1$ ); ehkä myös se, että lasketavat luvut eivät ulkoisestikaan muistuta frekvenssilukuja.

Laskentamenettely on monella tapaa ongelmallinen (ks. Määttä 1995), mikä näkyy mm. kategorian ”muut” osuuden huomattavana kasvuna vuodesta 1970 vuoteen 1980 taulukossa 1. Siksi olennaista taulukossa onkin esiin piirtyvä yleinen kehityssuunta, eivät niinkään muutamien kymmenyksien erot joittenkin ryhmien välillä.

Taulukko 1. Korkeakoulutukseen osallistuminen vuosina 1970 ja 1980 sosioekonomisen taustan mukaan.

	1970			1980		
	Perus- joukko *	Uudet opis- keli- jat	Osal- listu- mis- kerroin **	Perus- joukko	Uudet opis- keli- jat	Osal- listu- mis- kerroin
	346018	9558		385996	10157	
	%	%		%	%	
<hr/>						
Ylemmät toimihenkilöt ja heihin verrattavat työnantajat (YTH+)						
	11.13	28.44	2.56	12.84	36.62	2.85
Alemmat toimi- henkilöt ja heihin verrattavat yksityis- yrittäjät (ATH+)						
	16.82	27.60	1.64	14.80	17.28	1.17
Maanviljelijät (MV)						
	22.62	20.60	0.91	11.48	11.39	0.99
Työntekijät (TT)						
	48.47	21.15	0.44	37.10	19.25	0.52
Muut						
	0.96	2.22	2.31	23.79	15.47	0.65
<hr/>						
<i>Osallistumis- kertoimien suhde</i>	YTH+	ATH+	MV	YTH+	ATH+	MV
ATH+	1.6			2.4		
MV	2.8	1.8		2.9	1.2	
TT	5.8	3.7	2.1	5.5	2.3	1.9
<hr/>						

Lähteet: SVT VIC: 104, IX 1974; SVT VIC: 106, IA 1983; SVT XXXVII: 5 1974; Nevala 1991.

\* 45-59 -vuotiaat miehet.

\*\* Kerroin on laskettu jakamalla kuhunkin ryhmään kuuluvien osuus korkeakouluopiskelijoiden joukossa vastaavaan ryhmään kuuluvien osuudella 45-59 -vuotiaitten miesten joukossa.

Taulukosta nähdään, että muutosta on tapahtunut kohti ääriyhmien osallistumiserojen tasoittumista. Aholan johtuminen toisenlaiseen tulokseen johtuu siitä, että hän on tilastojen luokituseroista seuraavia ongelmia väistellensä vähentänyt eläkeläiset vuoden 1970 ”perusjoukosta”, mutta ei eläkeläisten jälkeläisiä vuoden 1970 uusien opiskelijoiden joukosta; jälkimmäinen ei olekaan julkistettujen tilastojen pohjalta mahdollista. Aholan menettely on kohtalokas siksi, että eläkkeelle siirtyminen on ollut eri sosiaaliryhmissä eritah-tista (SVT VI C: 104, IX 1974). Seurauksena työläistäustaisten nuorten osallistuminen korkeakoulutukseen näyttää hänen laskelmissaan vuonna 1970 todellista runsaammalta.

Ääriyhmien välisten erojen supistumisen ohella taulukosta 1 on pantava merkille toisaalta, että alempien toimihenkilöiden ja heihin verrattavien yrittäjien lasten suhteellinen asema koulutusmarkkinoilla on selvästi heikentynyt. Jonkin verran on kenties heikentynyt myös maanviljelijätaustaisen nuorten suhteellinen asema, paitsi verrattuna edelliseen ryhmään. Taulukkoon sisältyy siis erilaisia viestejä, enemmän kuitenkin osallistumisen tasoittumisesta kuin erojen kasvusta kertovia.

## Tasoittumista myös 80-luvulla

Jos edellä esitettyihin laskelmiin on suhtauduttava tietyin varauksin, voidaan 80-luvun kuvauksessa liikkua varmemmalla pohjalla. Kattavia tietoja korkeakoulutukseen osallistumisesta sosiaaliryhmittäin on mm. vuosilta 1980 ja 1990 (Leinonen 1985; Kivinen & Rinne 1995). Aineistot on koonnut Tilastokeskus, ja ne koskevat sekä 20-24 -vuotiasta väestöä kokonaisuutena että vastaavanikäistä leikkausta korkeakouluissa opiskelevista. Kun kyseessä ovat 20-24 -vuotiaat, ovat monet viimeksi mainituista aloittaneet opintonsa vuoden pari, ehkä kolmekin vuotta aiemmin, joten taulukon 2 tiedot kuvaavat korkeakoulutuksen aloittamismahdollisuuksia noin 70-luvun lopulla ja 80-luvun lopulla.

Taulukko 2. 20-24 -vuotiaitten osallistuminen korkeakoulutukseen (% ikäryhmästään) vuosina 1980 ja 1990 sosioekonomisen taustan mukaan.

	1980			1990		
Ylemmät toimihenkilöt (YTH)	32.3			36.0		
Alemmat toimihenkilöt (ATH)	13.5			15.7		
Yrittäjät (Y*)	9.4			12.7		
Työntekijät (TT)	5.5			7.0		
Muut	6.1			7.3		
<i>Osallistumis- frekvenssien suhde</i>	YTH	ATH	Y	YTH	ATH	Y
ATH	2.4			2.3		
Y	3.4	1.4		2.8	1.2	
TT	5.9	2.5	1.7	5.1	2.2	1.8

Lähteet: Leinonen 1985; Kivinen & Rinne 1995.

\* sisältää myös maanviljelijät.

Taulukon sanoma on kohtalaisen selvä: ääriyhmien osallistumiserot ovat tarkasteltuna kymmenvuotiskautena kaventuneet. Eikä supistuminen rajoitu vain ääriryhmiin, vaan koskee yhtä poikkeusta lukuunottamatta kaikkia ryhmien välisiä eroja. Taulukon pohjalta on siis pääteltävä, että erot korkeakoulutukseen osallistumisessa ovat 80-luvulla – toisin kuin ehkä 70-luvulla – yleisemminkin supistuneet.

Prosenttilukujen suoran vertailun sijaan taulukosta 2 voitaisiin laskea myös ryhmäkohtaisia suhteellisia ”riskejä” (odds ratioita) korkeakoulutukseen osallistumiselle, kuten Kivinen ja Rinne ovat tehneet. Luvut tietenkin muuttuisivat, muttei niistä esiin piirtyvä kehityksen yleisinja. Ylemmän toimihenkilöperheen jälkeläisellä

esimerkiksi oli vuonna 1980 noin 8.2-kertainen ”riski” olla korkea-koulutuksessa työläisperheen nuoreen verrattuna. Vuonna 1990 ”riski” oli supistunut noin kymmeneksen, 7.5-kertaiseksi.

Jos 80-luvun muutoksia tarkasteltaisiin myös isän koulutuksen mukaan muodostetuissa ryhmissä – mikä olisi mahdollista – tulos olisi pääpiirteissään samansuuntainen kuin edellä: ero suurimman ja pienimmän kulttuuripääoman kodeissa kasvaneiden välillä on pienentynyt (ks. Määttä 1992 sekä Kivinen & Rinne 1995).

Lopuksi taulukosta 2 kannattanee huomata vielä, että sosiaaliryhmien eroja kuvaavien kertoimien arvot vuonna 1980 ovat siinä enimmäkseen varsin lähellä vastaavien kertoimien arvoja taulukossa 1. Mittojen kohtuullista yhtäpitävyyttä lienee pidettävä eräänlaisena osallistumiskertoimien validiteetin osoittimena.

## Yleinen linja eliittialoillakin

Taulukoiden 1 ja 2 keskeisin viesti on sosiaaliryhmien osallistumiserojen tasoittuminen 70 ja 80-luvulla. Kehitys olisi siis jatkunut pääpiirtein samansuuntaisena kuin Lahelman tulosten mukaan 50- ja 60-luvulla. Mutta on tietenkin mahdollista, että tasoittumiskehitys koskee vain joitakin korkeakoulutuksen aloja, ja että joillakin toisilla aloilla erot osallistumisessa ovat jopa kasvaneet. Valitettavasti vain, ala- ja sosiaaliryhmäkohtaisia osallistumisfrekvenssitietoja ei ole – 80-luvultakaan – käytettävissä, joten mahdollisia koulutus-aloikohtaisia muutoksia voidaan tarkastella vain osallistumiskertoimia laskemalla.

Mielenkiintoisimpia tarkastelukohteita ovat luonnollisesti keskiluokan jälkeläisten erityisesti suosimat, nk. eliittialat. Rekrytointitilastojen mukaan elitistisimpiä koulutusaloja ovat niin vuonna 1960 kuin vuonna 1970 olleet oikeustieteet, lääketieteelliset koulutukset, tekniikka ja kauppatieteet (Nevala 1991; SVT XXXVII: 5 1974). Eikä ihme, näillä aloilla myös korkeakoulutuksen yksityinen tuotto on ollut keskimääräistä suurempi (Helo & Uusitalo 1995).

Jos näitä keskiluokan jälkikasvun suosimia aloja tarkastellaan kokonaisuutena, havaitaan sosiaaliryhmien osallistumiserojen taantuneen myös niillä. Edellä esitettyyn tapaan laskettujen osallis-

tumiskertoimien suhde eniten ja vähiten osallistuvien ryhmien välillä on supistunut vuoden 1970 8.0:sta esimerkiksi vuoden 1980 7.1:een. Kaupallisella ja oikeustieteellisellä alalla ei tasoittumista ole suurestikaan tapahtunut, selvää se on sen sijaan ollut tekniikassa ja etenkin lääketieteen aloilla.

Toisaalta, ainakin yksi yleisestä linjasta poikkeava kehityssuunta tilastojen pohjalta hahmottuu. Aiemmin varsin vähän keskiluokkainen liikuntatieteellinen koulutus on vuosien varrella muuttunut selvästi sosiaalisesti valikoivammaksi.

## Miksi tasoittumista on tapahtunut – ja miksi erot ovat kuitenkin niin suuret?

Arviointikriteereistä riippuu, pidetäänkö osallistumiserojen tasoittumista vähäisenä vai merkittävänä. Kun vertailukelpoisia ja luotettavia eroja kuvaavia indeksejä ei ole olemassa kymmentä vuotta pitemmältä ajalta, ei tosin voitane olettaakaan, että muutos havaittaisiin kovin suureksi. Taulukosta 2 voidaan laskea karkeasti, että osallistumisero ääriyhmien välillä on supistunut kymmenessä vuodessa hiukan alle tai hiukan yli kymmenen prosenttia siitä riippuen, mitä mittaa halutaan käyttää. Ei ehkä kovin paljon. Mutta, jos uskomme taulukon 1 ja *Tuula Lahelman* todistukseen, tasoittuminen on jatkunut kauemmin kuin kymmenen vuotta. Siitä seuraa, että supistuma on suurempi kuin taulukosta 2 laskettu arvio. Kuinka suuri esimerkiksi vuodesta 1960 lähtien, jää kuitenkin arvoitukseksi.

Ehkä olennaisempaa kuin nämä numeroleikit, onkin kysyä, minkä seurausta tasoittumiskehitys on ollut, ja mistä johtuu, että koulutustasa-arvon tavoite on kuitenkin yhä kovin kaukana. Kun yksilön eteneminen koulutusjärjestelmässä riippuu sekä järjestelmän rakenteesta että yksilön siinä tekemistä valinnoista, vastauksia on haettava kahtaalta.

Maamme koulutusjärjestelmää on viime vuosikymmenien aikana kehitetty tietoisesti siten, että mahdollisuudet osallistua koulutukseen tasa-arvoistuisivat (Marin 1979). Uudistuksia ei tietenkään ole tehty pelkästään tätä tavoitetta silmällä pitäen, mutta monessa tapauksessa myös tämä tavoite on otettu huomioon. Perus-



koulu, opintotukijärjestelmän luominen ja korkeakoulutuksen alueellisen saatavuuden parantaminen lienevät tavoitteen – ja tämän kirjoituksen teeman – kannalta uudistuksista keskeisimpiä. Tosin peruskoulun vaikutukset eivät vielä ole näkyneet tilastoissa täysimääräisinä, opintotuen reaaliarvo oli 80-luvulla alempi kuin 70-luvulla, ja korkeimman opin tarjonta ei ole maan kaikissa osissa yhtä kattavaa, mutta yhtä kaikki ne ovat luoneet edellytyksiä osallistumisen tasoittua. Korkeakoulutuksen tarjonnan kasvu taas on – ikäluokkaan suhteutettuna – ollut kunnioitettava: kahdessa vuosikymmenessä se on kaksinkertaistunut. Ei liene kuitenkaan mitään keinoa määritellä tarkasti määrällisen kasvun tai muiden mainittujen seikkojen osuutta havaittavaan tasoittumiskehitykseen.

Joka tapauksessa on mitä todennäköisintä, että ilman mainittuja ja koulutuksen rakenteellisia uudistuksia korkeakoulutukseen osallistumisen tasoittumista ei olisi tapahtunut, edes aavisteltavissa olevassa määrin. Siitä olisivat pitäneet huolen sosiokulttuuriset piilomekanismit, jotka säätelevät yksilön koulutusvalintoja ohi lahjakkuuden tai koulumenestyksen (Sysiharju 1972; Kuusinen 1985; Kankaanranta, Mäkinen & Valkonen 1996). Erityisen kohtalokkaita näiden mekanismien voidaan ajatella olevan varhaisissa koulutuksen valintavaiheissa, mutta ne ovat vaikuttaneet ja vaikuttavat myös korkeakouluopintoihin rekrytoitumisen vaiheessa. Niiden vaikutus on havaittavissa vielä korkeakouluopintojen aloittamisen jälkeenkin, kuten *Marjatta Marin* totesi tutkiessaan 60-luvun opiskelijoita (Marin 1970, 1975), ja *Juha-Pekka Liljander* on voinut todeta tutkiessaan 80-luvun lopun opiskelijoita (Liljander 1996).

Koulutuksen ja oppilaitosten kulttuuria on vaikea muuttaa ulkoapäin, eikä ole helposti kuviteltavissa, miten kaikki lapset ja nuoret voisivatkaan kokea oppimisympäristönsä yhtä motivoivina. Koulutuksessa pysymisen houkuttavuutta ja korkeamman koulutuksen valintaa aina edellisen päättämisen jälkeen voidaan kuitenkin edesauttaa myös silloin, kun kulttuurista vierautta ei voida poistaa. Tämä on sitäkin tärkeämpää, kun yliopistolaitoksen kasvulle on nyttemmin asetettu katto.

Yhteiskunnallisesti säädeltävissä oleva, koulutukseen osallistumista säätelevä seikka ovat opiskelukustannukset. Vaikka korkein koulutus sinänsä lienee edelleen taloudellisesti tuottava sijoit-

tus, vaatii se aluksi nimenomaan taloudellisia uhrauksia, ja pitempään kuin vaihtoehtoisilla koulutusurilla. Mahdollisuus saada opintotukea lisääkin siksi alempien sosiaaliryhmien nuorten hakeutumista korkeakoulutukseen enemmän kuin ylempien sosiaaliryhmien nuorten hakeutumista. Henkinen kynnys lainan ja taloudellisen riskin ottoon on silti suurempi alemmissä sosiaaliryhmissä kuin ylemmissä (Reuterberg & Svensson 1987, 1990). Tämän perusteella opintolainojen korkotuesta luopuminen on ollut väärää psykologiaa – ja sitä olisivat myös lukukausimaksut. Reuterberg ja Svensson päättelivät jopa, että tasoittaakseen tehokkaasti koulutukseen osallistumisen eroja tulisi opintotuen olla selektiivistä, mikä tarkoittaisi esimerkiksi opintorahan porrastusta opiskelijan tarpeitten mukaan. Ajatusta voidaan vastustaa filosofisin argumentein, mutta tuskin sen empiirisen havainnon nojalla, että hyvin toimeentulevat vanhemmat näyttävät avustavan korkeakouluissakin opiskelevia jälkeläisiään enemmän kuin vähävaraisemmat vanhemmat (Laukkanen 1983).

## Kirjallisuus

- Ahola, S. 1995. Eliitin yliopistosta massojen korkeakoulutukseen. Korkeakoulutuksen muuttuva asema yhteiskunnallisen valikoinnin järjestelmänä. Turun yliopisto. Koulutussosiologian tutkimuskeskuksen raportteja 30.
- Bathóry, Z. & Leimu, K. 1994. Finnish and Hungarian education compared: selected issues of mutual interest. University of Jyväskylä. Institute for Educational Research. Publication series B, Theory into Practice 87.
- Helo, T. & Uusitalo, R. 1995. Kannattaako koulutus? Kustannus-hyöty -analyttinen arvio korkeakoulutusinvestointien tuotoista Suomessa 1975-1990. Turun yliopisto. Koulutussosiologian tutkimuskeskus. Raportteja 24.
- Husén, T. 1978. Jämlikhet genom utbildning? Perspektiv på utbildningsreformerna. Borås: Natur och Kultur.
- Ishida, H., Muller, W. & Ridge, J. M. 1995. Class origin, class destination, and education: a cross-national study of ten industrial nations. *American Journal of Sociology* 101: 1, 145-193.
- Kankaanranta, M., Mäkinen, R. & Valkonen, S. 1996. Från ungdom till vuxenhet i Finland. Teoksessa Social och könsmässig sortering i de nordiska skolsystemen. Erfarenheter från forskningsprojekt i Danmark,

- Finland, Norge och Sverige. Delrapport från NOS-S projektet ”Val av utbildning och yrke bland 16-20-åringar i Norden NORDVAL”. Lunds Universitet. Sociologiska Institutionen. (painossa)
- Kivinen, O. & Rinne, R. 1995. Koulutuksen periytyvyys. Nuorten koulutus ja tasa-arvo Suomessa. Helsinki: Tilastokeskus. SVT, Koulutus 1995:4.
- Kuusinen, J. 1985. Lukioon siirtyneiden lahjakkuus ja sosiaalinen tausta. *Sosiologia* 22: 3, 191-196.
- Lahelma, T. 1972. Korkeakouluopiskelijoiden alueellinen ja sosiaalinen tausta 1940-1969. Helsinki: Opetusministeriö. Korkeakoulu- ja tiedeosaston julkaisusarja 4.
- Laukkanen, E. 1983. Korkeakouluopiskelijoiden palkkatyö lukukausien aikana. Helsinki: Helsingin yliopiston ylioppilaskunnan sosiaalijaosto.
- Leinonen, S. 1985. Opiskelijoiden sosiaalisen taustan mukaisesta valikointumisesta korkeakoulutukseen maamme eri lääneissä. Helsingin yliopisto. Kasvatustieteen syventävien opintojen tutkielma.
- Liljander, J-P. 1996. Statusvoittojen ja -tappioiden tiet korkeakoulutuksessa. Keskeyttäminen ja koulutuksen vaihtaminen opintouran taitekohtina. Jyväskylän yliopisto. (väitöskäsikirjoitus)
- Marin, M. 1970. Tiedekunnat opintoympäristöinä. Tutkimus opiskelusta ja opiskelijoista Helsingin yliopistossa vuosina 1962-68. Helsinki: Tammi.
- Marin, M. 1975. Assistentiksi valikoituminen. Jyväskylän yliopisto. Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisuja 249.
- Marin, M. 1979. Tasa-arvo ja koulutustutkimus. *Sosiaalipolitiikka* 4, 213-216.
- Määttä, P. 1992. Korkeakoulutukseen osallistumisen erot: kasvussa vai kaventumassa? *Kasvatus* 23: 2, 111-121.
- Määttä, P. 1995. Sosiaalisen taustan mukaisista eroista korkeakoulutukseen osallistumisessa. *Sosiologia* 32: 2, 124-126.
- Nevala, A. 1991. Mittavat murrokset – pienet muutokset. Korkeakoulupolitiikka ja opiskelijakunnan rakenne Suomessa 1900-luvulla. Joensuun yliopisto. Suomen historian liseniaattitutkielma.
- Pöntinen, S. 1990. Koulutuksen kehityslinjoja. Teoksessa O. Riihinen (toim.) *Suomi 2017*. Jyväskylä: Gummerus, 597-613.
- Reuterberg, S-E. & Svensson, A. 1987. Student financial aid and participation in Swedish higher education II: recruitment effects of student financial aid. *Scandinavian Journal of Educational Research* 31, 151-161.
- Reuterberg, S-E. & Svensson, A. 1990. Student financial aid in Sweden. *Higher Education Policy* 3: 3, 33-38.

- SVT VI C: 104 Väestölaskenta 1970. Osa IX Ammatti ja sosiaaliasema. 1974. Helsinki: Tilastokeskus.
- SVT VI C: 106 Väestö- ja asuntolaskenta 1980. Osa IA Ammatti ja elinkeino; koko väestö. 1983. Helsinki: Tilastokeskus.
- SVT XXXVII: 5. Korkeakoulut. Lukuvuosi 1970-1971. 1974. Helsinki: Tilastokeskus.
- Sysiharju, A-L. 1972. Keskikoulusta eteenpäin 1960 -luvun Suomessa VI. Jyväskylän yliopisto. Kasvatustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisuja 125.

V



Risto Eräsaari

## Mitä sosiologian ja sosiaalipolitiikan suhteelle kuuluu?

Sosiaalipolitiikan perinnettä on etsitty vaikutteista ("Työväenkysymyksestä sosiaalipolitiikkaan") ja sosiologian edeltäjistä ("Suomalaisen sosiologian juuret"), muttei oikeastaan tiedollisista murroksista ja katkoksisista, eikä ennen kuin ne todella tulivat keskellemme. Esikuvien etsimisen sijasta epistemologisen tieteen historian on Gaston Bachelardin mukaan rakennettava kaksi tapahtumasarjaa: epistemologisten aktien sarja ja epistemologisten esteiden sarja. Ensimmäinen sarja on relevantin tai hyväksytyyn historian (*histoire sanctionnée*) tutkimuskohde. Jälkimmäinen taas muodostaa vanhentuneen historian (*histoire périmée*) aineiston. Kumpikin näistä historiankirjoituksen muodoista tuottaa arvottavan rekonstruktion. Hyväksytyt historia rekonstruoivat tieteen historiaa sellaisena kuin sen olisi pitänyt tapahtua. Vanhentunut historia kertoo miten se ei olisi saanut kehittyä. Hyväksytyt historia yksilöi askeleet, juuret ja vaikutteet, joiden kautta nykytieteen totuuksia on lähestytty. Vanhentunut historia tutkii niitä asioita, joilla ei ole sijaa hyväksytyyn historian kaanonissa. Se antaa mahdollisuuden puhua erilaisista rytmeistä riippuen siitä, miten tieteenalat kohtaavat ja ylittävät (itse asettamiaan) kehityskynnyksiä.

Yhteiskunnalliset mullistukset ovat toki radikaalisti muuttaneet sosiologian ja sosiaalipolitiikan ideoita ja teorioita (vrt. vuosisadan alun arvovapauskiista, sen puolivälin positivismikiista ja sen lopun modernisaatiokiista). Rajuimmistakaan ideoita ja teorioita koskevista kiistoista ei ehkä kuitenkaan seuraa vastaavaa murrosta tieteenalojen intellektuaalisissa menetelmissä, huomauttaa Stephen Toulmin, eikä vallankumouksen tai mullistuksen käsittettä siis tule käyttää selittämisen välineenä. Teorioita ja havaintoja välittävän uuden kerrostuman muodostavat Toulminilla tieteenalaperiaatteet (*disciplinary principles*). Erotuksena teoreettisista periaatteista (paradigmoista) tieteenalaperiaatteet määräävät tieteenalan yleisiä (hyväksytyjä ja vanhentuneita) älyllisiä päämääriä. Muutokset ja mullistukset (esimerkiksi sosiologisen arvovapauden ja sosiaalipoliittisen sitoutuneisuuden yhteensopimattomuus) eivät automaattisesti ulotu tieteenalaperiaatteiden syvätasolle. Tiedämmehän sosiologian ja sosiaalipoliitikkojen pystyvän keskustelemaan kummallekin osapuolelle ymmärrettävällä tavalla siitä, mikä teoria tai käsite selittää paremmin ja mikä huonommin esimerkiksi hyvinvointivaltion tragediata. Tottakai esiintyy myös radikaalia vastakkaisuutta eli kiistoja itse tieteenalaperiaatteista (esim. kiistat 'taloudesta', 'moraalista' ja 'luonnosta'), mutta nämä tapaukset eivät oikeastaan ole (diakronisia) murroksia tieteenalan sisällä.

Marjatta Marin kertoi hiljattain seuraavan paljastuksen sosiologian ja sosiaalipolitiikan suhteesta: "Olin aloittanut laajan väitöskirjaani liittyvän kyselytutkimuksen yliopistossa. Opiskelijoilta kysyttiin siinä myös mielenterveyteen liittyviä seikkoja, mm. kysymyksiä rigidistä normien noudattamisesta. Eräs kysymys mittasi käsityksiä aviollisesta uskollisuudesta. Yliopiston silloinen vararehtori ja muutenkin kovin vaikutusvaltainen professori Heikki Waris otti minut puhutteluun ja sanoi kieltävänsä tutkimuksen tekemisen yliopistolla. Perusteluksi hän esitti sen, että voin käyttää keräämäni materiaalia myöhemmin väärin. 'Mitä mahtavat ihmiset sanoa, jos kerrotte jonkun piispan hyväksyneen aviollisen uskottomuuden opiskeluaikoinaan?' Ei auttanut, vaikka lupasin tarkkaan turvata henkilötietosuojan. Menin hädissänin Erikin puheille. Siltä istumalta hän tarttui puhelimeen, sai Warikseen yhteyden ja totesi määrätietoisesti: 'Minun assistenttiani sinä et sitten määräile'. Re-



viirit tulivat selviksi, eikä niihin myöhemmin tarvinnut enää puuttua”.<sup>1</sup>

Toisaalta Tuula Laaksovirta osoitti 70-luvun alussa, että ammatteja tutkineet sosiologian ja sosiaalipolitiikan opinnäytteet olivat siinä määrin ”samankaltaistuneet”, että ”uudemmissa töistä ei voinut enää ilman kansilehteä päätellä, kumpaan aineeseen työ kuului”.<sup>2</sup> Radikaalimpia samankaltaistumisilmiöitä ei 80-luvulla ole edes viitsitty etsiä.

Muistan Marjatta Marinin jo ennen kuin hänelle tarjoutui mahdollisuus katsella asioita Suomen Akatemian näköalapaikoilta monta kertaa kiinnittäneen huomiota sosiologian ja yhteiskuntapolitiikan samankaltaistumiseen: niiden kurssit ja tutkintovaatimukset ovat yhä enemmän alkaneet muistuttaa toisiaan. Tämän monimutkaisen asian toteaminen ei ratkaise mitään vaan antaa sysäyksen lisäpohdintoille. Onko sosiologia nimittäin muuttunut sosiaalipoliittisemmaksi vai yhteiskuntapolitiikka sosiologisemmaksi? Kummallakin tapauksella voi nähdä sekä positiiviset että negatiiviset puolensa. Jos sosiologia on muuttunut sosiaalipoliittisemmaksi (mitä muuten ei olisi lainkaan vaikeata perustella esimerkiksi hyvinvointitutkimuksella), sen voisi olettaa sekä tiedollisesti että temaattisesti olevan kosketuksissa aikakauden yhteiskuntapoliittisiin kamppailuihin, mutta ehkä myös aikaisempaa enemmän sidoksissa hyvinvointivaltion tragediaan. Jos yhteiskuntapolitiikka on muuttunut sosiologisemmaksi, mitä myöskään tuskin tarvitsee erikseen osoittaa, sillä ei ole ainakaan samaan kohtaloo kuin Richard Titmussin laitoksella LSE:ssä, jossa opetettiin sosiaalipolitiikan lisäksi taloutta, historiaa ja sosiologiaa, mutta ”aina omasta näkökulmasta” pystymättä saavuttamaan yhteyttä ”isoihin veljiinsä ja siskoihinsa muilla laitoksilla”.<sup>3</sup> Toisaalta sosiologisoituminen voi tuoda mukanaan asioiden ja arvojen relativisoinnin ja sitenmyös perinteisen ’sosiaalisen näkökohdan’ hämärtymisen. Mutta sekin mahdollisuus tietysti on olemassa, että uusien ongelmien (riskien, uhkien ja vaarojen) myötä kumpikin ovat muuttuneet.

Sosiaalitedeperheen sisällä riskillä voidaan nykyään tarkoittaa mitä erilaisimpia asioita. Äitisosiologia voi sanoa riskiksi ikävää asiaa, joka ehkä sattuu kohdalle mutta ei välttämättä. Isäsosiaalipolitiikka tarkoittaa riskillä usein pelkästään todennäköisyyttä sil-

le, että ikävä asia tapahtuu, mutta aniharvoin itse tapahtumaa sinänsä. Kumpikin haluaa tietysti sosiaalista muutosta. Arvoja korostava äitisisologia pyrkii siihen järkevillä päätöksillä. Ongelmien kanssa askaroiva isäsosiaalipolitiikka uskoo enemmän mahdollisuuksien kesyttämiseen. Sosiaalityödeperheen antroposentrinen älykkötytär ei jaksakaan pelkää (ihmiskuvia ja motiiveja kapeutaviin) rationaalsiin valintoihin muttei myöskään (päättöksenteon ja vakuutuksen kaltaisiin kompleksisiin) mahdollisuuksien kesyttämisperaatioihin. Hän haluaa määritellä riskin ikävän tapahtuman todennäköisyyden ja mahdollisesta tapahtumasta koituvan menetyksen yhdistelmäksi. Isälleen hän huomauttaa: vaikka todennäköisyys olisikin pieni, menetys voi olla valtava.

Vaikka antropologisesti suuntautunut tytär miettii kokonaisuutta ja keskittyy olennaiseen, hänen on konstruoitava 'enkelinsä' ihmisen mallin mukaan siten, että pää on ylhäällä eikä edessä kuten tavallisilla eläimillä.<sup>4</sup> Tästä seuraa problemaattinen suhde käytäntöön, ja hän joutuu myöntämään, ettei ihmisten käsityksiä riskeistä ole helppo muuttaa. On vain ehkä yritettävä pitää huolta siitä, että ymmärrys ja tietoisuus ovat mahdollisimman korkealla tasolla. Älykkötytären ajattelu edustaa viisautta, mutta ihmiset eivät ehkä ymmärrä eivätkä luota viisauden asiantuntijoihin. Sosiaalityödeperheen älykköpoika onkin kiinnostunut odotusrakenteista ja kommunikaatiosta, jotka voisivat luoda uusia toimintaympäristöjä ja mahdollistaa toimintojen keskinäistä yhteensovittamista. Viisaus ei hänelle ole 'angelologia' vaan monimutkaisuutta, jonka avaimet ovat sosiaalisen kontingenssin ja erityytymisen analytiikan käsissä. Viisautta eli *kompleksisuutta* on pikemminkin vähennettävä kuin lisättävä, ja sitä voidaan vähentää lisäämällä sosiaalisen järjestelmän monimutkaisuutta.

Kurkistus viime aikoina käytettyihin mahdollisuuksien käsitteisiin kaataisi syliimme kymmenittäin erilaisia vaikeasti avattavia käsitteitä, joilla kullakin (vrt. 'accident', 'chance', 'Unfall', 'Zufall') kuitenkin on kuitenkin osoitettavissa oma kontekstinsa. Sosiaalityödeperheessä kuitenkin tunnettiin syvää antipatiaa sattumaa ja satunnaisuutta vastaan siitä yksinkertaisesta syystä, ettei niillä itsellään ole mitään todellisuutta.<sup>5</sup> Hankaluuden aiheuttajaksi nousi kuitenkin se, että epävarmuus onkin meissä, meidän tekemisissämme, meidän

aiheuttamaamme. Varsinkin elämisen maailma on täynnä sattuman maagista voimaa, vaikka tarkemmin katsoen usein onkin kyse siitä että tällöin kopioidaan luontoa, sisäisiä mielikuvia, tai mielikuvitukseksi sanottua itseriittoisuutta.

Sosiaalitieteissä on ehkä alkanut ihmisläheisyyden, sosiaalisen uudelleenrakentamisen, kierrättämisen ja hyödyntämisen aikakausi. Se ilmenee muun muassa etsiytymisenä lähikatseeseen perustuvien mahdollisuuksien (liikkeiden, oppimisprosessien, lähiöiden, kielen, ahdistuksen, syrjäytyneiden, yhdistysten, työmarkkinasegmenttien, oman elämän piirien, elämäkertojen jne.) äärelle. Sosiologian voidaan ajatella tarvinneen sosiopoliittisesta arjesta uudelleenkonstruoitua arvo- ja normiyhteisöä, ja sosiaalipolitiikan taas alkaneen tarvita sosiologisesti uudelleenajateltua interaktiivisuuden ja elämänpolitiikan eliksiiriä. Ehkä ne ovat jo jonkin aikaa kohdanneet toisensa elämänpolitiikan alueella, joka ”muuttuu tärkeäksi ja ongelmalliseksi juuri nyt, kun hyvinvointivaltion perusteet ovat muuttuneet (hyvinvointivaltiokin on tavallaan edustanut ’traditionaalista’ yhteiskunta- ja politiikkakonseptiota siinä mielessä, että sen tarjoamat etuudet on otettu annettuina ja niistä ei ole ollut keskustelua)”.<sup>6</sup>

Ehkä sosiaalitieteissä tällöin myös astuttiin naturalismia ja realismia kombinoivaan *veristiseen* aikaan. Vierauden, jähmettämisen, kieltämisen jne sijasta omistauduttiin uusmyönteisen totuuden kielen vaalimiselle, jonka ansiosta subjektista tulee yli rajojensa laajeneva – totuutta miehestä, naisesta, lapsesta, isästä, äidistä, anopista viestittävä – subjekti. Sosiologiassa ja sosiaalipolitiikassa ei enää muistella mennyttä (mustasukkaisuutta) vaan niissä ehkä seurataan kiinnostuneina Susie Orbachia, joka ”antoi Prinsessalle uuden kielen”<sup>7</sup>. Ehkä joku on nähnyt unen, jossa meidän yksikkömme löysi symptomaattisen käyttäytymisen taustalla olevat syyt ja rohkaisi ihmisiä tuomaan tunteet keittiöstä, makuuhuoneesta ja psykoterapeuttien vastaanottohuoneista julkiseen elämään, ja että me olimme myötävaikuttamassa Dianan riemuvoittoon eräänä marraskuuisena maanantai-iltana BBC1:n Panorama-ohjelmassa. Mikä julkisuusefekti ja mitkä yhteiskuntasuhteet tällä saavutettaisikaan, vaikka tietysti apu voitaisiin myös suunnata Jyväskylässäkin vaikuttaneelle Jukka Paakille, joka hiljattain häkellytti ilmoittamalla,<sup>8</sup> että ”voim

henkilökohtaisesti tunnustaa, etten muista kenenkään koskaan maininneen lukeneensa kiinnostuksella yhtäkään omista tieteellisistä tuotteistani”.

Kuka nyt voi sosiaalitieteessä toimia traagikkona (tragediankirjoittajana), kuka tragödinä (traagisten osien esittäjänä) ja kuka tragediennena (traagisiin osiin erikoistuneena näyttelijättärenä)? Kuka on kääpiö ja kuka jättiläinen? Entä jos kaikki rakenteelliset ja toiminnalliset erot ja yksityisten tutkijoiden tuotteet ovatkin murteita? Suvaitsevainen sosiologi voisi lähteä tähän mukaan, mutta sosiaalipoliitikko tuskin sanoisi näin: ”Jos puhun murrettani, loppujen lopuksi aina murteiden maailmassa, olen myös tietoinen siitä, että murteeni ei ole aina ’kieli’, vaan vain yksi murre muiden joukossa”.<sup>9</sup> Sosiologin olisi (ainakin relativisoitumisesta tunnettua marinaa pitäneitä tamperelaisia sosiaalipoliitikkoja) helpompaa ajatella ylläpitävänsä omaa arvojen järjestelmäänsä monien kulttuurien maailmassa, ja sallivan arvojen ja normien järjestelmän olevan historiallisesti vaihtelevia ja rajallisia. Pluralistinen sosiaalipoliitikko on toistaiseksi kauhistus. Sosiaalityössä ei toistaiseksi osata tarvita minäänlaista vastamyrrkyä essentialismille.

Sosiologian sosialipolitiisoitumisen ja sosiaalipolitiikan sosiologisoitumisen ohella on edellä siis todettu muitakin relevantteja mahdollisuuksia. Onko näiden edustaman sosiaalitiede ehkä muuttumassa joksikin muuksi, kuten käytännölliseksi filosofiaksi (jonka suurtta suosiota Eerik Lagerspetz eräässä haastattelussa selitti postmaterialistisen ajan krapulalla, mutta jonka – Markku Kosken Kansan Uutisissa 5.1.1996 esittämän ennustuksen mukaan – sosiologia tulee 1996 ohittamaan), etnografiaksi (jolta saatiin sellaista mitä sosiaalitieteellä itsellään ei ollut), suureeksi organisaatiotieteeksi (jossa kaikki uusi ja eteenpäinvievä kelpaa eikä tieteenalaperiaatteista enää tarvitse välittää), management-tieteeksi (jonka innovaatiokäsitteissä ei tarvitse käyttää perinteisiä tieteellisiä innovaatiokäsitteitä), vai ehkä universaalikäsitteillä operoivaksi mutta lokaalista kiinnostuvaksi sosiaalitransitologiaksi (jota voi löytää yhtä hyvin sosiologian kuin yhteiskuntapolitiikankin piiristä). Näihin suuntiin menevää kiinnostusta on olemassa, ja eräistä kvalitatiivisen sosiologian ja sosiaalipolitiikan menestymetodeista on jo tullut varteen otettavia teknologisia tuotteita.

Perti Alasuutari sanoo kulttuurintutkimuksen syntyneen ”vanhojen tieteiden museoitumisen tuloksena”. Se on siis eräs kolman-  
sista teistä. ”Jos maailma muuttuu niin, että kiinnostavat ilmiöt lan-  
keavat tieteenalamääritelmissä konstruoidun tutkimuskohteen ul-  
kopuolelle, tieteenalalle itsensä ankkuroineet tutkijat eivät välttä-  
mättä voi tutkia näitä ilmiöitä, koska tutkimuksia ei laskettaisi oman  
tieteen alaan kuuluviksi. Niiden avulla ei voisi meritoitua. Toisaal-  
ta entisen tutkimuskohteen pohjalta konstruoidut empiiriset yleis-  
tykset ja teoreettiset viitekehykset tavoittavat huonosti uusia ilmi-  
öitä”.<sup>10</sup> Alasuutarin tulkinta tosin voisi koskea miltei mitä tahansa  
esi- tai postparadigmaattiseen vaiheeseen kääntynyttä tieteenalaa,  
jos ei kemiaa tai biologiaa niin ainakin fysiikkaa, eikä siinä ehkä  
tarpeeksi valoteta kulttuurin tieteenalaspesifiä vetovoimaisuutta.  
Mitä muuta voisivat olla kulttuuriset mahdollisuudet kuin ne, jotka  
Alasuutarin mukaan aukenevat ”suuremman huomion kiinnittämistä  
merkkeihin ja merkitysjärjestelmiin”?

Kulttuurilta odotettua apua ei ole osannut tarvita esimerkiksi  
Ulrich Beckin, jonka ”olennaisilta osiltaan puutteellinen” kulttuuri-  
teoria ei ole estänyt hänen ”Risikogesellschaftiaan” saavuttamasta  
”merkittäviä vaikutuksia” sekä tulemasta ”kiistattomaksi edistysas-  
keleeksi” sosiologiassa, kuten toteaa Risto Heiskala.<sup>11</sup> Mitä siis oi-  
keastaan on asianmukainen kulttuuriteoria ja kulttuurintutkimus, ja  
missä mielessä esimerkiksi museoituneen sosiologian ja sosiaalipoli-  
tiikan edustajat löytävät sieltä mahdollisuuksia?

Tavaksi on tullut sanoa, että ”kulttuuri auttaa” erojen, erottelui-  
den ja yhtäläisyyksien hahmottamisessa.<sup>12</sup> Se ei kuitenkaan pysty  
ratkaisemaan muotoilemaansa (identiteetin) ongelmaa. Kulttuuri on  
mukava asia koska kaikilla on sitä, mutta se auttaa aina vain ”inklu-  
siivisesti” (arvoyhteisöllisesti) tai ”eksklusiivisesti” (ei-arvoyhteis-  
öllisesti). Kulttuurilla ei toisin sanoen ole mitään voimaa tai val-  
taa pitää yllä muotoilemiaan rajoja. Niinpä vanhojen vastakohtai-  
suuksien rapautuessa löydämmekin ”jatkuvuutta muutoksessa, tra-  
ditiota moderniteetissa, jopa tapoja kaupankäynnissä”.<sup>13</sup> Sosiologi-  
an ja sosiaalipolitiikan (elämän ja kulttuurin) kentillä tapaamme  
itsearviointin ja tulkintatyön kasvun, refleksiiviset mahdollisuu-  
det, rekonstruointeja rekonstruointien jälkeen, mutta vain idealisoi-  
dun tai ironisoidun yhteiskunnan.

Jopa hyvinvarustettujen kirjakauppojen nimikkeistöstä on pudonnut pois 'yhteiskunta', sitä on olennaisesti supistettu, tai sitten se on kirjakaupan fyysisessä tilassa siirretty filosofian, psykologian ja terveyden tieltä taka-alan huomaamattomiin nurkkiin. Siirtymä lokaalisiin kulttuureihin, fragmentoituminen tai tarkoitettujen interventioiden kyseenalaistuminen eivät tätä yksin selitä, toki auttavat kuitenkin ymmärtämään että universaalia, kokonaista ja tieteisoptimismia on etsittävä uusilta ja ehkä yllättäviltäkin paikoilta.

Konflikteistakin on tullut 'sodankäynnistä' ja 'kilpailusta' erotuneita (elämänpoliittisesti ja kulttuurisesti?) aidattuja ja suojattuja konflikteja. Valtava aikalaisdiagnostinen räjähdysvoima kätkeytyy erotteluun 'jaollisten' ja 'jaottomien' (teilbar, unteilbar) konfliktien välillä,<sup>14</sup> jonka tunnettuja esimerkkialueita ovat yksilöllistyminen ja hyvinvointivaltio. Sosiaalitieteillä on vaikeuksia kummankin kanssa. Perinteiselle sosiaalipolitiikalle nämä ovat aiheuttanut erityisen kovia haasteita, sillä "sosiaalista turvallisuutta tuottava moraalitalous on mahdollinen vain silloin, kun se toimii yhteiskuntatalouden poliittisen ohjausjärjestelmän osana".<sup>15</sup> Sosiaalipoliittisilta virkamiehiltä edellytetään uudenlaista poliittisuutta, huomattavan suurta osaamista, asiantuntijuutta (politics of high definition). Sektoritutkimuksen vallan lisääntyminen ja valtiollisten kehittämissäilykoiden elämänpoliittinen opastus alalla kuin alalla (viimeksi opastettiin 'hyvän kuoleman' salaisuuksiin) ei tässä kontekstissa hämmästyttä. Mutta onko siitä myös tulossa sosiologian ja sosiaalipoliitiikan uusi pesä, jonka "artificial intelligence is everything except artificial", ja joka "goes beyond itself through a too high definition of the real"?<sup>16</sup>

Sosiaaliedeperheestä ja sen nuorista älyköistä piittaamaton sosiaalityön tutkija haluaa nähdä yhteiskunnan *joko* joukkona vakiintuneita toimintatapoja tai käytänteitä *tai* sosiaalityötiedon jakamana. Tämä ottaa positiivisen kannan kollektiiviseen valtaankin, koska toimintatapojen ja tiedon koordinaatio ja vaihto kasvattavat toimintakapasiteettia kaikkien yksilöiden yhteenlaskettua kykyä suuremmaksi. Sosiaalityö voi siis merkitä koordinaation (yhteiskunnan) muodostamisen kautta kertynyttä *lisäkapasiteettia*, ja tutkija saattaa ihastuksissaan siteerata Barry Barnesia, joka kertoo, että "sosiaalista valtaa on se toiminnan lisäkapasiteetti, joka yksi-

löille kertyy kun he muodostavat tiedon jakautuman kentän ja siten yhteiskunnan”.<sup>17</sup> Barnesin teoria ei kuitenkaan anna pienintäkään vihjetä siitä, miten valta pitäisi kytkeä tiedon tuottamiseen ja jakamiseen. Hän opettaa tieteellisen tiedon olevan yhteiskuntaan jakautunutta tietoa, joka on sisäisessä suhteessa (jopa identtinen) kykyjen kanssa.

Tällaiset väitteet ovat kuitenkin triviaaleja tai virheellisiä, kuten muun muassa Martin Kusch on osoittanut. Elämänpolitiikan (ei metafora!) kehittelyissäkin niitä pannaan uuteen järjestykseen: tällaista elämän- tai muistipolitiikkaa ei olisi olemassa ilman elämäntyylien, muistin ja tietoisuuden sosiaalitieteellistä tematisointia.<sup>18</sup> Lisäksi Stephen Hill ja Tim Turpin<sup>19</sup> toteavat tieteen nykyään matkustavan toimijoiden eikä diskurssien verkostoissa, käyttävän pikemminkin paikallista kuin perinteistä tieteellistä innovaatiokieltä, sekä pikemminkin etenevän itseohjautuvasti kuin tulemalla ohjatuksi ns. hallitsevista paradigmoista käsin.

Yhä uudestaan nousee sosiaalitiedekeskusteluissa esille Simmelin ”*gesellige Augenblick*”, seurallinen silmänräpäys ja nykyhetkeen suuntautuva puhdas vuorovaikutus, sillä ”seurallisuuden impulssi ikäänkuin tislaa yhteiskunnallisen elämän realiteeteista ulos niiden puhtaan olemuksen eli yhteiskunnallistumisen prosessin arvona ja tyydytyksenä sinänsä”.<sup>20</sup> Yksilön ja yhteiskunnan välistä suhdetta tällainen ideaalimaailma ei tietenkään ratkaise. Toisaalta saksalaisen yhteiskunta-käsitteen alkuperäksi nähdyn salin – (”*Mein ’Geselle’ ist, wer mit mir im gleichen ’Saal’ schläft*”, kirjoittaa Alexander Demandt)<sup>21</sup> – voisi nähdä puhdasta seurallisuutta sosiopoliittisemmaksi muodoksi. Seurallisuudesta päästään sosiologeja kiinnostavaan interaktioon ja kevyeen yhteisöllisyyteen, salista taas sosiaalipoliitikoille tutumpaan asuntolaan ja toimistoon. Mutta onko moderneissa länsimaissa vielä olemassa kollektiivisia makuusaleja (asuntoloita), sellaisia kuin ennen oli tai vieläkin on luostareissa, internaattikouluissa ja armeijassa? Nykyään sellaisia pidettäisiin epäinhimillisenä ja sietämättöminä, toteaa Kari Palonen, joka ottaa saman kannan itse yhteiskunnan suhteen silloin kun sitä ”käytetään joko toimivana ja vaatimuksia esittävänä kollektiiviyksikkönä, tai yhtenäisenä metapaikkana, johon nähden muut paikat ovat alistetussa asemassa”.

Enää ei sosiologian ja sosiaalipolitiikan suhteissa ole sellaisia yksinkertaisia peukalosääntöjä, joiden nojalla Veli Verkosta ja Heikki Wariksen lähtien puolen vuosisadan ajan on kamppailtu sosiaali-tieteen työnjaosta. Nyt voisi olla täysi työ osoittaa mitkä ylipäänsä ovat jaollisia ja mitkä ehkä jaottomia (ja siis myös yhteisiä) asioita.

Toisaalta yleistä sosiologiaa tai yleistä sosiaalipolitiikkaa ei enää ole olemassa. Eräässä valtakunnallisessa tutkijakoulussa tohtoriopiskelijat laativat toivelistan tarvittavista tutkijakursseista. Kaksi tohtoriopiskelijaa toivoi jo kurssia ”teoreettisten käsitteiden hyväksikäytöstä yhteiskunnallisten ilmiöiden analyysissa”, ja pian on ehkä odotettavissa ”pään ja käden jälleenyhdistävä yliopistopedagogiikka”. Tällaiset asiat saattaisivat osoittautua Marjatta Marinin tekemien samanlaistumishavaintojen parhaimmaksi selittäjäksi. Kun tieteenaloja ei aikaisemmassa mielessä enää ole, oppikirjat, metodit ja luentoteemat ovat kaikille yhteistä ja erillistä omaisuutta. Keskustelua peukalosta ”mestarisormena” tai jopa ”toisena kätenä”, jolla pidetään asioita kurissa, ei selvästikään enää ole. Eräiden puheenvuorojen mukaan vähemmän tärkeille ilmiöille annettu pikkusormi on viemässä koko käden.

Seppo Pöntinen syyttää sosiologiaa ”sanattomuudesta”, siitä, ettei sosiologialla ole ollut sanottavaa, joka olisi ”puhutellut suurta yleisöä tai julkista sanaa”<sup>22</sup> ehdottaen kaikille itsetutkiskelua. Sosiaalipolitiikan sanattomuus on jo toinen ja toisenlaista pohjustusta edellyttävä juttu, joten annettakoon nykyään Kuopiossa vaikuttavalle Pöntiselle viimeinen sana. ”Toistaiseksi sosiologia on monipuolistunut ja kasvanut. Osin tämä tällä vuosikymmenellä on vielä sosiologian itsensä kasvua, osin lähitieteiden välisten raja-aitojen heikkenemistä, osin myös tutkimuksen instituutioitumista. Näin yhdysanasosiologioita on tullut lisää ja sosiologian eri suuntaukset ja teoreettiset perinteet ovat saaneet edustajansa. Tietenkin voi olla syytä miettiä, kuinka pitkälle monipuolistumista voi jatkua nykyisillä resursseilla. Viidenkymmenen vuoden määrällinen kasvukausi alkaa olla loppuillaan, nyt on aika miettiä, millaiseen muotoon asettaudutaan, ja kuinka silti säilytetään nuorekkuus”.

Nykyresursseihin kuuluvat myös henkilökohtaiset resurssit. Esi-merkiksi keväällä pidettävillä sosiologipäivillä näyttää olevan 25 työryhmää, joista älykkötytärkään ei ehkä yksin löytäisi omaansa.



Marjatan tulisi ohjauskykynsä ja nykykeskusteluun pidettävän tun-  
tuman säilyttääkseen laskujeni mukaan osallistua kahdeksaantoista,  
mutta jos välillisemmätkin intressit otetaan mukaan, hän varmaan-  
kin mielellään muistेलisi väitöskirjatyyöhönsä tekemiä haastatteluja  
työryhmässä ”Mistä heteroseksuaalisuus löytyy” sekä poimisi jon-  
kun idea ”sotilassosiologian” työryhmästä siltä varalta, että häntä  
tunnetusti hyvänä puhujana pyydetään pitämään puhe Tikkakos-  
ken upseerien vieraillessa Jyväskylän yliopistossa.

Tämän kahdenkymmenenviiden teeman listan edustama sosio-  
loginen synkretismi paljastunee Laternan seurallisessa salissa jo  
ensimmäisen päivän iltana, mutta uuden aamunvaljettua elämän-  
kerta, elämäntyyli ja elämäntyyli edelleen tarvitsevat omat työ-  
ryhmänsä. Pelkästään sosiaalipolitiikan päivien karujen ja arkisten  
työryhmänimikkeiden (työttömyys, turvattomuus, velkaantuminen  
jne.) valossa sosiologian ja sosiaalipolitiikan samankaltaistumis-  
väitteille ei ole mitään perusteita. Tosiasiassa ne kuitenkin ovat  
tieteenalaperiaatteiltaan samankaltaistuneet. Mitä sosiologian ja  
sosiaalipolitiikan suhteelle sitten lopultakin kuuluu? Reviiritistelut  
ovat tauonneet ja monet uudet teemat ovat ajankohtaistuneet, eikä  
yhtä vastausta varmaankaan ole. Katso pisteytyskriteereistä ja  
julkaisumittarista, ehdottaa yksi. Päättele rajusti muuttuneesta tie-  
teellisestä ja akateemisesta moraalikoodista käsin, ehdottaa toinen.  
Vieraile heidän toimintaympäristöissään, sanoo kolmas, ne käyvät  
eloonjäämiskamppailua eikä niillä enää ole aikaa toisilleen.

## Viitteet

- <sup>1</sup> Marjatta Marin: Erik Allardt – patriarkka ja poika, teoksessa Risto Ala-  
puro et al (toim.): Kohtaamisia Erik Allardtin kanssa. Helsinki (Yliopisto-  
paino), 67-68.
- <sup>2</sup> Ks. Keijo Rahkonen: Kohti ”Suunnittelun Akatemiaa”. Katsaus suoma-  
laisen sosiologian ja sosiaalipolitiikkatieteen suhteen kehitykseen, teok-  
sessa Risto Eräsaari & Keijo Rahkonen: Kaksi sosiaalipoliittista esseettä,  
Helsingin yliopisto, Sosiaalipolitiikan laitos, tutkimuksia 5/1973.
- <sup>3</sup> Ralf Dahrendorf: LSE, A History of the London School of Economics  
and Political Science 1895-1995. Avon: Oxford University Press 1995,  
276.

- <sup>4</sup> Ks. Niklas Luhmann: Die Soziologie und der Mensch, teoksessaan Soziologische Aufklärung 6. Opladen (Westdeutscher Verlag) 1995, 265.
- <sup>5</sup> John Cohen: The Lineaments of Mind in historical perspective. San Francisco (W.H. Freeman and Company) 1990.
- <sup>6</sup> J.P. Roos: Mitä on elämänpolitiikka? (Käsikirjoitus 1995).
- <sup>7</sup> Ks. Geraldine Bedell: Emotion without tears, Independent 26.11.1995.
- <sup>8</sup> Jukka Paakki: Julkaise tai tuhoudu, Tieteentekijä 8/1995, 21.
- <sup>9</sup> Gianni Vattimo: Läpinäkyvä yhteiskunta. Tampere (Gaudeamus) 1991, 20.
- <sup>10</sup> Pertti Alasuutari: Kulttuuritutkimus konstruktiona, Sosiologia 32(1995)3, 175.
- <sup>11</sup> Risto Heiskala: Moderni, jälkimoderni ja jälkitraditionaalinen yhteiskunta. Sosiologinen reaktio postmodernisuuskusteluun, Tiede & Edistys 20(1995)3, 209.
- <sup>12</sup> Hans-Peter Müller: Differenz und Distinktion. Über Kultur und Lebensstile, Merkur 558/559, 1995, 927.
- <sup>13</sup> Marshall Sahlins: Goodbye to Tristes Tropes: Ethnography in the Context of Modern World, teoksessa Robert Borofsky (ed.): Assessing Cultural Anthropology. New York: McGraw-Hill 1994, 393.
- <sup>14</sup> Helmut Dubiel: Gehegte Konflikte, Merkur 561, 1995, 1097-1099.
- <sup>15</sup> Heikki Lehtonen: Sosiaalipolitiikka kapitalismin moraalitaloutena, käsikirjoitus 1995, 162.
- <sup>16</sup> ks. Jean Baudrillard: The Virtual Illusion: Or the Automatic Writing of the World, Theory, Culture & Society 12(1995)4, 105.
- <sup>17</sup> Barry Barnes: The Nature of Power. Abingdon (Polity Press) 1988, 57.
- <sup>18</sup> Ian Hacking: Memoro-politics, trauma and the soul, History of the Human Sciences 7(1994)2, 31-32.
- <sup>19</sup> Stephen Hill & Tim Turpin: Cultures in Collision: The emergence of a new localism in academic research. Teoksessa Marilyn Strathern (ed.): Shifting Contexts, Transformations in Anthropological Knowledge. Guildford and King's Lynn (Routledge) 1995.
- <sup>20</sup> Arto Noro: Muoto, moderniteetti ja 'kolmas'. Tutkielma Georg Simmelin sosiologiasta. Jyväskylä (Tutkijaliitto) 1991, 44-50.
- <sup>21</sup> Kari Palonen: An Application of Conceptual History to Itself. From Method to Theory in Reinhart Koselleck's Begriffsgeschichte, Koselleck-Symposium. Helsinki 24.11.1995, 8.
- <sup>22</sup> Seppo Pöntinen: Vuoron vaihtuessa, Sosiologia 32(1995), 4.

*Simo Koskinen*

## **Sosiaalipolitiikka ja sosiaaligerontologia: mikä tekee erityistieteestä sosiaaligerontologiaa?**

### **Sosiaalipoliittinen vanhustutkimus**

Olen viime aikoina usein pohtinut sitä, mikä tekee sosiaalipoliittisesta tutkimuksesta sosiaaligerontologista tutkimusta ja miksi minä itse sosiaalipolitiikan edustajana ja sosiaalityön tutkijana olen jo neljännesvuosisadan identifioinut itseni sosiaaligerontologiaan ja ”kulkenut gerontologiien mukana”. Itseni lisäksi vain harvat sosiaalipolitiikan tutkijat ovat samaistuneet sosiaaligerontologeihin (poikkeuksena esim. Toini Cristianssen, Simo Forss ja JP Sarola). Monet sosiaalipoliitikot ja muut yhteiskuntatieteilijät tekevät esimerkiksi eläke- tai vanhainkotitutkimusta ilman, että kokevat mitään yhteyksiä sosiaaligerontologiaan. Osallistuessani ohjaajana sosiaaligerontologian jatkokoulutukseen, olen niin ikään ihmetellyt, miksi esim. hoitotieteen, lääketieteen tai liikuntatieteen edustajat esittelevät töitään siellä osoittamatta selviä sitoumuksiaan sosiaaligerontologiaan.

Pyrin seuraavassa nostamaan esiin joitakin näkökulmia siitä, mikä tekee erityistieteestä kuten sosiaalipolitiikasta sosiaaligerontologista tutkimusta. Edustan sitä näkemystä, että sosiaaligerontologia on kehittynyt omaksi tieteenalaksi ja sen tutkijat muodos-

tavat oman tutkijayhteisönsä (ks. myös Jyrkämä 1995a, 22). Kirjallisuudessa luetellaan tieteenaloja, joilta sosiaaligerontologian tutkijat ovat rekrytoituneet. Tällaisina aloina on mainittu (esim. Peace 1990, 1) muiden muassa sosiologia, psykologia, antropologia, maantiede, sosiaalipolitiikka, hoitotiede, sosiaalityö ja kliininen psykologia. Sosiaaligerontologian määrittelylle ei mielestäni kuitenkaan riitä sen monitieteisyys, jossa eri tieteet lähestyvät vanhenemista ja vanhuutta omasta näkökulmastaan, oman tieteenperintönsä ja metodologiansa pohjalta. Paljon haasteellisempi sosiaaligerontologialle tieteenalana on sen tieteidenvälisyys, jossa on kysymys monien tieteiden läheisestä integroinnista ja synteesisestä vanhenemisen tutkimuksessa (esim. Koskinen 1994, 32). Käytännössä sosiaaligerontologian tutkijat ovat tulleet joltakin yllä mainitulta tai muulta tieteenalalta. Suomalaisessakin sosiaaligerontologiassa ollaan kuitenkin saavuttamassa erikoistumisvaihe, jolloin on oikeutettua puhua itsenäisestä tieteenalasta. Pohjolanen (1990, 23-25) mukaan meillä on olemassa sosiaaligerontologiassa riittävästi ”ns. tieteen kriittistä massaa”, joka mahdollistaa kriittisen arvioinnin ja hedelmällisen keskustelun. Ensimmäisen sosiaaligerontologian professorin perustaminen luo uskoa siihen, että itsenäinen tutkijakoulu on tulevaisuudessa mahdollista sosiaaligerontologiassa.

Sosiaaligerontologia tutkii vanhenemista ja vanhuutta nimenomaan sosiaalisena vuorovaikutusilmiönä, jolloin se pyrkii vastaamaan muun muassa seuraaviin kysymyksiin (esim. Ward 1984; Pohjolanen 1990; Koskinen 1994; Jyrkämä 1995a):

1. Mitä vanheneminen ja vanhuus merkitsevät yksilöllisinä kokemuksina?
2. Minkälaisissa oloissa ikääntyvät ihmiset elävät?
3. Minkälaisia toimintamuotoja ja mahdollisuuksia ikääntyvillä on yhteiskunnassa ja erityisesti paikallisyhteisöissä?
4. Miten ikääntyminen vaikuttaa yhteiskuntaan?
5. Millaisilla interventioilla ja toimintakäytännöillä voidaan vaikuttaa vanhojen ihmisten hyvinvointiin ja arkielämään?

Monet mainituista kysymyksistä soveltuvat hyvin politiikka-tieteellisen kuten sosiaalipoliittisen tutkimuksen kohteeksi. Sosiaalipoli-

tiikka-tieteen ydinkysymyksiä ovat perinteisesti olleet väestön hyvinvoinnin ja sen jakaantumisen, käytännön toimintajärjestelmien sekä näihin vaikuttavien yhteiskunnallisten prosessien tutkimus sekä nykyisin esimerkiksi eri väestöryhmien sosiaalisten oikeuksien toteutumisen tutkimus (esim. Nieminen 1980, 235-236; Riihinen 1992, 285-286). Sosiaalipoliittinen tutkimus on käsitellyt luonnollisesti näitä teemoja myös kasvavan vanhusväestön osalta. Tutkimukselle on ollut sosiaalista tilausta poliittisen päätöksenteon ja hallinnonkin taholta.

Voidaan hyvällä syyllä sanoa, että ”vanhustutkimus” on kansainvälisesti ollut läpi 1960-70-luvun aina 1980-luvulle saakka paljolti ongelmakeskeisesti orientoitunutta politiikka-tutkimusta, jonka pääteemoja ovat olleet vanhusten tarpeet ja elinolot sekä heidän huolto- ja hoitokysymyksensä (esim. Peace 1990, 2-5; ks. myös Hendricks & Hendricks 1986; Di Gregorio 1987; Victor 1989; Binstock & George 1990; Morgan 1992). Vanhusten ongelmia käsittelevää politiikka-tieteellisestä (sosiaalipoliittista) tutkimusta alkoi ilmestyä yhä lisääntyvästi 1950-luvulta alkaen (Koskinen 1994, 22). ”Sosiaalipoliittikka ja vanheneminen tai vanhukset” oli otsikkona monissa tutkimuksissa (esim. Kasschau 1978; Phillipson & Walker 1986). Myöhemmin alettiin yhä enemmän käyttää käsitettä vanhuspoliittinen tutkimus (Koskinen 1994, 22). Sosiaalipoliittisen tutkimuksen keskeinen rooli vanhustutkimuksessa on todettu myös Suomen osalta monissa yhteyksissä (esim. Jyrkämä & Randell 1987; Pohjolainen 1990; Jyrkämä 1995b). Pohjolainen (mt., 21-23) puhuu jopa ”sosiaaligerontologiasta osana sosiaalipoliittikkaa”.

Suuri osa sosiaalipoliittista vanhustutkimusta on ollut luonteeltaan pragmaattista, hallintoa palvelevaa. Survey-metodia on yleisesti käytetty tietojen hankkimiseksi (esim. Peace 1990, 3). Sosiaalipoliittikka on tuonut vanhustutkimukseen kuitenkin myös omia tärkeitä teoreettisia lähetysmistapojaan. Näistä on ennen muuta mainittava elämisenlaatu-tutkimus, jonka merkitys koko sosiaaligerontologian kehityksessä on ollut keskeinen (esim. Ojala 1989; Hughes 1993). Hyvinvointiteorioita ja hyvinvointivaltiotutkimusta on käytetty runsaasti hyväksi eläkepolitiikan, mutta myös palvelujen tutkimuksessa (esim. Koskinen 1991, 93-102). Sosiaalipoliittikan piiristä on juontanut vanhustutkimukseen joitakin tärkeitä kä-

sitteitä, joista esimerkkinä mainittakoon paljon käytetty riippuvuuden käsite (esim. Walker 1982; Phillipson & Bernard & Strang 1986; Wilkin 1990). Poliittisuutensa lisäksi sosiaalipolitiikka normatiivisena tieteenä on antanut vanhustutkimuksen käyttöön myös eettisyytensä. Vanhuspolitiikan tutkimuksessa arvo- ja tavoitekysymysten pohtiminen käynevät tästä esimerkkinä (esim. Phillipson & Walker 1986). Sosiaalipoliittisessa tutkimuksessa on yhä enemmän alettu korostaa ikääntyneitä ihmisiä voimavarana ja itsenäisinä toimijoina sekä vaadittu heidän mukaan ottamistaan tutkimuksiin. Näin on voitu edistää sitä vaatimusta, että sosiaaligerontologien pitäisi yhä huolellisemmin kuunnella vanhoja ihmisiä tutkimusprosesseissaan (Peace 1990, 4; Koskinen 1991, 101).

Sosiaalipolitiikka-tieteen keskeistä metodista lähetymistapaa, interventiotutkimusta on käytetty runsaasti vanhustutkimuksessa muun muassa evaluaatio- ja toimintatutkimuksen osalta ja yhä enemmän myös implementaatiotutkimuksen pohjalta (esim. Newcomer & Estes & Freeman 1985; Challis & Darton 1990; Koskinen 1991, 107). Sosiaalipolitiikat ovat tutkimuksellisesti kokeilleet vanhus-ten parissa joitakin uusia työmuotoja kuten case managementia (esim. Challis & Davies 1986).

## Sosiaalipolitiikasta sosiaaligerontologiaan

Kehittyneen sosiaaligerontologian emotieteenä voidaan kuitenkin perustellusti pitää yhteiskuntaa tutkivaa yleistiedettä, sosiologiaa (esim. Fennell & Phillipson & Evers 1989). Valtaosa sosiaaligerontologisista teorioista onkin juuri erilaisten sosiologisten teorioiden ja lähestymistapojen sovellutuksia (esim. Birren & Bengtson 1988; Bengtson & Parrott & Burges 1994; Marshall 1995). Jyrki Jyrkämä (1995a, 28-37) on äskettäin tarkastellut sosiologian ja sosiaalisen vanhenemisen välistä suhdetta muun muassa Giddensin sosiologisten lähestymistapojen avulla. Marjatta Marinin (1995, 296) mukaan

”Sosiaaligerontologian tehtävä on siis tarkastella ikää ja ikään-tymistä sosiologisesta näkökulmasta. Sen kohde ei tällöin ole

vain vanhuus, vaan ihmisen kaikkien elinvaiheitten sosiaalinen määräytyminen”.

Onko kuitenkin sosiaaligerontologia vain sosiologiaa? Lähtökohtani on, että myös sosiaalipoliittinen tai muu erityistieteellinen vanhustutkimus voi olla sosiaaligerontologista tutkimusta, kunhan se täyttää tietyt ehdot. Tällöin tutkijalta edellytetään tietyn tyyppisiä ontologisia, epistemologisia tai muita sitoumuksia.

Ikääntyneet ihmiset, eläkeläiset ja vanhukset, ovat nykyaikaisen hyvinvointivaltion etuuskien suurin käyttäjäryhmä. On luonnollista, että sosiaalipoliittikan tutkijat kohdistavat mielenkiintonsa tähän kysymykseen. Olenko minä sosiaaligerontologi, jos minä sosiaalipoliittikan tutkijana tutkin vanhojen ihmisten toimeentuloa, asunto-oloja, elämäntapaa tai palvelujen tarvetta ja käyttöä? Riittääkö sosiaaligerontologiksi tulemiseen se, että minä tai joku muu sosiaalipoliittikko ottaa tutkimuskohteekseen vanhukset tai jonkin vanhuspoliittisen toimintakäytännön? Vastaukseni näihin kysymyksiin on kielteinen. *Tutkimuskohde* ei yksin voi määrittää jotakin sosiaalipoliittista tutkimusta sosiaaligerontologiseksi tutkimukseksi. Ei siis riitä se, että sosiaalipoliittikan tutkija tuo vanhustutkimukseen oman näkökulmansa, vaikkapa hyvinvointiteoreettisen tai postmodernin elämän katkoksia koskevan lähestymistapansa.

Identifioidaanko sosiaalipoliittinen vanhustutkimus sosiaaligerontologiseksi tutkimukseksi, jos siinä on käytetty jotakin sosiaaligerontologista tutkimusmenetelmää? Saatettaisiin tehdä, mutta sosiaaligerontologista tutkimusmenetelmää ei ole olemassa. Hyvin tiedämme, että sosiaaligerontologia on tutkimusmetodiensa osalta täysin lainatavaran varassa. Se ammentaa menetelmänsä ensisijaisesti sosiologiasta, muista sosiaalitieteistä sekä käyttäytymistieteistä oli sitten kysymys kvantitatiivisista tai kvalitatiivisista menetelmistä. Sosiaaligerontologista tutkimusta koskevat metodikirjat esittelevät juuri mainittujen tieteenalojen menetelmien sovellutuksia vanhenemisen tutkimukseen. (esim. McAuley 1987; Reinhartz & Rowles 1988; Peace 1990; Gubrium & Sankar 1994; ks. myös Pohjolainen 1990, 45). Tutkimusmenetelmistä ei siis voi löytyä sosiaaligerontologista identiteettiä sosiaalipoliitikalle.

Olen päätyvässä siihen, että sosiaalipoliittikan kaltainen erityis-

tiede voi muuttua sosiaaligerontologiaksi vasta sitten, kun se sitoutuu sosiaaligerontologian omaan, jos ei nyt aivan paradigmaan, niin ainakin sosiaaligerontologiseen diskurssiin (vrt. Koskiahho 1990, 81-82). Erityistieteen edustaja tuo sosiaaligerontologiseen tutkimukseen omat käsitteensä, tulkintatapsansa, olettamuksensa ja lähestymistapsansa, mutta hän yhdistää nämä tavalla tai toisella sosiaalista vanhenemista koskeviin lainalaisuuksiin. Jyrkämän (1995, 41) sanoin hän käyttää ”tutkimusnäkökulmana, tutkimusta taustoittavana viitekehystenä” sosiaalista vanhenemista.

Erityistieteen ja sosiaaligerontologian välinen suhde edellyttää siis tieteenmetodologiaa sitoumuksia. Sosiaaligerontologisen tutkimuksen voima saattaa paljolti olla juuri kuvatonlaisessa ekletismissä (esim. Morgan 1992, 11). Näin lienee mahdollista edistää myös tieteidenvälisyyttä, jota yhä enemmän sosiaaligerontologiaalta odotetaan (esim. Seltzer 1992, 72-73). Paitsi, että erityistiede tuo oman panoksensa vanhenemisen tutkimukseen, myös sosiaaligerontologinen tieto voi monella tavalla hedelmöittää ja olla avuksi erityistieteelle esim. sosiaalipoliitikalle ja hoitotieteelle (vrt. Marin 1995, 296).

Muutama esimerkki sosiaalipoliittisista tutkimuksista valaissee asiaa. Vanhusten sosiaalipalvelujen tarvetta koskevan sosiaalipoliittisen tutkimukseni (Koskinen 1976, 1-2) johdannon alussa toteisin: ”Sosiaalipoliittisesta otteestaan huolimatta tutkimuksen taustateorianana on vanheneminen kokonaisvaltaisena prosessina”. Jatkoin gerontologian ja sosiaalipoliitiikan välisen suhteen tarkastelua johdannossa seuraavasti:

”Parina viime vuosikymmenenä vanhenemisen tutkimus, gerontologia, on huomattavasti lisännyt tietoaamme vanhenemisestä, sen biologisista, psykologisista ja sosiaalisista aspekteista. Nykyisin ollaan siinä vaiheessa, että tietoa pyritään soveltamaan vanhenemisen aiheuttamien haittojen poistamiseen. Tällöin sosiaalipoliitiikan merkitys vanhenemisen tutkimuksessa lisääntyy. ...Sosiaalipoliitiikan tehtävänä erityisesti vanhenevan väestönosan hyvinvoinnin kannalta sekä tieteenä että käytännön toimintana voidaan nähdä gerontologisen tiedon soveltaminen käytäntöön”.



Lainauksesta käy hyvin ilmi, että halusin tuolloin korostaa sitä, että sosiaalipolitiikan merkitys gerontologisen tiedon *soveltamisessa* käytäntöön on tärkeä. Vanhusten oloja tutkivalle soveltavalle erityistieteelle pidin välttämättömänä, että se ottaa ”taustateoriakseen” gerontologisen lähestymistavan. Tutkimusraportin toisessa luvussa ”Vanhenemisprosessi sosiaalipalvelun kannalta” (mt., 3-21) käsitellin laajasti vanhenemisen fyysisiä, psyykkisiä ja sosiaalisia ulottuvuuksia. (Sosiaali)gerontologian liittämistä sosiaalipoliittiseen tutkimukseen näin keskeisesti ei Suomessa juuri aikaisemmin ollut esiintynyt. Ehkä tutkimukseni avasi omalta osaltaan sosiaalipoliittisen perinteen sosiaaligerontologisessa tutkimuksessa. Myöhemmissä tutkimuksissani gerontologisen sosiaalityön kehittämisestä (Koskinen 1993; 1994) on ollut itsestään selvyytensä yhdistää sosiaalipoliittinen ja sosiaaligerontologinen näkökulma. Pidän omia sosiaalipoliittisia tutkimuksiani näin ollen sosiaaligerontologisina tutkimuksina.

Vastaavanlaisia gerontologisia sitoumuksia ovat tehneet myös eräät muut sosiaalipolitiikot. Simo Forss (1982, 22) toteaa eläkkeelle siirtymistä koskevassa tutkimuksessaan: ”Tässä tutkimuksessa pyritään eläkkeelle siirtymisen problematiikkaa yhdistämään vanhenemista koskevaan tietämykseen, hyvinvointiteoriaan ja eläkkeelle siirtymistä koskeviin teorioihin”. Ensimmäinen sosiaalipolitiikan tutkijan tekemä, selvästi sosiaaligerontologinen tutkimus on Toini Ojalan (1989) vanhusten elämisenlaatua koskeva tutkimus. Jo tutkimusraportin kannessa on maininta siitä, että kysymyksessä on sosiaaligerontologinen tutkimus, jossa sovelletaan yhtä sosiaaligerontologista teoriaa, homeostaasiteoriaa. Tutkimuksessa yhdistettiin varsin taitavasti sosiaaligerontologinen ja toisaalta hyvinvointiteoreettinen näkökulma. Tässä mielessä Ojalan tutkimusta voidaan pitää sosiaaligerontologian sosiaalipoliittisen perinteen pioneerityönä.

Varsin hedelmällisiltä vaikuttavat myös J.P. Sarolan (1994) keskenjääneet kehittämät yhdistää sosiaalipoliittinen, pienten alueiden tutkimus ja toisaalta vanhenemisen ekologinen lähestymistapa. Käyttäen hyväkseen tunnettujen vanhenemisen ekologian edustajien (esim. Rowles, Golant, Lawton) teoreettisia näkökulmia Sarola analysoi mielenkiintoisesti vanhusten elämää joensuulaisilla asuinalueilla.

Kuvatut esimerkit osoittavat, että Suomessa elää, joskin vielä melko ohuena, sosiaalipoliittinen sosiaaligerontologian perinne. Sosiaalipolitiikan opiskelijoiden laaja kiinnostus vanhustutkimukseen antaa kuitenkin olettaa, että perinne vahvistuu tulevaisuudessa. Toisaalta täytyy muistaa, että sosiaalipolitiikassa tai siihen läheisesti liittyen on tehty ja edelleen tehdään ansiokasta vanhuspoliittista tutkimusta, joka ei silti ole sosiaaligerontologista tutkimusta (esim. Pulkkinen 1969; Salminen 1993; Vaarama 1995).

## Sosiaalisen vanhenemisen näkökulmia sosiaalipolitiikolle

Etsiessään tutkimustaan taustoittavaa sosiaaligerontologista viitekehystä erityistieteen tutkija kohtaa nykyisin runsauden pulaa. Sosiaaligerontologiassa voidaan erottaa jo selvästi ainakin kolmen sukupolven teorioita ja neljäs teoriasukupolvi on voimakkaasti tulossa (esim. Bengtson & Parrott & Burgess 1994). On löydettävissä niin yksilö- kuin yhteiskuntatason ja näitä yhdistäviä teoreettisia lähestymistapoja. On olemassa selvästi normatiivisia ja toisaalta tulkitsevia lähestymistapoja. (esim. Marshall 1986; Bengtson & Parrot & Burgess 1994; Jyrkämä 1995a, 23). Tutkija voi myös yhdistellä erilaisia teoreettisia näkökulmia samassakin tutkimuksessa, minkä vuoksi myös sosiaaligerontologiassa on alettu puhua teoria-triangulaation käsitteestä (esim. Kellaheer & Peace & Willcocks 1990, 122).

Vanhustyön käytäntöjä tutkiva sosiaalipolitiikko on saattanut jo oman tutkimusalansa piirissä tutustua esim. konstruktionistisesti orientoituneeseen tutkimukseen, jossa keskeisenä ovat tulkinalliset käytännöt (esim. Holstein & Miller 1991; Jokinen & Juhila & Pösö 1995). Viime aikoina samat teoriat ovat saaneet lukuisia sovellutuksia myös sosiaalisen vanhenemisen ja sen kontekstien tutkimisessa (esim. Gubrium 1993; vrt. myös Bengtson & Parrot & Burgess 1994, 3-6). Sosiaaliset konstruktivistiset teoriat ovat nousseet perinteisten yksilötason teorioiden rinnalle sosiaalisen vanhenemisen tutkimuksessa.

Pohtiessaan yksilö- ja yhteisötason yhteyksiä vanhustutkimusta

tekevä sosiaalipolitiikko voi havaita hyväksi teoreettiseksi lähestymistavaksi elämäntutkimuksen, josta on tullut sosiaaligerontologisen tutkimuksen ehkä vallitsevin teoreettinen näkökulma (esim. Marshall 1995). Feministiset vanhenemisteoriat ovat vallanneet niin ikään jalansijaa modernissa sosiaaligerontologisessa tutkimuksessa (esim. Bengtson & Parrott & Burgess 1994, 10-12). Tutkittaessa esimerkiksi maishoitoa ja muita moderneja hoivasuhteita vanhustyössä feministiset vanhenemisteoriat saattavat hyvin soveltua taustateoriaksi.

Makrotason vanhuspolitiikan tutkija voi saada kriittistä näkemystä esim. vanhenemisen poliittisesta taloustieteestä (esim. Minkler & Estes 1991) tai yhä laajenevasta kriittisestä sosiaaligerontologiasta (esim. Cole ym. 1993). Eläkeläisyyden, vanhuuden sosiaaliturvan tai vanhuspalvelujen tutkija voi saada mainituista lähestymistavoista kriittisiä näkökulmia tutkimuksensa suuntaamiseksi.

Yksi mahdollisuus liittää sosiaalipoliittiseen tutkimukseen sosiaalisen vanhenemisen näkökulma on käyttää hyväksi Jyrkämän (1995, 220-230) kaavailemaa vanhenemisen kontekstuaalista viitekehystä. Siihen sisältyy kolme perusulottuvuutta: historiallinen aika sosiokulttuurisena ja elämänhistoriallisena prosessina, ympäristö sosiaalisena tilana sisältäen mm. erilaiset toimintakäytännöt sekä kolmantena yksilöllinen vanhenemisprosessi. Teoria soveltuu viitekehyykseksi hyvin esim. eläkepolitiikan tai vanhusten sosiaalipalvelujen tutkimiseen.

\*\*\*

Sosiaalipolitiikka erityistieteenä on kaiken kaikkiaan hedelmöittänyt vuosien mittaan monella tavalla vanhustutkimusta. Voidakseen olla kuitenkin aidosti sosiaaligerontologista tutkimusta sosiaalipolitiikan tulee selvästi sitoutua sosiaalisen vanhenemisen näkökulmaan. Nykyisin näitä taustoitumahdollisuuksia on olemassa runsaasti. Tämä vaatimus koskee luonnollisesti myös muita erityistieteitä, joiden tutkijat haluavat identifioitua sosiaaligerontologiaan.

## Kirjallisuus

- Bengtson, V.L. & Parrott, T.M. & Burgess, E.O. (1994): The Third Generation of Theories in Social Gerontology. Paper Presented at the Annual Scientific Meeting of the Gerontological Society of America, November 18-22, 1994, Atlanta, Georgia.
- Binstock, R.H. & George, L.K. (toim.) (1990): Aging and the Social Sciences. Third Edition. New York. Academic Press.
- Birren, J.E. & Bengtson, V.L. (toim.) (1988): Emergent Theories of Aging. New York. Springer.
- Challis, D. & Darton, R. (1990): Evaluation Research and Experiment in Social Gerontology. Teoksessa Peace, S.M. (toim.) Researching Social Gerontology. Concepts, Methods and Issues. London. Sage.
- Challis, D. & Davies, B.P. (1986): Case Management in Community Care: An Evaluated Experiment in the Home Care of the Elderly. Aldershot. Gower.
- Cole, T.R. & Achenbaum, W.A. & Jakobi, P.L. & Kastenbaum, R. (toim.) (1993): Voices and Visions of Aging. Toward a Critical Gerontology. New York. Springer.
- Di Gregorio, S. (toim.) (1987): Social Gerontology: New Directions. Kent. Croom Helm.
- Gubrium, J. F. (1993): Speaking of Life: Horizons of Meaning for Nursing Home Residents. New York. Aldine de Gruyter.
- Gubrium, J.F. & Sankar, A. (toim.) (1994): Qualitative Methods in Aging Research. Thousand Oaks. Sage.
- Fennell, G. & Phillipson, C. & Evers, H. (1989): The Sociology of Old Age. Philadelphia. Open University Press.
- Forss, S. (1982) Vanhuuseläkkeelle siirtyminen ja hyvinvointi. Tutkimus hyvinvoinnin osatekijöistä ja eläkkeelle valmennuksen merkityksestä vanhuuseläkkeelle siirtymisen yhteydessä. Eläketurvakeskuksen tutkimuksia 1982:2. Mänttä.
- Hendricks, J. & Hendricks, C.D. (1986): Aging in Mass Society. Myths and Realities. Boston. Little, Brown.
- Holstein, J. A. & Miller, G. (toim.) (1993): Reconsidering Social Constructionism. Debates in Social Problems Theory. New York. Aldine de Gruyter.
- Hughes, B. (1993): Gerontological Approaches to Quality of Life. Teoksessa Johnson, J. & Slater, R. (Toim.) Ageing and Later Life. London. Sage.
- Jokinen, A. & Juhila, K. & Pösö, T. (toim.) (1995): Sosiaalityö, asiakkuus

- ja sosiaaliset ongelmat. Konstruktionistinen näkökulma. Jyväskylä. Sosiaaliturvan Keskusliitto.
- Jyrkämä, J. (1995a): ”Rauhallisesti alas illan lepoon”. Tutkimus vanhenemisen sosiaalisuudesta neljässä paikallisyhteisössä. *Acta Universitatis Tamperensis ser A vol. 449*. Tampere. Tampereen yliopisto.
- Jyrkämä, J. (1995b): Sosiaalipolitiikat vanhuuden kimpussa. *Gerontologia* 9 (4), 297-298.
- Jyrkämä, J. & Randell, S. (1987): Vanheneminen ja yhteiskunta. Vanhusten ja vanhenemisen tarkastelua suomalaisen sosiaaligerontologisen tutkimuksen pohjalta. Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen työraportteja. Sarja B 23/1987. Tampere. Tampereen yliopisto.
- Kasschau, P.L. (1978): *Aging and Social Policy. Leadership Planning*. New York. Praeger.
- Kellaher, L. & Peace, S. & Willcocks, D. (1990): *Triangulating Data*. Teoksessa Peace, S.M. (toim.) *Researching Social Gerontology. Concepts, Methods and Issues*. London. Sage.
- Koskiaho, B. (1990): *Ohi, läpi ja reunojen yli. Tutkimuksenteon peruskysymyksiä*. Helsinki. Gaudeamus.
- Koskinen, S. (1976): Vanhusten sosiaalipalvelun tarve ja siihen vaikuttavat tekijät Suomessa. Sosiaalipolitiikan lisensiaattitutkielma. Tampereen yliopisto.
- Koskinen, S. (1993): Sosiaalityö vanhusten parissa. Review-tutkimus gerontologisen sosiaalityön muotoutumisesta. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 17. Rovaniemi. Lapin yliopisto.
- Koskinen, S. (1991): Vanhuspolitiikan makrotutkimus. Sosiaalipolitiikka 1991. Sosiaalipoliittisen Yhdistyksen vuosikirja. Vammala, 77-113.
- Koskinen, S. (1994): Gerontologinen sosiaalityö vanhuspolitiikan mikrorakenteena. *Acta Universitatis Lapponiensis* 3. Rovaniemi. Lapin yliopisto.
- McAuley, W. J. (1987): *Applied Research in Gerontology*. New York. Van Nostrand Reinhold Company.
- Marin, M. (1995): Minkä ikäinen olettekaan, rouva?. *Gerontologia* 9(4), 294-296.
- Marshall, V.W. (1987): Introduction: Social Perspectives on Aging. Teoksessa Marshall, V.W. (toim.) *Aging in Canada: Social Perspectives*. Second Edition. Markham. Fitzhenry & Whiteside.
- Marshall, V.W. (1995): Social Models of Aging. *Canadian Journal on Aging* 14(1), 12-34.

- Minkler, M. & Estes, C.L. (toim.) (1991): *Critical Perspectives on Aging: The Political and Moral Economy of Growing Old*. New York. Baywood.
- Morgan, K. (toim.) (1992): *Gerontology. Responding to an Ageing Society*. London. Jessica Kingsley.
- Newcomer, R.J. & Estes, C.L. & Freeman, H.E. (1985): *Strategies of Research for Program Design and Intervention*. Teoksessa Binstock, R. H. & Shanas, E. (toim.) *Handbook of Aging and the Social Sciences*. Second Edition. New York. Van Nostrand Reinhold Company.
- Nieminen, A. (1980): *Tieteen edistymisestä sosiaalipolitiikassa*. Teoksessa Littunen, Y. ym. (toim.) *Tieteen edistyminen ja yhteiskuntatieteet*. Kollokvioraportti. Tampere. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos. Tampereen yliopisto.
- Ojala, T. (1989): *Livskvaliteten i ålderdomen. En socialgerontologisk studie av sambanden mellan resurser, arenor, livsstil, livsrum och inre livskvalitet i ett homeostasteoretiskt perspektiv*. Folkpensionsanstaltens publikationer ML:92. Helsinki.
- Peace, S.M (toim.) (1990): *Researching Social Gerontology. Concepts, Methods, Issues*. London. Sage
- Phillipson, C. & Bernard, M. & Strang, P. (toim.) (1986): *Dependency and Interdependency in Old Age. Theoretical Perspectives and Policy Alternatives*. London. Croom Helm.
- Phillipson, C. & Walker, A. (toim.) (1986): *Ageing and Social Policy. A Critical Assessment*. Aldershot. Gower.
- Pohjola, P. (1990): *Mitä on sosiaaligerontologia?* Teoksessa Pohjola, P. & Jylhä, M. (toim.). *Vanheneminen ja elämäntulo. Sosiaaligerontologian perusteita*. Mänttä. Weilin+Göös.
- Pulkkinen, T. (1969): *Eläketurva ja toimeentulo*. Sosiaalipoliittisen Yhdistyksen julkaisu 8. Porvoo. WSOY.
- Reinharz, S. & Rowles, G.D. (toim.) (1988): *Qualitative Gerontology*. New York. Springer.
- Riihinen, O. (1992): *Sosiaalipolitiikka ja legitimitetti*. Teoksessa Riihinen, O. (toim.) *Sosiaalipolitiikka 2017. Näkökulmia suomalaisen yhteiskunnan kehitykseen ja tulevaisuuteen*. Juva. WSOY. Sitra.
- Salminen, K. (1993): *Pension Schemes in the Thinking. A Comparative Study of the Scandinavian Countries*. The Central Pension Security Institute. *Studies* 1993:2. Helsinki.
- Sarola, J.P. (1994): *Asuinympäristön ja paikan merkitys vanhalle ihmiselle*. Teoksessa Uutela, A. & Ruth, J-E. (toim.) *Muuttuva Vanhuus*. Tampere. Gaudeamus.

- Seltzer, M.M. (1992) Continuity and Change Revisited. *International Journal of Aging and Human Development* 35(1), 67-82.
- Vaarama, M. (1995): Vanhusten hoivapalvelujen tuloksellisuus hyvinvoinnin tuotanto-näkökulmasta. *Stakes. Tutkimuksia* 55. Jyväskylä.
- Victor, C.R. (1989): *Old Age in Modern Society. A Textbook of Social Gerontology*. London. Chapman and Hall.
- Walker, A. (1982): Dependency and Old Age. *Social Policy & Administration* 16(2), 115-135.
- Ward, R. (1984): *The Aging Experience. An Introduction to Social Gerontology*. New York. Harper & Row.
- Wilkin, D. (1990): Dependency. Teoksessa Peace, S.M. (toim.) *Researching Social Gerontology. Concepts, Methods and Issues*. London. Sage.

*Ari Antikainen*

”... ja se herätti paljon kiistaa.”

*James Colemanin haastattelu*

## Johdanto

Työskentelin vuoden 1989 vierailevana tutkijana Rochesterin yliopistossa ”New Yorkin ylävaltiossa” – kuten opin maantieteellisen sijaintini ilmaisemaan. Se oli ensimmäinen kerta kun työskentelin paria päivää pidemmän jakson ulkomaisessa yliopistossa. Olen loppuelämäni kiitollinen Suomen Akatemian varttuneen tieteenharjoittajan apurahasta, joka mahdollisti tämän työteliään sapativuoden. Kaksikymmentä vuotta aiemmin professori Armas Nieminen oli tarjonnut Rotarien apurahaan vuoden opiskeluun Yhdysvalloissa, mutta opintovelkaisena nuorena kandidaattina, joka vierasti kaikkea leijoniin tai rotareihin tms., viittaavaakin en silloin uskaltanut tarttua tilaisuuteen. Sitä olen monesti katunut.

Amerikan vuotenani tutkin lähinnä sosialisiaation käsitettä ja tutkimusta kasvatussosiologiassa. Luontevana kohteena oli amerikkalainen kasvatussosiologia, jolla on rikas satavuotinen historia tällä saralla. Tässä tarkoituksessa luin hyvin suuren määrän kirjallisuutta alkaen *Journal of Educational Sociology*’n vanhoista vuosikerroista ja päätyen Philip Wexlerin poststrukturalistisiin ajatuksiin (ks. Antikainen 1991a). Lisäksi haastattelin kymmenkuntaa amerikkalaista tutkijaa, joukossa *James Coleman* Chicagon yliopis-



tosta. Haastatteluihin perustuen olen julkaissut pienen artikkelin (Antikainen 1991b; 1992), mutta laajempi julkaisu odottaa edelleen vuoroaan – ja kustantajan häilyväksi osoittautunutta kiinnostusta.

Kaikki haastateltavani olivat tutkijain joukossa hyvin tunnettuja, mutta James Coleman oli myös suuren yleisön tuntema julkisuuden henkilö erityisesti Yhdysvalloissa mutta myös ympäri maailman. Kasvatussosiologit työskentelevät Amerikassa hyvinkin erilaisissa ympäristöissä ja erilaisin ajatuksin riippuen mm. siitä, ovatko sijoittuneet sosiologian vai kasvatustieteen vai opettajankoulutuksen yhteyteen ja ovatko suuntautuneet perus- vai jatkokoulutukseen vai tutkimukseen. James Coleman edustaa tässä kirjossa tutkimukseen suuntautunutta sosiologia – kuten hän itsekin seuraavassa haastattelussa selvin sanoin kertoo – ja sosiologia, joka työskentelee amerikkalaisen sosiologian kehossa Chicagon yliopistossa. Koulutukseltaan James Coleman on alun alkaen kemisti-insinööri, joka vielä sattumoisin oli työskennellyt juuri Rochesterissa, Eastman-Kodakin kotikaupungissa, ennen lähtöään sosiologian jatko-opintoihin Columbian yliopistoon New Yorkiin. Sieltä hän valmistui tohtoriksi vuonna 1955, työskenteli 1956-59 Chicagon yliopistossa, sitten vuodet 1959-73 Johns Hopkins yliopistossa Baltimoressa ja palasi Chicagon yliopistoon 1973 työskennellen siellä vuonna 1995 tahtuneeseen kuolemaansa asti. Olen iloinen, että vanhemman kollegani juhlaKirja tarjoaa minulle mahdollisuuden julkaista erään aikamme tunnetuimman koulutussosiologin haastattelun.

Haastattelu tehtiin 18.10.1989 James Colemanin työhuoneessa.<sup>1</sup> Hänen tehokas afrikanamerikkalainen sihteerinsä järjesti tapaamisen. Coleman oli silmissäni nallekarhumainen, arkisesti pukeutunut 62-vuotias mies, jota olisi saattanut kadulla luulla vaikkapa maanviljelijäksi tai lihakauppiaksi. Hän teki rehdin ja vilpittömän vaikutuksen. Haastattelua varten olin toimittanut hänelle etukäteen luettelon kysymysten teemoista, mutta hän vastasi epäröimättä myös sellaisiin kysymyksiin joita listassani ei ollut. James Coleman oli lisäksi amerikkalaiseksi professoriksi poikkeuksellisen kiinnostunut Euroopan asioista. Osaltaan siihen lienee vaikuttanut hänen puolalaissyntyinen vaimonsa ja heidän äskettäinen matkansa Puolaan. Erikseen kysyessäni hän kertoi myös yhteyksistään sellaisiin eurooppalaisiin koulutussosiologeihin kuten *A.H.Halsey*, *Jean*

*Floud, Torsten Husén ja Pierre Bourdieu.* Haastattelun aikaan Neuvostoliitto oli vielä jaloillaan, ja Coleman oli kiinnostunut, aikooko Suomi liittyä Euroopan Yhteisöön. Kerroin, että asiasta on Suomessa erilaisia käsityksiä, johon hän tokaisi, että entä jos Unkari liittyy? Tokaisua seurasi yhteinen naurahdus.

Suomalaista lukijaa saattaa kiinnostaa Colemanin suhde suomalaiseseen sosiologiaan, mutta valitettavasti emme siitä keskustelleet. Columbian ajoistaan 50-luvun puolivälissä James Coleman on julkaissut erityisesti *Robert Mertonin* ja *Paul Lazarsfeldin* vaikutusta käsittelevän muisteluksensa (Coleman 1990). Hänen Columbian vuotensa sijoittuvat siis samoihin aikoihin kuin *Erik Allardtin* vierailu yliopistossa, mutta sen enempää Coleman kuin Allardt (1995) eivät mainitse toisiaan. Olisiko niin, että heidän metodinen suuntautumisensa oli niin erilainen – Colemanhan harrasti tuohon aikaan matemaattista sosiologiaa – että se ehkäisi yhteistyösuhteen viriämistä? Haastatteluni alussa James Coleman kyllä lähetti terveisensä Erik Allardtille ja 80-luvun puolivälissä julkaistun Colemanin ja Torsten Husenin (1985) toimittaman OECD:n nuorisoa koskevan raportin esipuheessa kiitetään Erik Allardtia.

Seuraavassa haastattelussa, joka on osa laajempaa kokonaisuutta, James Coleman kertoo identiteetistään sosiologina, tuotannostaan ja käsityksestään koulutus sosiologian tilasta. Lopussa esitän myös lyhyen katkelman hänen koulutuspoliittisista kannoistaan. Coleman oli radikaalien tutkijoiden ja pedagogisesti suuntautuneiden tutkijoiden piirissä myös kritisoiu hahmo. Kritiikki johtui hänen epämukaviksi koettujen empiiristen tulostensa ohella siitä, että hänen – kuten useimpien sosiologien – lähestymistapaansa katsottiin luonnehtivan koulun jääminen ”mustaksi laatikoksi”. Hänen kiinnostuksensa rationaalisen valinnan teoriaan ja kantansa vanhempien vapaan koulun valinnan puolesta lienevät olleet taustalla hänen eräiden kollegoidensa arvioissa siitä miten ”oikealle” James Coleman oli mennyt. Kiinnostavaa näissä Colemanin aikansa mitapuun mukaan ”oikeistolaisissa” kannoissa on mielestäni se, että niiden perustelut ovat paljolti samat kuin radikaalien – tai jo tuohon aikaan liberaaleiksi kutsuttujen – tutkijoiden perustelut vastakkaisille kannoille (vrt. Coleman 1992).

Eräs toistuva keskeinen teema James Colemanin haastatte-

lussa on tutkimuksen rooli aiottujen ja ei-aiottujen koulutuspoliittisten seurausten synnyssä. Suorastaan tuskallisena tämä välittyi silloin kun hän puhui koulujen rotuerottelun purkamisen jälkeisestä valkoisen keskiluokan paosta kaupunkien keskustoista. Siihen jo tämän kirjoituksen otsikkokin viittaa.

## Haastattelu

*A. Miten määrittelette ammatillisen identiteettinne, oletteko sosiologi vai kasvatussosiologi vai...?*

C: Olen sosiologi. Teen koulutustutkimusta, itse asiassa lähes kaikki tutkimukseni ovat koskeneet koulutusta, mutta ammatillinen identiteettini on selvästi sosiologin. Virkasuhteeni on sosiologian laitoksen lisäksi kasvatustieteen laitokseen, mutta en varsinaisesti opeta sillä laitoksella. Tosin joskus ohjaan väitöskirjoja. Itse asiassa en ole koskaan myöskään sosiologiassa opettanut kasvatussosiologian kurssia. Identiteettini ei siis ole edes koulutus-sosiologin vaan laajemmin sosiologin. Juuri valmistunut kirjani ”Foundations of Social Theory” on eräänlainen pääteokseni, eikä se koske koulutusta. Lähes samaan aikaan on kuitenkin ilmestymässä toinen kirjani (”Equality and Achievement in Education” – AA) joka käsittelee koulutusta. Se, että nämä kirjat ovat ilmestymässä samoihin aikoihin, heijastaa jossain mielessä eräänlaista jakaantunutta persoonallisuuttani. Jälkimmäinen kirja kattaa kolme tutkimusalueitani koulutustutkimuksessa. Yksi niistä on ”Equality of Educational Opportunities” vuodelta 1966. Joskus tätä raporttia kutsutaan Colemanin raportiksi (A: jopa Suomessa!), seuraava on ”School Desegregation and White Flight” vuosina 1975-76 ja sitten ”Public and Private High Schools” joka valmistui vuoden 1980 lopulla ja jatkui 1986-87. Pidän siis itseäni puhtaana sosiologina, mutta olen tutkinut pääasiassa koulutusta ja erityisesti keskiasteen koulutusta. Se, miten tulin koulutustutkimukseen, oli lähes sattuma. Ollessani kouluiässä perheeni muutti usein ja kävin neljää peruskoulua ja kahta lukiota<sup>2</sup>. Nämä koulut erosivat toisistaan niin, että ne suorastaan näyttivät muodostavan eri sosiaaliset maailmat. Ehkä tämä seikka

jäi minua sosiologina kiinnostamaan. Itse asiassa muistan erään asiaa koskevan tapahtuman. Opiskellessani tohtoriopiskelijana Columbian yliopistossa työskentelin *Seymor Martin Lipsetin* ja *Martin Trow'n* demokratiaa ja ammattiyhdistysliikettä koskevassa tutkimuksessa, jolla ei siis ollut mitään tekemistä koulutuksen kanssa. Illastaessamme kerran Martin Trow'n ja hänen vaimonsa kanssa rupesimme juttelemaan kouluista, erityisesti lukioista ja havaitsimme taas miten erilaisia käymämme koulut olivat olleet. Niinpä siten valmistuttuani ensimmäinen tutkimussuunnitelmani koski kymmentä lukiota ja sillä tapaa olen jatkanut niin, että lähes kaikki tutkimukseni ovat käsitelleet koulutusta.

*A: Voitteko mainita oppisuuntauksen, yksittäisen julkaisun tai yksittäisen tutkijan, jolla on ollut huomattava vaikutus tutkimukseenne?*

C: Vahvimmin minuun on vaikuttanut se suuntaus, joka vallitsi Columbian yliopistossa 1950-luvulla ja jota eurooppalaiset usein kutsuvat amerikkalaiseksi sosiologiaksi. Siis kysely- ja haastattelututkimus, joka perustuu otantaan ja soveltaa kvantitatiivista analyysia. Keskeistä Columbian traditiossa oli vielä se, että ei oltu kiinnostuneita vain yksilöiden käyttäytymisestä vaan siitä miten sosiaalinen järjestelmä toimii. Siis tutkittiin yhteisöä tai joka tapauksessa ei yksinomaan yksilöitä vaan myös sosiaalista rakennetta.

Ei ole mitään yhtä julkaisua, jonka voisin nimetä. Sen sijaan teoreettisessa ja tutkimusorientaatiossani on tapahtunut eräs muutos, joka alkoi noin 1962-63. Se koskee ensisijaisesti teoreettista ajattelua eikä niinkään empiirisen tutkimuksen tekemistä. Se on muutos kohti homo economicusta tai rationaalista valintaa tai päämäärähakuista toimintaa tai miten tahansa sitä nyt halutaan nimittää.

On monia henkilöitä, jotka ovat todella vaikuttaneet taustaani. Kolme tärkeää henkilöä jatko-opinnoissani ja tutkimuksessani olivat *Paul Lazarsfeld*, *Robert Merton* ja *Seymor Martin Lipset*. Lähinnä heidän kanssaan työskentelin graduate schoolissa ja kaikilla kolmella oli vahva mutta erilainen vaikutus minuun. Sitten on vielä muita tekijöitä, jotka ovat vaikuttaneet. Monet sosiologian alathan – esimerkiksi sosiaalisen kerrostuneisuuden tutkimus – ovat sellai-

sia, jotka kiinnostavat vain sosiologeja. Mutta koulutuksessa mi-  
nua kiinnostaa se, että koulutusinstituutiot ovat niin kokonaan ih-  
misten rakentamia että koulutussosiologia on organisaatiososio-  
logian tavoin ala, jolla tutkija ei vain kuvaa ja selitä ilmiöitä vaan  
yrittää tuottaa informaatiota jolla on käyttöä päätöksenteossa ja  
koulutuspolitiikassa. Minusta sosiologian ei pitäisi olla kiinnostu-  
nut vain sellaisista asioista, jotka eivät kiinnosta muita kuin sosio-  
logeja.

*A: Mitä pidätte keskeisenä panoksenanne kasvatussosiologiassa?*

C: Erotan työssäni kuusi juonetta, joista eräät liittyvät toisiinsa.  
Kuvaan niitä kronologisessa järjestyksessä.

Ensimmäinen alkoi julkaisusta, johon viittasin jo aiemmin  
puhuessani graduate schoolin jälkeisestä ajasta. ”Adolescent So-  
ciety”-kirjassa tarkastelin koulua, mutta en kasvattajien näkökul-  
masta vaan nuorten ihmisten näkökulmasta. Tarkastelin millainen  
sosiaalinen järjestelmä koulu on nuorille. Juuri tämä kiinnostukseni  
on saanut minut tutkimaan ensisijaisesti lukioita eikä peruskoulua.  
Peruskoulussa lapset ovat vielä niin sidoksissa perheisiinsä, ettei-  
vät he muodosta yhtä kiinteää sosiaalista järjestelmää. Ensimmäi-  
sessä työssäni siis käsittelin nuorison alakulttuuria ja nuorison so-  
siaalisia järjestelmiä asioina, joilla on vaikutuksensa koulutukseen.

Toinen osa työtäni lienee vähiten tunnettu. Se koskee pelejä.  
Eräs johtopäätökseni ”Adolescent Society’ssa” oli se, että koulutus  
on organisoitu yksilölliseksi kilpailuksi mm. arvosanoista eikä sii-  
nä ole otettu huomioon nuorten sosiaalista järjestelmää. (Tässä olen  
lyhentänyt Colemanin yksityiskohtaista kuvausta.) Tilanne on hy-  
vin erilainen kuin urheilussa, jossa koulujen väliset urheilukilpailut  
ovat yleisiä Amerikassa – toisin kuin Euroopassa jossa nuorten ur-  
heilu on järjestetty pääasiassa koulun ulkopuolella. Urheilun jär-  
jestäminen amerikkalaisessa koulussa merkitsee sitä, että nuoria  
rohkaistaan urheilun pariin. Siten esitin järjestettäväksi sellaisia  
pelejä kuten shakki tai simulaatiopelit tai matematiikkakilpailut tai  
mitä tahansa vastaavia pelejä ensisijaisesti synnyttämään sosiaali-  
sen rakenteen, joka sisältäisi yhteistyön ryhmässä ja ryhmien kil-  
pailun sekä johtaisi rohkaisemaan koulutyötä myös akateemisten

opintojen saralla. Työskentelin kahdeksan vuotta, vuodesta 1962 vuoteen 1970, ohjelmassa joka kehitteli akateemisia pelejä. Toivoin että se olisi johtanut enempää kuin se sitten johti. Toivoin, että se olisi kehittänyt koulujen välisten pelien käsitteen. Joitakin asioita kuten matematiikka-turnajaisia on syntynyt. On myös eräitä henkilöitä, jotka ovat jatkaneet pelien kehittelyä mutta kaikki on jäänyt paikalliseksi.

Kolmas osa työtäni on yhteydessä kahteen edellä mainittuun mutta silti eri asia. On kaksi tähän asiaan liittyvää julkaisua, joista ensimmäinen on vuodelta 1973. Se on Presidentin asettaman tieteellisten neuvonantajien komitean julkaisu. Vuosina 1970-73 istunut komitea koostui luonnontieteilijöistä ja yhdestä yhteiskuntatieteilijästä. Minä olin tuo yhteiskuntatieteilijä ja järjestin paneelin nuorisosta tuotoksena ”Youth Transition to Adulthood”-raportti. Tässä on ainoa kappale tuota raporttia, jossa esitetään että nuorten siirtyminen aikuisuuteen oli väärä siinä suhteessa että siirtyminen epäitsenäisestä asemasta ja koulutuksesta työhön ja itsenäiseen asemaan on liian äkillinen ja jyrkkä. Se pitäisi olla asteittäisempi ja pitäisi olla läheisemmät institutionaaliset yhteydet koulujen ja työpaikkojen välillä. Ajattelen yhä samaan tapaan, ja jotakin tämän suuntaista kehitystä on tapahtunut, mutta ei tällä raportilla ole ollut mitään valtaisa vaikutusta. On myös vastaava OECD-raportti – (A: vuodelta 1985 yhdessä Torsten Husenin kanssa, eikö niin? C: aivan niin) – jossa käsitellään samaa aihetta. Nämä kaksi raporttia siis kuuluvat tavallaan yhteen. Samoin nämä kolme ensimmäisenä mainitsemani työtäni siis kaikki käsittelevät nuorisoa ja kolme seuraavaa hyvin eri aiheita.

Aloite neljänteen työhöni tuli liittohallitukselta. Minua pyydettiin tekemään tutkimus koulutusmahdollisuuksien tasa-arvon puutteesta. Se johti ”Equality of Educational Opportunities”-raporttiin vuonna 1966. Tein sen siis aikana jolloin olin muutoin tutkimassa pelejä. Sillä on ollut todennäköisesti suurempi vaikutus kuin millään muulla yksittäisellä työlläni. Osaksi vaikutus johtuu tavasta, jolla tutkimus tehtiin. Se oli ensimmäisiä kongressin pyytämiä eitaloustieteellisiä yhteiskuntatutkimuksia. Se ei siis ollut vain kongressin rahoittama, vaan raportti osoitettiin presidentille ja kongressille. Olin kiinnostunut sen tekemisestä osaksi aiheen perusteella –

olin kiinnostunut koulutuksesta ja eriarvoisuudesta, erityisesti 'rodun' mukaisesta eriarvoisuudesta – mutta osaksi myös toisesta syytä. Olin jo pitkän aikaa pitänyt vääränä sitä tapaa, jolla yhteiskuntatiedettä käytettiin yhteiskuntapolitiikassa. Tapanahan oli konsultoida muutaman "viisaan miehen" kanssa ja panna saadut mielipiteet politiikkaan. Minun mielestäni taas jonkinlainen maatutkimus ja tutkimustapa jota voisi kutsua "policy-tutkimukseksi" tuli kehittää. Siten näin tässä tilaisuuteni tulleen ja työlläni oli todella vaikutusta. Eräs vaikutus oli se, että se edesauttoi sellaisen yhteiskuntapolitiittisen tutkimuksen tuloa, joka oli suunnattu politiikan tekijöiden esittämiin kysymyksiin akateemisten kysymysten sijaan. Päävaikutus kohdistui kuitenkin koulujen harjoittamaan rotuerotteluun. Tutkimus osoitti, että mustat lapset pärjäsivät paremmin keskiluokkaisissa kuin alaluokkaisissa kouluissa, ja kun keskiluokkaisia mustien kouluja ei juuri ollut, löydös puolsi vahvasti koulujen rotuerottelun poistamista. Tutkimusta käytettiin laajasti sekä koululautakunnissa että oikeudenkäynneissä niin korkeimmassa oikeudessa kuin paikallisissa oikeudenkäynneissä.

Viides tutkimukseni on vuosilta 1975-76. Tämä tutkimus nousi siitä kysymyksestä toteutuivatko rotuerottelun purkamista tarkoittavat toimet tarkoitettulla tavalla vai jäivätkö ne osaksi toteutumatta tai myös suorastaan loivat alueellista erottelua. Tätä voidaan kutsua "White Flight"-tutkimukseksi vaikken itse käytäkään tuota otiskkoa. Se viittaa siis siihen, että valkoinen keskiluokka pakeni rotuerottelun purkamista esikaupunkeihin. Mustat ja köyhät valkoiset taas eivät voineet muuttaa vaan jäivät kaupunkien keskustoihin...

*A: Kuinka tärkeä tekijä koulun valinta oli muuttopäätöksissä?*

C: Se oli todella tärkeä. (Coleman antaa paperille piirtäen yksityiskohtaisen selostuksen ja lukuisia esimerkkejä joita en tässä käsittele.) ... Esimerkiksi Bostonissa vuonna 1973 eli vuotta ennen rotuerottelun purkamista 4 prosenttia valkoisista muutti kaupungin kouluista, sitten 1974 kun päätös toteutettiin muutti 18 prosenttia ja seuraavana vuonna taas 18 prosenttia. Se oli siis aivan tavatonta tuonna vuonna. Nykyään se vaihtelee kaupungista toiseen mutta sillä on vahva vaikutus. Se oli hyvin kuuma kiistan aihe ja aihe

josta monet ihmiset olivat minulle hyvin vihaisia – siis siitä että tein tämän tutkimuksen ja julkaisin sen. Oli todella vaikeita ongelmia.

Kuudes eli viimeisin työni julkisista ja yksityisistä kouluista on myöskin herättänyt kiistaa. Siinä osoitin yksityisten koulujen toimineen paremmin siinä suhteessa että toisiaan vastaavat lapset selviytyvät paremmin yksityisissä kouluissa ja jopa uskonnollisissa kouluissa joissa kustannukset ovat paljon vähäisemmät kuin valtion kouluissa. Yksityisissä kouluissa lapset suorittivat monipuolisemman ja vaativamman ohjelman kuin vastaavan koulumenes-tyksen ja testitulokset omaavat lapset valtion kouluissa. He opiskelivat enemmän englantia, enemmän vieraita kieliä, enemmän matematiikkaa, enemmän luonnontiedettä ja enemmän historiaa kuin valtion koulujen vastaavat oppilaat. Tutkimus tehtiin 1980-87 ja se synnytti paljon polemiikkia.

Nämä ovat ne kuusi asiaa joita olen tutkinut. Itse asiassa on ehkä seitsemäskin, joka saattaa olla kaikkein sosiologisin. Se on perheen ja koulun suhde; mitä perheessä tapahtunut muutos on merkinnyt koululle. (Keskustelu kulkee toisiin asioihin, mutta poimin seuraavan jakson haastattelun myöhemmästä vaiheesta.) Ajattelen, että elämme muutosten aikakautta erityisesti siinä suhteessa että yhteiskunnan mikrorakenteet ovat muuttumassa. Perustavanlaatuinen muutos on tapahtumassa perheessä. Aikanaan perhe oli yhteiskunnan keskeinen rakennusosa – kuten se on vieläkin esimerkiksi joissakin osissa Lähi-Itää. Kaikki yhteiskunnan instituutiot kasvoivat jossakin muodossa perheestä. Enää näin ei ole. Perhe on yhä jossain määrin sosialisaaion paikka, mutta hajoamassa monilla eri tavoin. Luulen, että perhe säilyy, mutta samanaikaisesti tulee olemaan suuri joukko ihmisiä, jotka eivät elä perheen ympäröimänä eivätkä saa perheen turvaa. Tulee olemaan paineita uusiin institutionaalisiin innovaatioihin. En ole varma, millaisia ne tulevat olemaan.

*A. Miten luonnehtisitte koulutussosiologian nykytilannetta ja alan haasteita?*

C: Vastaaan lyhyesti, sillä olen edellä jo asiaa käsitellyt. Minä näen



koulutussosiologiassa kaksi haaraa ja suuntaa, kvantitatiivisen ja kvalitatiivisen. Erityisesti kasvatustieteessä on Amerikassa tutkijoita, jotka ovat keskittyneet koululuokkien havainnointiin ja laadullisiin kuvauksiin noista havainnoistaan. Sitten on suuri joukko kvantitatiivisia tutkimuksia, siihen tapaan kuin olen edellä omia surveyjäni kuvannut.

Tilanne on todella kaksijakoinen. Esimerkiksi tasa-arvoisia mahdollisuuksia koskevaan tutkimukseeni on kohdistunut tyytymättömyyttä, koska on katsottu sen osoittavan koulujen olevan tehottomia ja edelleen että yleisen käsityksen mukaan koulut eivät ole tehottomia. Näillä perusteilla on alettu tutkia kvalitatiivisesti, mitä kouluissa tapahtuu. Itse ajattelen, että koulutussosiologian haaste on siinä, mitä olen juuri tekemässä. Haaste on ... niin, kvalitatiivisen tutkimuksen vahvuus on se, että siinä tarkastellaan koululuokkaa selvästi sosiaalisena järjestelmänä. Kvantitatiivisen tutkimuksen vahvuus on siinä, että se voi tehdä yleisiä johtopäätöksiä ja määrittellä suhteita. Mielestäni haaste on tehdä sellaista kvantitatiivista tutkimusta, joka tarkastelee koulua sosiaalisena järjestelmänä ja valitsee järjestelmän toimimisen tutkimuskohteekseen niin että koulussa syntyvät normit ja sanktiot saavat ansaitsemansa huomion. Itse asiassa on monia asioita, joita voitaisiin tutkia tutkimalla koulun sosiaalista järjestelmää kvantitatiivisesti, mutta emme vielä ai- van tiedä miten sen voisi tehdä.

*A: Mikä on näkemyksenne meneillään olevista koulutuspoliittisista uudistuksista?*

C: Ajattelen, että on tapahtumassa tiettyä kiinnostavaa kehitystä. Se tapahtuu paljolti reaktiona siihen, että koulut eivät enää ole yhteisöjensä valvonnassa. (Paikallis-)yhteisön kontrolli on menetetty osaksi osavaltiolle, osaksi liittovaltiolle, osaksi ammattijärjestöille, osaksi ... kansalaisoikeusryhmille tai ei kansalaisoikeuryhmille vaan pikemminkin kaikille erityisille intressiryhmille kuten vaikkapa vammaisjärjestöille jne. Yhteisön kontrollin menetyksen vuoksi on liikehdintää takaisin yksilölliseen kontrolliin. Eräs suuntaus on antaa vanhempien valita lapsensa koulu tai suurempi oikeus valita lapsensa koulu. Olen hyvin paljon tämän suuntauksen puolesta ja

kirjoittamassa Yhdysvaltain opetusministeriölle julkaisua ”Parental Choice in Education”.

On tietysti monia muita reformeja meneillään.

## Viitteet

<sup>1</sup> Haastattelu on nauhoitettu ja litteroitu. James Coleman – kuten jokainen haastateltavani – antoi luvan haastattelun julkaisemiseen. Olen vapaasti kääntänyt haastattelun suomeksi pyrkien säilyttämään alkuperäisen merkityksen ja sävyn. Silloin kun olen jatkossa lyhentänyt puhuttua tekstiä, mainitsen siitä suluissa.

<sup>2</sup> Käännän tässä ja jatkossa high schoolin lukioksi ja elementary tai primary schoolin peruskouluksi.

## Kirjallisuus

Allardt, E. 1995. *Bondtur och kulturchocker*. Jyväskylä: Söderström.

Antikainen, A. 1991 a. In Search of the American Sociology of Education: From functionalism to poststructuralism. *Nordisk Pedagogik* vol. 11, 1, 45-54.

Antikainen, A. 1991 b. Amerikkalainen kasvatussosiologia, nyt! *Aikuis-kasvatus* vol. 11, 1, 34-38.

Antikainen, A. 1992. *Sociology of Education in America Today*. *Scandinavian Journal of Educational Research* vol. 36, 1, 41-48.

Coleman, J. 1990. *Columbia in the 1950s*. In Berger, B. (ed. and with an Introduction) *Authors of Their Own Lives*. Berkley: University of California Press.

Coleman, J. 1992. *Some Points on Choice in Education*. *Sociology of Education* vol. 65, 4, 260-62.

Coleman, J. & Husen, T. 1985. *Becoming Adult in a Changing Society*. Paris: OECD.

VI



Kaj Ilmonen

## Kulutus ja arvot

**K**ulutusta erityisesti massakulutusta eli konsumerismia on arvosteltu 1960-luvulta lähtien siitä, että se on vakava uhka luonnolle. Kriitikissä on ollut vahva moralisoiva sävy, ja se on ottanut tuekseen vahvan romantisistisen arvolähtökohdan, luonnon itseisarvona, tärkeämmäksi arvotettuna kuin siitä työstetyt tuotteet. Niinpä koen tarpeelliseksi kertoa aluksi, miten ymmärrän arvon käsitteen.

Arkiajattelussa, erityisesti liike-elämässä, arvot mielletään tuontaivaallisiksi, pehmeiksi asioiksi, jotka ovat toissijaisia talouden ”kovien realiteettien” suhteen. Arvoista voi filosofoida loputtomiin, mutta niiden varaan ei toimintaa voi rakentaa. Tällainen käsitys arvoista on hyvin lähellä sitä, mitä filosofiassa on tapana kutsua *arvosubjektivismiksi*. Sen mukaan jonkin asian tai esineen arvo ja arvokkuus on itse kunkin henkilökohtaisista mielipiteistä riippuvainen. Näin kiista arvoista muuttuu makukysymyksiksi ja kaiken järkevän keskustelun ulottumattomiin. Sanoivathan jo roomalaiset: *De gustibus res non est disputandum*. Makuasioista ei pidä kiistellä.

Arvosubjektivismiin vastakohtaksi on esitetty *arvo-objektivismia*. Sen mukaan jollakin asialla tai esineellä on arvoa sinänsä. Tämän taas sanotaan johtuvan siitä, että niillä on jokin arvokas ominaisuus. Ongelmana vain on se, mistä ulkopuolinen voi sen tietää. Eivät Uuden mantereen espanjalaiset valloittajat kyenneet käsittämään sitä, minkä lahjan alkuasukkaat heille antoivat tarjotessaan maissia ja kaakaopapuja. Toisaalta taas Uuden mantereen intaanit

eivät voineet käsittää, minkä arvon espnajalaiset villit antoivat kullalle.

Asia olisi muuttunut kokonaan toiseksi, jos valloittajat olisivat tienneet maissin edustavan atsteekeille elämisen perustaa, ”kaiken olevaisen äitiä” ja kaakaopapujen, chokolatlin, olevan heidän talousjärjestelmässään tärkein vaihdon väline. Vastaavasti intiaanit olisivat epäilemättä suhtautuneet kultaan toisin, jos he olisivat käsittäneet, että se on valkoisen maahantunkeutujan talouden peruskulmakivi, rikkauden osoitin ja vaihdon väline.

Niinpä myös arvo-objektivismi on myös varsin suhteellista. Asioissa tai esineissä ei ole mitään ylimaallisesti arvokasta. Paljon riippuu niiden käyttöyhteydestä ja niiden siinä saamasta yhteiskunnallisesta merkityksestä. Aivan kuten Emil Durkheim sanoo, pyhyys ei ole asioiden ja esineiden ominaisuus, vaan kuvaa käsitystämme niistä. Vasta kun tuo käsitys on laajalle levinnyt, kollektiivinen näkemys, siitä tulee myös objektiivisesti olemassaolevaa. Tästä seuraa, että luonnonobjektit sen paremmin kuin kulutuksen esineet eivät ole sinänsä hyviä tai huonoja, pyhiä tai epäpyhiä. Kaikki riippuu siitä, minkä merkityksen yhteisö niille antaa. Tämä olkoon esitykseni lähtökohta.

## Kulutus toimintana

Yhteiskunnallisen elämän perushengitykseen kuuluu tuottaminen ja kuluttaminen. Niiden välinen suhde on kautta tunnetun historian herättänyt kiistoja. Kun ateenalainen mies piti työntekoa, kaiken elämän tarkoituksen vastaisena, hän arvosti sosiaalista seurustelua ja kulutusta. Kun yksi ensimmäisistä utopiakirjailijoista, munkki Tommaso Camapanella – Leninin lempikirjailijoita muuten – lojui jesuiittaveljiensä kiduttamana vankilassa, hän kirjoitti ”aurinkovaltakunnasta”, jossa elämän täyttymys oli oleva inhimillisten kulutus-tarpeiden tyydytys ja työn hedelmistä nauttiminen. Myös hänen kirkollinen kollegansa Thomas More ehti vahvasti puhua saman asian puolesta ennen kuin häntä vietiin mestauspölkylle.

Sitten tulivat uusi yhteiskunnallisen tuottamisen järjestelmä, kapitalismi, ja sitä vahvistava ajatusmuoto, protestanttinen etiikka.

Ne käänsivät kaiken pääläelleen. Vain tuottaminen ja rikkauksien kerääminen oli tärkeätä. Kulutus oli enintään synti ja vähintäänkin tuhlausta kuten skottilaiset moraalifilosofit, Adam Smith etunensä, saarnasivat sormi pystyssä. Tämän modernin ajatuksen sisäistivät niin epäonnistunut työläisvaltion kokeilu, itäinen sosialismi, kuin läntinen kapitalismikin. Sen ovat myös toistaneet monet näistä näennäisesti erillään olevat poliittiset liikkeet, mm. nykyaikainen vihreä liike. Siitä ovat niin ikään pitäneet kiinni Suomenkin talouspoliittiset ohjelmat ja mm. edellisen presidentin, Mauno Koiviston, jyrähdykset. Vain tuotanto on tärkeätä elämässä, ei mutakylpy Naantalissa tai villi viikonloppu Silja Serenadella.

Virallisen opin ovat kuitenkin asettaneet kyseenalaiseksi 1800-luvulta lähtien romanttiset liikkeet, joista viimeisimpiä on 1960-luvun hippiliike. Sittemmin sen on tehnyt myös taloudellinen välttämättömyys. Mm. maailmansotien välinen johtava taloustieteilijä J.M. Keynes havaitsi, että vain kulutusta tehostamalla voidaan ylläpitää taloudellista kasvua ja työllisyyttä, joista näin laman jälkimainingeissa on tullut korkeimpia hyveitä.

Vähintään yhtä tärkeä ajatustottumuksillemme kuin ”keynesiläinen vallankumous” on ollut talouden uusi kehityssuunta. Sen mukaan kulutus on yhä kiinteämpi osa tuotantoprosessia. Me osallistumme kaikki tavaroiden ja palvelusten tuotantoon, jakeluun ja markkinointiin enemmän kuin koskaan ennen. Ruoka, huonekalut, seuramatkat jne. eivät ole valmiita. Ne syntyvät vasta meidän kuluttajien käsissä ja vasta me kuluttajina vastaamme siitä, minkä arvoisen lopputulos on.

Olemme niin ikään itse tavaroiden ja palvelusten tehokkaimpia markkinoijia. Kun tavarat ovat merkittäytyneet ja maailmanlaajuiset myyntiketjut rakentuneet, pukeudumme näihin Hugo Bosseihin, kannamme käsissämme City-Sokoksien kohtaloa ja ahmimme sisuksiimme Big Maceja. Teemme tämän mieluusti julkisen katseen alla ja jopa ylpeinä näistä merkeistämme. Ilman palkkaa tietenkin ja vieläpä niin, että toimintaamme kutsutaan ”palvelujen laajentamiseksi” ja yhteiskuntaamme ”palveluyhteiskunnaksi”, vaikka itsemarkkinoinnin käsite kuvaa osuvammin toimintaamme.

Kuluksen ja tuotannon suhteen muuttuminen tarkoittaa sitä, että olemme kaikki, halusimmepa tai emme, yhä tiiviimmin sidoksissa

kulutukseen. Tästä ei kuitenkaan seuraa, että arvostaisimme tätä toimintaa yhtäläisessä määrin kuin muuta arkista puuhailuamme. Emme ainakaan suhteessa tuotantoon, vaikka kulutus on nykyään jo sinänsä tuotantoa ja itse tuotannosta on tullut yhä enemmän kulutusta. Mistähän tämä vähättelevä asenne kulutukseen johtuu?

Kuten niin usein otaksuttavasti siitä, että kulutuksessa ja tuotannossa on kaksi hierarkiaa hitsautunut yhteen, ihmisten ja arvojen. Yhtäältä kulutusta pidetään yhä vain muutamaa poikkeusta lukuunottamatta (gastronomia) tuhoamisena ja tuhlauksena (poliittinen taloustiede, protestanttinen etiikka). Tässä suhteessa se on alempiarvoinen toiminto kuin tuotanto, joka nähdään vain uusia arvoja luovana, vaikka se samanaikaisesti tuhoaa niin vanhoja arvojamme kuin elinympäristöämmekin. Jopa meitä itseämmekin, sillä mekin kuulumme siihen solidiin, jonka työ ja tuotanto ”sulauttaa ilmaan” (Marx).

Toisaalta kulutus ja tuotanto kulkevat markkinatalouden vahvistamia sukupuolijakoja pitkin: miehet tuottavat, naiset kuluttavat. Kun tiedetään lisäksi, että miesten toimintoja pidetään hierarkisesti ylempinä, naisten alempina, on selvää, että kulutus on toissijaista tuotantoon nähden, ”naisten kevytmielistä tuhailua”, vaikka se siis on kaiken tuotannon yksi perusedellytys, kuten laman opetus kuuluu. Toisin sanoen, vaikka kulutuksen ja tuotannon luonne sekä taloudellinen suhde ovat perustavasti muuntuneet, niihin kiinnittynyt sukupuolijako ylläpitää edelleen väheksyvää asennetta kulutukseen.

## Arvot ja kulutuksen esineet

Kulutus ei kuitenkaan ole vain abstrakti toiminto, vaan sillä on myös konkreettinen kohde, tavara. Arvojen suhde näihin kohteisiin on se, että ne ovat tapa aineellistaa arvoja. Nämä arvot eivät kuitenkaan ole näiden tavaroiden ominaisuuksia sinänsä. Vasta noille ominaisuuksille annetut merkitykset tekevät tavaroista arvokkaita tai arvottomia.

Tämä havainnollistuu tekemällä ajatuskoe. Tarjotkaamme ystävallemme hänen lempijäätelöään. Hän ottaa sen vastaan varmaan mielissään, koska se on hänelle erikoisherkkua. Siinä rupatellessam-



me se kuitenkin sulaa ja osa putoaa paidan rintamukselle. Siinä se ei enää olekaan miellyttävä herkku, vaan vastenmielinen tahra, likaa. Eikä aikaa jäätelön muuttumisesta herkusta liaksi kestänyt kuin minuutti pari.

Tavaran arvonnousu tapahtuu yhtä kätevästi kuin sen laskukin. Meidän ei tarvitse kuin kääriä kilosuklaan palanen koreaan papeeriin, niin muunnos on tehty!

Itse tavaratkin ovat meille eriarvoisia. Avaimella ei ole arvoa, ellei minulla satu olemaan tietoa, mihin lukkoon se kelpaa. Ja vaikka tietäisinkin mihin avaimeni käy, eivät kaikki avaimeni ole minulle yhtä tärkeitä. Yksi avain on aivan erityinen, koska se on kotia-avaimeni. Se yhdysside kaikkeen siihen, mitä koti edustaa: lämpöä, turvaa, lepoa ja yksityisyyttä (Eeva Kilpi: ”paikka jossa voi pieraista omassa rauhassa”).

On siis tavaroita ja tavaroita, toiset arkisia ja vähäpätöisiä, toiset arkisia, mutta arvokkaita kuten kodin avain. Ja sitten on vielä juhlavia tavaroita, jotka ovat meille erityisen arvokkaita. Niitä kuvaa käsite pyhä. Antropologiassa on tällaista pyhän ruumiillistumaa alettu kutsua toteemiksi.

Russell Belk ja Melanie Wallendorf ovat havainneet amerikkalaisessa yhteiskunnassa neljäntyyppisiä esineitä, joiden he ovat tulkinneet omaavan toteemisia ominaisuuksia ja joiden hankinnan he siis ovat arvelleet pyhittävän maallisen rahan. Belkin ja Wallendorfin mainitsemat esineet ovat *matkamuiستot*, *onnenkalut*, *lahjat* ja *keräilyesineet*. Lisäksi he rinnastavat hyväntekeväisyyden näihin esineisiin (1988, 16).

Matkamuiستot, onnenkalut ja lahjat ovat Belkin ja Wallendorfin tulkinnan mukaan eräänlaisia pyhiksi jäsenyvien kokemusten ruumiillistumia. Erityisesti juuri matkamuiستot ja onnenkalut ovat tässä mielessä merkityksellisiä. Ne ovat lahjoista poiketen aina perustavasti henkilökohtaisia sikäli, että niiden sisältämä totemismi puhuttelee ainoastaan niiden omistajaa. Matkamuiستojen ja onnenkalujen ei ole ainoastaan määrä palauttaa haltijansa mieleen joitakin elämänsä tähtihetkiä, vaan ne edustavat mahdollisuutta elää nämä hetket yhä uudestaan ja varmistaa niiden kokeminen tulevaisuudessakin. Ne niin sanoakseni panevat täytäntöön nykyisyydessä menneisyyden tapahtumia ja muistuttavat tässä suhteessa suuresti

sellaista kollektiivisten rituaalien tyyppiä, jonka Paul Connerton on nimennyt ”kommemoratiiviseksi seremoniaksi”, seremoniaalliseksi yhteismuisteluksi (Connerton 1989, 50, 61).

Seremoniaalliset yhteismuistelut ovat kansakunnan tai sosiaalisen ryhmän tapoja nostaa esiin historian virrasta tapahtumia ja hetkiä, jotka palauttavat mieliin pyhäksi korotettua kokemusta. Näin tehdessään ne osallistuvat kollektiivisen identiteetin ylläpitoon. Matkamuistot ja etenkin onnenkalut toimivat samalla tavalla. Ne eivät ainoastaan aineellista haltijansa kokemismaailman tähtihetkiä, vaan myös lukeutuvat osaksi hänen identiteettiään. Sen tähden erityisesti onnenkalujen häpäiseminen ja jopa epäkunnioittava suhtautuminen niihin on aina uhkaavaa. Se saattaa tietää lähestyvää onnettomuutta, jonka voi välttää ainoastaan ottamalla ne uudelleen rituaalisen palvelonnan kohteiksi.

Tavaran singularisointi (tai partikularisointi) tapahtuu tavallisesti siten, että tavarylta ”riisutaan” sen taloudellinen ulottuvuus ja että se muunnetaan erityisellä tavoin merkitykselliseksi haltijalleen. Tänä toteutuu jälleen kerran niin, että tuote koristellaan pyhän leimalla. Se edesauttaa tuotteen haltijaa panemaan tavaran palvelemaan hänen itsensä sille tahtomia tarkoituksiperiä, lähinnä rakentamaan tavaran haltijan sosiaalista identiteettiä.

Tavaran singularisoinnin tyyppiesimerkki on *lahjananto*. Se on paitsi heimo- myös modernin yhteiskunnan oleellinen integratiivinen instituutio, jota on tutkittu monipuolisesti. Lahjainstituutio on vastavuoroisuuden ja yhteiskunnallisen arvonannon (tai arvonlaskun) järjestelmä, jonka joitakin puolia olen jo pyrkinyt valottamaan. Tässä haluan kiinnittää huomiota ainoastaan siihen lahjanannon piirteeseen, joka tekee siitä tärkeän väylän tavaran singularisoinnille.

Toisin kuin heimoyhteiskunnissa, joissa lahjananto on lähinnä julkinen ja kollektiivinen toiminto, modernissa yhteiskunnassa lahjanannosta on tullut yhä enemmän henkilökohtainen toimi. Sen yhtenä perusajatuksena on, että pois annetun asian tai esineen tulee kuvastaa jollakin tapaa antajaansa. Sen täytyy olla ennen pois luovuttamista antajan ”omistama” (possessio). Käsitteellä omistaminen en tässä viittaa termin lainopilliseen sisältöön, vaan lahjan antajan ja hänen luovuttamansa esineen läheiseen yhteyteen. Esineen on, ainakin ideaalitapauksessa, kannettava antajansa leimaa (Car-

rier 1990, 581). Tämä on verrattain vahva sääntö etenkin silloin, kun lahja annetaan lähisukulaiselle tai ystävälle ja kun se luovutetaan heille tärkeiden juhlien yhteydessä (60-vuotispäivä).

Jotta lahja saataisiin kantamaan antajansa leimaa, antajan on singularisoitava se. Lahjoitettavasta esineestä on tehtävä ensin antajan possessio ennen kuin lahjan vastaanottaja ymmärtää sen nimen omaan antajan tarkoittamaksi ja hänen ominaislaatuun heijastavaksi erityisesineeksi. Yhtenä syynä tähän on se, että modernissa länsimaisessa yhteiskunnassa on normi, joka esittää hyvän tavan vastaiseksi jonkin pelkkää yleistä leimaa (vaihtoarvoa) kantavan esineen, esimerkiksi rahan, luovuttamista. Sitäkin on toki mahdollista antaa, mutta se on ennen antamista singularisoitava.

Tyypillinen lahjoitettavien tavaroiden singularisoinnin tapa on niiden paljaan pinnan kätkeminen, paketoiminen, tai milloin se ei ole mahdollista, tavaran merkitseminen symbolisesti paketinomaiseksi (värilliset nauhat, vahasinetit jne.). Paketointi on äkkipäätä katsoen tarpeeton ja tuhlaileva, mutta kuitenkin säännönmukaisesti toistuva toimenpide, jonka merkitystä olisi mahdotonta ymmärtää yhteydestään irrotettuna. Paketointi on rituaali ja kuten kaikki rituaalinen toiminta se kertoo pyhän läsnäolosta (Durkheim 1980, 55). Paketoinnin on määrä merkitä lahjoitettava esine, tehdä anonyymistä tavarasta sovelias henkilökohtaiseen vuorovaikutukseen. Se on antajan tapa pyhittää esine ennen pois luovuttamista (uhraamista) omalla persoonallisella tavallaan, jotta läheisen henkilön olisi se sitten sopevaa vastaanottaa (Bataille 1991, 16).

## Arvot ja arjen alajärjestelmät

Kaikki kulutuksen esineet eivät ole meille toteemeja, siis juhlallisia ja arvostettuja. Myös suuri joukko arjen esineitä koetaan kulttuuripiirissämme tärkeiksi. Jopa niin tärkeiksi, että ne muodostavat kokonaisia *arjen alajärjestelmiä*. Tarkoitan niillä tavaroita ja tavararyypäitä, jotka palstoittavat arjen rutiinien virtaa ja kohoavat siitä näkyvästi esiin. Arjen alajärjestelmät eivät kuitenkaan muodostu itsestään, vaan määrätietoisien työn tuloksena. Niiden aikaansaaminen edellyttää erityistoimenpiteitä. Tarkoituksena on tehdä

näistä asiakokonaisuuksista yhteisön silmissä merkityksellisiä (Lefebvre 1971, 98).

Mistä tahansa asiasta ei ole mahdollista luoda arjen alajärjestelmää. Sen tuottaminen ja ylläpitäminen vaatii ainakin kolmen ehdon täyttymistä. Ensinnäkin jotta jokin toiminto tai asia voitaisiin kohottaa arjen virrasta erilleen, sille on voitava piirtää *symboliset rajat*. Ne eivät kuitenkaan säily itsestään. Sen tähden niitä tukemaan ja oikeuttamaan tarvitaan toiseksi *yhteiskunnallisia organisaatioita ja eturyhmiä*. Kolmanneksi on alajärjestelmäksi kohotettavalla asialla oltava käytössään *oma teksti*, joka takaa sille julkisuuden.

Mainitut ehdot täyttävät ilmeisesti sellaiset yhteiskunnan toimintapiirit kuten gerontologia, mutta myös jotkin kulutustavarat ja -tavat ovat saavuttaneet arjen alajärjestelmän aseman. Lefebvre itse nimeää kulinariismin ja keittotaidon, muodin, turismin, seksuaalisuuden ja auton. Ne ovat hänen mukaansa alajärjestelmiä, joiden piirissä on muodostunut erityinen sosiaalinen hierarkia (vrt. myös Bourdieun kenttäkäsite) ja omat toimintasääntönsä (Lefebvre 1971, 98-100). Lefebvren luetteloa on kuitenkin pidettävä vain viitteellisenä. Sitä on helppo täydentää tänä päivänä asumisella, terveydellä, ikäjärjestelmällä jne. Niihin kaikkiin kuuluu tarkkarajainen esineistö, joihin kytkeytyy voimakas tunneside. Se ylläpitää niiden merkityksellisyyttä. Vasta kodin huonekalut, koristeet yms. tekevät asunosta kodin jne.

Kaiken kaikkiaan kulutus ja tavarat ovatkin keskeisiä tekijöitä siinä tapahtumaketjussa, jossa ihmiset tuottavat itsensä yhteiskunnassa sekä fyysisesti että sosiaalisesti. Kulutus ja sen kohtuullinen jakautuminen eri väestöryhmien kesken kuuluvat niin ikään niihin valtteihin, joiden suosiollisella avustuksella yhteiskunnan valtaeliitti oikeuttaa toimintansa ja takaa yhteiskuntarauhan säilymisen. Siten ei ole liioittelua sanoa Lefebvren tapaan, että kulutus ja tavarat ovat yhteiskuntaa koossapitäviä voimia, sen ”sementtiä”. Kun se murenee, kuten tapahtui entisissä sosialistisissa maissa, hajoaa myös yhteiskunnallinen järjestys. Siitäkin – ei enemmästä, ei vähemmästä – on kulutuksessa kysymys.

## Kulutuksen edistämät arvot

Yhteiskunnallista järjestystä ylläpitämällä kulutus ja sen esineet ilmentävät siis olemassaolevia arvoja ja niiden järjestyksiä. Mutta kulutuksen sanotaan myös murentavan vanhaa arvojärjestystä ja samalla edistävän uusia arvosuuntauksia. Ovatko ne meille hyödyksi vai haitaksi, siitä käydään iänikuista moralisoivaa kiistaa. Se näkyy parhaiten suhtautumisessamme ”uutuuksiin”. Yksi koulukunta on pitänyt niitä Adam Smithin päivistä lähtien ”turhuuksina”. Ne ovat vain ilmausta ”sairaalloisesta” halujemme kasvusta (esim. Emil Durkheim) ja pitkälle menneestä ”itsevierautumisestamme” (esim. Erich Fromm). Tämän koulukunnan mukaan kulutuksen laajeneminen vie ihmistä yhä etäämmäksi hänen ”tosi olemuksestaan”.

Lienee tarpeetonta sanoa, että tämä koulukunta on omaksunut pitkälti uskonnollisen ajatustavan, joka erottaa ruumiin ja sielun toisistaan. Se näkee kulutuksen sielun vihollisena ja sen turmelijana. Tämän olemme oppineet autosta, TV:stä, videoista jne. käydystä julkisesta keskustelusta. Sen yksi piirre on lausumaton väite tai oletus, että uutuudet sekoittavat ihmisen ja tavaran välisen järjestyksen korottamalla tavaran ihmisen asemaan tai jopa tätä tärkeämmäksi.

Ihminen ja tavarat kuuluvat kuitenkin kulttuurissamme eri alueisiin, joita ei ole lupa sotkea keskenään. Lahjonta ei kuitenkaan kunnioita tätä erottelua, vaan sotkee keskenään nämä kaksi todellisuuden aluetta. Se, mikä on varattu ihmisille on kuitenkin eettisesti korkeampi alue kuin se johon esineet sijoitetaan. Kun korruptoija lahjoo ihmisiä, hän siirtää eettisesti alemman sfäärin toimintaperiaatteet ylempään ja uhkaa toiminnallaan ”saastuttaa” sen. Tämän seurauksena lahjoja joutuu ottamaan riskin, että hänen antamansa raha leimautuu kirotuksi.

Länsimainen ajattelu katsoo niin ikään, että jo ihmisen olemuksessa on sellaista erityisyyttä, jonka nojalla häntä ei voi rinnastaa sellaiseen yleisellä määreellä varustettuun olioön kuin tavarahan. Ihmisellä on ”persoonallisuus” tai sielu, piirre joka erottaa hänet muista olioista ja tekee hänet vaikeasti hinnoiteltavan, vaikka vakuutus toimi ja jotkin tieteet ovat sitä silloin tällöin yrittäneet (vrt. Kopytoff 1986/1988, 84). Tältä pohjalta on ymmärrettävää, miksi

Marxin ja katolisen kirkon näkemyksellä, jonka mukaan työvoimaa ei saa pitää pelkkänä tavarana, on ollut poliittista iskuvoimaa. Se selittää myös sen, minkä tähden korruption ja lahjonnan katsotaan mustaavan siihen käytetyn rahan. Sitähän ei käytetä pelkäämään ihmisen työvoiman, hänen ruumiinsa, vaan hänen pyhimpänsä, sielun tai ”persoonallisuuden” ostamiseen (ks. myös Durkheim 1980, 66).

Toinen koulukunta tähdentää puolestaan uutuuksien tarjoamia *mahdollisuuksia*. Se ymmärtää yhtäältä kulutuksen ruumiillisuuden, tähdentää siihen sisältyviä nautinnon mahdollisuuksia ja nautintojen jalostamista. Tälle koulukunnalle hedonismi ei ole kirosana, vaan ”elämän suola” (esim. Charles Fourier). Toisaalta koulukunta näkee kulutuksen myös itsensä toteuttamisen välineeksi ja siinä mielessä ihmisen yksilöllisten taipumusten edistäjäksi. Se kokee asian samoin kuin helleenit ja Campanella.

Kulutuksen ja perustavien arvojemme suhde ei siis ole yksi-piipuinen. Riippuu näkijästä, minkälaiseksi olennoksi kuluttaja kuvataan. Onko hän, pitkälle mainoksin ohjailtu, tahdoton ja sielunsa kadottanut arvojen- ja luonnontuhoaja vai itsensä ja oman elämänsä aito toteuttaja. Ehkä meissä on kumpaakin? Siihen viittaa taipumuksemme ensin ei vain mässäillä nautintoaineilla ja sitten tuntee siitä syyllisyyttä. Tämä näkyy niin päivittäisessä huolessa ruumiistamme kuin talouslamaamme pitkittävänä irrationaalisena kulutuskielteisyytenä.

En silti malta itse ottamatta kantaa kiistaan. Tiedän toki, että meihin vaikutetaan kuluttajina monin tavoin. Tiedän myös sen omasta elämäikäytännöstäni, että suuri osa kulutusta on pelkkää ajatuksetonta rutiinia, vailla sykehdyttäviä elämyksiä. Tämä kertoo kuitenkin enemmän meistä itsestämme kuin ympäröivästä todellisuudesta kuten jo alussa sanoin. Mikään ei estä meitä päivästä toiseen kokemasta Moren utopialaisten tavoin mieluisina kaikkia ”silmin, korvin ja sieraimin aistittavia nautintoja, jotka luonto on varannut ihmisille” (117). Tästä syystä heidän maailmassaan on tekopyhyyttä ”kiusata itseään hyödyttömästi hyveen varjon vuoksi... He ajattelevat, että tällainen ihminen on julma itselleen ja liian kiittämätön luontoa kohtaan, kun hän torjuu kaikki luonnon antimet aivan kuin ei haluaisi alentua olemaan sille mitään velkaa” (118).

## Kirjallisuus

- Belk R. & Wallendorf M. 1988, Sacred and Profane Aspects of Money in Consumption (paper).
- Carrier J. (1990), Reconciling commodities and personal relations in industrial society. *Theory and Society*. Vol 19/5 October.
- Connerton P. 1989, How Societies remember. Cambridge University Press. Trowbridge.
- Durkheim E. 1980, Uskontoelämän alkeismuodot. Tammi, Helsinki.
- More T. 1971, Utopia. WSOY, Porvoo.

*Kyösti Pekonen*

## Demokratian puolustamisen ongelma

*Onko demokratiassa kyse muodoista ja menettelytavoista vai jatkuvan liikkeen ja muutoksen mahdollistamisesta?*

Demokratian määrittelyä koskeva keskustelu on jälleen kerran vilkastunut. Keskustelun vilkastumiseen löytyy useita ajan-kohtaisia yhteiskunnallisia ja poliittisia syitä. Vuoden 1989 jälkeen demokratia-termin käyttökelpoisuus kansainvälispoliittisessa ja sisäpoliittisessa poliittisessä keskustelussa on vähentynyt. Mihin demokratian käsitettä voidaan enää käyttää sen jälkeen kun demokratian kaikkein pahimmaksi viholliseksi väitetty kommunismi näyttää kuolleen? Toisaalta demokratia on saanut myös uusia ”ulkoisia” ja ”sisäisiä” haastajia. Demokratian uusia ”ulkoisia vihollisia” ovat ”ulkoa tulevat” liikkeet, jotka eivät tunnusta demokratian itseisarvoa. Miten ns. demokraattiset yhteiskunnat voivat puolustautua demokratian pelisääntöjä noudattaen esimerkiksi islamilaista fundamentalismia vastaan silloin, kun vastapuoli ei suostu tunnustamaan näitä samoja pelisääntöjä? Demokratian ”sisäisiä haastajia” ovat ns. demokraattisten yhteiskuntien sisällä vaikuttavat liikkeet, jotka ovat valmiita joko hylkäämään demokratian keskeisiä periaatteita tai muotoilemaan ne radikaalisti uudella tavalla. Rasismin ja radikaalien äärioikeistolaisten liikkeiden vahvistuminen Yhdysvalloissa ja Euroopassa ovat esimerkkejä tällaisista demokratian sisäisistä haastajista. Myös markkinoistettaessa sokeasti



valtioiden välisiä suhteita, suomalaista yhteiskuntaa, valtiota ja esimerkiksi yliopistoa demokratian, julkisten arvojen ja politiikan rooli ja merkitys ovat jääneet hyvin vähälle huomiolle.

Vilkastunut keskustelu heijastaa ajankohtaisia olennaisia kysymyksiä: Kykeneekö demokratia puolustautumaan uusien haasteiden edessä? Onko koko demokratian käsite ja sitä heijastava ajattelutapa enää elinvoimainen?

Vilkasta keskustelua luonnehtii määrittelyiden, näkökulmien ja koulukuntien runsaus. Runsauden seurauksena keskustelu näyttää hajaantuvan lukuisiksi erillisteemoiksi ja kysymyksiksi, joiden keskinäiset kytkennät ja liittynät jäävät epäselviksi. ”Aika” ei näytä vielä olevan kypsä usia näkökulmia avaaville kokoaville johtopäätöksille?

Demokratiaa määrittelevän keskustelun yksi klassisista ongelmista on koskenut sitä, mitä kriteereitä pitäisi pitää demokratian kannalta olennaisina. Määrittelyiden, näkökulmien ja koulukuntien runsauden keskellä demokratian määrittelyä nuotittavaa keskustelua näyttää yhä edelleen luonnehtivan kahden ”koulukunnan” tai näkökulman olemassaolo. Kutsun seuraavassa näkökulmia ”menettelytapa”- ja ”jatkuvan liikkeen koulukunnaksi”. Valtio-opillisessa keskustelussa menettelytapakoulukunta on ollut tavanomaisempi, ehkä myös dominoivampi. Jatkuvan liikkeen näkökulmaa ovat viime aikoina korostaneet eräät filosofis-poliittisesti orientoituneet tutkijat. Koulukunnat eivät ole juurikaan harrastaneet keskinäistä keskustelua. Lisäksi on tietysti olemassa pyrkimyksiä rakentaa näiden kahden näkökulman välille jonkinlaista synteesiä.

Seuraavassa pyrin tarkastelemaan demokratian määrittelyn ongelmaa em. kahden ”koulukunnan” näkökulmasta: sitä, mitä eri näkökulmissa pidetään demokratian kannalta olennaisena ja minkälainen rooli demokratialle keskustelussa annetaan. Toiseksi yritän alustavasti paikallistaa, kuinka kaukana koulukunnat ovat toisistaan ja minkälaiden kysymysten suhteen rajalinjat muodostuvat viimeaikaisen keskustelun valossa.

## Demokratia tiettyinä pelisääntöinä ja menettelytapoina

Nykykeskustelun näkökulmasta vanhempaa perua olevassa menettelytapakoulukunnassa demokratian keskeiseksi kriteeriksi määritellään tavallisesti kansanvaltaisuus. Kansanvaltaisuus voidaan ymmärtää eri tavoin tai siinä voidaan painottaa eri asioita. Suomalaisessa keskustelussa tyypillisin tapa määritellä kansanvaltaisuutta on ollut kansanvallan edustuksellisuuden korostaminen: sen korostaminen, että kaikilla kansalaisilla on oltava samanlaiset mahdollisuudet osallistua hallitsevien valitsemiseen. Tällaisen rajauksen jälkeen keskeiseksi ongelmaksi nousee luonnollisesti se, miten organisoidaan kaikkien kansalaisten samanlainen osallisuus hallitsevien valitsemisessa. Tällainen demokratiaa koskeva keskusteleva muuntuu helposti keskusteluksi poliittisen järjestelmän instituutioiden demokraattisuudesta: ovatko vaalit vapaat, rehelliset ja yhtäläiset, valitseeko monipuoluejärjestelmä ja toteutuuko vaaleissa todellinen kilpailutilanne ja nauttiiko hallitus parlamentin luottamusta eli toteutuuko parlamentarismi.

Tarkasteltaessa demokratiaa ensisijaisesti tiettyinä pelisääntöinä tai menettelytapoina puhe kansanvaltaisuudesta ei ole kuitenkaan välttämätöntä. Näyttää jopa siltä, että uusin keskustelu haluaa, eri syistä, välttää termejä kansa ja kansanvaltaisuus ja korostaa pelkästään demokratiaa ”pelisääntöinä”. Kuvaava arvovaltainen esimerkki tästä on Michael Oakeshottin teos ”On Human Conduct”, jossa demokratia sana esiintyy vain kerran ja silloinkin hyvin formaalissa merkityksessä: ...”the word ‘democracy’, which properly speaking signifies a manner of constituting a government and of authorizing it to rule” ... (Oakeshott, 192-3).

Samoin Anthony H. Birch määrittelee uusimmassa kirjassaan (1993, 46-7) demokratian edustukselliseksi hallitusjärjestelmäksi, jossa edustajat on valittu vapailla ja yhtäläisillä vaaleilla. Demokratia tarkoittaa Birchin mukaan nimenomaan poliittista hallintajärjestelmää. Birch ottaa esille myös klassisen kiistan demokratian käsitteen alasta. Kiista koskee sitä, pitäisikö demokratian käsite rajata vain politiikan alaan, vai voisiko termillä kuvata myös muita yhteiskunnallisia suhteita ja järjestelyjä. Poliittisen merkityksen

ohella demokratiolla voi Birchin mielestä – toisin kuin Oakeshottilla – olla sosiaalisia, yhteiskunnallisia merkityksiä. Niinpä Birch käyttää myös termiä ”demokraattinen yhteiskunta” (a democratic society). Sillä hän tarkoittaa yhteiskuntaa, jossa ei ole periytyviä luokkeroja ja jossa pyritään siihen, että kaikki kansalaiset olisivat tasarvoisia mahdollisuuksien suhteen. Adjektiivinen ”demokraattinen” kertoo sitten yhteiskunnallisen tasa-arvon tasosta, eikä poliittisesta hallitusmuodosta. Termeissä ”demokraattinen yhteiskunta” ja ”demokraattinen” Birch liukuu näkökulman ”demokratia tiettyinä poliittisina menettelytapoina” ulkopuolelle.

Demokratia tiettyinä poliittisina menettelytapoina -määrittelyyn saattaa sisältyä ongelmia. Yksi vaara piilee demokratian kiinnittämisessä yksinomaan menettelytapoihin, jotka on liian tiukasti etukäteen lyöty lukkoon ja ”formalisoitu”.

Albert Weale kritisoi mielestäni oikeutetusti demokratian määrittelyjä, joissa demokratiaa pyritään liian tiukasti ”oikeudellistamaan”. Weale kuvaa demokratian ”oikeudellistamista” seuraavasti. Demokratia tarkoittaa Wealen mielestä hallintajärjestelmää, jossa yhteiskunnan julkista elämää määrittelevistä laeista, säännöistä ja politiikasta – mukaanlukien ne säännöt, joita noudattaen päätetään julkisen alueen rajoista (mitkä asiat kuuluvat julkiseen alueeseen ja mitkä eivät) – päättää poliittinen päätöksentekuelin, joka tavalla taikka toisella on riippuvainen kansalaisten näkemyksistä<sup>1</sup> (Weale 1994, 2). ”Oikeudellistamisessa” on kyse siitä, että poliittinen hallintajärjestelmä supistetaan lainsäädännön funktioksi. ”One form this could take would be a judicialised form of government resting upon a body of rules for governing social relations that, rather than being decided by a legislative body, evolved incrementally over time on what is supposed to be the model of the English common law.” (s. 4)

”Oikeudellistetussa hallintajärjestelmässä” hallituksen tehtävänä on määritellä oikeuksien ja velvollisuuksien kehikko, joka mahdollistaa yksilöiden kanssakäymisen heidän yhteiseksi edukseen. Mutta kehikko ei, eikä sen myötä hallitukseen, ota mitään kantaa sen suhteen, mitä yksilöiden pitäisi tavoitella tai mihin heidän pitäisi pyrkiä. Se jää yksilöiden omien arvostusten ja päätöksenteon varaan.<sup>2</sup> ”Oikeudellistaminen” poikkeaa Wealen mukaan (s. 5-6) demokra-

tiasta kolmessa keskeisessä periaatteessa: Ensinnäkin siinä, että ”the principles of adjudication that the judges are supposed to be using are derived either from a pre-existing notion of rights or from customary, traditional codes, the basis of both of which are beyond the scope of discussion and deliberation of a legislative assembly”. Toiseksi siinä, että ”it rests upon a conception of society as being made of a collection of individuals with their own, typically divergent, purposes, rather than a conception of society in which individuals are conceived to share purposes in common”. Kolmanneksi siinä, että ”those with responsibility for formulating principles for the regulation of public affairs are not to be made accountable to or dependent upon an elected assembly or the opinions of citizens at large”.

Poliittisen päätöksenteon ”oikeudellistaminen” ajautuu Wealen (s. 6-7) tulkinnan mukaan vaikeuksiin erityisesti suhteessa tulevaisuuteen ja silloin, kun ongelmat yksilöiden vapaiden valintojen seurauksena kumuloituvat. ”Oikeudellistaminen” johtaa yhteiskunnallisten ongelmien suhteen pikemmin toiminnan reaktiivisuuteen kuin kykyyn ennakoita niitä. Myös mikäli yksilöiden toiminnan seuraukset ovat epätoivottavia, pelkällä ”oikeudellistetulla” päätöksenteolla on vaikea puuttua yksilöiden toimintaan ja korjata haittavaiikutuksia.

Tarkasteltaessa demokratiaa tiettyinä pelisääntöinä ja menettelytapoina ongelmaksi saattaa myös muodostua se, että sen jälkeen kun säännöt on luotu, niitä noudatetaan ja kunnioitetaan, demokratiasta ei enää tarvitse huolehtia ja keskustella. Demokratia on toteutunut.

Demokratia-keskustelun tällainen pysähtyminen ei ole huolena määriteltäessä demokratia jatkuvan liikkeen mahdollistavaksi tilaksi, sillä siinä demokratia määritellään usein sellaiseksi abstraktiksi periaatteellis-sisällölliseksi tavoitteeksi, ettei sen toteutuminen ole lähitulevaisuudessa tai ylipäätään täydellisesti mahdollista. Demokratia määritellään tavoitteeksi, johon on pyrittävä, mutta jota ei voida kuitenkaan täydellisesti saavuttaa. Tällaisen näkökulman ongelmaksi saattaa puolestaan muodostua näkökulman irrallisuus päiväkohtaisista konkreettisista ongelmista ja ratkaisuista.

## Demokratia jatkuvana liikkeenä kohden päämäärää, jota ei voida kuitenkaan täydellisesti toteuttaa

Puhuttaessa demokratiasta ”jatkuvana liikkeenä” viitataan nykykeskustelussa usein demokratian edellyttämään demokraattiseen ethokseen, erityisesti demokratiaan jatkuvana keskusteluna. Jatkuva keskustelu edellyttää toimiakseen osallistujilta halukkuutta keskustella ja kuunnella sekä halua ja kykyä punnita tekojen seuraukset toisia ajatellen.

Demokratian määrittelystä jatkuvaksi liikkeeksi käytän seuraavassa esimerkkinä Richard Rortyn argumentaatiota teoksessa ”Contingency, Irony and Solidarity”.

Rorty tarkastelee demokratiaa yksilön kannalta: mitä demokratia voi merkitä yksilölle. Tästä näkökulmasta hän määrittelee demokratian tilaksi, joka mahdollistaa yksilölle jatkuvan ”itsen luomisen”. Jatkuva ”itsen luominen” on välttämätöntä siitä syystä, että tuo yksilön ”itse” on viime kädessä kontingenttinen (”the contingency of selfhood”). Samassa mielessä kuin yksilön on kehittyäkseen luotava itsensä yhä uudelleen, demokratiakin on luonnehdittava pikemmin jatkuvana liikkeenä kuin pysähtymisenä.

”Itsen luominen” voi tarkoittaa vain ”constructing his own mind” (s. 27). Oman mielen luominen taas tarkoittaa Rortyn mielestä ”oman kielen luomista”. ”Oman kielen luominen” voidaan ymmärtää päättämiseksi omasta ”kielipelistä”, siitä, mitä ”kielipeliä” haluaa pelata. Toisaalta Rorty kuitenkin toteaa, ettei mitään varsinaista ”omaa”, yksityistä kieltä ole olemassa; sellaista ei voi löytää, vaan on olemassa vain ”jo käytettyjä sanoja”. Näiden luonnehdintojen välinen ristiriita osoittautuu näennäiseksi, kun otetaan huomioon se, ettei Rorty tarkastele tässä yhteydessä kieltä kielen ulkopuolisen todellisuuden representointina, vaan kommunikoinnin, sosiaalisten siteiden luomisen näkökulmasta. Sosiaalisten siteiden luomisen näkökulmasta puhujan käyttämä sanasto pitäisi Rortyn mielestä mieltää sellaisten ilmaisujen kuin elävät metaforat ja ”itsen luominen” avulla pikemmin kuin ilmaisujen Totuus, Rationaalisuus ja moraalinen Velvollisuus avulla.

Rorty ei tässä yhteydessä tarkastele kieltä Todellisuuden löytämisen, paljastamisen, representoinnin tai ilmaisemisen välineenä. Kielellä kommunikoidaan ja tuotetaan vaikutuksia. Vaikutuksia tuotetaan tehokkaimmin elävillä metaforilla: käyttämällä tuttuja sanoja poikkeuksellisella tavalla. Tässä mielessä aidoilla metaforilla ei ole kiinteitä merkityksiä. Kieltä ja erityisesti eläviä metaforia tarkastellaankin tässä evoluution näkökulmasta, elämän uusina muotoina, jotka jatkuvasti uudistavat vanhoja muotoja<sup>3</sup>, eivät täyttääkseen mitään korkeampia tavoitteita vaan ”sokeasti”. (Rorty, 18-9)

Tästä voi vetää mielenkiintoisen analogian elävän metaforan ja demokratian välille. Samaan tapaan kuin elävä metafora tarkoittaa uusien näkökulmien luomista, vailla mitään lopullista merkitystä, Totuutta tms., niin demokratiakaan ei voi tarkoittaa jonkun lopullisen tavoitteen tai pyrkimyksen (luokaton yhteiskunta, historiallinen oikeudenmukaisuus tms.) toteuttamista. Demokratia voi tarkoittaa vain uusien näkökulmien ja uusien tulkintojen mahdollisuutta kaikille. Perustelut tällaiselle näkemykselle löytyvät Rortyn mielestä seuraavista argumenteista:

- Historiassa tapahtumia on käsiteltävä ajan ja sattuman tuotteina.
- Edelliseen nojautuen edistys voidaan mieltää vain uusien elämänmuotojen jatkuvana syntyminenä.
- Metaforat ovat näiden uusien elämänmuotojen synnyttämisen välineitä.
- Demokratia on tila, prosessi ja instituutiot, jotka toisaalta tunnustavat ja toisaalta mahdollistavat edellisten väitteiden perusteleman kontingenttisuuden huomioonottamisen. Liberaalit demokraattiset kulttuurit tarvitsevat jatkuvasti parempia kuvauksia itsestään pikemmin kuin yhä hienompia perusteluja omasta paremmuudestaan. Demokratia onkin ”yhä paremmin itsen tuntemisen prosessi”.

Merkitsevätkö em. argumentit antautumista relativismille ja irrationalismille? Rortyn mielestä eivät. Vakaumukset ja moraalit eivät katoa, vaan niiden vaikutusta Rorty kuvaa Joseph Schumpeteriin viitaten seuraavasti: ”To realise the relative validity of one’s con-

victions and yet stand for them unflinchingly, is what distinguishes a civilized man from a barbarian.” (Rorty, 46.) Rorty määrittelee vapauden kontingenttisuuden tunnustamiseksi ja katsoo liberaalien yhteiskuntien ansioksi sen, että ne ovat lisänneet sellaisten ihmisten määrää, jotka kykenevät tunnustamaan käyttämänsä sanaston kontingenttisuuden ja tätä kautta oman tietoisuutensa kontingenttisuuteen, mutta jotka kuitenkin ovat uskollisia tietoisuudelleen. Juuri kontingenttisuuden tunnustaminen synnyttää välttämättömyyden siitä, että kaikkien on pakko yrittää perustella näkemyksiään rationaalisesti argumentoiden.

”Oman kielen luomisen” edellytyksenä on kyky ymmärtää prosessia, jonka tuloksena olemme sellaisia kuin olemme. Tällöin kyse ei voi olla oman autenttisen itsen löytämisestä, vaan itsensä tuntemisesta itsen luomisena.<sup>4</sup> Itsen luomisen päämäärää voi Rortyn mielestä kuvata Nietzschen sanoin: ”näin minä tämän tahdoin” (”thus I willed it”) (Rorty, 29).

Tällaisessa prosessissa yksilö tarkastelee elämäänsä draamatisena kertomuksena, narratiivina, jonka juonen motiivina on yksilön pyrkimys voittaa tai ylittää itsensä (self-overcoming). Voittaminen merkitsee sitä, että yksilö löytää uuden tavan kuvata menneisyyttä, itsen syntymisen prosessia. Yksilön kannalta demokratian pitäisi edellä esitetyn perusteella merkitä vapautta ja tilaa määrittellä ”itse” yhä uudelleen, uudesta näkökulmasta uusilla metaforilla. Yksilön kannalta demokratiaa tulisi tarkastella mahdollisuutena ”itsen” toteuttamiseen päämääränä tilanne, jossa yksilö voi sanoa ”thus I willed it”.

Yksilön ”itsen” kontingenttisuuden huomioiden hyvän kansalaisen ideana voi pitää poetikkoa, joka tekee asioista uusia tarkastelemalla niitä uudesta näkökulmasta. Tarkasteleminen uudesta näkökulmasta merkitsee ”uuden sanaston” luomista. Poetikko ei etukäteen tiedä, mitä hän tekee kehitellessään sanastoaan, vaan tulos on nähtävissä vasta ”lopussa”. Luotu sanasto vasta määrittelee oman tarkoituksensa. Demokratia merkitsisi tämän mukaan poettisuuden mahdollistavan tilan laajentamista. Tätä voisi pitää yhtenä demokratian keskeisenä tavoitteena. Tavoitteena ei tulisi olla politiikan rationalisoiminen ja tieteellistäminen vaan ”poetisoiminen” (Rorty, 53).

Rortya on ehkä oikeutetusti kritisoitu mm. siitä, ettei hän kykene yhdistämään teoriassaan aidosti yksilöä ja poliittista yhteisöä. Yhdistyminen ei kritiikin mukaan onnistu siitä syystä, että Rorty joutuu soveltamaan yksilön ja yhteisön tarkasteluun eri periaatteita. Sama ironia mikä soveltuu yksilölle, ei ehkä onnistu poliittisen yhteisön tasolla. Yksilön ”minän” ja yhteisön ”me” välille jää kenties ylittämätön teoreettinen kuilu. Joka tapauksessa Rorty ottaa esille myös yhteisön ”me”-ongelman.

Kansalaisen käsitettä voidaan tarkastella monista näkökulmista. Myös kansalaisuutta kuvaavat ilmaisut vaihtelevat riippuen ilmaisun syntyhistoriasta ja yhteisön poliittisesta historiasta. Rortylaisessa perspektiivissä korostuu kansalaisen tarkasteleminen poliitikoitsijana (polites) enemmän kuin kansalais-käsitteen suomalaisen etymologian korostama oleminen osana kansaa.

Kummassakin tapauksessa ilmaisu ”me” näyttelee kuitenkin merkittävää osaa – tosin erilaisia korostuksia saaden. Kontingenssin korostama näkökulma pakottaa kysymään sellaisia kysymyksiä kuin ”keitä me olemme”, ”miten meistä tuli tällaisia” ja ”mitä meistä voi tulla”. Tällaiset kysymykset korostuvat tarkastelutavan kustannuksella, jossa kysymys kuuluisi esimerkiksi seuraavasti: ”minkälaisen sääntöjen varaan minun toimintani pitäisi perustua”. Tarkasteltaessa kansalaisuutta poliittisen yhteisön näkökulmasta, ”meitä”, koskeva moraalinen pohdinta saa Rortyn mielestä pikemmin historiallisen kertomuksen ja utooppisen spekuloinnin kuin yleisten periaatteiden etsinnän muodon. (Rorty, 60)

Rortyn liberaaliksi yhteiskunnaksi kutsuman yhteisön sankareita ovat vahva poetikko ja vallan kumoaja, jotka protestoivat yhteiskunnan itsensä nimissä niitä yhteiskunnan aspekteja vastaan, jotka eivät vastaa yhteiskunnan kuvaa omasta itsestä. Sankareiden kritiikin tavoitteena on yhteiskunnan parempi itsetuntemus.

Kansalaisen identiteettiä Rorty kuvaa seuraavasti (s. 61): ”To see one’s language, one’s conscience, one’s morality, and one’s highest hopes as contingent products, as literalizations of what once were accidentally produced metaphors, is to adopt a self-identity which suits one for citizenship in such an ideally liberal state.” Rortyn kuvaaman liberaalin utopian kansalaiset olisivat ihmisiä, jotka tajuaisivat kielensä, moraalisen harkintansa, tietoisuutensa ja



siten myös heidän yhteisönsä kollektiivisen identiteetin kontingenttisuuden. Tällaisia kansalaisia Rorty nimittää liberaaleiksi ironisteiksi sillä heissä yhdistyy sitoutuminen ja tietoisuus tuon sitoutumisen kontingenttisuudesta (s. 61). – Kuten edellä oli jo puhetta Rortyn teoriaan kohdistetussa kritiikissä on epäilty tällaisen liberaalin ironistisen poliittisen yhteisön elinkelpoisuutta ”olemassaolon taistelussa”.

\*\*\*

Rortyn kuvaamaa demokratiaa ja sen keskeisiä kriteereitä voidaan mielestäni kuvata jatkuvaksi liikkeeksi ja pyrkimykseksi kohden päämäärää, jota ei voida lopullisesti toteuttaa. Vaikka päämäärä olisi mahdoton täydellisesti toteuttaa, ja vaikka päämäärä todennäköisesti vielä muuttuu ”matkalla”, päämäärään pyrkiminen on välttämätöntä, jotta yksilö ja yhteiskunta eivät kuolisi pystyyn tai jopa ”luhistuisi”.

On helppo huomata sen demokratian, jota Rorty ym. jatkuvan liikkeen teoreetikot hahmottelevat, poikkeavan huomattavasti esimerkiksi valtio-opillisten perusoppikirjojen näkökulmasta demokratiasta. Mutta ovatko nämä kaksi keskustelutraditiota todellisuudessa näin kaukana toisistaan, mitä ensisilmäyksellä voisi päätellä?

## Demokratian määrittely pluralismina

Pluralismia koskeva keskustelu on mielenkiintoinen siinä mielessä, että pluralismi on ollut mukana sekä menettelytapa- että jatkuvan liikkeen keskustelussa. Määriteltäessä pluralismin käsite ”so-pivalla” tavalla voidaan kenties luoda rakentava yhteys näiden kahden näkökulman välille.

Kuvaavia esimerkkejä pelisääntöjä korostavasta pluralismi-keskustelusta ovat Luigi Grazianon mainitsemat varhaiset versiot pluralismista: demokraattinen pluralismi, kristillissosiaalinen pluralismi, sosialistinen pluralismi ja pluralismin ”amerikkalainen versio”, joissa korostuvat pluralismi ryhmien edustamisena ja painostusryhmä-

politiikkana. (tarkemmin Graziano) Näiden versioiden mukaan pluralismi edistää demokratiaa heikentämällä valtion valtaa ja pakottamalla valtion ottamaan huomioon eri intressipiirien käsityksiä, korostamalla yhtenäisyyden sijasta erilaisuutta, edistämällä eri ryhmien ja intressipiirien itsehallinnollisia pyrkimyksiä, torjumalla atomistisen yhteiskunnan vaaroja korostamalla ryhmäkiinnittymisten tärkeyttä ja uskomalla erilaisuuden ja ristiriitojen merkitykseen sekä yhteiskunnallisen tasapainon että yhteiskunnallisten ja poliittisten voimien tasapainon tuottajina.

*Demokratian määrittely sekä jatkuvaksi  
liikkeeksi että pelisäännöiksi*

Toisenlainen painotus löytyy yhdeltä pluralismi-keskustelun ajankohtaisklassikolta, Giovanni Sartorilta. Sartoria (1994) huolestuttaa huolimattomuus sen suhteen, etteivät ”demokratia pluralismina”-keskustelijat (”democracy-as-pluralism”<sup>5</sup>) useinkaan määrittele pluralismin käsitettä. Sartori haluaa olla tässä suhteessa tarkka. Olennaista on se, ettei pluralismi synny pelkästään mistä tahansa moneudesta yksiköllisyyden vastakohtana; pluralismi ei käsitteenä tarkoita kaikkea sitä mitä on numeerisesti enemmän kuin yksi. Sartorin mielestä pluralismilla on sekä normatiivinen että institutionaalisis-organisatorinen ulottuvuutensa.

Sartori analysoi pluralismia: (i) tiettyihin arvoihin uskomisena, (ii) rakenteellisena periaatteena (sellaisten periaatteiden korostamisena kuten vapaaehtoinen järjestäytyminen, etuja koskevien erimielisyyksien meneminen ristiin ja hajaantuminen yhteiskunnassa ja politiikassa siten, etteivät samat ihmiset aina ”ajaudu” samalle puolelle sekä ihmisten osallistuminen järjestöihin ja toimintamuotoihin tämän hajaantumis- ja ristikkäisyys-periaatteen mukaisesti) ja (iii) kulttuurisena, sosiaalisena ja poliittisena ilmiönä.<sup>6</sup> Sartorin mukaan poliittisen pluralismin käsite kiteytyy erityisesti ilmaisuihin suvaitsevaisuus, yksimielisyys, erimielisyys ja ristiriita.

Määriteltäessä demokratia pluralismiksi demokratian keskeisin kriteeri on Sartorin tulkinnan mukaan tällöin suvaitsevaisuus (Sartori 1994, 8, 12 ). Suvaitsevaisuudella on oma eurooppalainen

historiansa. Historiallisesti suvaitsevaisuus on tulosta 1600-luvun uskonsodista. Uskonsotien tuloksena eurooppalainen maailmankatsomus koki perustavanlaatuisen muutoksen. Uskonsotiin asti erilaisuutta pidettiin epäsovun, epäjärjestyksen ja valtioiden luhistumisen syynä. Yksimielisyyden tulkittiin olevan poliittisen järjestyksen välttämätön perusta. Uskonsotien tuloksena vastakkainen tapa arvioida asioita voitti vähitellen alaa. Yksimielisyyden siunauksellisia vaikutuksia alettiin yhä enemmän epäillä. Epäilyn tuloksena syntyivät vähitellen sivilisaatiot, joita kutsumme liberaaleiksi. Liberaalit demokratiat perustuvat käsitykseen erimielisyyden ja erilaisuuden hyödyllisyydestä valtiolle. "It is we, not the Greeks, who have discovered how to build a political system on a concordia discors, on a dissenting consensus. (s. 4)

Erimielisyyden hyväksyminen on perusta, jonka varaan pluralismin konkreettiset rakenteelliset edellytykset vasta voivat kehittyä: nimittäin vapaaehtoiset yhdistykset, kiinnittymiset moniin suuntiin ja ristikkäiset "halkeamat" yhteiskunnassa. Vasta kun usko erimielisyyden hyödyllisyyteen vahvistui, myös puolueet voitiin hyväksyä legitimiiksi ja keskeiseksi osaksi poliittista järjestelmää. (Sartori, 5-6) Erimielisyyden hyväksymistä koskevan perusarvon varaan rakentui myös pluralistisen kulttuurin tuleva kehittyminen. Pluralistinen kulttuuri viittaa Sartorin mielestä käsitykseen, jonka mukaan erilaisuuden pikemmin kuin samanlaisuuden, erimielisyyden pikemmin kuin yksimielisyyden ja muutoksen pikemmin kuin muuttumattomuuden uskotaan hyödyttävän elämää (s. 7).

Nämä esimerkit jo osoittavat miten pluralismin käsite tarkoittaa Sartorilla sisällöllisesti jotakin enemmän kuin vain "montaa" "yhden" tai "harvan" vastakohtana. Niinpä yhteiskunnallinen pluralismi täytyy Sartorin mielestä ehdottomasti erottaa yhteiskunnallisesta eriytymisestä. Samalla tavalla poliittinen pluralismi tarkoittaa ehdottomasti jotakin enemmän kuin vain sitä, että puolueita on useita ja että niiden välillä vallitsee tasavertainen kilpailutilanne.

Sartori pohtii myös pluralismin peruskäsitteitä ajankohtaisesta poliittisesta tilanteesta käsin. Suvaitsevaisuudesta hän toteaa, ettei se millään muotoa tarkoita arvojen suhteen sen enempää puolueetomuutta tai välinpitämättömyyttä kuin relativismiakaan. ... "Toleration is toleration precisely on the assumption that we do have

beliefs, that we believe our beliefs to be right ones, and yet concede to the right of others to have 'wrong beliefs'." (s. 13) Kyse onkin suvaitsevaisuuden "vaikutuspiiristä". Tästä on Sartorin mielestä hyvin vaikea sanoa varmasti mitään täsmällistä, mutta ainakin seuraavat kriteerit liittyvät olennaisella tavalla suvaitsevaisuuteen: Jos emme hyväksy jotakin, tuota hyväksymättömyyttä täytyy aina perustella. Vahingollista käyttäytymistä ei voida suvaita. Jos olemme itse suvaitsevaisia, odotamme vuorostamme meitä suvaittavan. Suvaitsemiselta edellytetään vastavuoroisuutta.

"Demokratia pluralismina" edellyttää erimielisyyden hyväksymisen lisäksi kuitenkin myös yksimielisyyttä (consensus) – ainakin yhdessä perustavanlaatuisessa kysymyksessä: "In résumé, basic consensus, or consensus on fundamentals (the value beliefs that structure our belief system), is a facilitating condition, though not a necessary condition of democracy. This is a consensus that democracy may acquire as an end product. By contrast, procedural consensus, and pre-eminently consensus on the conflict-solving rule and rules, is a necessary condition, indeed, the prerequisite of democracy. This consensus is the beginning of democracy." (Sartori, 15) Sartorin argumentaatiosta voi päätellä, että hänellä pluralismi "käy ennen" demokratiaa. Pluralismin myötä kehittynyt suvaitsevaisuuden periaate mahdollistaa sen että demokraattisista pelisäännöistä ja menettelytavoista voidaan sopia. Demokratian kannalta onkin olennaista yksimielisyys säännöistä ja menettelytavoista, joilla poliittiset ristiriidat ratkaistaan.

\*\*\*

Sartorin "demokratia pluralismina" argumentaatiossa on ainakin yksi "heikko kohta": nimittäin hänen väitteensä, jonka mukaan pluralismin ehdottomasti tärkein kriteeri on arvoihin perustuva usko suvaitsevaisuuden ja erimielisyyksien hyödyllisyyteen. "I would thus maintain that even when we come to use pluralism as a descriptive (not normative) term, we cannot dismiss the fact that pluralism denotes societal and political structures that stem from a value orientation, from a value belief. Pluralism, as it now permeates Western societies, would cease to exist if we ceased to believe in its worth." (s. 8)

Yksi ongelma on siinä, ettei Sartori voi pitävästi todistaa tämän peruskomuksen syntyä. Eivätkö monet historialliset esimerkit pikemmin osoita, kuinka haavoittuvainen suvaitsevaisuuden periaate on käytännössä ollut? Onko pluralistisen demokratian tulevaisuus pelkästään arvoihin perustuvan uskon varassa?

Sartorin lähtökohdan ongelmallisuutta on yritetty paikkailla ainakin kahdella tavalla: kääntämällä hänen lähtökohtateesinsä ”ylös-alaisin” ja miettimällä pluralismia edistäviä konkreettisia ratkaisuja.

Mm. Rosemary O’Kane (1994, 3) kääntää Sartorin lähtökohtateesin toisin päin: ”In this line of argument the ’pluralistic culture’ began to develop along with the structure of cross-cutting cleavages rather than prior to it and, possibly, tolerance developed as a consequence of cross-cutting experiences.” Toisin sanoen yhteiskunta eriytyy ja mikäli eriytyminen ei tapahdu kasautuvasti vaan ”ristikkäisesti”, eroja ja erimielisyyksiä ei kenties enää pidetä poikkeuksellisina ja uhkaavina, vaan niihin saatetaan tottua. ”Tottumisesta” voi vähitellen seurata suvaitsevaisuuden lisääntyminen ja jopa Sartorin kuvaama pluralistinen kulttuuri. O’Kanen mukaan erilaistuminen ja erilaisuuden kohtaaminen elävässä elämässä opettaa meitä sietämään ja jopa suvaitsemaan erilaisuutta pikemmin kuin niin, että olisimme jotenkin historian opetusten myötä oppineet suvaitsevaisiksi. (Samantalaisesta päättelystä, ks. Gunsteren.)

Sartorin pohjalta voimme ajatella niin, että historian myötä oppittu suvaitsevaisuuden poliittinen viisaus on sisäänrakennettu demokraattisen poliittisen järjestelmän pelisääntöihin ja menettelytapoihin. Tässä mielessä pluralismin historiallinen traditio ei ole vain ”henkeä” ja idealistisia toiveita, vaan traditio on ruumiillistunut demokraattisen poliittisen yhteisön menettelytavoissa. Suurempi ongelma piilee ehkä siinä, missä määrin pluralistinen suvaitsevaisuus on iskostunut demokraattisen poliittisen yhteisön kansalaisten maailmankatsomukseen. Kuinka pitkälle tämän suhteen voidaan uskoa ”historiallisiin voittoihin” ja ”historian perintöön”? Vakavaan huoleen on syytä varsinkin siksi, että pluralismin korostamalla erilaisuudella on kaksinainen merkitys. Toisaalta erilaisuus ja monimuotoisuus on haluttavaa, mutta toisaalta niistä voi muodostua epävarmuuden, identiteettien murenemisen ja aggressioiden lähde.

Emmekö näiden kysymysten kohdalla törmää jatkuvasti Sartorin korostamaan perimmäiseen kysymykseen: haluun uskoa erimielisyyden hyödyllisyyteen?

### *Demokratia pluralismina ja yksilö*

Avigail I. Eisenberg (1994, 1) kritisoi niinikään poliittisen pluralismin teorioita, joissa korostetaan pelkästään intressiryhmien välistä kilpailua. Hän kritisoi niitä siitä, ettei niissä käsitellä juuri olenkaan demokratian merkitystä yksilön kehittymiselle. Kuitenkin juuri tämän teeman tulisi Eisenbergin mielestä olla ajankohtaisen demokratiaa koskevan keskustelun ytimessä. Yksilön kehittymisen näkökulmasta demokratia ei ole vain päätöksenteon prosessi, vaan myös elämäntapa. Demokratian tulisi helpottaa yksilön mahdollisuuksia kehittää itseään.

Eisenbergin tulkinnan mukaan nimenomaan behavioralistisesti orientoitunut pluralismi-keskustelu on ajautunut umpikujaan. Umpikujaa Eisenberg kuvaa behavioralistien synnyttämällä ristiriidalla pluralismia ja osallistumista koskevan keskustelun välillä. Eisenbergin mielestä behavioralistiset pluralistit ajautuivat kestäättömään väitteeseen, jonka mukaan kansalaisten poliittinen apatia (konkreettisenä esimerkkinä vaikkapa alhainen äänestysaktiivisuus Yhdysvalloissa) voi jopa edistää pluralismin toteutumista. Kansalaisten apatian myötä voi heidän mielestään nimittäin toteutua tilanne, jossa nimenomaan valistuneet vähemmistöt kilpailevat keskenään ja hallitsevat. Eisenbergin mielestä behavioralistiset pluralistit unohtavat klassisen pluralismin teorian toisen keskeisen puolen: sen, että ihmiset kehittyvät yksilöinä osallistumalla erilaisien ryhmien toimintaan. (Eisenberg, 26.)

Sen lisäksi että ryhmien välinen kilpailu ehkäisee vallan keskittymistä, ryhmillä on myös muita tärkeitä vaikutuksia yksilön kannalta. Ryhmät kokoavat yhteen ja organisoivat resursseja, joita voidaan hyödyntää edistettäessä ryhmän jäsenten yhteisiä etuja. Mutta ryhmät vaikuttavat myös ryhmän jäsenten henkilökohtaiseen kehitykseen. Ryhmät ovat paikkoja, joissa yksilöt muovautuvat ja joissa he rakentavat identiteettiään. Yksilön terve kehitys edellyttää

yksilön kiinnittymistä useisiin, mieluusti erilaisiin ryhmiin. Tälle väitteelle löytyy Eisenbergin mukaan ainakin kaksi tärkeätä perustelua. Ensimmäisen mukaan yksilö itseasiassa koostuu useista identiteeteistä, yksilöllä ei ole vain yhtä vaan monta ”minuutta”. Mitä useampia kiinnittymiä yksilöllä on, sitä paremmat mahdollisuudet hänellä on kehittää minuutensa eri puolia. Toiseksi kuuluminen useisiin erilaisiin ryhmiin fragmentoi ryhmän valta yksilöön nähden. Yhden ryhmän ei ole silloin kovin helppo ”kaapata” yksilöä kokonaan itselleen ja dominoida yksilön kehitystä. (Eisenberg, 2-4, 7-8.)

Eisenberg kytkee demokratian, pluralismin ja yksilön kehittymisen mahdollisuuden toisiinsa. Pluralismia rohkaiseva politiikka lisää yksilöiden mahdollisuuksia luoda kriittistä näkökulmaa, josta käsin he voivat arvioida kiinnittymisiä, kanssakäymisiä ja sosiaalisuhteita, joissa he ovat mukana. Tätä kautta yksilöt voivat paremmin oppia tuntemaan itsensä ja toisensa.

## Johtopäätöksiä

Kuinka särkyvää tai vahvoissa kantimissa demokratian ja pluralismin tulevaisuus loppujen lopuksi on? Vastaus riippuu osaltaan myös siitä, miten demokratia ja pluralismi määritellään. Demokratian määrittely mielekkäästi edellyttää Sartorin kannan hyväksymistä. Demokratia on sekä ideaali, johon on pyrittävä, että poliittinen hallintajärjestelmä, jota luonnehtivat erityiset menettely- ja toimintatavat. Sartorin mukaan demokratiaan pyrkivät nimenomaan ne, jotka ovat suvaitsevaisia, jotka uskovat erilaisuuden myönteiseen merkitykseen ja jotka näkevät erimielisyyden ”hyvänä elämänä”. Demokratiaan pyritään elävässä elämässä säilyttämällä, parantamalla ja luomalla menettelytapoja ja instituutioita, jotka toteuttavat pluralismin peruseräitä käytännössä.

Demokratian määrittelyä ja demokratian merkitystä koskevasa keskustelussa näkemyks- ja painotuserot ovat joidenkin peruskysymysten suhteen edelleen selkeästi erilaisia. Yksi tällainen peruskysymys koskee poliittisen yhteisön merkitystä yksilön kehitystä ja autonomiaa ajatellen. Libertarianistisesti painottuvat teoriat eivät erityisesti korosta demokratian ja poliittisen yhteisön merkitys-

tä yksilön kehittymisen näkökulmasta. Esimerkiksi Rorty, Sartori ja Eisenberg puolestaan korostavat demokratian ja poliittisen yhteisön merkitystä sekä areenana, joka voi edistää yksilön vapauspyrkimyksiä, että areenana, jossa yksilö voi kehittää itseään.

Hyväksyttäessä O'Kanen ja Eisenbergin korostama näkemys, jonka mukaan pluralismin perusarvojen hyväksyminen riippuu ihmisten omista kokemuksista, niin ihmisten omilla ja hallitusten toimilla on vaikutusta demokratian tulevaisuuteen. Jos suvaitsevaisuutta edistetään laeilla ja asetuksilla, jos erimielisyydet eivät ole kasautuvia vaan ristikkäisiä, jos ihmiset osallistuvat erilaisiin ryhmiin ja saavat tätä kautta erilaista informaatiota ja erilaisia kokemuksia, niin silloin suvaitsemattomat eivät välttämättä pääse tuhoamaan pluralismia. Poliittisen yhteisön ei kenties tarvitsekaan rakentua aivan niin keskeisesti, kuten Sartori olettaa, arvoperustaisen suvaitsevaisuuden varaan, vaan yhteisö voidaan mieltää nimenomaan poliittisena yhteisönä. Poliittisena yhteisönä sitä sitoo yhteen poliittinen luottamus pluralistiseen poliittiseen järjestykseen ja sitä toteuttavaan poliittiseen hallitukseen. (O'Kane, 22) Poliittinen yhteisö pluralismin edellyttämänä suvaitsevaisuutena ja demokraattisina pelisääntöinä ja menettelytapoina ei voi elää omaa elämänsä riippumatta siitä mitä tapahtuu kansalaisten jokapäiväisessä elämässä, mutta poliittisella yhteisöllä pluralistisena demokratiana on kuitenkin oltava tukenaan useimpien hyväksymät, suhteellisen itsenäiset, demokraattiset pelisäännöt ja menettelytavat.

Poliittisen yhteisön demokraattisten pelisääntöjen ja menettelytapojen ”omalakisuuutta” vahvistaa se, jos kansalaiset pyrkivät julkisella alueella toimiessaan objektiiviseen arviointiin eivätkä toteuttamaan pelkästään omia subjektiivisia etujaan. Esimerkiksi Hannah Arendt halusi tarkastella politiikan ja ”julkisen alueen” käsitteitä yhdessä. (Canovan 1985) Arendt tarkoittaa ”julkisella alueella” yhteistä areenaa tai näyttämöä, jossa kansalaiset voivat olla kanssakäymisessä toistensa kanssa, puhua yhteisistä asioista, esittää aloitteita, yrittää vaikuttaa tapahtumiin ja osoittaa samalla olevansa ainutkertaisia yksilöitä esimerkiksi asettamalla itsensä avoimesti tasavertaisten kanssaihminen kritiikin kohteeksi. Arendtin mukaan julkisella alueella on tärkeintä kansalaisten toiminta pikemmin kuin tunteet. Tärkeintä on harkintaan perustuva puoluee-



ton solidaarisuus suhteessa toisiin kansalaisiin. Tämä edellyttää kansalaisia, jotka arvioivat toisiaan viileän harkitusti ja objektiivisuuteen pyrkien. Julkiselle ja poliittiselle ei siten ole leimallista yhteisöllisyys, lämpö, autenttisuus ja luonnollisuus, eikä pienet veljelliset tai sisarelliset yhteisöt, joissa voi unohtaa naamionsa ja kommunikoida autenttisesti ja spontaanisti toisten kanssa. Lämmön ja intiimisyuden tuottama vaara on ennen kaikkea sivilisoitumisen myötä kehittyneiden julkisten arvojen kuten esimerkiksi objektiivisuuden menettäminen. Julkiset arvot ovat täysin ”luonnonvastaisia”, ”keinotekoisia”, ihmisen itsensä kehittämiä. Ne ovat voimassa vain, mikäli ihminen itse katsoo tarpeelliseksi pitää niitä yllä. Niitä pidetään voimassa nimenomaan julkisen alueella; ne ovat mahdollisia vain, jos kansalaiset kohtaavat ”formaalisella” julkisella areenalla.

Mikä saattaa ihmiset yhteen julkisella areenalla? Arendtin mielestä nimenomaan ”maailma” sitoo ihmiset yhteen julkisen alueella. Julkinen, poliittinen ”maailmaan” orientoituminen pitää sisälleen huolen polityn (poliittisen järjestyksen) tilasta. Julkisen alue ei ole väline johonkin päämäärään, vaan päämäärä itsessään: päämäärä nimenomaan sellaisine periaatteineen kuten julkinen mielenlaatu, vapaus, objektiivisuus, oikeus ja rohkeus. Julkinen hyvä, kansalaisen mielenkiinnon ja huolenpidon kohde, on yhteinen hyvä, koska se sijaitsee ”maailmassa”, joka on meille kaikille yhteistä, mutta jota kukaan meistä ei omista. Näin kansalaisen intressit julkisella alueella eivät itse asiassa ole hänen subjektiivisia intressejään, vaan intressien pitäisi kummuta ”julkisesta valtakunnasta” itsestään. Poliitikka julkisen alueella koskettaa sitä mikä on historiallisesti muodostunutta yhteistä tasavertaisille kansalaisille. Poliitikkaan voi kuitenkin myös suuntautua subjektiivisesti, jolloin inressinä on yksityisten etujen edistäminen. Tällainen subjektiivinen suuntautuminen politiikkaan on Arendtin mielestä kuitenkin epäpoliittista, koska siinä ollaan kiinnostuneita omista subjektiivisista intresseistä pikemmin kuin yhteisestä poliittisesta järjestyksestä ja julkisesta. Nykyinen julkinen ja poliittinen elämä näyttäisikin kaipaavan jälleen kerran politiikan ja julkisten arvojen nostamista kunniaan, politiikan ja demokratian palauttamista ”politiikkaan”.

## Viitteet

- <sup>1</sup> Weale ei esitä itse mitään varsinaista määritelmää demokratiasta, vaan keskittyy pikemminkin siihen, miten demokratian hyödyllisyyttä olisi syytä argumentoida. ...”If we use the method of derivation, the practice of democracy is best justified in terms of its being a political system in which political equals can promote their common interests, and even their common ideals.” (Weale, 26)
- <sup>2</sup> Ajankohtaisessa keskustelussa ”oikeudellistaminen” on Wealen mukaan ollut erityisesti libertarianistien mieliteema: ”If this close association between the idea of a judicialised, non-democratic, form of government and the idea of the individualistic minimum is correct, then we should expect to find in libertarian writers a theory of government in which the opportunities for democratic choice and deliberation were attenuated or reduced and in which control of social relations was conceived primarily in terms of adjudication among individuals by reference to a customary or otherwise implicit body of rules, akin to the English common law. And indeed, if we turn to libertarian writers like Nozick or Hayek, or even Oakeshott in his libertarian moods, this is exactly what we do find.” (Weale, 4)
- <sup>3</sup> Rortyn ero suhteessa ”oikeudellistamis-traditioon” tulee hyvin esiin hänen erilaisessa näkökulmassaan kieleen verrattuna esimerkiksi Oakeshottiin. Pohtiessaan moraalisen toiminnan ongelmaa Oakeshott on kiinnostunut ”kansanomaisen kielen” merkityksestä historiallisesti kertyvän tradition sisältämän viisauden kantajana. Hänen mukaansa moraalisessa menettelytavassa on kyse toimijoista, jotka etsivät iloa olemalla kanssakäymisessä toistensa kanssa. Keskinäisessä kanssakäymisessään he tunnustavat sellaisen kielen auktoriteetin, joka artikuloi säännöt, joihin heidän pitäisi yhtyä valitessaan ja toteuttaessaan ilojaan. Moraalisen käytännön ehdoissa ei ole kyse yhteisistä arvoista, vaan tuo käytäntö koostuu Oakeshottin mukaan ”puhekielen omaisesta kansanomaisesta kielestä”. Tällainen kieli ”kertoo” harkinnat, joihin valintoja tehdessä, aikomuksia toteutettaessa ja toimittaessa, pitäisi yhtyä. (Oakeshott, 62-3, 75-6, 78-9.)
- <sup>4</sup> Albert Weale päätyy samanlaiseen johtopäätökseen analysoidessaan yksilön autonomiaa koskevaa keskustelua. Wealen (1994, 12-19) mukaan yksilön autonomia on demokratia-keskustelun yhteydessä syytä ymmärtää ”heikossa muodossa”. Sen mukaan henkilöt ovat itse omien etujensa pätevimpiä arvioijia. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että yksilön omat edut muodostuisivat alusta loppuun hänen autonomisissa

päätöksissään. Yksilöt joutuvat aina harkitsemaan etujaan historiallisesti muodostuneiden ehtojen luomissa puitteissa. Yksilön autonomisilla valinnoilla ja yksilön yksilöllisyydellä on siten historialliset ehtonsa. Näihin argumentteihin nojautuen Weale esittää johtopäätöksensä: "Hence, I conclude that the ambition of founding a theory of interests on the idea of autonomous choice cannot provide a basis for democratic practice" ... (Weale, 19)

- <sup>5</sup> Tämän ajattelutavan mukaan moderni demokratia tulisi ymmärtää pluralismin kriteereiden avulla. Näistä keskeisiä ovat pluralistinen kulttuuri ja ristikkäin menevät yhteiskunnalliset ristiriidat (social cleavages), joiden seurauksena ihmisten yhteiskunnallisest ja poliittiset ryhmitykset "hajaantuvat" eivätkä kasaudu siten, että ihmiset kuuluvat vain tiettyihin, omiin, enemmän taikka vähemmän suljettuihin ja poissulkeviin ryhmiinsä ja organisaatioihinsa.
- <sup>6</sup> On tietysti olemassa lukuisa joukko teorioita demokratiasta, joissa eri syistä painotetaan erityisesti jotakin Sartorin määritelmän osa-aluetta. Yksi ajankohtainen esimerkki on Paul Hirstin "yhdistysdemokratia". "Associationalism may be loosely defined as a normative theory of society the central claim of which is that human welfare and liberty are both best served when as many of the affairs of society as possible are managed by voluntary and democratically self-governing associations." (Hirst 1994, 1) "Sartorilaisesta näkökulmasta" Hirstin normatiivisen teorian ongelma on siinä, ettei Hirst lähde liikkeelle siitä mikä on pluralismin ja demokratian kannalta olennaista, vaan pelkästään yhdestä pluralismin osatekijästä, muodosta vailla muodoille ja toiminnalle välttämätöntä suuntaa antavaa sisältöä.

## Kirjallisuus

- Birch Anthony H., *The concepts and theories of modern democracy*. Routledge; London 1993.
- Canovan Margaret, 'Politics as culture: Hannah Arendt and the public realm'. *History of Political Thought*, Volume VI Issue 3, Winter 1985.
- Eisenberg Avigail I., 'The individual in the liberal pluralist tradition'. Paper prepared for presentation at the XVIth World Congress of International Political Science Association, Berlin August 21-25, 1994.
- Graziano Luigi, 'Pluralism in comparative perspective'. *Politiikka* 35:2, s. 108-115, 1993.

- van Gunsteren Herman, 'Contemporary citizenship and plurality'. Paper presented at the Joint Sessions of the European Consortium of Political Research, Leiden, April 2-7, 1993.
- Hirsti Paul, 'Associative democracy'. Paper for IPSA Sixteenth World Congress, Berlin, August 1994.
- Oakeshott Michael, *On human conduct*. Oxford; Oxford University Press 1975.
- O'Kane Rosemary H.T., 'The bounds of democratic pluralism'. Paper prepared for presentation at the XVIth World Congress of International Political Science Association, Berlin August 21-25, 1994.
- Rorty Richard, *Contingency, irony and solidarity*. 1989.
- Sartori Giovanni, 'The background of "pluralism".' Paper prepared for delivery at the XVI World Congress of I.P.S.A., Berlin August 21-25, 1994.
- Weale Albert, 'Democracy versus autonomy'. Paper to be presented at the XVI World Congress of the International Political Science Association on Democratization. Session on Democratic Theory in an International Perspective. Berlin 21-25 August 1994.

*Martti Siisiäinen*

## **Yhteiskunnalliset liikkeet ja muutos<sup>1</sup>**

**Y**hteiskunnalliset liikkeet syntyvät eriasteisina protesteina yhteiskuntasysteemin koettuihin kriisi-ilmioihin. Ne ovat kollektiivisen protestoinnin erityinen, modernille yhteiskunnalle tyyppinen muoto. Ne yhdistävät yksilötoimijoita solidaarisuuden siteillä yhdeksi yksiköksi, jolla on kriittinen, usein konfliktimuotoinen suhde vastapuoleen, yhteiskunnan valtaeliittiin tai hallitseviin ryhmiin. Tavallisesti yhteiskunnalliset liikkeet esittävät vaatimuksia tai muutosehdotuksia, jotka ovat sellaisenaan yhteensopimattomia vallitsevan systeemin toimintalogiikan kanssa. (vrt. Melucci 1989; Luhmann 1991).

Yhteiskunnalliset liikkeet synnyttävät säännönmukaisesti suuren joukon muodollisempia organisaatioita, järjestöjä ja läntisissä demokratioissa vaikuttavat niiden kautta valtiollis-poliittiseen järjestelmään. Itse asiassa nykyiset modernit demokratiat ovat olenmaisilta osin yhteiskunnallisten liikkeiden muokkaamia. Käytännön tasolla voidaan havaita modernien yhteiskunnallisten systeemien ja liikkeiden kehityksellinen yhteys. Yhteiskunnalliset liikkeet ovat vauhdittaneet niin sosiaaliturvajärjestelmien, kulttuuri- ja koululaitosten kuin poliittisten instituutioidenkin kehitystä.

Samaa yhteyttä voidaan tarkastella myös yleisemmällä tasolla kysymällä, kuka tai mikä tarvitsee yhteiskunnallisia liikkeitä tai niitä syntyneitä järjestöjä ja mihin tarkoitukseen.

Vastaus voidaan antaa sekä yksilötoimijoiden että yhteiskuntasysteemin näkökulmasta. Yksilötoimijoiden perspektiivistä kysymykseen on helppo vastata: yhteiskunnallisia liikkeitä tarvitsevat ne toimijat, jotka kokevat itsensä yhteiskunnan kriisien ja niiden seurausilmiöiden uhkaamiksi. Tähän ryhmään kuuluvilla on yksilöinä vähäinen, mutta yhteenliittyneinä runsas taloudellisten, kulttuuristen ja sosiaalisten resurssien hallintakyky. Robert Michelsin tunnetun kiteytyksen mukaan yhteiskunnalliset liikkeet ovat suurilukuisen heikkojen joukon ase vähälukuista, hyvin organisoitunutta valtaapitävien ryhmää vastaan. Kansanjoukko on hajanainen, min-kä vuoksi se tarvitsee liikkeen kokoamaan resurssinsa yhteen uomaan, muuttamaan määrän laaduksi (ks. Michels 1966).

Yhteiskunnallisia liikkeitä pidettiin yhteiskuntatieteiden valtavirrassa 1800-luvun puolivälistä 1960-luvulle asti irrationaalisina, poliittista järjestelmää ja demokratiaa uhkaavina häiriötekijöinä. Poliittis-demokraattinen järjestelmä haluttiin nähdä rationaalisten instituutioiden kokonaisuutena. Kokonaisjärjestelmän pienoiskopion muodostaa byrokraattisesti johdettu yhdistys tai puolue. Yksilöt valitsevat näistä organisaatioista mieleisensä rationaalisesti kustannus-hyöty -laskelmoinnin perusteella. Kollektiiviset liikkeet puolestaan olivat poikkeus, joka tulkittiin esimerkiksi osoitukseksi orgaanisen solidaarisuuden puutostilasta tai systeemi-integraation vajavuudesta.

1960-luvun yhteiskuntatieteellinen paradigmamurros muutti myös käsityksiä yhteiskunnallisista liikkeistä. 1960-luvun opiskelijaliikkeitä ei enää voitu tulkita atomististen massojen irrationaalisina, primitiivisinä laumatoimintoina. Modernien yhteiskunnallisten liikkeiden osanottajat eivät ole atomistisia, erakoituneita kummajaisia, vaan aktiivisia, tavallisesti hyvin koulutettuja, monissa sosiaalisissa verkostoissa mukana olevia yksilöitä. Samalla on perin juurin muuttunut vallitseva kuva yhteiskunnallisten liikkeiden ja poliittisen tai yhteiskunnallisen järjestelmän välisen suhteen luonteesta.

Alussa esitetyistä kysymyksistä ensimmäiseen, kuka tarvitsee yhteiskunnallisia liikkeitä ja mihin, on periaatteessa helppo vastata: ihmiset intressiensä ja toiveidensa toteuttamiseen estäviä ryhmiä vastaan. Yksilötoimijoiden kannalta yhteiskuntajärjestelmän muutos on yhteiseksi koettujen päämäärien toteuttamispyrkimysten seurausta.

Toinen kysymyksistä, mikä tarvitsee yhteiskunnallisia liikkeitä ja mihin? on jo monimutkaisempi ja kiistanalaisempi. Sitäkin voidaan kuitenkin tarkastella ja käsitteellistää systeemiteoreettisen mallin avulla. Malli voidaan rakentaa Niklas Luhmannin autopoieettisten tai itseviittauksellisten systeemien teorian käsitteistön ja kielien perustalle (ks. 1968; 1978; 1986; 1991).

Luhmannia mukaillen yhteiskunnalliset protestoivat liikkeet ovat yhteiskuntasysteemin alajärjestelmiä. Ne koostuvat kommunikaatioista, joita merkitykselliset valinnat ohjaavat. Merkitys viittaa toisiin mahdollisuuksiin ja on siten kaikessa valinnassa mukana. Valintapäätökset eivät ole psyykkisiä tapahtumia, vaan kommunikaatioita, siis sosiaalisia tapahtumia ja saavutuksia. Itse päätösten tasolla yhteiskunnalliset liikkeet, kuten kaikki systeemit, voidaan nähdä autonomisina, vaikka ne päätösisältöjensä kautta ovatkin suhteessa ulkomaailmaan. Itseviittauksellisen järjestelmän autonomia seuraa Luhmannin mukaan siitä, että siinä hyödynnetyt ulkoiset suhteet ovat alajärjestelmän omien päätösten valitsemia. Ulkoisten suhteiden luonne on näin ymmärrettynä alajärjestelmän sisäisen kommunikaation, päätöksenteon kehittämää. Sosiaaliset järjestelmät voivat suljettuina muotoina itse spesifioida omat rakenteensa omilla päätöksillään. Ne voivat oppia vain itse. Alajärjestelmien oppimiskyky, avoimuus perustuu näiden systeemien 'ideologisten rakenteiden', koodien soveltamissääntöihin, 'ohjelmiin'. Nämä mahdollistavat systeemidynamiikan ja kehityskykyisyyden. Koodit muodostavat luhmannilaisen teorian mukaan systeemien suljetun perusrakenteen, ohjelmat puolestaan avoimen välitysmomentin suhteessa ympäröivään maailmaan (Luhmann 1986; 1989; 1991; Ahlemeyer 1989).

Kaikki sosiaaliset systeemit ovat muotonsa perusteella suljettuja järjestelmiä erottavathan ne rajoilla itsensä 'toisesta' ts. ulkomaailmasta. Tällä itseviittauksellisella suhteella systeemi, yhteiskunta tai yhteiskunnallinen liike vetää merkitysrajat ulkomaailmaansa ja saa siten mahdollisuuden kehittää oman sisäisen järjestelmänsä kompleksisuutta voidakseen paremmin vastata ulkomaailman haasteisiin ja siten vähentää sen koettua sattumanvaraisuutta ja uhkaa.

Siirryttäessä yksinkertaisesta, säätyihin ja perintönä saatuihin asemiin perustuvasta yhteiskunnasta moderniin yhteiskuntaan, jos-

sa kehitys perustuu yhä suuremmassa määrin hankittuihin aseisiin ja vapaaehtoiisiin valintoihin, pelkkä järjestelmien koon kasvu pakkottaa ne suhteiden selektiivisyyteen. Tämä ilmenee järjestelmän sisäisenä differentioitumisena ja lisääntyvänä kompleksisuutena (ks. Luhmann 1968; 1978; 1986). Koska selektiivisyys ei ole mielivaltaisesti mahdollinen, syntyy rakenteita, jotka tukevat määrättyjä valintoja, hahmottavat niitä ennakolta ja tekevät ne odotettaviksi. Valikointi eri vaihtoehdoista tapahtuu kulttuurisesti eli merkitysten avulla. Siten merkitys on erilaisten instituutioiden ja organisaatioiden muotoutumista välittävä tekijä (ks. Luhmann 1978).

Yhteiskunnat kehittyvät toimijoiden välisen vuorovaikutuksen tuloksena. Vapaaehtoisuuden hallitsemassa yhteiskunnassa toimijoiden tilanne ilmenee epävarmuutena. Yhtäältä toimijoiden keskinäissuhteiden hallitseminen muodostaa ongelman; toisaalta toimintatilanne on sattumanvarainen. Yhteiskunnalliset instituutiot ja organisaatiot, mukaan luettuna yhteiskunnalliset liikkeet, ovat toimintatilanteiden sattumanvaraisuuden yksinkertaistamisen mekanismeja (Schimank 1988). Ulkomaailma ilmenee sattumanvaraisuutena ja uhkana, johon systeemit vastaavat omaa kompleksisuuttaan lisäämällä. Systeemin eriyttäminen tapahtuu sitä kautta, että toimijat vahvistavat yhteiskunnan erilaisissa alasuosteemeissä keskinäistä konsensustaan yleistämällä samansuuntaisesti keskinäisiä odotuksiaan. Siihen on kaksi päätapaa: ensiksikin muistettu historia: menneisyydessä ei ole vaihtoehtoja; toiseksi organisaatio, joka vähentää sattumanvaraisuutta ja lisää odotusten samansuuntaista yleistämistä asettamalla määrättyjen käsitysten tunnustamisen jäsenyyden edellytykseksi (Luhmann 1980; 1986).

Tällä tavalla voidaan formaalisella tasolla kuvata modernien teollisten yhteiskuntien ja joukkodemokratioiden järjestelmäkehitystä. Subjektit ovat reagoineet ulkomaailman haasteisiin organisoitumalla. Organisoitumisen aloitteet ja suuri osa formaaleista innovaatioista on tuotettu yhteiskunnallisissa liikkeissä ja järjestöissä. Kansallisvaltioiden nousun innovointi, feodaalisen tai sääty-yhteiskunnan häviämisen jättämien rakenteellisten aukkojen täyttäminen tuli vapaaehtoisliikkeiden ja organisaatioiden tehtäväksi. Yhteiskunnalliset, kansalliset, etniset jne. liikkeet ja vapaahtoinen yhdistyslaitos ovat modernille yhteiskunnalle tyypillisiä kulttuurisen yhteis-



kunnallistumisen muotoja, jotka kytkevät osaintressit yleiseen kulttuuriin ja sitä kautta kokonaisjärjestelmään (Tenbruck & Ruoff 1983; Tenbruck 1989; Luhmann 1986).

Kompleksisessa yhteiskunnassa eletään tilanteessa, jossa yhteiskunnan kehitys on aina vapaaehtoisten valintojen tulos. Systeemin ulkopuolisessa maailmassa vallitsee kontingentti satunnaisuus, joka ilmenee tietoisuutena siitä, että asiat voisivat aina olla toisinkin. Mitä kompleksisemmasta yhteiskunnasta on kysymys, sitä voimakkaampana esiintyy tietoisuus vaihtoehtoisista tulevaisuuksista ja sitä selvemmin toimijat ovat vapaaehtoisen valintapakon edessä (Luhmann 1986; Kiss 1990). Tulevaisuus on merkityksen ohjaamien valintojen tulos. Vaihtoehtoja ja siten mahdollisia tulevaisuuksia on aina useampia kuin voidaan toteuttaa. Toisintekemisen mahdollisuus sisältää väistämättömän riskin, väärinvalitsemisen mahdollisuuden. Yhteiskunnallisten liikkeiden ja koko järjestelmän tulevaisuuden kannalta keskeinen kysymys kuuluu: keiden tekemien valintojen ja riskaabelien päätösten ja minkä mekanismien kautta tulevaisuutemme muodostuu?

Edellä on formaalilla tasolla kuvattu alajärjestelmiksi käsitettyjen yhteiskunnallisten liikkeiden merkitystä kokonaisjärjestelmän kehitykselle. Ne ovat muotoja, joilla yhteiskunnan kokonaisjärjestelmä, tai paremminkin sitä tulkitsevat toimijat, on vastannut päätöksentekoa ja vapaita valintoja seuraaviin riskeihin, jota ilmentävät ulkomaailman satunnaisuutta ja uhkaa. Näin ollen yhteiskunnalliset liikkeet ja vapaaehtoisjärjestöt ovat eräänlaisia järjestelmän tuntosarvia ja neuvonantajia riskaabeleissa tilanteissa. Demokraattisessa systeemissä kriittisten, protestoivien liikkeiden ja järjestöjen olemassaolo on järjestelmäkehityksen välttämätön ehto. Niiden kriisiytyminen kriisiyttää ennen pitkää sekä järjestelmän uusiutumismahdollisuudet että demokratiakehityksen. Mahdollisuushorisontin ääripäässä väikkyy massoittuneen ja vieraantuneen systeemin uhka.

Yhteiskunnallisten liikkeiden merkitystä modernin teollisuusyhteiskunnan ja poliittisen demokratian kehitykselle voidaan konkretisoida luettelemalla keskeisiä tehtäviä, joita toteuttamalla ne ovat vauhdittaneet demokraattista muutosta ja teollisen yhteiskunnan differentioitumiskehitystä.

Ensiksikin yhteiskunnalliset liikkeet ja niiden synnyttämät järjestöt toimivat yhteiskuntajärjestelmän hälytyskelloina. Ne ovat paikallistaneet kansalaisyhteiskunnassa, arkipäivässä koetut ongelmat ja muotoilleet niistä poliittisia kysymyksiä. Näiden ratkaisemisen kautta hyvinvointivaltiot ovat kehittyneet ja pysyneet liikkeessä. Liikkeet ovat näin muodoin keskeisiä institutionaalisen muutoksen ideoijia ja alullepanijoita. Usein ne ovat jalostaneet hyvinkin raadollisista kuohunnoista hienostuneita institutionaalisia reformeja (ks. Melucci 1989; Tarrow 1987; 1989; Siisiäinen 1992a).

Toiseksi yhteiskunnalliset liikkeet toimivat kulttuurisen innovaation subjekteina. Liikkeet muuntavat toimintansa symbolisiksi haasteiksi hallitseville kulttuurisille koodeille. Tätä kautta liikkeillä on systeemisiä vaikutuksia silloin, kun ne pystyvät tekemään näkymättömän vallan näkyväksi. Tämä on siinä mielessä tärkeää, että valtarakenteet kätkeytyvät suureksi osaksi hallinnollisten ja taloudellisten rationaliteettien taakse. Arjen onnettomuuden ja ahdistuksen tunteet korostuvat, jos niiden syitä ei kyetä havaitsemaan vapauden, demokratian ja neutraalin rationaliteetin lumeen alta. Vieraantuneissa yhteiskunnissa kansalaisten tarpeiden ja niiden toteuttamisen välillä on ylipääsemätön muuri; nykyisissä ei-autenttisissa yhteiskunnissa vapauden ja sallivuuden lume häivyttää usein tuon estävän muurin ja syyllistää epäonnistuvan kansalaisen. Näkyvän vallan pyrkiessä häviämään, valtarakenteet hajoavat läpi koko yhteiskunnan, valta muuntuu merkkipäiväliikemiksi ja alasysteemiksi käytännöiksi. Kompleksisissa yhteiskunnissa kukaan tai mikään ei näytä olevan vastuussa yhteiskunnallisen elämän päämäärästä. Yhteiskunnalliset liikkeet voivat tehdä nämä päämäärät näkyviksi paljastamalla protestoinnillaan vallan lähteitä ja luomalla vaihtoehtoisia julkisuuksia. Sitä kautta valta voi tulla näkyväksi ja vallan näkyminen taas on vallan neuvoteltavuuden edellytys (ks. Foucault 1980; Etzioni 1976; Melucci 1989; Edelman 1988). Tämä kaikki tarvitaan, jotta formaaliin rationaalisuuteen neutralisoitua valtaa voidaan kontrolloida.

Kolmanneksi yhteiskunnalliset liikkeet kouluttavat yhteiskunnan orgaanista älymystöä ja ovat uusien eliittien valikoinnin välineitä (ks. Siisiäinen 1986; Melucci 1989). Yhteiskunnalliset liikkeet luovat oman sivistyneistönsä, joka edustaa niitä ulospäin, toi-

mii vaihtoehtoisen julkisuuden organisaatioissa ja instituutioissa (ks. Eyerman & Jamison 1991). Avoimessa demokratiassa poliittisen järjestelmän uudistamisen innovaattorit usein nousevat protestovien liikkeiden julkisuudesta.

Neljänneksi yhteiskunnalliset liikkeet ja järjestöt muodostavat organisatorisen suojauskurin valtaeliitin ja kansalaisten arkielämän välille. Ne suojaavat yhtäältä valtaeliittiä suoralta painostukselta alhaalta päin. Toisaalta ne estävät valtaeliittiä, 'keskusta' manipuloimasta suoraan kansalaisia. Näin ollen liikkeet ja järjestöt ovat olleet tärkein massayhteiskunnan kehitystä estävä tekijä. Toimiva, kriittinen kansalaisyhteiskunnan liike- ja järjestösektori on samalla jarruttanut valtaeliitin vieraantumista kansalaisten arkielämästä. Kompleksisissa yhteiskunnissa eliitit eivät voi tuntea kansalaisten arkea suoraan. Kosketus kansalaisten arkeen on siksi välitettyä ja representoitua. Kriittinen liike- ja järjestösektori estää poliittistä järjestelmää sulkeutumasta tuomalla kansalaisten arkielämän vaatimuksina päätöksentekoon. Parhaimmillaan tämä merkitsee sitä, että yhteiskunnan tulevan kehityksen suurissa ratkaisuvaihtoehdoissa yhdistyvät kansalaisten arjen ongelmat kokonaisyhteiskunnallisiin ja maailmanjärjestelmän tuottamiin riskeihin reagointiin (vrt. Touraine 1988).

Viidenneksi liikkeet ja järjestöt toimivat väylänä, jota kautta on luotu poliittisen järjestelmän ja hallitsevan ryhmän aseman legitimoinnin edellyttämää konsensusta. Modernin poliittisen järjestelmän legitimitetti edellyttää, että hallitseva eliitti hankkii alamaisten 'suostumuksen'. Perinteisesti tämä edellyttää kollektiivisten representaatiojärjestelmien olemassaoloa. Liikkeet ja järjestöt ovat edustaneet kansalaisten eri ryhmiä tulkitsemalla heidän kollektiivisiä päämääriään ja esittämällä muutosvaatimuksia järjestelmälle. Järjestelmän toiminta on perustunut poliittiseen ja symboliseen vaihtoon. Liikkeiden ja järjestöjen johtajat, edustajat ovat saaneet vaatimuksiaan läpi tai huomioituiksi ja sitoutuneet vastapalveluksiin ja suorituksiin. Poliittisissa järjestelmissä on erilaisia rituaaleja ja seremonioita, joilla edustajien sitoutumukset auktoriteetteihin, mutta myös myönnetyt oikeudet osoitetaan. Hallitsevien eliittien kannalta tämä on voitu demokratian pelinsääntöjen mukaisesti tulkita aseman legitimiuden tunnustamiseksi (vrt. Beetham 1991).

Protestoivat yhteiskunnalliset liikkeet ja järjestöt ovat näin ol-  
len, tulkitessaan yhteiskunnan kriisien koettelemien kansalaisten  
tuntoja ja ajaessaan heidän etujaan, toimineet poliittisen järjestel-  
män hälytyskellona osoittamalla, mitä muutoksia ja uudistuksia jär-  
jestelmän pitkän tähtäyksen kehittäminen vaatii. Tekemällä kätket-  
tyjä valtarakenteita näkyviksi ne ovat vaikuttaneet emansipatorisia  
voimina epäkohtia kokeneiden kansalaisten puolesta. Ne ovat ol-  
leet alajärjestelmien muodostamisen neuvonantajia, joiden avulla  
on ollut mahdollista yhdistää kansalaisten arjen tarpeita kokonais-  
yhteiskunnallisten poliittisten vaihtoehtojen muotoiluun ja viedä  
eteenpäin länsimaisen demokraattisen järjestelmän kehitystä.

Yhteiskunnalliset liikkeet ovat organisoitumisen muotoja, joi-  
den kautta arkinen käytännön viisaus on ohjannut alajärjestelmien  
kehittymistä. Emansipaatiopyrkimykset ohjautuvat niiden kautta  
alajärjestelmiksi, joiden avulla yhteiskunta reagoi kokemuksiinsa uh-  
kiin. Tässä suhteessa niitä voidaan verrata toiseen alajärjestelmään,  
jonka kautta differentioituminen ja uhkatekijöiden torjumisyriytykset  
kompleksisessa yhteiskunnassa enenevästi tapahtuvat, nimittäin tie-  
teeseen, jota tässä esityksessä edustaa yleinen yhteiskuntatiede, so-  
siologia.

Sosiologia, muiden tieteenalojen tavoin, voidaan formaalilla ta-  
solla ymmärtää yhdeksi yhteiskunnan alasysteemiksi. Lisäämällä omaa  
järjestelmäkompleksiteettiaan, sosiologia voi vähentää hetkellisesti  
ulkomaailman kaoottisuutta. Vaihdoissa yhteiskuntatieteellinen tieto  
auttaa myös muiden järjestelmien kehittämistä. Inhimillisen käytän-  
nön muotona, valintojen ja sitä kautta merkitysten ohjaamana, sosio-  
loginen tiedonmuodostus ei ole irrallinen yhteiskunnallisista, histori-  
allisista ja kulttuurisista sidoksista. Olennaista on, että sosiologisen  
tiedon ja yhteiskunnan suhde on eksplikoitu ja reflektoitu.

Jürgen Habermasin (ks. Habermas 1976) mukaan ihmisten  
pyrkimys tuottaa ja uusintaa oma olemassaolonsa johtaa erilaisten  
tiedonintressien muotoutumiseen. Tekninen tiedonintressi, jota to-  
teuttavat ennen muita empiiris-analyttiset tieteet, liittyy yhteis-  
kunnan tarpeeseen tuottaa luonnosta tarvitsemansa välineet mate-  
riaalisen olemassaolonsa turvaamiseksi. Praktinen tiedonintressi  
määrittää symbolisten prosessien kautta, millaisissa muodoissa tek-  
nisen intressin tuottamalla välineistöllä elossa säilyminen tapahtuu.

Yhteiskunnallinen toiminta orientoituu yhteisen perinnetietoisuuden mukaan. Praktista tiedonintressiä toteuttavat lähinnä empiiris-analyttiset tieteet.

Emansipatorisen tiedonintressin Habermas liittää kriittisiin tieteisiin. Se toteuttaa sekä toimijoiden insereflektiota että pyrkimystä kypsään ihmisyyteen. Yksilön tutkimuksen alueella Habermasin emansipatorisen intressin malliesimerkki on psykoanalyysi yksilö-emansipaatiota palvelevana käytäntönä. Yhteiskuntatutkimuksen alueella mallin tarjoaa kriittinen yhteiskunta-analyysi.

Emansipatorista intressiä toteuttavan yhteiskuntatutkimuksen ja yhteiskunnallisten liikkeiden välillä on useita analogisia piirteitä:

(1) Kuten protestoivat liikkeet, myös kriittinen yhteiskuntatiede pyrkii tutkimuksen kautta vähentämään ympäröivän yhteiskunnan kaoottisuutta muuttamalla näkymättömän näkyväksi. Ei-autenttisen yhteiskunnan lume voi hälventyä, jos arkeen hajonnut valta tuodaan näkyville.

(2) Kriittinen yhteiskuntatutkimus lisää, yhteiskunnallisten liikkeiden tavoin, tietyn yhteiskunnan yksilötoimijoiden itsetietoisuutta ja tätä kautta vähentää ei-tiedostamattoman osuutta toimintakäytäntöjen kehityksessä. Tätä kautta yhteiskunnan kyky itseensä kohdistuvaan refleктоituun toimintaan lisääntyy.

(3) Ei-autenttisuuden vähentäminen pienentää myös toiminnan tarkoittamattomien, tiedostamattomien seurausten osuutta ja lisää subjektien täysivaltaistumista. Ei-autenttisuuden vähentyminen parantaa erityisesti alistetussa ja syrjityssä asemassa olevien ryhmien toimintamahdollisuuksia.

Autopoeettisten systeemien perspektiivista em. kehitys näyttäytyy kuitenkin huomattavasti monimutkaisemmalla. Liikkeiden ja tieteen ja tulevaisuuden riskien suhteessa on myöskin analogisuutta. Kuten edellä jo todettiin, riskin käsite voidaan ymmärtää vain yhdessä päätöksiin ja tätä kautta vaihtoehtoisten tulevaisuuksien mahdollisuuteen kompleksisessa yhteiskunnassa. Tulevaisuus on aina ilmennyt toimijoille uhkaavana. Riski ei tarkoita mitä tahansa vaa-

raa, vaan siihen liittyy aina vapaaehtoinen valinta päätöksen muodossa. Tulevaisuudesta voidaan puhua riskinä vain silloin, kun on olemassa sellainen päätös, jota ilman ei voitaisi päätyä tuhoisiin seurauksiin. Muinaiset luonnonkatastrofit olivat tämän määrittelytavan mukaan vaaroja, koska niihin ei liittynyt valinnaisuutta ja päätöksentekoa. Vaaroista tulee riskejä vain jos ne tulevat valinnaisuuden, päätöksenton piiriin (Luhmann 1991).

Varhaisemmissa yhteiskunnissa tyypillisen uhkan muodostivat vaarat, moderneissa kompleksisissa yhteiskunnissa riskit. Mitä kattavammaksi rationaalinen päätöksenteko ja hallintakoneisto tulee, mitä laajemmaksi päätöksenteon kohdealue, sitä enemmän tulevaisuus avautuu riskaabelina valinta-avarutena. Seurauksena on johtopäätös, ettei ole olemassa mitään riskitöntä käyttäytymisen aluetta eikä siten absoluuttista turvallisuuttakaan. Systeemiteoriasta seuraava toinen johtopäätös on, että joudumme luopumaan sellaisesta toivosta, että lisätiedon avulla voisimme koskaan päästä riskeistä absoluuttiseen turvallisuuden tilaan. ”Mitä enemmän tiedetään, sitä enemmän tiedetään, mitä ei tiedetä, ja sitä helpommin kehittyy riskitietoisuus. Mitä rationaalisemmin kalkyloidaan ja mitä kompleksisemmin kalkyloinnit rakennetaan, sitä enemmän aukkoja tulee näkyviin suhteessa tulevaisuudenvarmuuteen ja siten riski säilyy” (emt. 54).

Yhteiskunnallisten liikkeiden kehittyminen yhä eriytyneemmiksi yhteiskuntajärjestelmän ongelmien ja järjestelmän uudistus- tarpeiden osoittajiksi ei tästä perspektiivistä merkitse sitä, että riskit häviäisivät. Liikkeiden toimivuus tekee sen sijaan mahdolliseksi, että yhä suurempi toimijajoukko voi osallistua riskaabeliin päätöksentekoon. Moderni yhteiskunta ja sen alajärjestelmät eroavat edeltäjistään siinä, että tulevaisuus ei ilmene toimijoille ulkoisina uhkina, jotka aiheutuvat yliluonnollisista tai universaaleista deterministisistä voimista. Tulevaisuus ilmenee vapaaehtoisten päätösten sisältäminä riskeinä. Se on yhteiskunnallisen täysivaltaisuuden olennainen piirre. Joku tulkitsee aina vaihtoehdot ja tekee päätökset. Demokraattisena voidaan pitää järjestelmää, joka mahdollistaa kansalaisten arkielämän tulkintojen yhdistämisen suuriin päätöksiin, ulkomaailman määräämien vaarojen muuntamisen omaan päätöksentekoon kytkeytyviksi riskeiksi. Vain tätä kautta kansalaiset

voivat olla täysivaltaisia ja poliittisesti täysi-ikäisiä. On eri asia poliittisen järjestelmän vaihtosysteemien kannalta tulkitsevatko ihmiset tarpeitaan ja intressejään liikkeittensa avulla vai tulkitseeko joku niitä ylhäältä, heidän puolestaan. Täysivaltainen osallistuminen ei tuota massayhteiskunnalle tyyppillistä alistettua deprivoitunutta kiittolisuutta ja sitä kautta demokratian epävakaisuutta. Modernin yhteiskunnan täysivaltaisuuden kuuluu tietoisuus osallisuudesta omiin riskien tuottamiseen ja voittamisrytyksiin.

Myös klassisen yhteiskuntatieteen evolutionistista ideaa riskittömän yhteiskunnan synnystä rationalisoitumisen ja tieteellistymisen tuloksena joudutaan tarkistamaan. Kriittinen yhteiskunta-analyysi lisätessään tietoa vaihtoehtoista, samalla luo uusia riskejä.

Tulevaisuuden vaihtoehtojen valinnassa systeemiteorian formaali kieli ei auta pitkälle substantiaalistien kysymysten ratkaisemisessa. Kuitenkin se voi kiinnittää tieteentekijöiden ja liiketoimijoiden huomiota joihinkin olennaisiin perusasioihin. Se voi muistuttaa siitä, että varautuminen riskaabeliin tulevaisuuteen edellyttää niin mahdollisimman joustavan tiedejärjestelmän kuin yhteiskunnallisen liike- ja järjestösektorinkin kehittämistä, osajärjestelmien välisten rajojen suhteellistamista. Variointikyvyn lisäämisen avulla paranee myöskin ala systeemin liityntä ulkomaailmaansa, sen väestöryhmien ongelmiin ja niiden ratkaisumahdollisuuksiin.

Vaikka alajärjestelmät ovat luonteeltaan koodeiltaa suljettuja järjestelmiä, ovat ne ohjelmiltaan avoimia suhteissaan ulkomaailmaan. Järjestelmien resonanssikyky, vastaaottoherkkyys ulkomaailman synnyttämille ärsytyksille häiriöille vaihtelee systeemien sisäisen kommunikaation osallistujien mukaan. Tässä suhteessa sekä liikkeet että tieteelliset yhteisöt vaikuttavat systeemien sisäiseen luonteeseen sekundaarisen pedagogiikan kautta kasvattamalla subjekteja, jotka voivat olla herkkiä erityyppisille resonansseille taloudellisen tehokkuuden asiallis-esineellisistä vaatimuksista luonnon tai eläinten suojelun periaatteisiin.

## Viite

<sup>1</sup> Hieman muokattu sosiologian professuurin virkaanastujaisesitys Lapin yliopistossa 9.12.1993.

## Kirjallisuus

- Ahlemeyer, Heinrich: Was ist eine soziale Bewegung. Zur Distinktion und Einheit eines sozialen Phänomens. Zeitschrift für Soziologie, Jg. 18 (1989) 3, 175-191.
- Eyerman, Ron & Jamison, Andrew: Social movements. A cognitive approach Cambridge: Polity Press 1991.
- Beetham, David: The legitimation of power. Hong Kong: MacMillan 1991.
- Edelman, Murray: Constructing the political spectacle. Chicago: The University of Chicago Press 1988.
- Etzioni, Amitai: The active society. New York: The Free Press 1976.
- Foucault, Michel: The history of sexuality. Vol. 1. An introduction. Bungey: Penguin Books 1981.
- Kiss, Gábor: Grundzüge und Entwicklung Luhmannschen Systemtheorie. 2., neu bearbeitete Auflage. Stuttgart; Enke 1990.
- Luhmann, Niklas: Ecological Communication. Cambridge: Polity Press 1989.
- Luhmann, Niklas: Soziologie als Theorie sozialer Systeme. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie 19 (1968) 4.
- Luhmann, Niklas: Soziale Systeme. Frankfurt a/M: Suhrkamp 1986.
- Luhmann, Niklas: Handlungstheorie und Systemtheorie. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie 30 (1978) 2, 211-227.
- Luhmann, Niklas: Soziologie des Risikos. Berlin: Walter de Gruyter 1991.
- Melucci, Alberto: Nomads of the present. 1989. Philadelphia: Temple University Press 1989.
- Michels, Robert: Political parties. A sociological study of the oligarchical tendencies of Schimank, Uwe: Gesellschaftliche Teilsysteme als Akteurfiktionen. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie 40 (1988) 4, 619-639.
- Siisiäinen, Martti: Intressit, yhdistyslaitos ja poliittisen järjestelmän vakaisuus. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 57. Jyväskylä, Jyväskylän yliopisto 1986.



- Siisiäinen, Martti: Social Movements, Voluntary Associations and Cycles of Protest in Finland 1905-1991. *Scandinavian Political Studies* 1/1992 (p. 21-40).
- Tarrow, Sidney: Between moments of madness and ages of contention: Cycles of protest in democratic states. Paper, APSA Annual Meeting. Chicago, Illinois, September 3rd - 6th, 1987.
- Tarrow, Sidney: *Struggle, Politics and Reform: Coolective Action, Social Movements and Cycles of Ptrotest*. Cornell University, Western Societies paper No 21, 1989.
- Tenbruck, Friedrich & Ruoff, Walter: Modernisierung – Vergesellschaftung – Gruppenbildung – Vereinswesen. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Sonderheft 25 (1983), 65-74.
- Tenbruck, Friedrich: Bürgerliche Kultur. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Sonderheft 34 (1986), 263-285.
- Touraine, Alain: *Return of the actor: social theory in postindustrial society*. Minneapolis: Cambridge University Press 1988.



VII



*Raimo Blom*

## Seven Sisters

**K**auniita he olivat! Muistiin tulee ensimmäisenä kuva heistä seitsemästä lähes yhtäaikaan valmistuneina tohtoreina. Suloutta ja voimaa! Sekoitus tulee olemaan kauan, ehkäpä ikuisesti, ylittämätön.

Olen tuntenut heidän äitinsä jo monia vuosia. Etabloituneena tiedetoimittajana olen saanut tehdä hänestä hänen uransa aikana monia itseäni sykähdyttäneitä haastatteluja. Erityisesti mieleeni on jäänyt hänen määrätietoisuutensa. Mitä hän suunnitteli, hän myös teki. Hänen etenemisensä urallaan oli nopeaa ja osin myös onnekaan tuntuista. Kovin paljoa siinä ei ehkä kuitenkaan ollut sattumaa.

Tapasin hänet tietysti myös Psykokommunikaation tutkimuslaitoksen avajaisissa. Avajaisissa ilmassa leijui jonkin uuden ja käänteentekevän tuntu.

Elettiin uuden aikakauden kynnyksellä. Avaruuden valloitus oli toden teolla alkanut. Kaukonopeusmatkustamisen tekniset vaikeudet oli voitettu. ”Uusi maailma” odotti käyttöönsä. Elettiin vedenpaisumuksen jälkeistä aikaa, taas kerran. Rikkauudet odottivat löytäjiään. Avaruuden valloitus ja ennen kaikkea avaruushallinto odotti sankareitaan. Elettiin mahdollisuuksien aikaa.

Tietyssä mielessä Psykokommunikaation tutkimuslaitos oli avainasemassa. Kaiken teknisen edistyksen vanavedessä tulivat uudessa muodossa ja mittasuhteiltaan paisuneina ihmiskunnan eteen kommunikaation, vuorovaikutuksen ja läheisyyden ongelmat.

PSYKO, jolla nimikkeellä tutkimuslaitosta sen perustamisesta lähtien kutsuttiin, oli oikeastaan varsin monen tieteenalan laitos. Laitoksen tiedeskaala ulottui aina luonnontieteistä psykologiaan ja sosiologiaan tai kommunikaatiivälineiden ja psykososiaalisten tieteiden välimaastoon kasvaneista lukuisista uusista välitieteenaloista perinteisiin biologian ja luonnontieteiden raja-alueen disiplineihin.

Sisarukset edustivat lukuisia tieteenaloja tai pikemminkin niiden ehdotonta huippua. Mukaan mahtui luonnontieteitä, uutta matematiikkaa, uusia välimaastotieteitä, psykologiaa, sosiologiaa, avaruusanthropologiaa ja monia muita tiedonaloja. Samoin he hallitsivat useita kymmeniä kieliä. Siis melkoinen kollektiivi. Eikä siinä kaikki. Varsin pian tajusin, seuratessani heidän menestystarinaansa, ettei kysymys ollut vain kollektiivisesta tiedosta. He osasivat myös jokainen yksilöinä kaiken.

Seven Sisters, jonka kutsumanimen he ryhmänä tohtoreiksi valmistuttuaan julkisuudessa saivat, oli jo naissarjana ainutlaatuinen. Syynsä tietysti oli heidän äidissään, hänen perintötekijöissään. Vaikutuksensa oli varmasti myös huolella valituissa isissä, niin sanotusti isien panoksessa. Virallisestihan noihin aikoihin isyydellä ei enää ollut paljon merkitystä suvunjatkamiseen liittyviä sopimuksia lukuunottamatta.

Sisarusten syntymien täsmällinen ajoittaminen vuoden välein seitsemälle vuodelle oli jo melkoinen saavutus. Vielä ihmeellisemmältä tuntui lähes yhtäaikainen tohtoreiksi valmistuminen. Vanhemmat sisaruksista olivat ikäänkuin odotelleet nuorimpia. Myöhemmin paljastui, että tälläkin kummallisuudella oli perusteensa.

Vaikka siis olin seurannut heidän äitinsä uraa ja tunsin hänen määrätietoisuutensa ja kunnianhimosna (todettakoon varmuuden vuoksi, että koen molemmat myönteisinä asioina) jo yhteisvalmistuminen oli melkoinen yllätys. Lisää kuitenkin seurasi. Muutama vuoden kuluessa avaruushallinnon ja tutkimuksen tärkeimmissä asemissa saattoi löytää samat sisarukset, Seven Sisters. He olivat sijoittuneet verkoston ratkaiseviin solmukohtiin. Sijoittuminen ei kunnioittanut välimatkoja tai avaruusalueita. He olivat juuri siellä, mistä löytyivät mahdollisuudet ja valta.

Oliko tässä tapahtunut jotain väärää. Ei todella. He olivat ansainneet virkansa. Vaikka heidän sijoittumisensa täytti Naisten

avaruusurien kehittämiskomitean vaatimukset moneksi vuosikymmeneksi eteenpäin ja loi varmaan vaikeasti uusinnettavan mallin naissukukunnalle mittaamattomiksi ajoiksi, se oli täysin ansaittua. Tuohon aikaan korkeiden virkapaikkojen täytössä oli menty laajojen, ns. objektiivisten kvalifikaatiotestien käyttöön. Niiden tulokset olivat ratkaisevia. Ikä ja kokemus eivät enää merkinneet mitään. Eikä kyllä sukupuolikaan.

Koska keskimääräisjakautumat eivät niin nopeasti muutu, miehet säilyivät pitkän aikaa naisia ”kyvykkäämpinä”. Objektiivisten kvalifikaatiotestien asema perustui tietysti naisten vaatimuksiin. Ja eipä voi Seven Sisters sijoittumisprojektin kohdalla juuri sanoa, etteivätkö vaatimussienet langenneet hedelmälliseen objektiivisuuden maaperään. Miesten kannalta ehkä liiankin hedelmälliseen. (Nyt alan kyllä jo eksyä melko kauaksi varsinaisesta aiheesta, joten jätetään nämä sukupuoleen liittyvät oikeudenmukaisuuskysymykset filosofeille; tiedetoimittaja pysyköön lestissään, siis tiedetarinoissa suurelle yleisölle.)

Tuolloin viimeistään vaistosin, ettei tässä enää oltu sattuman kelkassa. Silti en vielä ollenkaan ymmärtänyt asiaa. Näköpiiriini peitti vain suunnaton lahjakkuus – ja kauneus.

PSYKOn tutkimustoiminta oli sekin alusta alkaen suuri menestystarina. Näytti siltä, että äidillä ja sisaruksilla oli asioihin maaginen kosketus. Kaikki, mihin he tarttuivat muuttui suureksi ja ainutlaatuiseksi.

PSYKOn tutkimusohjelmien teoreettisena perustana ja oppisisänä oli tohtori MOLB ja hänen teoriansa. Molb oli ensimmäisenä ja edelleenkin teoreettisen kestävästi ainoana erottanut ja perustellut sosiaalisen yhteyden kaksi perusmuotoa (1) heikon yhteyden ja (2) vahvan yhteyden (ns. Molbin lait).

Nämä teoriat ansaitsivat sinänsä oman laajan käsittelynsä, johon tässä yhteydessä ei ole mahdollista ryhtyä; asia johon toivon voivani palata yksityiskohdin tulevissa kirjoituksissani. Pääpiirteet ovat kuitenkin esitettävissä suhteellisen lyhyesti ja ymmärrettävästi.

Heikko yhteys perustuu aina vuorovaikutuksen tai kommunikaation välineeseen. Se ei kulje koskaan suoraan henkilöstä henkilöön. Vahva yhteys on periaatteessa aina suoraa, välineetöntä. Kahden henkilön telepaattinen yhteys täyttäisi minimirajana vahvan

yhteyden vaatimukset. Vahvan yhteyden ei kuitenkaan tarvitse rajoittaa ollenkaan tähän tasoon, vaan siinä on monia eri syvyysasteita, kuten tohtori Molb on teoreettisesti vastaansanomattomasti todistanut.

Avaruuden valloitus oli teknologian aikaa. Sitä se oli myös vuorovaikutuksen ja kommunikaation alueella. Välineet kehittyivät ja saivat uusia sukupolviaan valtavalla vauhdilla. Tiedetoimittajankin oli vaikea pysyä uutuuksien ja muutien tasalla.

Kommunikaation välinekehityksen tunnussana oli luonnollisuus. Äänet, kuvat, hologrammit, jopa hajut ja maut, piti saada ”luonnollisina” kaukaisimpiinkin paikkoihin. Varmaan oikeassa oli se lehtimies, joka ironisesti kirjoitti vaatimuksesta saada jopa yksityiset hallusinaatiotkin aitoina avaruuden laidasta toiseen.

PSYKOn kannalta tilanne oli tietysti selvä. Tutkimusohjelmien piti keskittyä juuri Molbin ensimmäiseen lakiin ja kommunikaation välineiden luonnollistamiseen. Ja kyllähän laitos keräsikin tällä alueella voittoja. Avaruuden valloittajat ovat heille kaikessa velkaa. PSYKOn tutkimukset mahdollistivat avaruusolemisen. Siitä ei muodostunut kestämatöntä, yksitoikkoista tai stressaavaa. Hokema ”keksi kommunikaatio, PSYKO on jo keksinyt välineen”, ei ollut niinkään kaukana totuudesta.

PSYKOn menestys oli myös sisarusten äidin voittojen tie. Ei juuri ollut tutkijaa, joka olisi kieltäytynyt tästä menestyksen imusta. Ei myöskään rahoittaja, joka ei olisi rahoja myöntänyt, jopa tarjonnut. Niinpä sisarusten äidillä oli käytössään aikansa parhaat tutkijakyyvyt.

Sisarusten ura oli siis kollektiivinen asemien valloitustapahtuma. Muttei vain tätä. Erilaisissa tutkimus-, suunnittelu- ja hallintotoimissaan he olivat kaiken tietäviä ja tekeviä. He olivat täydellinen vastakohta aikaisemmalle sektorivirkailijoiden sukupolvelle. Heidän tietonsa oli alaltaan universaalia, ei jollekin aloille rajautunutta. Se oli myös heidän ylivoimaisuutensa lähde.

Muiden kvaliteetti ei yksinkertaisesti riittänyt samaan. Ei edes kollektiiveinä. Sisarusten tietämystä eivät rajoittaneet tiedon- tai hallinnonalat, eivätkä juuri kieli- tai kulttuurivaihtelutkaan, ei edes paikallisuuden muurit.

Heidän ominaisuutensa alkoivat myös sosiaalisesti erottua heistä



henkilöinä. Ensin vallan, tiedon ja kauneuden ”aurana”, sitten sekulaarina uskontona. Nämäkin mitä mielenkiintoisimmat ilmiöt on kuitenkin siirrettävä tästä yhteydestä toiseen tarkastelukertaan.

Jälkeenpäin ajatellen sisarusten varhaiselämässä oli yksi omi-  
tuinen piirre. Heillä ei ollut mitään rakkausjuttuja. Heillä ei tuntu-  
nut olevan henkilökohtaisia seikkailujakaan. Heihin ei yhdistynyt  
juoruja tai sensaatioita. Oikeastaan he olivat liian puhtaita, liian  
myönteisiä. Tällaiset ajatukset olivat kyllä varmaan silloin tällöin  
alitajuisesti mielessäni. Tietystikään, ja tästä tunnen kyllä myös  
ikuista syyllisyyttä, ajatteluni ei vielä silloin edennyt mihinkään.

Kaikki myös muuttui nopeasti ja pohjia myöten. Ensimmäinen  
merkki oli sisarusten yhtäkkiä kokema täysin samanaikainen ah-  
distus ja suru ja tästä johtuva virka-asioiden välinpitämätön ja keh-  
no hoito. Mitään tällaista ei heille ollut koskaan ennen sattunut. Se  
oli myös täysin vastoin heidän kaikkia aikaisempia toiminta-  
periaatteitaan. Tapahtuman olisi pitänyt olla itselleni riittävä merkki  
pidemmälle meneviin johtopäätöksiin. Sitä se ei kuitenkaan ol-  
lut. Sisarusten karisma oli liian suuri yhden tapauksen murrettavaksi.

Seuraava vaikeuskin odotti jo ovelta. Sisarukset saivat sinänsä  
hyvin tavallisen, mutta toimintaa suuresti haittaavan psykosomaat-  
tisen avaruussairauden. Taudin kuvaan kuuluivat silloin tällöin tois-  
tuvat heikkous- ja huimauskohtaukset, uusiutuva kuume ja keskit-  
tymiskyvyn heikkeneminen. Sairaus oli luonteeltaan sitkeä ja vaati  
pitkäaikaista hoitoa.

Sairauden ilmetessä heidän äitinsä puuttui asioihin ensimmäis-  
tä kertaa. Hän matkusti tyttäreltä toiselle seuranaan sen hetken ava-  
ruuslääketieteen huiput. Sisarusten hoidossa ja lääkityksessä ei taa-  
tusti ollutkaan puutteita.

Sairaus ei alkua lukuunottamatta suuremmin vaikuttanut sisa-  
rusten virkatehtävien hoitoon. Heidän poikkeukselliset kykynsä  
luonnollisesti tekevät tämänkin ymmärrettäväksi. Kunniakseni on  
mainittava, etten enää antanut tämän virkatehtävien moitteettomat  
hoidon sokaista itseäni. Aloin tajuta asioiden yhteyden. En tietysti  
niiden koko laajuutta tai merkitystä, mutta kuitenkin ytimen. Tosin  
asian koko merkityksen selvittäminen vaatisikin varsin laajaa tut-  
kimustyötä.

Ajatuksieni juontumisessa oikeille urille sisarusten äidin ”liik-

keullelähdöllä” oli ratkaiseva merkitys. Hänen virkatehtävänsä eivät oikeastaan olisi sallineet pientäkään poissaoloa. Hänen tyyliin-  
sä kuului asioiden pitäminen tiukasti omassa hallinnassaan. Tytärten virkatehtävien hoito ei olennaisesti siinä vaiheessa kärsinyt heidän sairaudestaan. Päädyinkin tämän vuoksi ajatukseen, että kyseessä täytyi olla joku lisäsy.

Olin sillä hetkellä tekemässä yhtä monista sisaruksiin liittyvistä jutuistani, ja onneksi tällä kertaa juuri tiedekehitykseen liittyen. Artikkelin tekoon olin joutunut hakemaan vauhtia lukemalla heidän tieteellisiä tekstejään ja myös heidän äitinsä johtaman PSYKOn mahtavaa tutkimuspanosta. Silloin, ja hyvin väläyksenomaisesti, yhdistin ensi kertaa sisarusten ainutlaatuisen menestyksen ja Molbin toisen lain: vahvan yhteyden.

Asiat alkoivat selittyä samaan tapaan kuin lankakerä keriytyy auki. Yksi tapahtuma toisensa jälkeen vyöry esiin, mutta aina saman langan yhteenliittäminä.

Lisätutkimukseni vahvistivat perusajatukseni. Nykyinen aineistoni on jo usean tulevan kirjan asia. Silti kompetenssini ei ole lainkaan riittävä monien tärkeiden asioiden ja yhteyksien valaisemiseen.

Toisin kun julkaisuudessa oli annettu ymmärtää PSYKO ei rajoittunut tutkimaan vain Molbin ensimmäistä lakia ja välineisiin perustuvaa heikkoa yhteyttä. Tutkimuskohteena olivat myös vahvan yhteyden ilmiöt. Ehkä ne olivat jopa pääasia. Ainakin sisarusten äidin henkilökohtaisessa suunnitelmassa ne olivat olleet sitä. Vahvaa yhteyttä ei luultavasti tutkittu edes rajoitetusti, vaan pikemminkin koko syvyydessään, kiehtovuudessaan ja vaarallisuudessaan.

Molbin teosten ilmestyttyä nimenomaan toisen lain ilmiöiden piiriin vaarallisuuteen ja niitä koskevan tiedon väärinkäyttöön kiinnitettiin kyllä jonkin verran huomiota. Olipa kirjoittelussa mukana myös joku yhteiskuntatieteilijä, joka vertasi vaaroja ydinpommin aikoinaan mukanaantuomiin. Asiaa koskeva keskustelu ei kuitenkaan virinnyt uudelleen PSYKOn perustamisen yhteydessä, koska laitoksen toiminnan ei tiedetty liikkuvan vahvan yhteyden alueella.

Vahvan yhteyden tutkiminen ja sen käytännöllinen aikaansaanti sisarusten välille selittää monia asioita. Jokaisen yksilöllinen oppineisuus ja kvalifikaatiotaso ei ole enää mysteerio. He ovat vain toteuttaneet Molbin toisen lain yhtä korollaaria: minkä joku yhtey-

den piiriin kuuluva oppii, sen oppii jokainen heistä (luonnollisesti tietyt peruskykytekijät olettaen).

Vahvan yhteyden soveltaminen selittää myös sen, miksi vanhemmat sisarukset odottelivat nuorempia ja tulivat tohtoreiksi heidän kanssaan samaan aikaan. Yhtäaikaisuus mahdollisti virkaurien samanlaisuuden. Tämä taas teki sisaruksista harvinaisen kokonaisorganismien, jossa jokaisen omissa asemissaan tiedot hankkimat tiedot olivat jokaisen muun henkilökohtaista omaisuutta. Jokainen heistä tiesi välittömästi kaiken. Molbhan sanoi tästä muun muassa ”että loppuun asti kehittyneessä vahvassa yhteydessä ei ole mitään estettä kokemuksen, tiedon ja tunteiden välittömälle siirtymiselle ajassa ja avaruudessa, siis yhteydessä olevien mielten välillä heidän ajallis-avaruudellisesta sijainnistaan riippumatta”.

Itse asiassa sisarusten kehityskaaren kytkettyminen vahvan yhteyden hyväksikäyttöön selittää myös monia myöhemmin havaitsemiani vähäisempiä asioita. Esimerkiksi, miksi he eivät koskaan olleet missään laajoissa luonnetesteissä? Syynä tietysti voi osin olla se, että ne eivät olleet kaikissa piireissä kovin hyvässä maineessa, mutta pääsyy oli varmaan pelko, että sisarusten luonteiden(kin) poikkeuksellinen samanlaisuus olisi paljastunut.

Ymmärrettyäni sisarusten tilanteen liittyvän vahvan yhteyden tutkimukseen tein lukuisia yrityksiä päästäkseni tapaamaan heidän äitiään. Ehdotin hänelle haastattelua tai vain tapaamista vanhan ystävyuden nimissä. Hän torjui kuitenkin kaikki yhteydenotot kiireisiinsä vedoten. Uskon että hän aavisti minun tienneen asioiden tilan. Yhteydenottoyrityksissäni sain hänestä joka tapauksessa kuvan, joka sisälsi aimo annoksen huolestuneisuutta ja hänelle poikkeuksellista hajamielisyyttä.

Sisarusten elämässä seuraava vaihe oli ratkaiseva. Heissä puhkesi suurin piirtein yhtä aikaa vakava mielisairaus ja he ovat kaikki tällä hetkellä laitoshoidossa. Heidän virkapaikkansa on täytetty uudelleen, joskin henkilöillä, jotka ovat liian pieniä heidän tehtäviensä mittoihin. Viime vaihe ja siihen liittyvä uudelleenjärjestely- ja sopeutumispakko aiheuttivat suuria vaikeuksia avaruushallinnolle ja tutkimukselle.

Minua kiinnostaa kuitenkin enemmän se henkilökohtainen murhenäytelmä, joka sisaruksia kohtasi, vaikka haluankin muistaa

heidät aina heidän loistossaan ja kukkeudessaan. Tapahtumien kulku on jälkikäteen selvää. Samoin selvä on asioiden yhteys Molbin toiseen lakiin. Vahva yhteys ei siirrä vain positiivisia asioita, vaan täysimittaisena myös negatiiviset.

Kun yksi sisaruksista sairastui onnettomasta rakkauskokemuksesta johtuvaan sydänsuruun ja masennukseen sen kokivat kaikki. Kun yksi heistä sai psykosomaattisen sairauden, sen saivat muutkin. Lopulta kun yksi heistä – sama jolla oli ollut onneton rakkauskokemus – sai vakavan psyykkisen sairauden, myös kuusi muuta seurasivat jalanjälkiä. Vahva yhteys koski myös kielteisiä ilmiöitä.

Yksi tärkeä asia on tapahtumaketjussa vielä avoin. Miksi sisarusten äiti teki tämän kaiken? Miksi sisarukset eivät vastustaneet hänen suunnitelmaansa? Miksi äiti ei itse ollut saman vahvan yhteyden piirissä. (Tämä voi tietysti selittyä vahvan yhteyden mahdollisuuteen liittyvillä ikä- ja kokemuserojen rajoilla.)

Näihinkin kysymyksiin pystyn ajan mittaan melko pitkälle vastaamaan. Sisarusten laitoshoitoon joutumisen aikoihin heidän äitinsä kutsui minut yllättäen vierailulle. Vierailumme aikana emme juuri keskustelleet sisaruksista. Sen sijaan hän antoi minulle laajat muistikirjansa, joista hän sanoi selviävän valtaosan tapahtumista ja myös omista motiiveistaan. Kaksi päivää käyntini jälkeen hän teki itsemurhan.

Lopulta meillä on edessämme vielä Molbin vahvan yhteyden laki. Ironista ehkä on, että tämä semmoisenaan yksi kaikkein mielenkiintoisimmista yhteiskuntatieteellisistä asioista on nyt julistettu virallisesti tutkimuskieltoon, vieläpä ankarin rangaistusuhkin. Vahva yhteys on siis liian vahva siirryttyään teoreettisista mahdollisuuksista käytännön asteelle. Uskon ja toivon, että kielto on kaikesta huolimatta vain väliaikainen. Rajoituksehan luovat vain salatieteitä ja psykohuijareiden markkinoita.

Lopultakin, ja oikeastaan jo nyt, olen varma, että historia muistaa episodista Seven Sisters vain heidän kauneutensa ja älynsä - ja heidän äidistään hänen urauurtavan tieteellisen rohkeutensa.

## Jälkikommentti

<sup>1</sup> Teksti on luonteeltaan Science Fiction. Elämme varmaankin Molbin ensimmäisen lainalaisuuden tutkimuskautta. Silti teknisesti (mukaanlukien farmatologisesti) tuotetut patologiat ovat mahdollisia. Todellinen vaara on tekniikan palvonta ja informaatio uskontona tai valtiollisena hulluutena. En jaa sitä jälleen kerran – nyt informaatioyhteiskunnan nimissä – vallitsevaa pelastusoppia ja resurssien satsausintoa, joka valtaosin unohtaa yhteiskunnan paljon perustavanlaatuisemmat muutokset. Silti tietoa kannattaa tutkia ja visioista kehitellä.

Koska joissakin yhteyksissä on esitetty epäily, että tekstini olisi antifeministinen tai jotain sellaista, kiellän tämän. Seven Sisters voisi yhtä hyvin olla Seven Brothers. Äiti yhtä hyvin kuin isä.

*Osmo Koskelainen*

## Tunnustan, miksi ja miten minusta tuli sosiologi-kirjailija ja kirjailija-sosiologi<sup>1</sup>

*Motto: Elämää voi pettää kauan,  
mutta lopulta se kuitenkin muovaa  
meidät tehtävämmek mukaiseksi.*

– Andre Malraux

**E**nsinnäkin pari kommenttia teemasta *credo*=tunnustus; ”minä uskon” (lat., ital.).

Jos vain tunnustaisin, se ei koskisi kovinkaan paljon sosiologian nykytilaa. Jos käsittelisin vain sosiologian nykytilaa, se ei välttämättä olisi erityisen tunnustuksellista. Siksi käsittelen asiaa, joka on joskus sanottu näin: ”Jos on olemassa .. syy-yhteyksiin perustuvia lainalaisuuksia.. joku saattaa ihmetellen miettiä ovatko ne (jotka niin väittävät) itsekkin näiden lakien alaisia. Mikä saa heidät kirjoittamaan kirjansa?” (Phillips 1973, 135).

Yhdyn paljolti kirjailija Jukka Pakkasen käsitykseen, ettei kukaan kirjoita lausettakaan kirjallisuutta (sosiologiaa) ennen kuin on elänyt elämäänsä kirjallisuuden (sosiologian) arvoisen ristiriidan.

Toisaalta pidän erittäin paljon 1400-1500-lukujen vaihteessa eläneen kuvataiteilija Hieronymus Boschin töistä, joista on sanottu: ”Joidenkin Boschin töiden tosiasiallinen aihe perustuu pohjimmitaan suureen riidanalaisuuteen, ei vain siltä osin mikä koskee

groteskeja osin inhimillisiä, osin eläimellisiä tai puoleksi mekaanisia, puoliksi kasvipäisiä muotoja, joita hänen työnsä ovat täynnään, vaan myös siltä osin mikä koskee hänen työnsä yleistä merkitystä” (Encyclopædia Britannica, Volume 3, 1966, 981).

Oma perusristiriitani on mielestäni se, että olen aina kokenut toisaalta oevani liian teoreettinen, käsitteellistävä, ollakseni vain kirjallinen ja toisaalta liian kiinnostunut nykyhetkestä, tullakseni historioitsijaksi.

Tämä ristiriitaisuus ei varsinaisesti ole ongelma; ”Senecan opetuksen mukaan luontokin antoi ihmiselle vain yhden ’sisääntulon’ elämään mutta... useampia ’ulosmenoteitä’ elämästä” (Apo ym., 1973,1). Kirjoittajat jatkavat seuraavaan tapaan: ”Oikeastaan pääsyy siihen, miksi inhimilliset suhteet... ovat niin monimutkaisia ja sekavia, on se, että useimmat ihmiset samanaikaisesti rakastavat ja vihaavat, haluavat kuolla ja elää, haluavat tappaa ja säilyttää elämää” (1973, 12).

Olen kavannut ristiriitajani toistaiseksi julkaisemattoman elämäkertani toisessa osassa (”Matka maahan jota ei ole”) näin:

”Vuonna 1959, muistaakseni huhtikuun alussa revin tästä kirjasta pois kaikki muistiinpanoni. Olin lukenut silloin vajaat kaksi lukukautta lakia ja suorittanut viisi pienehköä tenttiä.

Jokainen tentti oli ollut yhä enemmän ja enemmän vaipumista omaan itseen, jonkinlaista neuroosin kehittymistä täydelliseen kypsytyteen, asteittaista vajoamista synkkyuteen. Yksinäinen asuntoni oli vielä omiaan edistämään kulkua henkiseen taantumiseen. Pääsiäislomalla olin ”valmis poika”.

Minua häiritsivät tavattomasti seksuaaliset asiani. Väärä elämänvalinta, yksinäisyys ja sisäänpäinkääntynyt luonne saivat minut vetäytymään tiukasti kuoreeni. Rakastin itseäni enemmän kuin naista.

Tätä itseen kohdistuvaa inhonsekaista mieltymystä edistivät vielä kaksi edellisenä kesänä päättynyttä naissuhdetta, jotka jatkuvasti ruokkivat mielikuvitustani.

Ahdistavinta oli, etten hyäksynyt itseäni. Kamppailin viikosta toiseen ja kuukaudesta kuukauteen nöyryyttäviltä näyttäneiden kokemusten parissa. Vihdoin raotin sen verran itseäni, että

tunnustin ”oloni olevan tukala”.

Oli tavallaan väärin käyttää herkkävaistoista äitiäni kohteena, koska tiesin, että hän reagoisi näinkin vähäiseen tunnustukseen.

Osittain omasta halustani osittain vanhempieni painostuksesta käännyin kaupunginlääkäriin puoleen. Vastaanotto sovittiin viikoksi eteenpäin.

Olin kuitenkin äärimmäisen lyhytjännitteinen. Yritin lukea oikeushistorian tenttiä. Tavan takaa ponnahtin ylös tuoliltani ja solkkasin yksinäisyydessäni ääneen roomalais-oikeudellisia käsitteitä.

Ymmärsin, ettei näin voinut jatkaa. Hermostoni oli äärimmäisen korkeapaineen alaisena. Toisaalta en voinut, en uskaltanut kertoa vanhemmilleni kaikkia yksinäisyyteni vaiheita. Tietosanakirjasta tutkin kaikki mahdolliset henkisen epänormaalisuuden määritelmät. Epäilin itseäni, luulottelin olevani lähes kaikkea mitä satuin lukemaan.

Päivänä, jolloin minun oli määrä palata Helsinkiin, matkin jäykkäkouristuksen oireita. Veljeni katseli ihmeissään tätä näytelmää. Äitini kiiruhti hätään. Nähdessään luokille vääntyneen tilani hän soitti isälle töihin. Tämä kutsui paikalle ambulanssin, jonka miehet köyttivät minut kantolaitteeseen.

Sairaalassa minussa ei todettu enää mitään erikoista. Apattisena, äärimmäisen rauhallisena ja tietoisena siitä, että olin väärän lääkärin käsissä, seurailin tapahtumain kehitystä.

Parin tunnin odotuksen jälkeen pääsin pois. Kotona avauduin sen verran, että kehotin isääni ottamaan yhteyttä lääkäriin, jonka olin kuullut hoitavan hermostollisia tapauksia esivaiheessaan. Isäni soitti ja sopi vastaanotosta seuraavana päivänä.

Lääkäri kysyi, miksi olin tullut hänen luokseen. Katkonaisesti, sekavasti ja välttelevästi tein selkoa opinnoistani, jotka eivät minua tyydyttäneet, naissuhteista, jotka olivat katkenneet ja viimeisistä lomapäivistä, jotka olivat kuluttaneet voimavarojani. Painotin erikoisesti, että olin itsemurhamielteen vallassa.

Lääkäri lienee saanut jonkinlaisen kuvan tapauksestani, etenkin kun lisäsin kertomukseeni kuuloharhat, jotka tekaisin tietosanakirjan viitteiden perusteella. Hän ehdotti, että lähtisin B-sairaalaan.



Olin tässä vaiheessa valmis mihin tahansa, joka vain ohjaisi minut ulos tilanteesta. Tajusin lääkärin pitävän minua skitsona.

Hänen kirjoitettua joitain lääkemääräyksiä isäni kutsuttiin sisään. Hän ei joko uskonut tai halunnut uskoa minussa olevan mitään erikoista.

Isä yritti torjua ajatuksen sairaalasta. Itse olin kiinnostunut lääkeistä. Tiesin niiden auttavan ja ne auttoivat.

Välipäiviin, jolloin lähtö sairaalaan varmistui, mahtui kuitenkin joitakin sekavia hetkiä. Niihin liittyy muun muassa tämän päiväkirjan alkulehtien repiminen. Revin lehdet, jotka koskivat enimmäkseen kevättä 1959. Olin niin pelokas, että vasta äärimmäisin tahdonponnistuksen uskalsin viedä palaset yleiseen roskapönttöön” (Koskelainen, julkaisematon käsikirjoitus, ei vuosilukua eikä sivunumeroita).

Kysymys oli siis yhtäaikaan useammanlaisesta kriisistä – koulutus- alaa koskevasta, uranvalintaan liittyvästä, ihmissuhteisiin kytkeytyvästä ja seksuaalisesta. Mukaan liittyi myös ilmaisuvaikeuksia: ”Vihan tunteita kokevat kaikki, mutta depressiona.. se ilmenee niissä ihmisissä, joiden yliminä (omatunto) on niin ankara, ettei se salli näiden tunteiden avointa ulkoista ilmaisemista” (Markelin 1972, 29). Pystyin tosin jossain määrin raottamaan salaisuuksieni verhoa lähiomaisilleni ja lääkäriolleni; en kuitenkaan tarpeeksi. Kuten kuvauksesta käy ilmi leikin eräänlaista roolipeliä. ”Narkissos rakastui mielikuvaansa, pitäen sitä jonain muuna” (Lainq 1971, 31).

Kyse oli minän, itsen, identiteetin ja persoonallisuuden problematiikasta, kriisiytymisestä; olemassaolon mielekkäysongelmista, nuoruudessa koetun (olin tuolloin 21-vuotias) ”mitä minä tulen tekemään” angstista.

Minut passitettiin lopuksi erääseen eteläsuomalaiseen mielisairaalaan, A-sairaalaan osastolle, jossa oli enimmäkseen ”parempia”, ei kovin huonossa kunnossa olevia potilaita.

Saapumistani sairaalaan olen kuvannut seuraavasti: ”Pihakäytävät ovat asfaltoituja, vanhoja puita on hajallaan hoidetuilla nurmikoilla. Käytävän päässä näkyy pienempi kartanomainen rakennus, oikealla vanha pitkulainen talo, jossa on lukemattomia ikkunoita maanrajasta lähes katonharjaan. Vieressä vasemmalla on selvästi uusi, neliker-

roksinen, vaalea, miellyttävääntuntuinen sairaala. Pitkässä siipirakennuksessa on leveä, houkutteleva ovi.

TOIMISTO. Ovet aukenevat kevyesti. Eteinen ja lasin takana nainen. – Päivää. Minne voin ilmoittautua?

– Heti vasemmalle. Toinen ovi.

– Kiitos.

Lattiat kiiltävät. Vanhahko nainen siivoaa. Toinen ovi, se on tämä. – Päivää.

– Päivää, minä muistankin. Lahdesta. Henkilötietonne ovat jo täällä. Tässä, allekirjoitatteko tämän paperin?

– Mihin?

– Tuohon kohtaan. Kiitos. Osaatte varmaan itse osastollenne. Numero 23. Ulko-oven vieressä on hissi. Neljäs kerros.

Virkailijan käsi on kylmä, luiseva.

Jälleen siivoaja. Sinivalkoruudullinen puku. Hissin ovi, napula, valo ja syttyy ja sammuu. Viisi, neljä, kolme, kaksi, yksi. Hissi pysähtyy. Iso ovi liikkuu äänettömästi ja sulkeutuu takanani.

Yksinäinen minä peilissä. Käänän selän itselleni.

Olen perillä. Kerrostasanne, ikkuna, portaat alaspäin, iso lasiovi, valkoiset kohokirjaimet: 23.

Ovi ei avaudu. Iso valkoinen nappi, painallus. Ovelle tulee lyhyt, tumma, nuori hoitajatar.

– Käykää sisään.

Ovi painautuu kiinni, lukkoon, sisältäpäin ei voi avata.

Toimisto. Tanakka nuori mies, pöytä, seinillä on useita kaappeja. Raskaana oleva keski-ikäinen rouva ottaa vastaan.

– Päivää.

– Päivää. Olen osastonhoitaja. Teillä on täällä oma huone numero kahdeksan. Se on viimeinen potilashuone käytävän oikealla sivulla. Näytänkin teille osaston. Seuratkaa mukanani.

Kaksi potilasta istuu punapäällysteisellä, pitkällä tuolilla. Toinen kaitakasvoinen, tumma, herrasmiehen näköinen, ruskea kokopuku yllä. Toinen on leveäleukainen, tarmokas ja tuimakatseinen. Hänellä on kirjava paita ja haalistuneet siniset laitos housut.

– Hiii. Huuu.

Vastaan tulee kaksi nuorukaista, joilla on leveälieriset villin lännen hatut sekä mies, jolla on hoitamaton parta. Miehen oikea käsi on sukupuolielimessä.

– Päivää Pekka. Mitä Pekalle kuuluu?

Pekka ei kuule vaan menee menojaan.

Tulemme ruokailu- ja oleskeluhuoneeseen.

– Tässä voi pelata shakkia ja koronaa ja kuunnella radiota. Lehtiä on tässä.

– Huonettanne kunnostetaan vielä. Tähän kaappiin voitte koota tavaranne.

Kuljemme potilashuoneiden ohi ja tulemme pesuhuoneeseen.

– Voitte käyttää kylpyammetta. Tässä on WC, tupakkahuone ja keittiö. Joillakin on tapana keittää täällä kahvia. Tuolla käytävän päässä ovat isot potilashuoneet. Siinä se sitten olikin.” (julkaisematon käsikirjoitus)

Kuvauksesta ilmenee, että osaston ihmiset ja ympäristö tekivät minuun heti aluksi voimakkaan vaikutuksen. Sosiologia tavallaan sekoittui heti peliin. Kuten Claude Levi-Strauss on jossain yhteydessä sanonut: ”Minulla ei ole koskaan ollut...tunnetta omasta identiteetistä. Ilmestyn itselleni paikkana, jossa on jotakin meneillään, mutta ei ole olemassa mitään ’minää’ ... Jokainen meistä on jonkinlainen risteys, jossa tapahtuu asioita”.

Käsitys on varsin vastakkainen esimerkiksi C. Wright Millsin vastaavalle luonnehdinnalle: ”Ihminen on ennen muuta yhteiskunnallinen ja historiallinen toimija, jota on mahdollista ymmärtää vain läheisessä ja mutkikkaassa vuorovaikutuksessa yhteiskunnallisten ja historiallisten rakenteiden kanssa... Dynaaminen kansallisvaltio on historiaa muokkaava yksikkö, jossa miesten ja naisten eri tyypit valikoidaan ja muodostetaan, vapautetaan ja tukahdutetaan; se on yksikkö jossa ihminen tuotetaan” (1982, 153).

Kirjailija Georges Simenon on sanonut seuraavaan tapaan: ”Kirjoittamista (sosiologiaa) pidetään ammattina, mutta minun mielestäni se ei sitä ole. Mielestäni jokaisen jonka ei tarvitse olla kirjailija (sosiologi), josta tuntuu että hän voisi tehdä jotain muuta, hänen pitäisi tehdä jotain muuta. Kirjoittaminen (sosiologina oleminen) ei ole ammatti vaan kutsumus, joka on olennaisesti onneton.”

Sosiologi on mielestäni, Simenonia tulkiten, eräs mahdollisuus elää tekemällä itsensä ja ympäristönsä tutkimuskohteeksi. Ollessani edellä mainitulla sairaalan osastolla 1) pidin päiväkirjaa, 2) tein päiväkirjamaisia päivien kuvauksia, 3) kirjoitin merkintöjä näkemistäni unista, 4) kirjasin keskusteluja, 5) kuvasin yksityiskohtaisesti joitakin potilaita, 6) lähetin kirjeitä, 7) kirjoitin lähettämättömiä kirjeitä, 8) tein luonnoksia kirjeistä ja 9) keräsin sitaatteja lukemistani kirjoista.

Säilytin kaikkea näin tuottamaani aineistoa sellaisenaan noin puolitoista vuosikymmentä. Erään suuren kriisini aikana otin nämä aineistot esiin, ryhdyin jäsentelemään, ryhmittelemään ja hiomaan niitä kirjalliseen asuun. Näin syntyi vähitellen muistelmieni eräs osa. Sitä voisi luennehtia romaanitutkielmaksi tai tutkielmaromaaniksi. Ensimmäinen ihmiskuvaus, jonka kirjoitin ollessani lomalla sairaalasta, koski edellä mainittua Pekkaa. Annoin kuvaukselle alunperin nimen ”ensimmäinen ihminen”:

”Ylläni on lämmin, pehmeä, punainen peite. Isä sanoi, että minun on hyvä olla täällä. Ei minusta enää mihinkään ole. Tuolle toiselle maittaa uni. Se ei syö illalla valkoisia, keltaisia ja sinisiä, joissa on tumma pilkku keskellä. Minä syön, mutta herään kuitenkin ja nautin siitä kun peite lämmittää karvaista rintaa, mahaa, käsiä, jalkoja ja sitä, jossa minun toinen käteni on. Oven takaa kuuluu ääniä. Kello on yli seitsemän. Yöhoitaja lähti ja tuli monta päivähoitajaa.

– Pekka, nouse ylös siitä! Tupakkahuoneeseen istumaan! Etkö ala jo mennä?

Menenhän minä, mutta en ennen kuin henkselit ovat suorassa, kengät jalassa ja housun napit edestä kiinni. Nyt minä lähdän.

– Saatana, jumalauta, jumalauta, jumalauta. Hassu, hassu, hassu. Sika saatana, se on totta, sika saatana. Ei, ei, ei, se on totta.

Tuo, joka tulee vastaan on samanlainen kuin ne miehet kotipuolella. Huutaa.

– Runkkarit, menkää ulos täältä! Tehkää töitä älkääkä maatkotällä!

Se ei kerro koskaan muusta kuin siitä kuinka se on pannut muijaansa aamulla, ruokatunnilla, illalla ja yöllä. Nyt se on täällä



muun heräämisen hämmennyksellä: ”...minä en millään pysty tottumaan itseäni. Elettyäni melkoisen määrän vuosia joka aamu herätessäni tunnen kauan hämmästyttäviä havaitessani itseni - että minä todella olen minä ja että olemassa valvetilassa enkä vain minulle... kulkeutuneissa jonkun muistoissa tai kuvitelmissa... Minun tarvitsee vain vaipua syviin mietteisiin tai päinvastoin raueta miellyttävään ajatuksettomuuteen, niin minä oitis kadotan itseni, aivan kuin leijailisin jollekin edessäni olevalle rajalle, jolta ei halua palata.”

Mills on sanonut vähän samaan sävyyn:”...ihmiset ikäänkuin tuntevat heräävänsä talossa, jonka he olivat vain kuvitelleet tuntevansa” (1982, 11).

Matti Kortteinen toteaa, että ”...sosiaalitieteellisen koulutuksen saanut ihminen, on sellainen, joka viitsii ja jaksaa pysähtyä kuuntelemaan.” Toisaalta hän on todennut tutkimuksiansa yhteydessä että ”...ihmisistä on ollut hyvin tärkeää – jopa kummallista – että heitä jaksetaan kuunnella ja että heidän kokemuksiaan pidetään tärkeinä ja arvokkaina” (Kortteinen 1982, 303)

Sairaalassaoloni huipentui lopulta kriisiin otsikolla ”kaikki, kaikki täällä on ahdistavaa”:

”Ei onnistu. En, en kierrä enää. Jos sentään. Jaksan, minä jaksan. Ei niin vaikeaa etten. Ja kuitenkin, en minä, minä, ei eijjejei, perkele. Tämä saa jäädä. Mestari ei välitä siitä, ei välitä kukaan. Työpaja! sama valmistanko jotain vai enkö.

Istutaan päivästä toiseen. Morre on tänään parempi, huomena heikompi. Koskiaho aina sama touhuaja. Luulee kai olevansa joku.

Kaikki, kaikki täällä on ahdistavaa. Mattokasat. Koskiaho tietysti, teki niin huonoja, ettei kukaan ostanut. On huiskittu, vuositolkulla mattoja, mattoja, mattoja. Voi paskat. Terapiaa, sitä juu. Miehet istuvat, kai naisetkin ja junnaavat.

Vitut, saa olla, olla. Olla. Enkä koske enää. Se loppuu tähän, kidutus. Rääkkään itseäni näin. Miksi siis eläisin. Kuolen kenenkään huomaamatta, keskellä päivää, omassa sängyssäni. Päivälepo vain. Kuollut. Uskovatko he. Siinäpä se. Rauhallinen, tyyni, päivästä toiseen sama mies ja tappaa itsensä! Hämmästykööt, se on tarkoituskin. Ajatelkoot. Mikseivät kysy, mikseivät

eivät sano mitään. Antavat olla, kyräilevät ja piirtelevät merkkejään, kai niillä on merkit tähänkin.

Voisin tehdä sen ulkonakin, mutta huoneessa on tehokkaampaa. Varmistuvat asiasta, huuhtelevat vatsani – tekohengistystä?

Tietävät pian kotonakin. Tietää hänkin. Koskeeko häneen? Hänen on tunnettava, koska minä petyin. Tietäisikö hän tarkoin. Ei mutta huhuna, kuten asiat yleensä tiedetään, epämääräisesti. Epänormaali ja niin epätoivoinen. Kenen tähden? Sen hän arvaa. Ymmärtääkö oikuttelunsa? Mutta turhaan pyytää anteeksi. – ei sittenkään. Rakas hän on.

Hoikka, suuret, elävät silmät, makea, helmeilevä ääni. Rakas, minä olen täällä sairaalan työpajassa, oven takana. Kukaan ei näe minua. Kuuletko ääntäni. Kutsun sinua.

Itken. En halunnut pettää sinua. Se oli vain retki uimarannalle, pari kävelymatkaa, käynti elokuvissa ja joitakin välinpitämättömiä puheita. En ole hänen kanssaan enää.

En uskaltanut soittaa sinulle epäonnistuneen kurssin jälkeen. Olin raukka, oleskelin vain päivästä päivään. Tiesin että olit jossain lähettyvillä. Kerran kadulla huomaamattasi melkein hipaisin sinua. Kerran taas kuljin perässäsi pitkät matkat. Sinun täytyi huomata minut. Näkemisesi kiihdytti minua. Olin sekavassa tilassa tuntikausia. Harhailin muistikuvissani. Tummuutes syveni minussa, nukuin sinuun.

Onko minun taas käytävä läpi nämä samat kuvat. Henkistä hakkelusta, sitäkö minä odotan, hajallaan olevaa? Ajatuksia joita ei voi yhdistää mihinkään, sanoja, jotka tippuvat kuin rapakivet.

Rakas. Perkele, perkele, perkele, Koskiahho, aho, ho, ho, o ,o oooo, hoh, huhh, Jaksaa, jaksaa, odottakaa. Lääkäri, psykologi, mestari, kaikki-. Odota! Rauhallisempaa kuin koskaan on edessä, sitä on luvattu. Koska sitä tulee. Kukaan ei vastaa. Minä vastaan, tässä ja tänään.

Tuo pitkä, puhumaton mies ei tiedä, että tämä on viimeinen kulaukseni. Lainattu hammasmuki, vettä ja neljä... viisi ... kahdeksan... viisitoista pilleriä. Kaikki sisään. Menevät alas, mutta kurkunpää tuntuu hieman karhealta.

Menen huoneeseeni. Käyn makuulle. Raukaisee. Laukeaa, kaikki. Ei mitään, mikään, kukaan ei mitään. Se puhumaton,

pitkä mies ei tiennyt mitään.” (julkaisematon käsikirjoitus)

Selvisin kriisistäni. Palasin Helsinkiin opiskelemaan, edelleen lalkia. Kyse oli kuitenkin siitä, minkä Antti Eskola pukee kysymykseksi: ”...kykeneekö yksilö objektivoimaan tilanteensa ja kehittämään tehokkaasti uuden motivaattiorakenteen entisen rikkouduttua... Tutkimuksen painopiste onkin ehkä siirtymässä...niiden tekijöiden erittelyyn, joiden varassa yksilö selviytyy muutoksista... Sellaisia näyttäisivät olevan muun muassa tilanteen uudelleentulkinta, stressiä kompensoivat positiiviset kokemukset sekä läheiset ihmissuhteet” (1982, 226-227).

Boxikaverikseni osui sattumalta valtiotieteilijä. Elämäni jatkui, mutta se kriisiytyi edelleen. Noin puoli vuotta sairaalasta pääsyn jälkeen aloin pitää järjestelmällisesti päiväkirjaa. Linaan siitä seuraavassa erinäisiä osia, koska tässä puolen vuoden päiväkirjassa on mielestäni itumuodossaan monia sellaisia teemoja, jotka myöhemmin sukeutuivat laajoiksi tutkimuksiksi.

28.1. Augustinus sitaatti: ”Välttämättömyys, eikä oma vapaa tahtosi, saa sinut tahtomaan.”

8.2. Olemme ”irralisia”. Eikö tämä yleinen piirre voisi tehdä meistä ystäviä?

9.2. Vapaamielisyyteni ei salli omenahillon orjuutta.

13.2 Keskustelua kuukautisvuotojen merkityksestä naisten sielunelämään lähinnä tarkastellen sen epävakautta ja hellyyden tarvetta.

23.2 Andre Malraux: ”Mutta veri, liha, tuska, vieläpä kuolemankin häipyvät tuonne siintävään korkeuteen kuin yön hiljainen soitto.”

28.2 Sivullinen ei ole itselleen sivullinen. Hän tuntee itsensä ja mitä paremmin hän sen tekee, sitä enemmän hän on tasapainossa itsensä kanssa. Ja sitä enemmän häntä vastaan hyökkäävät ne, jotka eivät tunne itseään.

6.3. Ristiriita oikeustapauksen ja elämäntapauksen välillä.

13.3. ... rikkaan äidin pojan repliikki: ”Ostin 100 kirjaa. Toi poroporvarillisuus repeää!”

4.3. Herkät hermoni saavat oivallista karaisua.



18.3. Mittailen maailmaa, joka on minusta sekä kaukana että lähellä.

21.3. Kirjallisuuskerhon puheenjohtaja Koskelainen (itsetyytyväisyyttä, mitä lie tärkeyttä).

23.3. Purkautuminen eli luottamuksen ylittävä luottamus.

28.3. ... ihminen itsensä toteuttaja.

1.4. Poskiontelot: so. päässä mätää. Kotona. Kuin varjo, sormet luutuneet, ilman sisäistä rasvakerrosta. Paino noin 59 kg, kuumme 37,5. Ei saunaa, päänsärkyä.

7.4. Jätettyäni Reijan yksinäisyys pakotti minut hetkeksi ”koputtamaan jokaiselle ovelle”.

9.4. Marina, Marina, Marina, tuo kuiske on lakkaamaton! Siemensyöksey.

16.4. Käynti ortodoksisessa jumalanpalveluksessa... kollektiivi ennen yksilöä, tavat ennen sisältöä.

23.4. ...terve sensuellisuus.

27.4. ...ja kuitenkin pureutumaan laajalti yhteiskuntaan, kaikkeen.

29.4. Yritin lukea alani ydinkysymystä, mutta en voinut, koska oli niin monta muuta kysymystä.

8.5. §:n muotoiseksi tulemassa Ylöstalon ja Hakulisen takia.

30.5. ...vahvemman (naisen) syrjäyttäminen, koska ...ei ole paikalla, mutta kuitenkin minussa.

3.6. Helsinki...mahdollisuus unohtaa itsensä unohtusta etsivien kaupungissa.

7.6....väsymys on väsymätöntä taistelua. Kirjoittaminen on puolet elämästäni, pakotie sanoisin.

12.6. Seurassa olen yksin, yksin olen seurassa.

13.6. Vaihtelevin tunnelmin muistan sitä iltaa...jolloin Reija nyökkäsi, suutelimme, kiedoimme kätemme ja yhteen tuoliin unohtui kaksi.

21.7. Kriisi ja Alex Matson: ”Kun pitkän eron jälkeen tapaa rakastetun ihmisen, voi aluksi tuntua niin kuin hän vain tottumattomuuttaamme vaikuttaisi oudolta, kunnes sattuu tilanne, joka tuo näkyviin sisäisen ihmisen, jolloin paljastuu vieraus joka iskee arimpaamme kuin odottamaton ja ansaitsematon solvaus. Kuljettu reitti muovaa ihmistä kaltaiseksi, ja erossa olevia

ystäviä ei rakkauskaan voi estää muuttumasta. Vaikkei kumpikaan olisi suuresti muuttunut entiseen verrattuna, niin toteuttaessaan itseään kumpikin on lähtenyt kulkemaan pois päin pisteestä, jossa he olivat kuin yksi ihminen.” (Koskelainen, Nyt sinun täytyy mennä: Nuoruuspäiväkirja, ei vuosilukua eikä sivunumeroita.)

Päiväkirjassa on kaksi puolta; a) että viitsin kuunnella itseäni (kirjoittaa määrätynlaisia elämäkertoja, jaksoja elämästä, myöhemmin näytelmiä ja novelleja) ja b) että viitsin ja jaksan kuunnella muita. Viimeksi mainittu kohta viittaa moniin vuosien varrella tekemiini tutkimuksiin, kuten esimerkiksi 1) tutkimus erinäisten tekijöiden vaikutuksesta helsinkiläisten maallistumiseen ja uskonnolliseen etsiytymiseen (Koskelainen 1968), 2), tutkimus mitä moninaisempien tekijöiden yhteydestä suomalaisten sukupuoliseen käyttäytymiseen (Sievers ym., 1974) ja 3) tutkimus hailuotolaisten vuorovaikutuksesta, sosiaalisen käyttäytymisen perusolotuvuuksista, ilmaisutavoista ja kuolemasta (Korpiää ja Koskelainen 1987).

Vuoteen 1960 mennessä minä olin siis kokenut sosiologian arvoisen ristiriidan. Tajusin, että sosiologiksi päätyminen oli eräs mahdollisuus elää. Ei kuitenkaan ainoa mahdollisuus, sillä minussa on muhnut kaiken aikaa persoonan ja tieteen, taiteen ja sosiologian välinen jännite.

Tätä kirjoittaessani elän jälleen erästä novellikauttani samalla kun kuitenkin analysoin sosiologi-kirjailijaksi ja kirjailija-sosiologiksi päätymistäni.

Sosiologiasta haluaisin lopuksi sanoa sen, että tämän tieteenalan lyhyen historian aikana on esitetty lukuisia sosiologian määritelmiä, mutta ne ovat yleensä aiheuttaneet erimielisyyksiä ja vanhentuneet nopeasti. Tämä kaiketi on luettava niin, että jos ei halua vanhentua nopeasti, ei ole syytä lähteä määrittelemään sosiologiaa.

Novelleistani lainaan ”Sargassomerta”. Siinä kaksi tutkijaa ovat päätyneet havainnointimatkallaan eräällä saarella sijaitsevan hirsimaja-ravintolan sivurakennuksessa olevaan suihkuhuoneeseen. Tässä huoneessa käydään seuravanlainen keskustelu tieteen olemuksesta.

- ”Rosco kaivelee kassiaan. Ottaa esiin mandariinin.
- Oletko lukenut. Tieteessäkin on mandariineja.
  - Mitä helvettiä ne ovat?
  - Kovia tyyppejä. Alallaan. Epäilemättä. Muuten - mä tapasin joku aika sitten talonmiehen. Suuressa lomakeskuksessa.
  - Miten se tähän kuuluu?
  - Tiede on epäilyä.
  - Niin kai.
  - Se talkkari sanoi olevansa mukana jossain projektissa.
  - Älä hitossa.
  - Kertoi istuttaneensa ankeriaita lähivesiin. Menee kahdeksantoista vuotta ennen kuin ne on käyneet Sargassomerellä ja tulleet takaisin.
  - Sargassomerellä.
  - Niin, siellä, melkein Brasiliassa. Talonmies epäili, ettei ne ankeriaat tule koskaan takaisin.” (Koskelainen ym., 1989, 49).

## Viite

- <sup>1</sup> Tämä artikkeli perustuu vuoden 1985 sosiologipäivillä Jyväskylässä 9.3.1985 pitämään ”suomalaisen sosiologian nykytilaa” koskeneeseen puheenvuoroon. Sekä vuoden 1989 sosiologipäivillä Oulussa 31.3.1989 pitämään alustukseen ”Sosiaalisen vuorovaikutuksen tutkimisen lähestymistavan ongelmat postmodernissa tilanteessa; novelli sosiologisena tutkimuksena?”

## Kirjallisuus

- Apo, Matti ym: Yleistä itsemurhasta. Teoksessa Achte, Kalle ym. (toim.): Itsemurhat ja niiden ehkäisy. Porvoo 1973. Encyclopaedia Britannica, Volume 3, USA 1966.
- Eskola, Antti: Vuorovaikutus, muutos, merkitys. Helsinki 1982. Korppi-pää; Seppo ja Koskelainen, Osmo: Hailuodosta. Sosiologis-historiallinen tutkimus. Oulun yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia n:o 13, 1987.
- Kortteinen, Matti: Lähiö. Keuruu 1982.

- Koskelainen, Osmo: Maallistuva suomalainen suurkaupunki. Tutkimus yhteisö-, kasvatus- ja tilannetekijöiden vaikutuksesta helsinkiläisten maallistumiseen ja uskonnolliseen etsiytymiseen. Porvoo 1968.
- Koskelainen, Osmo, Korpipää, Seppo ja Kalleinen, Lassi: Oheista. Hai-  
luotoprojektin aikana syntynyttä fiktiivistä Iyhytproosaa. Oulun yliopis-  
ton sosiologian laitoksen tutkimuksia, n:o 15, 1989.
- Laing, R.D.: Knots. London 1971.
- Markelin, Pasi: Itsemurhat Suomessa vuosina 1936-65. Tilastokeskus, tut-  
kimuksia n:o 17, 1 972.
- Mills, C Wright: Sosiologinen mielikuvitus. Helsinki 1982. Phillips, De-  
rek L: Abandoning Method. Sociological studies in methodology. USA  
1973.
- Sievers, Kai ym.: Suomalaisten sukupuolielämä. Porvoo 1974.

## Julkaisemattomat käsikirjoitukset

- Koskelainen, Osmo: Oksennan lämpimästi.
- Koskelainen, Osmo: Matka maahan jota ei ole.
- Koskelainen, Osmo: Nyt sinun täytyy mennä. Nuoruuspäiväkirja.
- Koskelainen, Osmo: Suhteellisia muistelmia.
- Koskelainen, Osmo: Ei jaa tyhjiä poissa.

VIII



*Ilkka Alanen*

## Talcott Parsons ja Baltian kehitys

### *Johdanto*

Talcott Parsons on paitsi eräs sosiologiatieteen historian keskeisimmistä vaikuttajista myös modernisaation (ja vielä modernisaatioteorian tunnetun teoriasuuntauksen) ehdoton klassikko (Habermas 1981, 173-174; Clarke 1982, luku 1; Alexander 1983, 3; Münch 1987, 116-117). Siksi ei ole yllättävää, että monet post-sosialistitutkijat hyödyntävät työssään Parsonsin teoriaa (Müller 1992; Berger 1992, Mouzelis 1993; ks. myös Burawoy 1992). Silti keskustelu ei ole sisältänyt Parsonsin tai minkään muunkaan modernisaatioteoreettisen suuntauksen systemaattisen tarkastelua tutkittavan ongelman kannalta. Tässä kirjoituksessa pohdin Parsonsin teorian yleistä hyötyä sekä Parsonsin käsiteapparaatin että hänen substantiaalisen historiateoriaansa kannalta. Kirjoitus etenee niin, että ensiksi esittelen systemaattisesti Parsonsin ”sosiaalisen toiminnan teorian” käsitteistö. Sitten, yhtyneenä hänen historiateoriaansa, pohdin tämän käsitteistön ja historiateorian hyötyä post-sosialististen maitten tutkimukselle. Tarkastelen aihepiiriä sen yleisen tutkimustiedon valossa, joka minulle on kertynyt harjoittamani empiirisen ja teoreettisen Baltia-tutkimuksen yhteydessä. Tekstin yleisluontoisuuden vuoksi en kuitenkaan tee yksityiskohtaisia viittauksia aihepiiriin kirjallisuuteen. Osoitan, että siirtymä sosialistisesta yhteiskuntajärjestelmästä kapitalistiseen on Parsonsin ajattelusta käsin

vain osittain modernisaatiota ja osittain aivan jotakin muuta, joskus suorastaan romanttinen reaktio taaksepäin.

## Parsonsin toiminta-, järjestelmä- ja evoluutioteorian mahdollisuudet

Talcott Parsonsin rakennefunkcionalismina tunnettu diskurssi (jonka filosofista luonnetta hän kuvaa termillä ”analyyttinen realismi”) on tietoisesti antireduktiivinen teoreettinen projekti, jossa yhteiskuntaa tarkastellaan sekä yksilöiden vuorovaikutuksen tuloksena että totaliteettina. Parsons arvostelee esimerkiksi Weberiä siitä, että mikäli Weber ei pitäisi yksilöiden vuorovaikutusprosesseihin palautuvia ideaalityyppejään puhtaasti fiktiivisinä, niihin perustuva käsitteellistäminen johtaisi väistämättä ”mosaiikkimaiseen” kuvaan yhteiskunnasta. Totaliteetti sosiaalisena järjestelmänä (valtiona, kylänä, yrityksenä, perheenä jne.) sisältää joukon välttämättömiä elementtejä, mutta tämän kokonaisuuden on silti sallittava näiden todellisuutta kuvaavien ja loogisesti erillisten elementtien universaali vaihtelu.

Parsonsin teorianmuodostus etenee kahdesta suunnasta. Yhtäältä lähtökohtana on (Weberin tavoin nominalistinen) yksittäinen toimiva ihminen (1937, 621-624). Toiminnan käsitteen (”yksikköteon”<sup>1)</sup> analyttisesti toisistaan erotettavissa olevien elementtien pohjalta Parsons kehittää toiminnan organisoitumisen biologisen, persoonallisuuden, sosiaalisen ja kulttuurin järjestelmät (1951). Myöhäistuotannossaan hän vielä erottaa kulttuurijärjestelmästä siihen aikaisemmin sisältyneen ”perimmäisen todellisuuden” itsenäiseksi ”symbolististen representaatioiden” toimintajärjestelmäkseen, joka on muiden toiminnan järjestelmien kannalta ulkoinen ehto samaan tapaan kuin fyysis-orgaaninen ympäristö (1966, 8). Eri toimintaehdot ja toimintajärjestelmien keskinäisdynamiikka välittävät yhteiskunnan (ja myös muiden sosiaalisten järjestelmien, kuten perheen) rakenteistumista periaatteessa rajallisten toimintamallien (mallimuuttujien) mukaisesti erilaisiksi instituutioiksi tai institutionaalisiksi osa-alueiksi<sup>2</sup>.

Toisaalta Parsons siis kuitenkin pitää (Durkheimin tavoin) vält-



tämättömänä myös (realistisen) teoretisointia päinvastaisesta suunnasta, yliyksilöllisestä entiteetistä, yhteiskuntakokonaisuudesta käsin. Toiminnan orientaatioiden ja yhteiskunnan (kuten ylipäätensä kaikkien sosiaalisten järjestelmien) instituutioiden jäsenyyksen on vastattava yhteiskunnallisen kokonaisuuden toiminnan tarpeita, joiksi hän yksinkertaisesti (rationalistisen menettelytavan mukaisesti) päättelee tunnetun AGIL-kaavion mukaiset funktionaaliset pakot. Koska esimerkiksi yhteiskunta jakautuu näin systemaattisesti eri lohkoihin, näitä lohkoja on luontevaa teoretisoida edelleen sosiaalisina alajärjestelminä (talous, politiikka, yhteiskunnallinen yhteisö ja institutionalisoituneiden kulttuurimallien ylläpito).<sup>3</sup> Teoretisointi näistä kahdesta vastakkaisesta suunnasta tuo Parsonsin ajatteluun ratkaisemattoman sosiaalifilosofisen ristiriidan, jonka merkitystä tutkimukselle en tässä kirjoituksessa kuitenkaan pohdi.<sup>4</sup>

Evoluution teema tosin sisältyi pitkään implisiittisenä Parsonsin modernisaation pohdintoihin, mutta tuotantonsa myöhäisvaiheessa hän esitti myös eksplisiittisen evoluutioteorian kyberneettisen järjestelmän muodossa.<sup>5</sup> Kyberneettisen valvonnan keskus on perimmäisen todellisuuden toimintajärjestelmä. Arvot välittyvät siitä kulttuurijärjestelmän kautta sosiaalisen järjestelmän arvomallin ylläpitämisen järjestelmään. Arvot legitimoivat sen välityksellä yhteiskunnallisen yhteisön alajärjestelmän normit ja sosiaalistavat keskinäisessä vuorovaikutuksessa olevat yksilöt (persoonallisuusjärjestelmä). Ne orientoivat yksilön myös toimintaan politiikan alajärjestelmässä, jonka suhteen taloudellinen alajärjestelmä on keinojen asemassa. Perimmäisen todellisuuden osajärjestelmä integroi näin toisiinsa paitsi kaikki muut toiminnan järjestelmät myös sosiaalisen järjestelmän eri alajärjestelmät tietyn hierarkisen systematiikan mukaisesti, joka samalla vastaa AGIL-kaavion funktionaalisia pakkoja. Teoria on saanut vahvoja sisällöllisiä vaikutteita Darwinilta siten, että symbolit ovat analogisesti geenien asemassa. Yhteiskuntaa vievät eteenpäin mutaatioitten tavoin pienemmät tai suuremmat sosiaaliset innovaatiot, jotka otollisissa ympäristöissä tulevat käyttöön ja tehostavat yhteiskuntien toimintakykyä. Modernisaatio alkoi lännessä, koska sen perimmäiset arvot (alustanaan Israelin ja Kreikan kulttuurit), niiden rationalisaation (arvoyleisyyden) aste (vrt. protestantismi) ja muu kehitys (vrt. Pohjois-Italian ja

Koillis-Euroopan kehitys 1400-luvulta lähtien) yhdessä ulkoisten olosuhteiden (Euroopan valtiollinen ja kulttuurinen pirstaleisuus) kanssa olivat sille suotuisia.

Uuden ajan modernisaatiohistorian suurimmat innovaatiot sisältävät kolme hyppäyksenomaista institutionaalista eriytymisprosessia. Ensiksi kehittyivät erilliset markkinoihin perustuvat taloudelliset instituutiot, etenkin Englannissa (teollinen vallankumous), sitten poliittiset, etenkin Ranskassa (Ranskan suuri vallankumous) ja lopulta koulutukselliset (varsinkin yliopistolliset), etenkin USA:ssa (koulutuksen vallankumous). Koulutuksen vallankumouksen ehtona on kattava peruskoulutus ja mahdollisuus korkeampaan koulutukseen. Se varsinkin yliopistolaitoksen muodossa, syntetisoi edelliset, teollisen ja demokraattisen vallankumouksen teemat, jotka ovat mahdollisuuden ja kansalaisuuden tasa-arvoisuus. Parsonsien mukaan ”teollisen talouden pääpiirre on tuotannon byrokraattinen organisaatio” (1971, 23). Koulutusvallankumous luokien vahvan ja kasvavan paineen kohti ammattien professionalisoitumista (valtion, suuryritysten, kirkkojen, yliopistojen jne.) suurten byrokratioiden hierarkisesti rakentuviin virkoihin ja professiokohtaiselle organisoitumiselle kollegiaalisesti hallittuihin yhdistysmuotoihin.<sup>6</sup>

## Parsonsin käyttömahdollisuudet post-sosialismitutkimuksessa

Parsonsin sosiaalisen toiminnan teoria on luonteeltaan ylihistoriallinen. Tämän vuoksi ainakin periaatteessa kaikki siihen sisältyvät analyttiset elementit ovat käyttökelpoisia myös post-sosialismitutkimukselle. Tärkeätä siinä on paitsi teorian elementtien universaalinen periaatteellinen kattavuus myös kunkin osaelementin käsittäminen autonomisena. Siksi on mahdollista analysoida systemaattisesti yhteiskunnan sisäisiä ristiriitoja ja jännitteitä sekä osien ja kokonaisuuden että joidenkin osaelementtien keskenäisyyhteitä. Konseptiota voidaan soveltaa kokonaisen yhteiskunnan, ts. tässä tapauksessa kansallisvaltion, lisäksi myös muihin sosiaalisiin järjestelmiin, esimerkiksi paikallisyhteisöön ja maatalousyritykseen. Konseptin käyttökelpoisuutta osoittaa sekin, että esimerkiksi maa-

tilaa voidaan analysoida samaan aikaan omana itsenäisenä sosiaalisena järjestelmänään, omana toimijasubjektina ja kokonaisyhteiskunnan eri funktionaalisia pakkoja tuottavana entiteettinä, kuten Marjatta Marin (1968) on tehnyt analysoidessaan perhettä. Lisäksi Parsonsin evoluutioteoria tarjoaa historiallisena teoriana vertailukohdan historiallisten prosessien tutkimiselle, kuten juuri post-sosialististen maiden transformaatioiden analyysille modernisaation näkökulmasta.

Siirryn nyt erittelemään esimerkinomaisesti joitakin post-sosialistisen transformaatioproblematiikan osa-alueita.

## Neuvostoliitto modernisaation välineenä ja esteenä Baltian maissa

Parsonsin käsitteistö mahdollistaa huomion kiinnittämisen erikseen kuhunkin toiminnan järjestelmään esimerkiksi vertailevasta tai evolutionaarisesta näkökulmasta. Luontevinta on kuitenkin aloittaa perimmäisestä todellisuudesta, sillä siihen Parsonsin teoriaan sisältyy erityinen reduktion tendenssi. Perimmäiset arvot ovat ytimeltään ”inhimillisen toiminnan ei-rationaaleina komponentteina” kaiken selityksen ulkopuolella (Parsons 1970, 873). Suorituksen etiikka on Parsonsin (alunperin Weberiltä omaksuman kannan) mukaan modernin yhteiskunnan perimmäisten arvojen uskonnollinen ydin. (Laajemmin ks. Alanen 1991, 64-69).

Edistikö neuvostojärjestelmä venäläisten uskomusjärjestelmien kehittymistä kohti suorituksen etiikkaa ja vastaavasti irtautumista lokalistisista, patrinomisista, sääty- yms. ”askriptiivisistä” siteistä? Parsons oletti koko tuotantonsa ajan Venäjän sosialistisen vallankumouksen olleen erittäin radikaali perimmäisten arvojen rationalisaation prosessi, koska se johti monarkian ja aristokraattien syrjäyttämiseen, kirkon valtiollisen aseman menetykseen (maallistuminen arvorationalisatona), nopeaan teollistumiseen ja urbanisaatioon sekä koulutuksen vallankumoukseen – ja näiden välityksellä modernin kansalaisuuden kehittymiseen (mm. ei-lokalististen ja patrinomisten palkansaajaperheitten muotoutumisena). Toisaalta yhden puolueen valta myös esti keskeisten instituutioiden täydellisen

eriytymisen, etenkin talouden (koska se ei perustunut markkinoihin vaan suunnitteluun) ja politiikan (jossa ei vallinnut puolueiden vapaata kilpailua), mutta myös vapaan tutkimuksen kehittymistä varsinkin humanistisissa ja yhteiskuntatieteissä (koska se keskitettiin erilliseen puolueen valvomaan akatemiaan laajaan sisäiseen autonomiaan perustuvan yliopistojärjestelmän sijasta). Puolueen valta häiritsi myös jossain määrin työntekijöitten rekrytoitumista puhtaasti kykyjen ja siten myös koulutuksen perusteella. Näin neuvostososialismi Parsonsien mukaan yhtäältä edisti modernisaatiota. Silti toisaalta yksipuoluevalta oli synnyttämässä tehottomuutta siihen liittyvine komentotalouksineen, kvasiparlamentteineen jne, mutta myös sellaisia jännitteitä yhteiskunnan sisälle, jotka saivat Parsonsien odottamaan niiden ratkaisemista modernisaation suuntaan. (ks. esim. 1971, 124-128). Vuoden 1992 epäonnistuneen vallankaappauksen jälkeinen aika, jota tuskin Parsonsien kirjoitusten perusteella olisi voinut ennustaa, onkin ainakin aluksi purkanut tätä puoluevaltaa, ja siten avannut tietä modernisaation syventymiselle. Mutta samalla se on myös uhannut joitakin muita, kuten neuvostoaikaisen yhteiskunnan koulutuksen tasoa (jota Parsons piti erityisen suurena saavutuksena) ja ehkä myös yhteiskunnallisen yhteisön maallistumista jne.

Entä edistikö neuvostomiehitys arvovationalisaatiota Baltiassa? Yleisesti ottaen kansallismieliset baltit kiistävät sen totaalisesti. Totta onkin, että esimerkiksi taloudelliset instituutiot olivat näissä maissa ennen Neuvostoliittoon liittämistä markkinapohjaisia. Viro ja Latvia olivat itsenäistymistaistelujensa jäljiltä valtioina myös hyvin maallistuneita, mitä ilmensi mm. kirkon ja valtion erottaminen toisistaan. Näissä kahdessa maassa myös yleinen peruskoulutuksen taso oli läntiselläkin mittapuulla mitattuna korkea.

Ennen neuvostomiehitystä nämä maat olivat ajautuneet fasisistityypisiin poliittisiin järjestelmiin, vaikkakaan eivät Stalinin kaltaisen terrorin mittasuhteissa. Neuvostovallan aikana Baltian maat teollistuivat nopeasti ja koulutusmahdollisuudet paranivat koko kansan näkökulmasta etenkin Liettuassa.

Modernisaation kannalta neuvostoaika ei siis ollut edes Baltian maissa pelkkää taantumaa, vaan pikemminkin sisäisesti ristiriitainen aikakausi. Parsonsien teorian valossa neuvostoaika edisti aina-

kin Liettuassa selkeästi myös modernisaatiota, vaikkei ehkä yhtä paljon kuin Venäjällä.

Entä johtuvatko jotkut suurimmista ristiriidoista etnisten balttien ja Baltian maihin muuttaneitten välillä perimmäiseen todellisuuteen perustuvien uskomuksien laadullisista eroista (venäläiset ”aasialaisena” kansana) vai niiden kehittyneisyyden (rationalisaation tai maallistumisen) asteesta vai pelkästään toisarvoisista, lähinnä etnistä kulttuurieroista? Parsonsin teorian ja hänen neuvostohistorian arvionsa perusteella voisi ehkä puhua mieluummin arvorationalisaation asteesta tai suorastaan arvorationalisaation kannalta toisarvoisista kulttuurieroista. Vastaavasti voidaan verrata Baltian maiden kansoja keskenään. Liettuassa katolilainen perinne on vahva, Virossa ja Latviassa taas on vahva protestanttinen (luterilainen) traditio. Voikin olla, että erot perimmäisten arvojen arvorationaalisuuden asteessa ovat yhtä tai lähes yhtä suuret Baltian maiden välillä kuin venäläisten ja balttien kesken.

## Itsenäistyminen ja uusien yhteiskunnallisten rakenteiden synty

Edellisen valossa maiden historiaa voidaan tarkastella siltä kannalta, minkälainen hegemoninen uskomusjärjestelmä rajaa kulloinkin muita toimintajärjestelmiä. Siten voidaan ajatella, että jo pelkkä itsenäistyminen, joka toi kansalliset hallitukset kvasivallasta todelliseen valtaan, johti vallitsevan uskomusjärjestelmän rationalisaatioasteen syvenemisen vuoksi radikaaliin parannuksiin myös muissa toimintajärjestelmissä. Ainakin balttien kansalliset liikkeet vaalivat seuraavaa ajatusta parsonsilaiselle kielelle käännettynä. Jo pelkkä itsenäistyminen (institutionaalisten kulttuurimallien alajärjestelmän muutos) sysäisi modernisaatiota eteenpäin sosiaalistamalla ihmiset uudelleen (muutos persoonallisuusjärjestelmän motivaatorakenteessa). Modernimman toiminnan mallien mukaisen vuorovaikutuksen (analysoitavissa mallimuuttujilla) tuloksena alkaisi vanhan neuvostojärjestelmän instituutioiden dekonstruktio ja uusien konstruktiot kaikissa sosiaalisen järjestelmän alajärjestelmissä. Baltian maat ovatkin nykyisin Venäjän edellä monin tavoin, ja Viro jopa

koko post-sosialistisen maailman eturintamassa. Mutta se, kuinka paljon näitä eroja on selitettävissä Parsonsin teoriolla (eikä esimerkiksi pelkällä maantieteellisellä asemalla ja läheisillä suhteissa Pohjoismaihin), jää tutkittavaksi.

Parsonsin konseptio mahdollistaa myös eri toiminnan järjestelmien välisten ristiriitojen ja jännitteitten analysoimisen. Baltian maiden itsenäisyyden aikana vallinneiden erittäin kansallismielisten hallitusten politiikkaa (politiikan alajärjestelmä) on luonnehtinut halu palauttaa yhteiskunnallinen legitimitetti (institutionaalisten kulttuurimallien alajärjestelmä) aikaisemman itsenäisyyden ajan pohjalta. Tämä on ymmärrettävää, koska sen jälkeinen aika on koettu yleisesti laittomaksi. Siten monet omistukseen (yhteiskunnallisen yhteisön alajärjestelmä) ja politiikkaan (politiikan alajärjestelmä) liittyvät kansalaisoikeudet legitimoidaan vuoden 1939 tilanteen kautta. Sen seurauksena pääosa maahanmuuttaneista jää näiden oikeuksien ulkopuolelle. Ulossulkeminen merkitsee kuitenkin modernille yhteiskunnalle ominaisen universalismin (kulttuurijärjestelmän sisältämän arvon) kieltämistä ja heikentää näin paradoksaalisesti uudelleen rakenteistuvan yhteiskunnan legitimitaatioperustaa. Erityisen vaikeaksi tilanne on muodostunut Latviassa ja lähes yhtä ongelmalliseksi Virossa. Liettuassa maahanmuuttajien osuus väestöstä on ollut paljon muita pienempi, minkä vuoksi maahanmuuttaneiden etenkin poliittiset kansalaisoikeudet ovat laajemmat, eikä uusi tilanne ole yhtä selkeässä ristiriidassa modernin yhteiskunnan edellyttämän legitimitaatioperustan vaatimusten kanssa.

Komentotalouden purkaminen, ts. taloudellisten instituutioiden selkeämpi erottaminen puolueen ja hallituksen suorasta määräysvallasta, on yksiselitteistä modernisaation esteitten purkamista. Mutta Baltian maiden ja erityisesti Viron politiikkaa on kuitenkin hallinnut tämän lisäksi äärimmäinen liberalismi. Sen aspekteja ovat olleet mm. omaisuuden siirtäminen konkreettisten henkilöiden valvontaan ja pyrkimys rajoittaa valtion toiminta äärimmäiseen miniinsiä.

Harjoitettu politiikka on kuitenkin Parsonsian teorian mukaan ristiriidassa modernisaation kanssa sen sisältämän ”kaksiluokkamallin” vuoksi. Englannissa ja yleensäkin Euroopassa vain varhaiskapitalistinen yritys on ollut ”kaksiluokkainen” siinä mielessä, että

siinä yhdistyvät omistus ja organisaationaalinen auktoriteettilta. ”Perhefirmakapitalismin vaiheessa” omistus liittyy sukulaisuuteen sisältäen modernille vieraan yrityksen toimintaa rajoittavan askriptiivisen siteen antamalla toimijalle aseman pelkän perimisen, ei suorituksen tai kykyjen mukaan. Modernisaation myötä nämä kaksi ”luokkaa”, omistaja ja auktoriaseman haltija eriytyivät toisistaan. Siksi teollisten yritysten henkilökohtainen omistus on menettämässä merkitystään samaan tapaan kuin on käynyt aikasemmin modernin aristokratian maanomistukselle sen vallan tärkeimpänä poliittis-taloudellisena perustana. Jopa omistus ja tulo ovat eriytyneissä. Modernissa yhteiskunnassa omistuksen päämuodoksi ovat tulemassa osakkeet, obligaatiot ja muut helposti myytävissä olevat arvopaperit, mutta tulonjaon kannalta tämänkin omistuksen merkitys jää toisarvoiseksi. (1971, 78, 111; 1965, 262). Parsonsin teoksien perusteella siirtyminen suoriin osakeyhtiömuotoisiin korporatioihin olisi ollut ainakin harkinnan arvoista. Etenkin professiosuuntautunut koulutus koko modernin yhteiskunnan ytimenä edellyttäisi vastinparikseen byrokraattisesti organisoituja teollisia ja muita hierarkkisia organisaatioita.

Itsenäistymisen jälkeinen aika on merkinnyt ainakin tilapäistä taantumaa Baltian maiden koululaitoksissa. Toiminnalliset resurssit ovat heikentyneet, ja opettajien palkkataso on päästetty vajoamaan huomattavasti alle keskitason. Koulutuksen yksityistämistendenssien myötä vanhempien varallisuus vaikuttaa yhä enemmän lasten kouluttautumismahdollisuuksiin. Viron uusien yksityisten yliopistojen lukukausimaksut ovat nykyisin niin korkeita, että keskituloiset virolaiset eivät voi niissä kouluttaa lapsiaan. Tutkimusprojektini yhteydessä tehty paikallisyhteisötutkimus Viron maaseudulla viittaa siihen, että myös yhteiskunnallisesti omistettujen koulujen taso on nopeasti differentioitumassa, minkä vuoksi varakkaimmat siirtävät lapsiaan kaupunkikouluihin. Kaikki iskut, jotka itsenäistymisen jälkeen ovat kohdistuneet koululaitoksen kykyyn mobilisoida henkiset resurssit tehokkaimmalla mahdollisella tavalla yhteiskunnan eri ammattiasemiin, osuvat parsonsilaisittain modernisaation ehdottomaan ytimeen.

Baltian maiden äärioliberalistinen talouspolitiikka ei saa muutenkaan tukea Parsonsin kirjoituksista. ”Tiukka vastakohta vapaan

yrittäjyyden” minimaalisine yhteiskunnallisine ja hallituksen valvomisineen ja ’sosialismin’ välillä kaikkien päätuotantovälineiden hallituksen omistuksineen ja valvomisineen on osoittautunut epärealistiseksi. Kehitymässä oleva malli vastaa yleisempää nykyaikaisista trendiä kohti rakenteellista differentiaatiota ja pluralisaatiota.” (1971, 106). ”Universaalista lakijärjestelmää, minkä tahansa teollisen yhteiskunnan keskeistä piirrettä, ei voi olla olemassa ilman vahvaa hallitusta. Edelleen, monimutkaistuvat sääntelevät funktiot ovat yhtä välttämättömiä taloudelle kuin muillekin yhteiskunnan aspekteille.” (mt., 78) Näiden avulla hallitus mm. tasapainottaa taloudellisia syklejä, toteuttaa hintapolitiikkaansa, kollektiivisen neuvottelun järjestelmiä ja ”mekanismeja”, joilla mm. sosiaaliturvan eri muodoissa tasapainotetaan saavutuksen ja tasa-arvon komponentteja modernin yhteiskunnan arvoina (mt. 78, 106, 111). Parsonsilaisittain ”puhdas” kapitalismi ei ole modernia yhteiskuntaa, vaan kapitalismin alkuvaiheita luonnehtiva piirre. Sitä haikailee modernissa yhteiskunnassa vain ”poliittisen oikeiston jälkikaarti” (mt. 107).

Parsons oli Keynesin talousteorian vahva kannattaja (1956 ja 1970), mutta Keynes ei ole ollut viime aikoina muodissa myöskään Länsi-Euroopassa. Mutta silti – Keynesistäkin riippumatta – kysymys lainsäädännöstä ja sääntelystä pysyy modernisaation näkökulmasta Baltian tulevaisuudelle olennaisena. Baltian maiden modernisaatio ei voi pitemmän päälle nojautua vain markkinoiden ”näkyvämmän käden” ohjaukseen, kuten myöhemmästä, maaseudun paikallisyhteisöä käsittelevästä jaksosta käy konkreettisemmin ilmi. Tosin markkinoiden seuraukset näkyvät selkeästi vasta pitemmällä tähtäimellä. Sosiaaliturvan, terveydenhoidon, koulutuksen jne. heikkoudet on välittömiä seurauksia, mutta koko syvyydessään niiden aikapommimainen luonne paljastuu vasta pitemmällä aikajänteellä.

## Maaseudun paikallisyhteisöt ja yhteiskunnallinen modernisaatio

Paikallisyhteisöjä (kyliä), yrityksiä (maatiloja) ja jopa perheitä voidaan siis myös tarkastella sosiaalisina järjestelminä. Parsonsin konseptio mahdollistaa niiden samanaikaisen tehokkaan analysoinnin



kokonaisyhteiskunnan osajärjestelmänä. Käsittelen tätä aspektia minulle tutuimmasta maaseutusosiologisesta näkökulmasta.

Baltian maissa (kuten yleensäkin post-sosialistisissa maissa) kollektiivisen suurmaatalouden yksityistämisen tavoitteena on ollut talonpoikaisen perheviljemäjärjestelmän luominen (Alanen 1995 ja 1996). Koska modernisaatioprosessi on yleisluonteeltaan yhden rakenteellisen yksikön differentiaatiota (Parsons 1961, 228), sitä voidaan kuvata toisaalta differentiaationa talonpoikaisesta paikallisyhteisöstä (kylästä), toisaalta (usein myös) feodaalisesta tilanherrajärjestelmästä (Parsons & Smelser 1956, 82) taloudellisiin, poliittisiin jne. funktioihin erikoistuneiksi järjestelmiksi ja instituutioiksi.

Sosialististen maiden kolhoosit ja sovhoosit olivat eräissä suhteissa feodaalitulojen kaltaisia. Valtarakenteeltaan ne olivat paternalistisia, funktioiltaan samanaikaisesti paitsi taloudellisia myös poliittisia ja, todellakin, myös sotilaallisia (vrt. mt. 81-82). Tämä näkyi sekä yksikön sisällä että sen suhteissa ulospäin. Yrityksen sisällä toiminta personalisoitui kollektiivitalan johtajan (puheenjohtajan) kautta. Paikallisyhteisössä (kuntatasolla) hänen valtansa oli suurempi kuin kuntaa kokonaisuutena edustavalla kuntaneuvostolla, ja hän välitti suhteita myös muihin maatalousteollisen kompleksin yrityksiin, kouluihin ja yleensäkin valtionhallintoon. Kolhoosit ja sovhoosit pitivät myös suuria varastoja sotilaallisen kriisin varalta, ja muodostivat tärkeän elementin Neuvostoliiton maanpuolustusstrategiassa. Kolhoosien ja sovhoosien johtajat olivat maaseudun mahtihenkilöitä, jotka tunsivat Baltian maissa toisensa, ja olivat muutenkin toistensa kanssa tiivissä yhteistoiminnassa. Joukkotiedotusvälineitten kautta monet heistä tunnettiin nimeltä koko maassa. Monella tavoin he olivat todellisia ”punaisia paroneja”, jollaisiksi heitä Virossa nimitettiin.

Patrinominen ja lokalistinen (”diffuusi”) solidaarisuus sekä monien yhteiskunnallisten funktioiden yhdistäminen yhteen yksikköön ovat omiaan vahvistamaan ”askriptiivisiä” piirteitä ja heikentämään jokaisen yksikön vastuulla olleen funktion toteuttamisen tehokkuutta. Kollektiivisen viljelyjärjestelmän purkaminen on tästä syystä ollut modernisaatiota edistävä prosessi.

Mutta talonpoikaistokaan ei Parsonsin mukaan ole moderni-

saation tulosta, vaan ”institutionaalisen järjestelmän esiteollinen komponentti”. Talonpoikaisto on nimittäin tyypillinen kokonaisvaltaisen (diffuusin) solidaarisuuden edustaja, joka samastuu paitsi tilansa ja paikallisyhteisöön, myös maalaisen traditionalismiin yleensä (1964, 250; 1971, 26-27). Myös amerikkalaistyyppinen perhefarmi on tehoton, koska silläkin ”taloudelliset pohdinnat ovat väistämättömästi alisteisiakotaloudellisen ja tuottavan yksikön yhdistämiselle”(1961).

Parsonsin maaseutusosiologista modernisaatiota käsittelevä ydinkirjoitus on ”Some Considerations on the Theory of Social Change” (1961). Kylässä ja maatilalla (kummatkin yhteiskunnan sosiaalisiksi alajärjestelmiksi käsitettyinä) oletetaan omaksutun samat (suorituksen) arvot kuin yhteiskunnassa yleensä. Arvorationaalisuudessaan maaseudun sosiaaliset alajärjestelmät (paikallisyhteisö, farmi) ovat Parsonsin mukaan yleensä muuta yhteiskuntaa kehittymättömämpiä, mikä johtaa jännitystiloihin sekä (kokonaisyhteiskunnan) sosiaalisessa järjestelmässä että persoonallisuusjärjestelmissä (etenkin kylätasolla). Esimerkiksi perheen ja ammatin yhdistäminen perhetilalla merkitsee sitä, että talous (talouden sosiaalinen alajärjestelmä) ja ihmisiä toisiinsa kiinnittävät tunnesiteet (institutionaalisten kulttuurimallien ylläpidon alajärjestelmä) eivät ole erottuneet toisistaan. Koska taloudelliset ja perheinstituutiot eivät ole eriytyneet farmilla omiin alajärjestelmiinsä, talouden ja institutionaalisten kulttuurimallien ylläpidon alajärjestelmät tuottavat omia funktioitaan tehottomammin kuin yhteiskunnassa yleensä. Tämä suhteellinen tehottomuus määrittelee farmin keskimääräistä takapajuisemmaksi taloudellis-sosiaaliseksi yksiköksi. (Mt. 227-230).

Modernisaatio edellyttääkin perheviljelmien korvautumista formaaliin rationaliteettiin perustuvilla korporatiivisilla yritysjärjestelmillä ja yrityksestä erillisen ydinperheinstituution kehittymistä myös maatalouteen ja maaseudulle. Tällainen siirtymä ei ole kuitenkaan itsestäänselvä. Avain muutokseen on persoonallisuusjärjestelmän tasolla koettu (mahdollisesti markkinoiden paineen aiheuttama) ”frustraatio” (mt. 229), joka orientoitessaan subjektien toimintaa kehittyneemmän arvorationaalisuuden suuntaan avaa mahdollisuuden modernisaatiolle. Jotta modernisaatio kuitenkin onnis-

tuisi, on sille luotava esimerkiksi valtion ja paikallishallinnon toimenpitein institutionaaliset edellytykset. Mm. teollisuus- ja maatalouspolitiikalla voidaankin luoda maaseudulle uudentyyppisiä työpaikkoja ja myös ydinperheille tarpeellisia palveluja (kouluja yms.), jotka korvaavat osittain ne funktiot, jotka perheviljelmillä tuetaan tukeutumalla sukulaissiteisiin (mt. 227-228).

Myös palkkatyölle ja yritystoiminnalle täytyy luoda sen kanalta funktionaalisia taloudellisia instituutioita (kollektiivisia sopimusjärjestelmiä, yritysten keskinäisen kilpailun institutionalisointumista jne.) ja asiantuntemukseen perustuva normatiivinen järjestelmä byrokratian vakiinnuttamiseksi jne. (mt. 232). Tässä kaikessa törmätään jälleen arvojen problematiikkaan. Niin yhteiskunnalta yleensä kuin maaseutuyhteisön kaltaiselta sosiaaliselta osajärjestelmältä erikseen edellytetään uudentyyppisiä institutionaalisia ("korkeatasoisempia kollektiivisia") "rakenteita" vastaavaa arvorationalisaation tasoa. Tämä tarkoittaa mm. sellaista "paikallisesti merkittävää julkista mielipidettä" uudentyyppisenä "orgaanisen solidaarisuuden" järjestelmänä, joka estää uusia palkkatyöläisiä tuntehasta oloaan "toisen luokan kansalaisiksi" (mt. 229, 232-234). Se edellyttää sellaisen "adekvaatin, sosiaalisesti toivotun ihmisen konseptin" hyväksymistä, jonka lopputuloksena miehellä on mm. erilliset ammatillinen ja perherooli, naisella taas (ydinperheen edellyttämä) "differentoituneempi feminiinisyys kuin aikaisemmin" (mt. 234).<sup>7</sup> Jos näitä institutionaalisia rakenteita ei kyetä luomaan, yksittäisten perheitten modernisaatiopyrkimys estyy tai ainakin vaikeutuu olennaisesti (mt. 233).

Modernisaation suunta on siis perimmäisistä arvoista persoonallisuusjärjestelmän motiivirakenteisiin ja sosiaalisen järjestelmän normeihin. Parsonsin analyysi ei pääty tähän, mutta jo selostettu riittänee maaseutusosiologian ja erikseen pientuotantoproblematiikan näkökulmasta osoittamaan, että Baltian maiden perheviljelämäprojektit eivät ole sen suuntaisia, jotka Parsons sisällytti modernisaation konseptioonsa yhteiskunnallisena evoluutiona. Tai vieläkin enemmän, perheviljelmiin palautumista voidaan pitää hänen teoriansa mukaan "populistisena", "romanttisena reaktiona" (mt., 227-233, 238).

Jos otamme vapauden kuvitella Parsonsilaisen projektin kollek-

tiivitilajärjestelmän purkamiseksi, se olisi varsin todennäköisesti suurmaatalouden kehittäminen nykyisten kolhoosien ja sovhoosien pohjalta, mutta niin että näiltä tiloilta siirrettäisiin niiden ei-taloudelliset funktiot omiin instituutioihinsa. Itse asiassa post-sosialistisissa maissa onkin havaittavissa tämänkaltainen kehitystendenssi sekä joidenkin suurtilojen siirtyessä suoraan kapitalistisiksi tiloiksi että neokollektivisissa, ts. työntekijöiden omistamissa, muodoissa. Tämä tendenssi on vielä erityisen mielenkiintoinen siksi, että se toteutuu vastoin poliittisten ja kulttuuristen eliittien tahtoa, lähinnä paikallistason ja vielä erikseen aivan tavallisten työntekijöiden paineesta. Parsons epäilee talonpoikaistoa tai sellaisia väestöryhmiä, joilla on talonpoikainen ja ruraalinen tausta, taipumuksesta sekä oikeistolaiseen että vasemmistolaiseen fundamentalismiin, joiden yhteinen ominaisuus on arvojärjestelmän rationalisaation tai (myöhemmän terminologian mukaisen) arvoyleistämisen vastustaminen (ks. 1964 ja 1965). Paradoksaalisesti tähän fundamentalismiin post-sosialistisissa maissa näyttävät kuitenkin sortuvan suurkaupunkien kulttuuriset ja poliittiset eliitit, ne jotka Parsonsin ajattelun mukaan ovat tyyppillisiä modernisaation vetureita. Kollektiivitulojen työntekijät ovat vielä nytkin joskus entisiä talonpoikia mutta yleisesti ainakin heidän jälkeläisiään, jotka asuvat vanhojen perhetilojen rakennuksissa ja ovat viljelleet yksityispalstaansa. Myös he ovat olleet paljon kiinnostuneempia kollektiivitulojen sopeuttamisesta kuin perheviljelmien perustamisesta (Alanen 1995 ja 1996).

Tätä Parsonsin maatalouden ja maaseudun modernisaation teoriaa näyttäisi olevan helppo arvostella viittaamalla teknisesti kehittyneen perheviljelyn laajuuteen ja tässä mielessä myös sen elinvoimaisuuteen Länsi-Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa. Olen itse pohjinnut tätä problematiikkaa yksityiskohtaisemmin ja hylkään sekä Parsonsin keskittymisteesin että perheviljelmätesin maatalouden luonnollisena tuotantoyksikkönä. Yksikön kyky vastata tehokkaasti markkinapaineisiin riippuu olosuhteista. (Alanen 1991). Mutta Parsonsin puolustuksena voisin todeta, että Baltian ja muissakin itäisen ja keskeisen Euroopan entisissä sosialistisissa maissa yritetään toteuttaa modernia perheviljelmäjärjestelmää ilman siihen historiallisesti kehittyntä elementtiä, laajaa valtiollisen säännöstelyn järjestelmää. Tämä erityinen sääntelyjärjestelmä, jota olen ni-

mittänyt talonpoikaisvaltioksi, ei ole perheviljelmäjärjestelmälle jotakin ulkoista, vaan itse asiassa sen yksi sisäinen määre. Kaikki tiedossani olevat tutkimukset viittaavat siihen, ettei ainakaan vielä Baltiassa eikä missään muussakaan post-sosialistisessa maassa ole kehittyvässä perheviljelmiin perustuvaa elinvoimaista maataloutta (ks. esim. Alanen 1996). Ja tämä on johdonmukaista myös Parsonsin näkökulmasta, kun panemme edellisestä merkille sen korostuksen, minkä hän antaa vatiollisille sääntelytoimille yhteiskunnallisten rakenteitten uudelleenkonstruktiossa myös maaseudulla.

## Joitakin jälkihuomautuksia

Parsonsin historiallisen teorian soveltamisen tärkein rajoitus on sen luonne teolliseen yhteiskuntaan ankkuroituvana yhteiskuntateorianä. ”Yhteiskunnallisen kehityksen postmodernilla vaiheella” voikin olla ominaista jo Parsonsin (1971, 3) itsensäkin mukaan aivan erilainen sosiaalinen ja kulttuurinen alkuperä ja erilaiset ominaisuudet. Ehkäpä tätä aikaa kuvaa enemmänkin yhteiskunnallisen elämän eri lohkojen verkostuminen kuin byrokratisoituminen. Lisäksi Parsonsin teoria on selvästikin kansallisvaltioteoria. Post-sosialististen maitten kansakuntien (uudelleen) muodostumisprosessi toteutuu maailmassa, jota luonnehtii kansallisvaltioiden liittoutumista tiiviimpi taloudellinen ja poliittinen integraatio. Silti, vaikka yhteiskuntatutkijoiden kesken vallitseekin nykyään laajahko yksimielisyys sekä teollisen yhteiskunnan että kansallisvaltion rakenteiden jonkin asteisesta rapautumisesta, ei kumpikaan niistä ole vielä historiaa. Parsonsin teoriaa ei siitäkään syystä voi ohittaa pelkällä olan kohautuksella. Edes rapautumisen tendenssin analyysi sellaisenaan ei merkitse kaiken sen nollaamista epärelevanttina, mikä on ominaista teolliselle yhteiskunnalle tai kansallisvaltiolle. Tähän puoleen liittyvät pohdinnat on kuitenkin pakko siirtää mahdolliseen toiseen kirjoitukseen. Mutta on korostettava, että nekin kohdistuisivat ensisijaisesti Parsonsin historiateoriaan yhteiskunnallisesta evoluutiosta, mutta ei – suoraviivaisesti – hänen periaatteessa ylihistorialliseen sosiaalisen toiminnan teoriaansa. Parsonsin sosi-

aalisen toiminnan teoria onkin viimeisen viidentoista vuoden aikana alkanut jälleen kiinnostaa sosiologikuntaa. Tällä konseptiolla on toki ansioiden ohella myös koko joukko heikkouksia, joista kirjoituksessani olen puuttunut vain joihinkin. Monet nykyajan merkittävimmistä teoreetikoista seuraavatkin Parsonsin (filosofiselta kannalta uuspositivistista sosiologisen teorianmuodostuksen) uraa pyrkien korjaamaan hänen teoriansa puutteita. Mainiekkaimpina tutkijoina voidaan mainita Alexander ja Luhmann, joiden työ on epäilemättä tuonut myös tuloksia. Silti jotakin Parsonsin pysyvistä merkityksestä kertoo, että juuri häntä – muttei näitä tunnettuja aikalaissiamme – on käytetty runsaasti post-sosialististen maitten transformoinnin teoreettisissa analyysissä.

## Viitteet

- <sup>1</sup> Toimiva subjekti, toiminnan tavoite, toimintatilanne ja toiminnan normatiivinen orientaatio (Parsons 1937, esim. 44, 78).
- <sup>2</sup> Tämän teoretisoinnin perustyö löytyy ”The Social System” -teoksessa (1951).
- <sup>3</sup> Tämän teoretisointipyrkimyksen yleinen diskursiivinen ohjelma löytyy jo teoksesta *The Structure of Social Action* (1937, ks. teemaa ”emergent properties”) ja Parsonsin kirjoittamassa osassa teosta ”Towards a General Theory of Action” (Parsons ym. 1951). AGIL-kaavion perushahmo esitetään vasta eräässä teokseen ”Working Papers” (Parsons ym. 1953) sisältyvässä esseissä. Sosiaalisten alajärjestelmien problematiikka alkaa avautua hänelle Neil Smelserin kanssa kirjoitetussa teoksessa ”Economy and Society” (Parsons & Smelser 1956) täydentyen sittemmin askel askeleelta. Käyttämäni terminologian olen ottanut kuitenkin myöhäisteoksista (1966 ja 1971). Terminologian lisäksi myöskin termien sisältö koki eri vaiheissa huomattavia muutoksia. Parsonsiin viitattaessa näitä muutoksia ei yleensä oteta huomioon. Esimerkiksi Allardt (1983, 64–65) esittelee sellaiset Parsonsin keskivaiheen tuotantoon (1951a) liittyvät mallimuutokset, joista eräistä Parsons kuitenkin luopui pian kokonaan, puhumattakaan muiden sisällöllisistä muutoksista. Tietenkään tällaista yksityiskohtaista jonkin tutkijan teorianmuodostusta seuraavaa oppihistoriaa ei ole järkevää sisällyttää alkeisoppikirjaan. Parsonsin koko diskursiivisen projektin ymmärtämisen kannalta, ja etenkin

hänen konseptionsa soveltamisen yhteydessä näillä muutoksilla on olennainen merkitys. Parsonsin tuntemus jää valitettavan usein hänen keskivaiheen tuotantoonsa. Tämä johtuu siitä sosiologisen ajattelun hegemoniamurroksesta 60-luvun puolivälissä, jonka seurauksena kiinnostus Parsonsiin hiipui väliaikaisesti miltei olemattomiin.

- <sup>4</sup> K. Menzies (1977) on ensimmäisenä esittänyt tästä yksityiskohtaisen analyysin, mutta sitä edelsi jo pitkäkö keskustelu. Niinpä jo Robert Dubin (1960) osoitti, että Parsons ei kykene yhdistämään sitä yksittäisten ihmisten rooliodotuksiin perustuvaa yhteiskunnallisten instituutioiden rakenteistumista, jota Parsons analysoi mallimuuttujien avulla ja sitä yhteiskunnan funktionaalisista tarpeista käsin tapahtuvaa instituutioiden jäsentymistä sosiaaliin alajärjestelmiinsä, jota hän analysoi AGIL-kaavion sisältämien funktionaalisten pakkojen avulla. Omasta kannastani ja vaihtoehdosta tämän ongelman ratkaisemiseksi, ks. Alanen 1991.
- <sup>5</sup> Murroskohdaksi tulee hänen kirjoituksensa "Evolutionary Universals in Society", joka julkaistiin vuonna 1964, mutta seuraavassa nojautun hänen myöhempiin teoksiinsa (1966 ja 1971).
- <sup>6</sup> Ks. Parsons 1964, 1966 ja 1971. Myös Parsonsin evoluutioteoria on saanut osakseen perinpohjaista kritiikkiä, joka liittyy mm sen yleisiin perusteisiin (analogia Darwinilta) ja teleologisiin aspekteihin (esim. Savage 1991, luku 6). Ongelmat ilmenevät mm. siten, että modernisaatio nähdään paljolti USA:n yhteiskunnan kriteerein, ts. evoluutio modernisaationa on yhteiskuntien amerikkalaistumista. Tässä artikkelissa tila ei salli näiden heikkouksien täsmällisempää käsittelyä.
- <sup>7</sup> Tämä Parsonsin funktionaalinen perheteoriaa on ollut erityisen kiivaan feministisen arvostelun kohde n. viimeisen viidentoista vuoden ajan. Mutta sitä kritisoiitiin jo 60-luvulla. Esimerkiksi Marjatta Marin arvostelee sen sisältämää roolikuvaa "liian yksioikoiseksi ja staattiseksi" ja panee merkille myös teorian vastaiset empiiriset tulokset, joiden mukaan "naisen ansiotyö saattaa lisätä perhekumppanuutta". (1968, 8, 14). Samalla hän kuitenkin korostaa, että "kuvailijajärjestelmänä, joka painottaa (perheen I.A.) eri tehtäväalueiden merkitystä ja yhteenkuuluvaisuutta, se on erinomainen" (mt. 8). Minusta tuntuu, että tämä Marinin kanta Parsonsin perheteoriaan sopii yleisemmin Parsonsin modernisaatioteoriaan, joka on sekä empiiriseltä että teoreettiselta kannalta liian looginen (tai formalistinen tai epä-dialektinen), mutta paradoksaalisesti juuri saman yliloogisuutensa vuoksi myös hyvin höydyllinen problematisoitaessa yhteiskunnallisen kehityksen tätä tai tuota aspektia.

## Kirjallisuus

- Alexander, Jeffrey C. 1982. *Theoretical Logic in Sociology*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Alanen, Ilkka. 1991. Miten teoretisoida maatalouden pientuotantoa. *Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research*, No 81. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Alanen, Ilkka. 1995. The Family Farm Ideology, the Baltic Countries, and Theories of Development. *Sociologia. Eastern European Countryside*. Vol. 1, N:o 1. pp. 5-21, ref.
- Alanen, Ilkka. 1996. The Privatization of Agriculture and the Family Farm Ideology in the Baltic Countries, ss. 141-168. Teoksessa Raimo Blom et. al. (eds.), *Between Plan and Market. Social Change in the Baltic States and Russia*. Berlin: Walter de Gruyter, 1996.
- Allardt, Erik. 1983. *Sociologia I*. Porvoo.
- Berger, J. 1992. After the Victory of the West: Theories of Modernization Revisited. Paper presented at the Conference of the American Sociological Association, Pittsburgh, 20-24 August 1992.
- Burawoy, Michael. 1992. The End of Sovietology and the Renaissance of Modernization Theory. *Contemporary Sociology. A Journal of Reviews* 21(6): 774-785.
- Clarke, Simon. 1982. *Marx, Marginalism and Modern Sociology; From Adam Smith to Max Weber*. Hong Kong: The MacMillan Press.
- Dubin, Robert. 1960. Parsons' Actor: Continuities in Social Theory. *American Sociological Review*. Vol. 25: pp. 457-466.
- Habermas, Jürgen. 1981. Talcott Parsons: Problems of Theory Construction. *Sociological Inquiry*, Vol. 51, pp. 173-196.
- Menzies, K. 1976. *Talcott Parsons and the Social Imaginary of Man*. London: Routledge & Kegan.
- Mouzelis, N. 1993. Evolution and Democracy: Talcott Parsons and the Collapse of Eastern European Regimes. *Theory, Culture and Society* 10(1): 145-151.
- Marin, Marjatta. 1968. Perhe sosiologisen teorian valossa. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia, N:o 105. Helsinki.
- Müller, K. 1992. "Modernizing" Eastern Europe: Theoretical Problems and Political Dilemmas. *Archives Europeennes de Sociologie*. Vol 33, no.1.
- Münch, Richard. 1987. Parsonian Theory Today: In Search of a New Synthesis. Teoksessa Giddens, Anthony & Turner Jonathan (toim.), *Social Theory Today*. Cambridge: Polity Press, pp116-155.



- Parsons, Talcott. 1937. *The Structure of Social Action*. New York: The Free Press of Glencoe (Third printing, 1964).
- Parsons, Talcott. 1951. *The Social System*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd (Uusintapainos 1970).
- Parsons, Talcott. 1961. Some considerations on the theory of social change. *Rural sociology* 26 (3), 219-324.
- Parsons, Talcott. 1964. Evolutionary Universals in Society. *American Sociological Review*. Vol. 29. No 3, pp. 339-357.
- Parsons, Talcott. 1964. *Essays in Sociological Theory*. New York: The Free Press of Glencoe.
- Parsons, Talcott. 1966. *Societies; Evolutionary and Comparative Perspectives*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall Inc. (Foundations of Modern Sociology Series.).
- Parsons, Talcott. 1967. *Sociological Theory and Modern Society*. New York: The Free Press.
- Parsons, Talcott. 1970. On Building Social System Theory: A Personal History. *Daedalus*. Vol. 99. No 4, pp. 826-881.
- Parsons, Talcott. 1971. *The System of Modern Societies*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall Inc.
- Savage, Stephen P. 1981. *The Theories of Talcott Parsons*. London: MacMillan Press (toinen painos, 1983.).

*Leeni Hansson & Anu Narusk*

## Marjatta Marin's sociological journeys through Estonia

*Comments of Estonian colleagues*

Leeni Hansson:

**B**efore you go to Paris, you have to visit Nuustaku<sup>1</sup> – this well-known Estonian saying came to my mind on a hot day last July when, officially being on my summer vacation, I had to sit behind my desk and write a grant application, and all of a sudden I got a phonecall from Marjatta Marin: "We are conducting a community survey in South Estonia, don't you want to join us?"

Of course I did, but at the same time it made me think how unusual it was. The whole winter we had been dealing with household studies in Tallinn, and had almost forgotten about the rest of Estonia, although we knew pretty well that the capital and South Estonia were two totally different worlds. And now there were our Finnish colleagues reminding us about it.

Everyone has most certainly heard and read about successful monetary reform, the stable currency, balanced state budget, liberal trade and economic policy of Estonia. According to these official statements, Estonia is a good place to invest and do business because the country is adapting to the market economy more successfully than many of the former eastern bloc countries.

In reality, in people's everyday life, the costs of the reforms are high, birth rate is dramatically decreasing, industrial and agricultural output continue to decline, increase of average salary fails to catch up with increasing prices, people are alarmed by increasing crime and unemployment rates. At the same time, Estonian society has become a masculine society – there is a considerable disproportion between men and women in income, division of time and participation in decision making. There are only 11 women in the Parliament, and no women in the sitting government.

The situation in the countryside and especially in South and Southeastern Estonia is more complicated than in other regions. Unemployment and deterioration of economic situation of families brought about by the liquidation of collective farms, are only part of the problems there. The people of this small South Estonian community of our joint adventure have to face all the hardships of transition. There is a lot of misery and distress, hopelessness and apathy, avarice and injustice people living there have to meet in their everyday life. These people feel themselves forgotten by Estonian politicians who most obviously prefer to see the success of the capital area. In spite of (or due to) that the local people were very cooperative and gladly ready to be interviewed – they seemed to need someone just to talk to.

As Marjatta's personal interest was to interview elderly people there, it seemed to be very difficult for her to hide her feelings when listening to their life stories. An old man, a widower in his 70s, living alone in a village who told us about his life that had been full of all kind of events and difficulties, so that *"one could write a book about it"*, was convinced that *"now is the most difficult time"*. The easiest time for him had been – *"the Krustsoff's time... under the Russian rule... a kilogram of meat cost 2 roubles, sugar was cheap, I could manage with my pension and there was even money left."*

He had pension 490 kroons a month (summer 1995) and unpaid rent for almost a year. He was very proud that he could manage cooking by himself, and his menu consisted of – *"just salt and bread and potatoes. .. and some water. But I want to eat good bread, that costs 5 kroons a loaf"*. As to sauce – *"it's a luxury, you would need*

*to buy something and... ” His (should we call it coping or survival strategy?) was very simple – ”I do it this way once in a month (when pension is paid) I buy the food for the whole month. Then I count how much I need for cigarettes, how much for food... I put aside the money needed for cigarettes, I never use it for other purposes.”*

Another example of aged people's life we had in the same village – a disabled lady, a widow, who had almost managed to cope with her small pension and some additional money earned by selling handicraft work. All seemed to go right until a small event turned out to cause a real disaster for her – the old fridge (bought by roubles yet) went out of order, and she had to pay more than 1 000 kroons (almost 2 months pension!) for the repair. It was just too much for her and she had to give up.

These people were not single persons without relatives, they both had children who tried to help them, but there was not much they could do.

Quite by chance we met the old man's unemployed daughter and her children who spent their days in the forest picking blueberries for sale. At that moment this was their only income besides the child allowances (90 EEK per child in 1995; 1 FIM = 2,5 EEK).

For Marjatta these cases were obviously the situations she was not prepared for. I could see how very difficult it was for her to stay calm and hide her feelings. After interviewing the old man, Marjatta came to me and asked for my opinion, whether the old man would have been hurt if she had given him some money to buy cigarettes. He was not, smoking seemed to be his only pleasure and cigarettes the only "luxury" he could afford.

For me, it is hard to forget tears in the old man's eyes when we left, and it is hard to forget Marjatta asking for my opinion – it was so important for her not to hurt an old man, who had seen too much misery in his life.

Compared to the olds, it has been easier for the young people to manage and adapt to the new situation. Not all, but the majority of them have the possibility to win – if they only get enough social support. In the same village, we met a young couple (both 26 years) with two children. They had got married in 1988. This was the time

of great hopes, the time of the "Singing Revolution". It was the period when much attention was paid to family values and children. Two children seemed to be the minimum in this time.

These two young people were healthy, relatively well educated, ready to take any job when it was not possible to find one according to the profession, ready to keep many jobs, ready to work abroad, ready to start with private business, ready to learn and be retrained, ready to be engaged in small-scale farming until it was profitable, and ready to quit when it was not. Moreover, they both had parents who did not need their help. Quite opposite, grandparents gave all their support to the children and grandchildren.

Nevertheless, it had been difficult to start, – *"At the beginning it was really terrible, for a couple of weeks we ate only cabbage soup, and we didn't want to complain to anyone that we couldn't manage .."*. Today, due to the successful investment of all their resources in both public and private sectors of economy, they can consider themselves as winners.

These three days spent in South Estonia with Marjatta Marin and other Finnish colleagues made me reevaluate many things both in my work and in my personal life. Through their understandings, many facts began to show in a different light to me as well. I saw closer the background of the statistical facts from different surveys that describe Estonian people's attitudes – they were used to hope and they hardly complain. The majority of them find that the difficulties in their life are not greater than those of the others and that everyone must rely mostly on her/himself in the life. It certainly gives hope to survive the transition.

## Anu Narusk:

To complement the story about Marjatta Marin's co-operation with Estonian family researchers it seems to be important to consider the gender-sensitivity of Marjatta Marin's studies. In spite of the differences in Finnish and Estonian sociological cultures (the first formed within the mainstream of Scandinavian scientific culture, and the latter in the former Soviet bloc culture), there are still many

similarities in the gendered outcomes of these cultures. In both countries female sociologists have been (and still are) likely to choose "female" fields of research like studies on everyday life, family and women's issues. With wondrous persistence they link their studies on the contributions of families to general welfare, network resources and private arenas with macrolevel studies. They search for the ways to embody the individual's perception of "reality" to that which is socially accepted as "reality", i.e. to the phenomenon that differs substantially between groups and cultures. At the same time, nobody can claim that this is (or isn't) mainly renouncing of the optimal strategy for maximising their own personal utility and conforming to less utility rendering but normatively acceptable "feminine" behaviour.

Besides the gender, there are other reasons for this choice too. Namely, in former Soviet Estonia both female family sociologists and the whole field of family studies were considered so unimportant and "harmless" (not threatening to the system) that even the majority of ideological limits set to other social sciences did not reach this field. Mainly for this reason, it has been possible for Estonian family sociologists to conduct periodical population surveys in 1973, 1978, 1985, and 1993. These surveys were carried out to study the attitudes and opinions of the respondents, their behaviour and their satisfaction with all life domains – work, family life and leisure. That way Estonian family researchers got the data for studying women, men and children issues, as well as got a chance to participate in comparative family studies. The fact is, that Finnish family sociologists and psychologists have been the most important partners in these projects for almost twenty years.

The ways how family studies are carried out in both countries are quite similar. That particular style could be described by a preference of networking over co-operating within hierarchic structures, listening to others, accepting different ways of thinking as equally valuable, trying to understand own problems in comparison with others. It presupposes searching for new knowledge and work methods instead of forcing own "best" understandings on each other. And it excludes classical fear of getting "dirty hands" when dealing with empirical research.

Marjatta Marin's respect for these values (feminine?, famio-logical?, sociological?) becomes evident in her studies where she uses the subjective understanding of an individual as a means of highest importance in interpreting the constantly changing socio-cultural environment. It is pronounced in her concern with the different patterns of social support that link the resource to an individual's location in the social structure. Her special conscientiousness on the empirical level becomes obvious when she always tries to complement the statistical data with the in-depth interviews and event budget diaries. With her attempts to carry out the participant observations (South Estonia, etc.) she follows and notably broadens LePlay's traditions.

At the same time, she never allows herself to forget the different meanings that gender and age have in different historical-cultural environments. It just can not be forgotten. The latest reminding Marjatta got in South Estonia where the female respondent she had chosen to be the oldster (by the appearance) turned out to be 55 years old during the interview. The object lessons she has had also in Tallinn when looking for place to eat – all restaurants and bars filled with "rich, young and beautiful" people seem to lack place for a woman over 40.

To conclude this short comment on Marjatta and her studies on social networks in Estonia, I still have to confess my inability to find an answer to the question – "Does gender socialization matters or does the interdisciplinary character of family studies calls for the strong intertwining research and personal matters of co-operating researchers?" Anyway, it seems to be a tradition. An important role in co-operation seem to have also the personal experiences with raising children and keeping pets (where would this put the concepts of value-free and interest-free research?).

## Note

<sup>1</sup> Nuustaku is an old name of a small town in South Estonia.

## Tabula gratulatoria

Tapio Aho  
Seija Ahonen  
Helena ja Tapio Aittola  
Airi Airila  
Ilkka Alanen  
Leena Alanen  
Risto Alapuro  
Pertti Alasuutari  
Marja ja Matti Alestalo  
Erik Allardt  
Ari Antikainen  
Erkki Asp  
Raimo Blom  
Päivi Elovainio  
Eili Ervelä-Myreen  
Leena Eräsaari  
Risto Eräsaari  
Katarina Eskola  
Tuula Gordon  
Matti ja Marja-Liisa Haavio  
Elina Haavio-Mannila  
Sinikka Hakonen  
Leeni Hansson  
Mauno Harju  
Matti Heikkilä  
Riitta-Liisa Heikkinen  
Eino Heikkinen  
Maarit Heinonen  
Satu Helin  
Klaus Helkama  
Anneli Hietaluoma

Irene Hietaniemi  
Sirkka Hirsjärvi  
Hilkka Hjelt  
Marja-Liisa Honkasalo  
Marita Husso  
Jouko Huttunen  
Riitta Hänninen & team  
Jorma Hänninen  
Yrjö-Paavo Häyrynen  
Kaj Ilmonen  
Magdalena ja Risto Jaakkola  
Eeva-Liisa Jalava  
Seija Jalkanen  
Hannu Jalkanen  
Riitta Jallinoja  
Irma Joela  
Kimmo Jokinen  
Hannu Jokinen  
Eeva Jokinen  
Pertti Jokivuori  
Markku Joutsenoja  
Raija Julkunen  
Marja Jylhä  
Jyrki Jyrkämä  
Rita Jähi  
Marja Järvelä  
Tapani Kaakkuriniemi  
Maila Kaipainen  
Esko Kalimo  
Anita ja Lasse Kangas  
Erkki Kangasniemi



Antti Karisto  
Marja Kaskisaari  
Kerttu Kasurinen  
Pekka Kaunismaa  
Marja Keränen  
Ulla Kinnunen  
Juhani Kirjonen  
Markku Kivinen  
Tuomo Kokkonen  
Esa Konttinen  
Osmo Kontula  
Merja Korhonen  
Mikko Korkiakangas  
Jukka Koro  
Päivi Korvajärvi  
Osmo Koskelainen  
Simo Koskinen  
Jussi Kotkavirta  
Pekka Kupari  
Riitta ja Paavo Kuusimäki  
Jorma Kuusinen  
Jukka Laari  
Eerik Lagerspetz  
Kirsti ja Kari Lagerspetz  
Kaarlo Laine  
Arja Laitinen  
Kirsi Lallukka  
Anja Laner ja Tapani Sihvola  
Johanna Lasonen  
Leena Laurinen  
Kimmo Lehtonen  
Aini Lepänjuuri  
Markku Leskinen  
Annikki Liimatainen  
Arja Liinamaa  
Juhani Lillberg  
Keijo Lipén  
Tapio Litmanen  
Kalle Lyytinen  
Paula ja Heikki Lyytinen

Ilma Massa  
Harri Melin  
Tuula Melkas  
Leena Meriläinen  
Kaija Mustikkamaa  
Klaus Mäkelä  
Martti Mäki  
Airi Mäki-Kulmala  
Raimo Mäkinen  
Raija Mäntylä  
Paula ja Pentti Määttä  
Anu Narusk  
Liisa Neittaanmäki  
Tuomo Nenonen  
Pauli Niemelä  
Iiris ja Ilppo Niemi  
Pirkko Niemi  
Leena Niemi-Väkeväinen  
Matti Nieminen  
Pirjo Nikander  
Eeva Norkamaa  
Arto Noro  
Terttu Nupponen  
Anita Nuutinen  
Jouko ja Merja Nätti  
Pellervo Oksala  
Erkki Olkinuora  
Katriina Oravainen  
Aino Palmroth  
Kari Palonen  
Mauri Panhelainen  
Matti Parjanen  
Heikki ja Terttu Parkatti  
Tuire Parviainen  
Ulla-Maija Pasanen  
Lea ja Leo Paukkunen  
Jaakko Pehkonen  
Kyösti Pekonen  
Leena Peltokallio  
Liisa Peltokallio

Antti Penttinen  
Hannu Perho  
Ellen Piesanen  
Ilkka Pirttilä  
Marita Pitkänen  
Anja Pitkänen  
Helvi Poder  
Anneli Pohjola  
Kirsi Pohjola  
Pertti Pohjolainen  
Lea Pulkkinen  
Eeva Päivärinta  
Pirjo Pölkki  
Seppo Pöntinen  
Keijo Rahkonen  
Ossi Rahkonen  
Seppo Raiski  
Pertti Rannikko  
Liisa Rantalaiho  
Ulla-Maija Rantalaiho  
Paula Rantamaa  
Pirkko Remes  
JP Roos  
Isto Ruoppila  
Timo Rusanen  
Jan-Erik Ruth  
Rein Ruutsoo  
Anja Rönkä  
Marja Saarenheimo  
Hannu Saari  
Pirkko Saarinen  
Marjatta Saarnivaara  
M'hammed Sabour  
Minna Salmi  
Tellervo Salminen  
Mirja Satka  
Raija Savolainen  
Pirkko ja Paavo Seppänen  
Ilmi Sihvonen  
Martti Siisiäinen

Eeva ja Seppo Sillman  
Hannakaisa Silvennoinen  
Teppo Sintonen  
Jouni Sojakka  
Marja-Leena Stenström  
Harriet Strandell  
Pertti Suhonen  
Pekka Sulkunen  
Kirsti Suolinna  
Sinikka Suominen  
Harri Suominen  
Annikka Suoninen  
Ritva Suorsa  
Timo Suutama  
Ilkka Syren  
Anna-Liisa Sysiharju  
Annika ja Martti Takala  
Sauli Takala  
Matti Talas  
Mirja Tarvainen  
Antti Teittinen  
Tarja Tikkanen  
Tarja ja Jussi Timonen  
Peggy Tuomi  
Annikki Tuominen  
Päivi Tynjälä  
Terttu Tyynelä  
Marita Törrönen  
Pertti Töttö  
Virpi Uotinen  
Ritva Uusitalo  
Tapio Vaherva  
Sinikka Vakimo  
Tapani Valkonen  
Soile Veijola  
Veli Verronen  
Matti Vesa Volanen  
Juha Virkki  
Maarit Virolainen  
Petri Virtanen

Riitta Virtanen  
Marja Vuortama-Räsänen  
Jouni Välijärvi  
Jussi Välimaa  
Markku Väättäinen  
Georg Walls  
Pekka Ylöstalo

## Yhteisöt

Joensuun yliopisto, sosiologian  
laitos  
Kuntokallio  
Jyväskylän yliopisto, täydennys-  
koulutuskeskus  
Jyväskylän Avoin yliopisto  
Kasvun ja vanhenemisen tutkijat ry  
Perhetutkimusyksikkö  
Jyväskylän yliopisto, psykologian  
laitos  
Societas Gerontologica Fennica ry  
Tampereen yliopisto, sosiologian ja  
sosiaalipsykologian laitos









Jyväskylän yliopiston sosiaaligerontologian professorin Marjatta Marinin juhlakirjassa kirjoittavat kollegat, oppilaat ja ystävät hänen mittavan yliopistouransa varrelta. Teksteissä käsitellään elämänvaiheita ja ajan problematiikkaa, yliopistolaitoksen ongelmia ja vaikutuksia, yhteiskuntatieteellisen kentän painotuksia ja tieteenalojen välisiä suhteita sekä yhteiskunnallisen toiminnan eri muotoja ja merkityksiä.

Kirjan artikkelit heijastelevat Marjatan monipuolista suuntautumista eri tutkimusalueille. Kirjoittajat lähestyvät yksilön ja yhteiskunnan monikerroksisuutta järjellä ja sydämellä. Huomiota saavat myös kulttuuriset ja yhteiskunnalliset muutokset, jotka ilmenevät sekä nopeina siirtyminä vanhasta uuteen että pitkällä aikavälillä tapojen tai elinolojen vähittäisenä muuntumisena. Elämää ja toimintaa ohjaavat säännöt, mutta Marjattaa lainaten voi pohtia, missä mielessä ja mihin rajaan asti elämä on sopimuksenvarainen asia.



Aittola, Alamen & Rantamaa (toim.) Minkä ikäin olen olettekaan, rouva?

SOPHII